Prvo čitanje

Kapela za pukovnika

1.

Stara Gradiška, subota, 25. listopada 1947.

Logor je prespavao i ovo tmurno poslijepodne. Šutljive barake, koje su izgledale jadno i ruševno, kao da su se nedugo suočile s potresom, nijemo su buljile u važnoga došljaka.

Kapije su mu se smjerno otvorile.

Čuvari i milicionari zbunjeno su se uskomešali jer ga nisu očekivali. Pukovnika Đuru Milića Šilju ubezeknuto su dočekali kao da je među njih skočilo zeleno biće s Marsa. Većina ih je bila neobrijana i vjetropirski raskopčanih šinjela. Skupina osuđenika, koja je pognute glave vraćajući se s posla u neurednoj povorci prošla mimo njega, zaudarala je kao da je iskopala rudnik psećega izmeta. Bezvoljni ljudi šutke su gacali po klokotavu blatu. Pijano su teturali, ošamućeni od zubata sunca koje je zarilo zrake u njih, od oštroga jesenskog vihora, od gladi i muke. Kosti su prijetile da će probiti smežuranu kožu sablasno mršavih tijela.

Pukovnik Milić je hinio kao da ne primjećuje užasne nakaradnosti u izgledu svojih raspuštenih podčinjenika.

Doveli su ga do upravne zgrade. Batrljci sa zidova pustošne i trošne kuće, sazidane s kraja prošloga stoljeća, podsjetili su ga na klonule ruke nekoga mrtvog tijela. Uzjapureno su ga uveli i servilno propustili da prvi zakorakne u najveću i ujedno najljepšu sobu. Upraviteljevu. Samotni je vjetar, učinilo se pukovniku, stenjući pirio i lupeški se uvlačio ispod vrata u nedovoljno zagrijanu prostoriju, koju je mutni žućkasti snop tanke, turobne svjetlosti iz slabašne žarulje činio deprimirajućom.

Iz susjedne prostorije, odvojene tankim zidom, poput bata koji lupa po praznoj bačvi, odzvanja dalmatinski, vlaški bas, koji ustima punim hrane, urla u slušalicu. Toliko je glasan da se pukovnik čudi što će mu telefon, kojim se taj govorljivac javlja o državnome trošku nekome rođaku u Siveriću, Trilju ili Muću, kad ga,i bez njega može čuti onaj tamošnji strikan i na pet stotina kilometara daleko:

"A što je nova kod vas, doli?"

"........"

"Ništa, kume, ništa, jebi ga!"

"........"

"E!"

"........"

"E, e..."

"........"

"E, bogati!"

"........"

"E, e... Kamen te u srce pogodija!"

"........"

"E!"

Onda je vlaški bas naglo zamukao. Netko ga je uzbunjenim pokretima upozorio kako mu je u blizini nedragi i nezvani visoki gost. Svi su zašutjeli i nisu disali. Gotovo da se čulo kako se spušta pomrčina.

Dežurni milicijski poručnik koji ga je dopratio ukrutio se i čekao pukovnikove zapovijedi. Sada je u toga tigra pogled mekši i topliji. A kad ga je ugledao na ulazu u logor, u usporedbi s njime kameni

kaplar iz Legije stranaca bio bi nalik nježnome i osjećajnom biću, kao Exuperyjev plemeniti mali princ. Momak se brzo snašao i na gnjevljivo lice hitro navukao krinku s najslađim osmijehom.

Pukovnik je sjeo, dugo šutio i nervozno lupao kažiprstom po stolu. Poruka koju je mladi oficir savršeno shvatio govorila je kako je pukovnik vrlo ljut i kako mu nije do ispraznih naklapanja.

Potom je pukovnik ustao i razdražljiva koraka hodao s kraja na kraj duge sobe. Prijekorno se zagledao u teške i do poda duge baršunaste zelene zastore očerupanih resa, skupljenih u klupko, a s kojih nije istresena prašina još od dana kad su ih ovjesili.

Mladi impresionirani poručnik napokon se usudio smjerno prošaptati:

"Što mogu učiniti za vas, druže pukovniče?" – nestrpljivo je kopkao nogom, a pukovnik ga je usporedio sa ždrijepcem koji ne može dočekati trenutak dok ga ne puste s uzde da slobodno potrči.

Pukovnik zlovoljno otpovrne i ne osvrnuvši se na zbunjena mladca:

"Donesi mi" – otegnuto će, neumoljivo stegnuvši usnice i zakoraknuvši iza poručnikovih leđa, iz kojeg se širio miris straha – "čašu crnoga vina. I dovedi upravitelja!"

"Razumijem, druže pukovniče!" – malodušno odskandira poručnik, ipak sretan što je, makar na nekoliko minuta, izvukao glavu iz vučjih ralja. Postalo mu je tjeskobno u mrkoglednome društvu prekaljenoga policajca, pukovnika Milića.

Tek poslije dobrih pola sata naišao je traženi upravitelj logora, kukuruznih, potkresanih brčića i blistavo ulaštenih crnih čizama. Na vidnoj udaljenosti plaho ga je slijedio mladi poručnik.

Upravitelj se važno smiješio, u želji da pred dežurnim poručnikom ostavi dojam čovjeka upućena i u najskrivenije dvorske tajne. Zato nakon pozdrava i predstavljanja smjelo upita pospanoga pukovnika:

"Što je novo u Zagrebu? Kako je drug Stevo?" – blijedo se nacerio i oblizivao usnice tanahnim jezikom, koji je brzo izvlačio i uvlačio poput guštera.

No upravitelj nije polučio željeni učinak. Pukovnik je podcjenjivački prešutio njegova pitanja, nije mu odgovorio ni bijele ni crne i autokratskim pokretom glave naložio mu da sjedne. Onda je mladoga poručnika zajedljivo podsjetio kako mu je zaboravio donijeti čašu crnoga vina. Pritom htjede zaustiti omiljelu poštapalicu, kojom je prepadao ljude koji su ga se strašili: "Smijenjen si!" Ipak se obuzdao. Smilio mu se dečko, koji se stresao i izobličio, nesretan zbog strahovitoga previda. Hipnotiziran što ga vidi pred sobom, uživo, ostavio je slavnoga pukovnika bez tražena crnjaka:

"Odmah ću, druže pukovniče!" – prodahće poručnik, jedva dočekavši da još jednom pobjegne iz tamne sobe koju je zarobila duboka i prijeteća tišina.

Brzo se vratio s bocom iločkoga silvanca i zamolio pukovnika neka mu dopusti da se udalji. Jedva primjetno zakimavši, pukovnik ga otpusti.

Prošlo je pola pet poslijepodne i već je zamrklo. Upravitelj je uznemireno zijao u pukovnika koji je primakao sjedalicu kaminu i sjedeći okrenuo žeravku žaračem. Mokra cjepanica, koja je tiho sagorijevala, sada je jače zacvrčala.

Upravitelj se najzad odvažio i prekinuo šutnju:

"Drago mi je što sam vas upoznao, druže pukovniče!" – reče, a iz glasa mu je prokuljala mješavina uzbuđenja i bogobojaznosti. Naglasak ga je odavao da je iz Zagorja. Titov lancman:

"Drago ti je, kažeš..." – žugnuo je izmotavajući se pukovnik.

Upravitelj je bio zadovoljan što je zavrijedio da mu se pukovnik Milić makar slabašno osmijehne:

"Novi sam u ovome poslu!" – reče uzrujano. "Nisam ni sastavio četiri sedmice, još se nisam čestito skrasio ovdje u Staroj Gradiški..."

"Utoliko gore, baćo!" – iskašljavao se pukovnik, koji se neoprezno nagutao dima, ali, svejedno, nije odustajao od igre s vatrom: "Nadobudni omladinci

kao što si ti misle da sve znaju!"

Upravitelj se uzvrpoljio i nespretno se nasmijao: "O, ne, druže pukovniče! Štoviše, računam s vašim dragocjenim iskustvom!"

"Tako – da!" – još je kašljao pukovnik. "Vidim, od tebe će nešto i biti..."

Gdje je slavni mađioničar Stevo Krajačić, pomisli pukovnik, između tolikih policijskih bijelih zečeva baš njega izvukao iz cilindra i poslao ga u inspekciju, u ovu zamornu vukojebinu od logora. U usporedbi s prpošno osvijetljenim Zagrebom, žalosno tamna Gradiška pa k tome još i Stara, pričinja mu se kao mrtvačnica. Večeras će ovdje krepavati od dosade umjesto da se provodi u *Ritzu*. Jednom je čuo finu uzrečicu novinara Borisa Jankovića koji je rekao kako je dosada predvorje za samoubojice. Nije bez razloga što se upravo u ustajalome logoru podsjetio te u bit pogođene istine...

Dotle je upravitelj oblizivao vrhove prstiju i gizdavo vlažio male zaliske. Očito, momak drži do izgleda i mora da se jako šepiri kad mu djevojke kažu kako je uredan i lijepo odjeven, vagao ga je pukovnik. Lickavi Zagorec, od glave do pete.

"Što god više radim u policiji, sve je više volim! Postao sam policijski strasnik!" – već smjelije proslovi upravitelj.

Pukovnik ga pogleda kao da je izronio iz zimskoga sna. Dečko je toliko presolio svoju laž, zaključi, da je zazvučala stravično. Takvoga lašca dugo nije čuo. Zagorska izjava ljubavi policiji. Kajgod!

"Ti si sretan čovjek, mladiću!" – nadmoćno mu se nasmiješio. "Vidiš, a ja, što god sam dulje u policiji, sve se više plašim nje!"

No upravitelj ulizica nije ga želio ispustiti iz noktiju. Kad ga je ugrabio, nastavio se uvijati oko njega. Bio je uvjerljiv i rječit kao prodavačica u ribarnici na Dolcu, koja pokušava uvaliti smrznutoga oslića kao svježeg:

"Zapravo, kanio sam reći" – površno se počešao po tjemenu – "kako mi je najveća želja da postanem dobar policajac!"

'Još jednom tresnuo i preživio!' – pomisli pukovnik. Grickao je nabuhlu opekotinu s kažiprsta koju je zaradio dok se igrao žeravkom i ne prenemažući se rekao: "Dobar si policajac, baćo, onoliko koliko ti je dobar posljednji slučaj!"

U nemirnim očima pukovnika Milića, iz kojih sijevaju sjajne zjenice, upravitelj otkriva demonsku snagu i satirsku ironiju:

'Takvim očima nije za vjerovati...' – razmišlja kolebajući se. Iz utrobe mu nešto kazuje da je pukovnik nepovjerljiv i opasan tip koga ne valja imati protiv sebe.

Sve uskošeniji pukovnik Milić iznenada, kao da ne zna što bi s rukama, čvrstim, grubim prstima zgrabi *Borbu*, prepolovljenu na sredini stola, i počne je odsutno listati. Naslovi događaja su mu poznati. Povirio je u datum i shvativši kako se latio jučerašnjega broja, i to još prvoga izdanja za unutrašnjost, gadljivo odmakne tanku, jednobojnu, umazanu novinu od dva plahtasta lista.

Iz prostranoga logorskog dvorišta s razglasa je stizao nerazgovjetni metalni bosanski glas koji je gutao slova:

"Osuđenicima čita političke informacije!" – uzvišeno se otrgnuo govoriti upravitelj i hvalisavo nadovezao: "Ja sam uveo tu novost ovdje. Ranije toga nije bilo. Držim da to koristi u preodgajanju" – kao na iglama čekao je pukovnikov odgovor. Iz upraviteljeva radoznala pogleda izvirivala je urođena zagorska sumnjičavost:

"Da. Korisno je" – pukovnik Milić bezbojna glasa odsutno prihvati upraviteljevu samohvalu. Upravitelj pak nije umio prosuditi je li pukovnikov odgovor plus ili minus njegovoj poduzetnosti.

Pukovnik još nije otkrio upraviteljevu nestrpljivku: zašto je nenajavljen nahrupio u logor? I to ga paklenski muči. Grozničavo razmišlja o sebi. Ta on je kratko na novome mjestu da bi značajnije pogriješio. I to toliko da veliki pukovnik Milić mora zbog njega doći u Staru Gradišku, izriba ga i očita mu bukvicu. Ali, opet, s druge strane gledano,

takva šarža, ličnost poput pukovnika ne poteže u neosobni posjet logoru tek tako, zbog sitnice. Njegovu posjetu svakako je izazvao nadasve važan, jako krupan povod:

"Pretpostavljam, druže pukovniče, da ste ogladnjeli. Niste stigli prizalogajiti..." – upravitelj se u pravo vrijeme dosjetio jadu. Prepredeno je stisnuo oči koje su, sada sužene, izgledale kao da su jedva otvorene, kao rupice na kaputu.

Pukovnik ustane, odloži žeravku i raspoloženo udari dlanom po stolu da su kupice, napol napunjene vinom, zadrhtale. Svim mastima premazani Zagorec savršeno je osjetio čime će ga udobrovoljiti. Milićeva mrzovolja netragom je iskopnjela:

"Pogodio si, baćo! Od tebe će nešto biti!" – reče pukovnik, uz pakosni, tanki, cvileći smijeh. Dosad je bio nemoguće odbojan zacijelo stoga što je očajnički neispavan; još više što je preskočio doručak i ručak, a bliži se i hora za večeru. Poručniku je laknulo kad je shvatio da ga veliki drug Milić nije odbio. "Ti si, mladiću, pravi policajac čim si mi pročitao misli!"

"Veselim se što ste to osjetili!" – upravitelj ustane, oči mu zablistale, a lice sinulo. Osokoljen promjenom pukovnikova raspoloženja, domaćinski mu predloži: "Bilo bi najbolje da blagujemo ovdje... Da vas ne gnjavim s odlaskom u menzu. Ili u restoran u gradu, svejedno... Slažete li se, druže pukovniče?"

"U tvojim sam rukama!" – velikodušno odgovori Šiljo.

Upravitelj okrene dva broja na prastarome telefonu i naglašeno autoritativno zapovjedi nekome iz kuhinje neka za druga pukovnika Milića spremi najbolje što ima, a za nj tek onako, nešto simbolično:

"Ti si već ručao, je li?" – upita ga pukovnik.

"Jesam! I to dobro!" – više se nije dao smesti sve sigurniji upravitelj. "Ali ipak, s vama ću nešto čalabrcnuti... Kako ne biste jeli sami!"

"Kažem ti: pravi si policajac dok nepogrešivo čitaš tuđe misli!" – namigne mu pukovnik: "Moji prijatelji znaju da ne običavam jesti sam, a još manje piti! A kad one koji me nisu upoznali nagovaram da mi se pridruže u iću i piću, kažem im: Jedino sam se rodio sam! Roditeljskom zabunom nisam postao blizanac!"

Upravitelj je neskriveno procvjetao.

Pukovnik otkrije prozor da rastjera dim iz kamina. Zamirisalo mu je na pljusak. Tusti, ucrnjeli oblak (nimbus, sjetio se pojma, upamtio ga je iz škole) hitro je letio u smjeru logorskih baraka, obećavajući kratku, ali snažnu neveru.

Trojica tamnoputih muškaraca, sjetnih očiju, odjeveni u čudno skrojene robijaške halje od pusta, s velikim brojevima na leđima, bez riječi, gotovo nečujno, postavljali su stol. Oborenih očiju koje su pogruženo piljile u pod nisu se usuđivali, ni na kratko, pogledati dvojicu oficira. Za njih, toga trena, najmoćniji svjetski vlastodršci, pušili su i kratkim gutljajima ispijali vino. Tek kad su uznici završili i uputili se k izlazu, najstariji među njima tiho prenese upravitelju kuharovu poruku da će jelo donijeti za dvadesetak minuta. Ružičasto lice, nepomično kao posmrtna maska, vidno ga je izdvajalo od ostale dvojice. Egzotičan žig na njemu utisnule su male, stisnute oči, duboko utonule u duplje, škrto svijetleći poput zvjezdica bačenih u zdenac. Posebno obilježje davala mu je glatko obrijana glava. Blistala je kao biljarska kugla. Pravi Tatarin. Pukovnik se podsjetio događaja iz partizana kad je njegova jedinica zarobila kod Slunja petoricu prkosnih, kosookih tatarskih vojnika, koji su se tukli na njemačkoj strani. Nisu znali beknuti ni slova drugoga jezika, osim materinjega. Ili su uvjerljivo glumili da ne znaju... Nervozni stražari su ih treće noći pobili do jednoga pod izlikom da su pokušali pobjeći...

"Koji su ti ovi svati?" – okrene se pukovnik upravitelju nakon što su osuđenici zatvorili teška hrastova vrata za sobom.

"Sva trojica su Cigani!" – odgovori upravitelj, ustreptao zato što je pukovnik, domaloprije ču-

dovišno težak na riječima, postao prijateljski blagoglagoljiv. U sebi je smišljao priču kojom će ga razonoditi ne bi li do početka blagovanja razbio šutnju:

"Što će ti Cigani ovdje?" – zatečeno upita pukovnik, podigavši noge na stol.

Upravitelj reče:

"Osuđeni su na po godinu dana zatvora. Doveli su nam ih pretprošloga mjeseca. Rade u našoj kuhinji... Mislim, u kuhinji za upravu i čuvare, i zato kažem – našoj. Praktično su slobodnjaci, puštamo ih bez pratnje kad nešto treba kupiti na tržnici."

"Što su, k vragu, učinili?" – ukočeno ga je pogledao.

"Muzičari su. Iz Deronje. Iz sela Deronje s one, bačke obale Dunava" – počne upravitelj, ali ga pukovnik znalački prekine:

"Znam sve o deronjskim glazbenicima. Iz Deronje je krenula legija kavanskih svirača. Svuda ih je po svijetu..."

2.

Ciganski glazbenici pukovnikova su davna slabost.

Koliko se nalumpao s njima! Koliko su mu puta, dok se topio u sevdahu i piću, svirali i pjevali na uho! Gomilu im je para izdijelio, za četverokatnicu! Napose deronjskim guslačima!

Izvrsno je poznavao čudesnoga primaša zvanoga Paganini, koji je prije rata dugo svirao u zagrebačkome *Pick* baru. Koliko god je virtuozno gudio, jednako je bio vješt i da razgaljenome gostu džeparskom lakoćom izmami posljednji dinar. Ako zineš, rugao se Šiljo, Paganini će ti ukrasti zlatni zub! Nije postojala melodija koju ne bi znao odsvirati i otpjevati. Ali Paganini nije volio, kako ih je on gadljivo zvao, suhe želje. Pjesme po narudžbi gosta koji se ne hvata lisnice. Takvome škrcu oprženo bi odgovarao kako nema note tražene skladbe. Ni te, a ni druge, pa ni treće... Tek pošto se meraklija s kobrom u džepu dosjetio jadu i razborito izvukao jaču novčanicu, Paganini bi, čim je ona promijenila vlasnika, bodro uskliknuo:

"Evo, našli smo note!"

I svirao za bogove.

Paganini je dijelio ljude na dvije klase. Imaš i nemaš!

Pukovnika je za Paganinija vezivalo nezaboravno sjećanje. U ranu jesen 1941. Šiljo je za bliske prijatelje, dva dana prije bijega u partizane, upriličio žestoko lumpanje u *Picku*. Paganiniju je tutnuo u džep uvjerljivi predujam, što je značilo da će te večeri ciganski maestro iz Deronja svirati samo za nj i njegove pajdaše. Nitko nije slutio da je to posljednja Šiljina zagrebačka noć. Jer policija i UNS sve su se učestalije raspitivali o njemu, prisluškivali mu telefonske razgovore i pratili ga; tako da su mu komunistički duhovnici, koji su se brinuli o glavama svojih najpouzdanijih ljudi, naložili neka najžurnije podigne sidro i ispari iz Zagreba.

Društvo se uvjerilo da je domaćin raspašojskoga domjenka u veličanstvenoj formi i da mu novac istječe kao voda kroz prste. Kad je žalobni cijuk violina Paganinijeve bande zagudio njegovu omiljelu *Tužna je nedjelja*, Šiljo razuzdano vikne:

"Hajde, sada ste u šumi!"

To bijaše poklič da se muzičari hitro sakriju iza zastora i odatle nevidljivo sviraju.

Potom, kad su Cigani ponovno postali vidljivi i izašli na podij i kad su drugi put povukli s *Tužnom nedjeljom*, Šiljo promuklo krikne:

"Hajde, a sada vas nema!" – i to je bio znak da se Paganini i momčad zavuku pod stolove i opet nevidljivo sviraju. Dotle čaše, nakon svakoga Šiljina indijanskoga pokliča, brzinom raketa lete u zid. Kao da je samoborska tvornica stakla barskim lolama izdašno darovala svoje proizvode u neograničenim količinama.

Vino je teklo i teklo.

Orkestar je guslao bez stanke.

Da podmiri krezovski ceh, Šiljo je raskusao poveću gomilu novca koji je dobio prodajom obiteljske kuće u Ilici i šume u okolici Jaske. Kad se njegova bratija, u ranu zoru, u sitne sate, bučno razilazila iz bara, Paganini se naklonio poput paža, izgovorivši svoju glasovitu frazu, koju je izvlačio samo u trenucima izuzetnoga zadovoljstva:

"Ljudi, ovo je bila – Kalifornija!" – nitko, pa ni sam Paganini nije mogao dokučiti i objasniti zašto baš Kalifornija? I to jedino u slučaju kad je želio prisnažiti da je oduševljen zabavom u kojoj je ne samo sudjelovao nego je i sam uživao u njoj.

Kako se čitatelj slučajno ne bi zabunio, valja nam reći da je Paganini, prije svega, bio osvojen kraljevskom nagradom. Da zahvali na najbolji, njemu svojstven način, s cijelom bandom svirajući je ispratio Šilju do ulaznih vrata njegova doma. Kao što su u neka vremena pratili baruna veseljaka Nikolu Esterhazyja. Tko mari što bunovni građani iz Gundulićeve i sve do Bauerove ulice, gdje Šiljo momački stanuje, zapanjeno isturaju nosove i s nevjericom gledaju koji to bezobrazni, podivljali, šenuli i mokrom čarapom udareni fakini i raspikuće, svirkom i oholim revanjem oskvrnjuju sveto nedjeljno jutro. I još u ovim hudim ratnim vremenima! Neka im Majka Božja bistrička bude od pomoći!

Kao što nije mogao predvidjeti da je to bio posljednji Šiljin razuzdani izlazak iz *Picka* prije bijega crvenima, Paganini je još manje naslutio svoj skorašnji, nagli oproštaj od svjetala zagrebačke barske pozornice. I od Zagreba. Oproštaj od grada u kojem se, unatoč ciganskoj, lutalačkoj navadi, odavno ugodno utaborio i okućio. Iako je nova vlast jako ograničila građanska prava Židovima, Srbima i Ciganima, suzila im kretanje i natjerala ih da oko rukava nose vidljive trake, koje su obilježavale njihovu rasnu pripadnost, lakomisleni Paganini i još trojica njegovih Cigana iz orkestra za to nisu davali ni pol lule duhana. Uživali su svesrdnu, pokroviteljsku zaštitu moćnika: ministara, generala, saborskih zastupnika i najviših palatina iz ustaškoga pokreta i policije – davnih poklonika njihove umjetnosti.

Nije istekla ni sedmica dana od Šiljina zagonetnoga nestanka kad je Paganini uznemireno i sneveseljeno spoznao da on i njegov mali orkestar više neće biti čuvani pod staklenim zvonom i pošteđeni od policijskih uznemiravanja. Sve se više nesigurno pitao: hoće li prezimiti u Zagrebu ili u logoru?

Doministar unutarnjih poslova s kojim je, štoviše, bio prisan – govorili su jedan drugome ti – iskreno žaleći, sućutno mu je šanuo kako od danas ni pod kakvim uvjetima ne može jamčiti za njegov posao u *Picku*. Posavjetovao ga je da on i njegova deronjska subraća, što god mogu brže i bez buke, diskretno odmagle iz Nezavisne Države Hrvatske.

"Dok je još moguće!" opomenuo ga je.

Sljedećega prijepodneva čekale su ih gotove putnice. S utisnutim njemačkom i talijanskom tranzitnim i švicarskom ulaznom vizom, *simplonom* preko Italije ciganski četverac stigao je u Švicarsku. Spretni menedžer, kome su se javili s uvjerljivim preporukama iz Zagreba, lako i brzo pronašao im je pristojno plaćenu gažu u luksuznome hotelu *Palace*, u svjetski izvikanome zimovalištu Davosu, u kantonu Graubindenu.

3.

Pukovnik ponovi pitanje upravitelju:

"Kaži mi, baćo, zbog čega su osuđeni muzičari iz Deronja?"

"Eh, da" – prene se upravnik da iz njega potom bukne brzorječica. "U Kobašu su kulaku, Srbinu Milojku Prebiračeviću, koji je udavao kćer na njegovo uporno poticanje pjevali pjesme o kralju Petru. Pjevao ih je onaj obrijane glave, vidjeli ste ga. Prolistao sam im, naovlaš, dosjee, pa sam i upamtio kakve su gluposti izvaljali!"

"Što si upamtio?" – zainteresirao se pukovnik.

"Ma to su bezvezne idiotarije" – otimao se upravitelj. Zastidio se i pocrvenio kao seoska mladenka. Pukovnik, ne hajući za njegovu nelagodu, tvrdoglavom znatiželjom nastojao je saznati što je to robijaš obrijane glave pjevao o kralju Petru da je nagrabusio s godinu dana robije?

"Hajde, gukni. Nemoj okolišati kao junferica" – nukao ga je peckavo.

Upravitelj je progutao žabu, ali se još obuzdavao pazeći što će reći:

"Znate, obrijani je samozvani pjesnik i smišlja kojekakve stihove. Bez veze..."

"Što je smislio?" – pukovnik je bešćutno fiksirao upravitelja nemilosrdnim, smeđim očima, pa je ovaj, pritiješnjen uza zid, ne imajući kud, gotovo zarežao:

"Pjevao je: *Kralju Petre, dođi iz Londona da nam dadeš 'ljeba bez kupona*!" – u dahu izrekne upravitelj.

"Svašta!" – otme se pukovniku. No časak potom, neočekivano krotko prošapće: "Što je još pjevao?"

"Noć prije svadbe – to je izjavio na sudu taj tip obrijane glave – slušao je radio London i čuo vijest da je kralj operiran od žuči. Te vijesti sjetio se kad je na piru prokljuvio da kulak obožava kralja Petra. Po vlastitome priznanju, onda se probudalio i u želji da ga gazda Prebiračević bogatije nagradi – što je potvrdio i svjedok koji ga je prijavio – sklepao kuplet: *Kralja Peru bole žuču, jer mu njegov narod muču!*"

Pukovnik se iskrivio od smijeha zgrčivši usnice:

"Duhovit je, vrag ga odnio!" – reče udarivši se dlanom o bedro.

"Smijao sam se" – oklijevajući će upravitelj – "dok sam čitao sudski zapisnik..."

"Baš smiješno" – razdragao se pukovnik, na što upravitelj oprezno pridometne:

"Dečki, stražari, koji su pratili suđenje vele da se i sutkinja u Novoj Gradiški nije suspregnula od smijeha!"

Upravitelj je očekivao ležernije brbljanje, ali mu pukovnik zajedljivo odbrusi:

"Je li to bilo ozbiljno suđenje ili sprdnja i lakrdija?" – hladnim, prodornim očima napadno se zagledao u nj.

Upravitelj, ne znajući što mu sada valja odgovoriti, najprije problijedi, a zatim, napetih vratnih žila, sričući slogove, zastenje, govoreći kao da je bez vilica:

"Složio bih se s vama, druže pukovniče. Sutkinja se nije smjela smijati" – makinalno se trzao.

Pukovnik se namršti, a zatim samozadovoljno odmahne:

"Nema veze, baćo, šalio sam se" – reče namjerno otežući. "Prečuj to što sam rekao o suđenju. Ako

ćemo pravo, da sam mu sudio, i ja bih se nasmijao."

"Svašta smišljaju ti vandrokaši!" – oportunistički je okretao kabanicu zbunjeni upravitelj. Širio je ruke, mahao glavom, činio neodređene grimase, a to bi otprilike trebalo značiti: Eto, što je Ciganima i njihovome pjevaču obrijane glave to trebalo? Ili tome slično. Važno je zašutio u sebičnome iščekivanju da mu pukovnik kaže da se slaže. A istodobno je napeto čekao. Plašio se kako će ga, zato što je brzometno morao mijenjati mišljenja, povlađujući hirovitome drugu pukovniku – drug pukovnik natjerati da za kaznu sjedne na grotlo vulkana. Ili u kazan s kipućim uljem u osmome krugu pakla. Ili na bačvu baruta. Ili da položi ludu glavu pod giljotinu... Ali, kad nije dočekao i najmanji znak odobravanja, podigne kažiprst i, birajući riječi, bez oduševljenja, zdvojno nastavi: "Smišljaju, smišljaju i – zaglave u Gradišku!"

Pukovnik se isljednički prodorno i pronicavo zaćorio u nj, nemarno progovorivši:

"Čini mi se, druškane, da tebi ovdje nije dosadno... Nije ti loše kad imaš i svoj ciganski orkestar koji ti svira kad zaželiš, ha? Razonode ti ne manjka, je li?"

Zabezeknuti bezgrješni upravitelj širom rasklopivši usta, iz čijih je kutnjaka, kao iz otvorenoga trezora, zacaklilo nešto zlata i srebra, pokušao se obraniti od pukovnikove sumnje da zlorabi službeni položaj i orgija s deronjskim Ciganima:

"A ne, druže pukovniče!" – očajnički je propištao, gladeći glatko obrijano lice. "I da sam nešto smjerao, ne bih mogao ništa učiniti..."

"Zašto ne bi mogao?" – tiho upita pukovnik, uz brižno probrani, moglo bi se reći, programirani osmijeh.

"Prije svega jer su ovdje kod nas samo trojica iz orkestra. Onaj je obrijane glave, kao što sam vam rekao, pjevač, a ostala dvojica su kontrabasist i harmonikaš. Trojica njihovih, dva violinista i tamburaš, utekli su i izbjegli hapšenje. Ne znamo skrivaju li se negdje ili su, što je vjerojatnije, u inozemstvu. K tome, ovi osuđenici koji su kod nas nemaju instrumente" – zamuckivao je upravitelj.

"Tako, dakle!" – uzdahne pukovnik. Upravitelj nije odgonetnuo: je li drug Šiljo uzdahnuo zato što je razočaran jer svi prijestupnici s kulakove svadbe nisu zaglavili iza brave pa ga sada ne mogu zabavljati ili mu se, onako s visoka, podruguje. Za svaki slučaj, upravitelj odlučno reče:

"Tako je, druže pukovniče!"

Upravitelja je više od bezazlenih ciganskih muzičara kopkalo: zašto veliki pukovnik još ne otvori karte? Jamačno da nije potegao u Staru Gradišku zbog deronjskih ciganskih ništarija. Zašto je iznebuha banuo kad ga ni nisu očekivali ni u snu? Logor u Staroj Gradiški nije Crikvenica, Rogaška Slatina, Bled ili Opatija da pukovnici u nj hrle na ladanje, provod ili predah. Jamačno, doveo ga je vrlo delikatan problem. Ali koji? Pitao se: je li tkogod od zatočenika – a ovdje ih ima opasnih i neki su od njih čudesnim čudom izbjegli vješala i dobili samo po dvadeset pet godina tamnice – posebno zanimljiv pukovniku, a to će reći i državi? Tko je ta enigma, zagonetni i teški slučaj da on kao upravitelj, kao osoba od povjerenja, nije saznao više o njoj? No premda ga pukovnikova tajnovita inspekcija iscrpljuje, neće se zaletavati kao bik u crvenu plahtu. Nipošto ne! Makar cvrči na vatri, pukovnika ni u bunilu neće pitati zašto je došao? Držat će jezik za zubima. Zlatno policijsko pravilo nalaže da valja znati šutjeti. I strpljivo čekati. Bez obzira na to što se pukovnik, očito, poslužio prokušanom policijskom metodom vruće-hladno. Zato, makar pukao, neće ga ugnjaviti i pitati: Koji su ga vjetrovi doprhnuli iz Zagreba u Staru Gradišku? Kad bi ga pitao, drug pukovnik Milić loše bi ga ocijenio.

Mada bi, evo sada, dok je kao na iglama, dao cijelu plaću da to sazna...

4.

Cigani su ujednačeno pokucali i unijeli kasni ručak za pukovnika i ranu večeru za upravitelja. Goveđu juhu s rezancima, bečke odreske s prženim krumpirićima, kisele paprike, kruh ispod peke, savijače od jabuka i sira – netom izvučene iz pećnice, koje su zamamno i vruće zamirisale, pa čak i prhke kolačiće. I dvije boce iločkoga crnjaka.

"Hoćete li se sami služiti ili biste radije da vam mi sipamo?" – nakloni se Ciganin obrijane glave, nalik Tatarinu.

Upravitelj pogleda pukovnika, a kad mu on dade znak da će se sami služiti, sultanskim pokretom desnice otpravi trojicu osuđenika iz Deronja.

"Dobar tek!" – rekoše sluganski uglas i pođoše unatrag gužvajući kape uz bedro.

Pukovnik, koji je vrebao strašću lovca dok čeka svoga jelena, zaustavio ih je hrapavim uzvikom:

"Stanite!"

Cigani su osjetili kako im se snaga cijedi od straha:

"Izvolite, gospodine!" – zaustiše sva trojica dašćući.

Pukovnik upita Ciganina obrijane glave:

"Svirate li vi i ovdje?"

"Nemamo instrumente, gospodine!" – lecnuto će obrijana glava. Čelo mu se orosilo, a donja usnica zadrhtala kao u isprepadana zeca.

"Šteta što ne vježbate!" – reče pukovnik.

"I ja mislim da je šteta! Ali što se može..." – progrglja obrijana glava.

"Pa i niste u punome sastavu, kako čujem..."

"Nismo, gospodine."

Pukovnik – koga su velika, okrugla, obrijana glava, vlažne, mesnate usnice, izbuljene oči kao u skakavca, i čvrst, žilav vrat, natjerali da zdepasta, krivonogoga Ciganina usporedi s Mussolinijem – dobrostivo zavrne:

"Baš žalim! Kad sam čuo od druga upravitelja da ste iz Deronja, ponadao sam se da ću vas čuti kako svirate."

"I nama je žao, gospodine, što nas ne možete čuti!" – lažljivo, u ime sve trojice, reče obrijana glava. Pritom se sjetio svojih rođaka, zapravo slobodne polovice kapele: dvojice primaša i tamburaša koji su pravovremeno predosjetili tarapanu i, preko granice u Terezinu Polju, kidnuli u Mađarsku. Iz Mađarske tko zna kamo. Možda su u Italiji, Francuskoj ili Švicarskoj. Ili sviraju u nekoj američkoj bazi u Njemačkoj. A njih trojica, nesretnija polovica deronjske kapele, robija u ovoj zloglasnoj prdekani, u Staroj Gradiški. Sve se dogodilo – vratio se u mislima pjevač obrijane glave kobnoj svadbi u Kobašu – njegovom krivnjom. Zato što se kao mutav pomamio za parama. Nije bio oprezan jer nije odolio čarima nabijene lisnice, iz koje je debeli gazda, koji je zadovoljstvo iskazivao isprekidanim smijehom nalik purećem kaukanju, brzo izvlačio pedesetdinarke i trpao mu ih u džep. A carski ga je obdario otkako mu je pogodio žicu i zaredao s pjesmama o kralju Petru. Počeo je odmjereno, opipavajući mu bilo, s koračnicom o starome, pokojnom kralju: *Čika Pera jaše konja bela, za njim ide Amerika cela*! Čim ga je zanio neodoljiv zvuk novca, suludo je srljao minskim poljem i sveudilj nizao

pjesme, tuđe i svoje, o čika Perinu unuku, londonskome izgnaniku, kralju Petru drugome. On i njegovi muzikanti su, poput lovačkih pasa, zatvarali krug oko gazde i kumova i odlučili da ih ne puštaju iz svoje raspjevane i razularene blokade sve dok im ne iscijede masnu kamaru. Gomilu para! Mnogo para! Daj, gazda, pare! Daj, kume, pare! Lova do krova! Kumeeeee, izgore ti kesaaaa! Ni njemu, a ni ovoj dvojici – a svima su, đuture, odrapili po godinu dana ćorke – rizik se nije isplatio. Preskupo ih je stajala brljiva glad za bogatunovom lovom. Ipak ih je i u toj nesreći sreća bar jednom poljubila. Doušnik, koji ih je otkucao OZN-i i nabrojio opasne pjesme što su ih pjevali, prečuo je ili zaboravio onu najopasniju, za koju bi garant popili bar po pet godina buhare. I nju je ispjevao on, a to bi mu bila otegotna okolnost: *Svoje ne dam, tuđe dizam – to je, braco, komunizam*! Sreća u nesreći...

Pukovnik udostoji obrijanu glavu svoga cesarovskog pogleda:

"Znaš li Paganinija?"

Bosjačka lica sve trojice Cigana očas su se razvedrila pri spomenu njihova mještanina, rođaka i glazbenoga idola.

"Znam ga, gospodine, kao staru paru. Kako ga ne bih znao! Meni je Joca Paganini prvi komšija u Deronji. A ovome je" – obrijana glava pokaže prstom na harmonikaša ušonju, tako reći dječaka sumorna izgleda, kojega zubato, izduljeno lice bijaše negdje nalik između konja i francuskoga filmskog komičara Fernandela – "Paganini ujak. Njegova keva i Paganini su rođeni brat i sestra, očiju mi."

Za trojicu Cigana, u čije se duše ugnijezdila grka bol, Paganini je izrastao u slamčicu spasa, zaplutalu usred uzburkana mora u koje su bili bačeni, u Rt dobre nade, u lelujavu vjeru da će u ovome sivom, beznadnom domu nenadano doživjeti i nešto lijepo.

"Gdje sada svira Paganini?" – raspitivao se pukovnik, a sve zapanjeniji upravitelj ga je netremice slušao. Nije se mogao načuditi: kako takav policajac od kalibra, imena i ugleda, ćaska s kojekakvim osuđeničkim vucibatinama kao sa sebi ravnima?

Obrijana glava reče pogledavajući kriomice pukovnika:

"Onda kad smo mi popili zatvor, Paganini je svirao u Sarajevu, u *Bristolu*, zajedno s Kurtom Husićem. Kad znate Paganinija, sigurno ste, gospodine, čuli i o Kurtu... Kurt je, kao i Paganini, car violine, primaš deluks kategorije. Ono što su za nogomet Piola i Meazza, to su za violinu Kurt i Paganini! Kažem vam, obojica su – Kalifornija" – zanio se pričom o najskupljim kavanskim guslačima, izrekavši, kao svoju, omiljelu Paganinijevu usporedbu: Kalifornija. Ciganin obrijane glave je u nadahnuću dok je do nebesa uzdizao najveće guslačke meštre na tren zaboravio pred kakvim budžovanom stoji. I s njime, štoviše, ugodno razgovara.

"Znam i Kurta Husića!" – razmetljivo reče pukovnik.

Sva su se trojica Cigana obradovala i blaženo nasmiješila:

"Milo mi je da ga znate!" – zažubori obrijana glava. "E, vidite, gospodine, Joca Paganini je svirao s Kurtom u Sarajevu. A pojma nemam gdje sada radi!"

Pukovnik, u pozi profesora dok ispituje đaka, upita obrijanu glavu:

"Je li iz Deronja ikada ponikao veći muzičar od Paganinija?"

Obrijana glava odlučno reče:

"Paganini je prvi među primašima, svaka mu čast. Boljega od njega majka nije rodila. Ipak, jedan je bio jači muzičar od njega."

Dvojica, koja su dotle uporno mučala, ciganski neukrotivo povikaše uglas:

"Pokojni Đoka Majmun!" – na što ih obrijana glava bijesno ošine. Ovi zamukoše, uz neiskazano obećanje da više neće trčati pred rudo. Glavnome među njima, obrijanoj glavi, prepustili su da skonča priču o Đoki Majmunu:

"Tako je, najveći muzičar bio je pokojni Đoka Majmun, neka mu Bog dušu prosti!" – poderana glasa prostenje obrijana glava i prekriži se pravoslavno s tri prsta. I ostala su se dvojica povela za njime i također se prekrižila, na užasavanje pravovjernoga upravitelja. Ali kad je krajičkom oka pogledao u pukovnika i uvjerio se kako ta spontana vjerska demonstracija osuđenih Cigana nije pomakla ni damara na njegovu željeznome licu, zaključao je i zadržao za se nepopustljivu ateističku netrpeljivost. A da se pukovnik makar malko natmurio, on bi spremno izvukao naštrebanu misao Karla Marxa o religiji koja je opijum za narod i uzgorito je sasuo pred ovim malim, zatucanim skupom. Ovako je diplomatski prešao preko istupa ideološki neukih Cigana.

5.

Obrijana glava je izgovorila legendu o kontrabasistu Đoki Majmunu, najvećem muzičaru rođenim pod deronjskim zvijezdama:

"Ni profesori muzičkih škola nisu vjerovali da Đoka Majmun ne poznaje note. A Đoka im je na to rekao: Ako gledaš u note i sviraš, što će onda ti duša, jeb'o te... U njega je apsolutni sluh, pričali su diveći mu se. Mogao je udarati u kontrabas u svakoj filharmoniji u Europi, a sigurno i u Americi, majke mi... Ali nije. Iz dva razloga. Najprije: volio je kavanu. A i zbog love, jer se sviranje u kavani stoput više isplati nego rmbanje u filharmoniji. I Paganini mi je priznao kako je Đoka Majmun bio jači muzičar od njega. Đoka je lani glupo poginuo, nekako u ovo vrijeme. Očajnički se, u zlo vrijeme, zaljubio u neku vrelu udovicu Micu, ali kurveštijsku dupetaru, a ona je marila za njega jedino kad je bio pri lovi. I zbog Mice se svinjski propio. Jer čim je na nju potrošio sav novac, ona je iste sekunde potrošila svoje zanimanje za njega. I kad jedne noći ta raščepulja nije željela poći s njime, Đoka Majmun, koji nije mogao preboljeti ljubavne rane, napije se kao čep, ode na željezničku prugu i mrtav pijan legne s kontrabasom. Preko njega projuri ekspresni vlak i rasturi ga. Ej, zajedno s kontrabasom... Jedino su na njemu ostale čitave najmodernije, skupe meke bijelo-crne plitke kožne cipele s gamašnama. I četiri zlatna zuba. Prstenje s ruke i sat iz džepića maznuli su mu neki prokleti lešinari prije nego što je milicija stigla na uvid. I tako je, jebi ga, brale, na onaj svijet otišao jadni dobričina Đoka Majmun. Zajedno s kontrabasom. Umro je tužno nasmiješen, otvorenih očiju, ležeći na pruzi. Gledao je u srebrni mjesec, a srebrni mjesec je gledao u njega. Ostala mi je tajna da li mu se, prije nego što se rastao sa životom, posljednji put bezazleno nasmiješio, kao ranije dok je patio za onom bezveznom kuravom Micom... Eto, što ti je život, moj gospodine! Istopi se umah kao proljetni snijeg. I to zbog neke opajdare! Eh, pokojni Đoka, duša mu se raja napila, *dema Devla*!"

Pukovnik je tako saznao da je *dema Devla* na ciganskome – daj, Bože.

"Vidi ti poliglota. Govore hrvatski i ciganski!" – mignuo je upravitelju.

Cigani su se u sebi nazorljivo pitali je li ono "poliglota" nešto zbog čega će svi popiti pendrek ili samicu. Možda zato što su se prekrižili na spomen Đoke Majmuna...

6.

Glad je natjerala pukovnika da skrati naklapanja o deronjskim legendama.

Premorena pogleda pobožno je ogledavao svekolike jestvine na stolu i sve se više isključivao iz razgovora. Primio se već pomalo ohlađene juhe te je stane pohotno natakati u tanjur, ukrašen crtežima crvenih ruža, a u isti mah otpusti Cigane:

"Možete ići!"

"Dobar tek, gospodo!" – poželješe Cigani. Otišli su sretniji nego što su bili kad su ušli. Topot njihovih potkovanih cokula metalno je odzvanjao popločanim hodnikom.

Pukovnik je srkao lavovskom proždrljivošću. Gledajući ga kako slasno jede premda sit do grla i upravitelja je spopala neodoljiva želja da mu se pridruži.

Tek poslije drugoga tanjura krepke juhe pukovnik je upravitelju otkrio razlog svog posjeta logoru u Staroj Gradiški i uveo ga u vrelište događanja. Pazeći da ne žvače i mljacka dok govori, upravitelj ga je pomno saslušao i zatim poletno uzvratio kako će sve što mu je zapovjeđeno on i njegova momčad koja nadzire logor besprijekorno provesti. Američki senatori koji će ih uskoro obići pouzdano neće iščačkati ni najmanji adut da govore, pišu i rovare protiv nas. Nego će se, naprotiv, uvjeriti kako politički osuđenici u Staroj Gradiški uživaju tretman dostojan čovjeka. Dakle, ishrana će im biti pojačana, radno vrijeme već od ponedjeljka skraćeno, higijena uvelike poboljšana, a on će osobno najstrože upozoriti čuvare da osjetno popuste sa stegom. Neka se drug pukovnik o tome više ne brine. Neka poruči drugu Stevi da, što se Stare Gradiške tiče, može bezbrižno spavati. Sve će biti u savršenome redu! Upravitelj će već sutra sazvati zbor svojih ljudi da čuju druga pukovnika, koji će im izložiti povjerljive detalje o skorome dolasku vrlo važnih, ali nama nesklonih i nedobronamjernih antikomunističkih kongresmena iz Amerike.

Tako je začet zanimljiv igrokaz o stvaranju Potemkinovih sela u starogradiškome logoru, leprozno bolesne građevine koju je vrijeme zapustilo.

Šilji je izgledao poput ostarjele kurve.

Upravitelj je, u nastupu vlastite važnosti, odnemario kako danas, u kratkome razmaku, drugi put obilno objeduje.

"Ako, druže pukovniče, niste previše iscrpljeni, pozivam vas u hotelski restoran u gradu da zajedno večeramo. I da, uz večericu, slušamo glazbu. Mjesna kapela nije loša, a subotom je i ples" – dodvorljivo se ponudio.

Pukovnik, kome samo što se ne sklope pospane oči, pri spomenu izlaska u restoran i večere uz glazbu jedva je dočekao upraviteljevo nagovaranje. Kao zmija je odbacio umornu, dnevnu policijsku kožu i navukao šareniju i veseliju. Noćarsku.

Upravitelj je unaprijed likovao što će ga kolege vidjeti u društvu policijskoga velikodostojnika, druga pukovnika Milića.

7.

Upravitelj je u restoranu zamagljenih prozora častio pukovnika roštiljem i vinom.

Uznosito podignuta čela važno je otpozdravljao zavidnim policajcima i ostalima iz elite starogradiške narodne vlasti i vojske koji su ga zapazili s drugom pukovnikom. Hotelski glazbenici, loše obrijani i odjeveni u svakodnevno, iznošeno ruho, svirali su dosadno, staromodno i grozno. Prsata pjevačica raskvašena *en facea*, majušne kokošje glave, rastresena pogleda i žandarskoga koraka, nosila je usku, kratku i dozlaboga neukusno skrojenu, cicanu haljinu drečeće crvenožute boje, koja joj je, više od grudi, isticala golemu stražnjicu. S njome bi se i najbrži zubar, brat bratu, najmanje mjesec dana nagnjavio u opsežnome poslu jer su joj manjkala bar četiri zuba. Bila je ružna, debela i nikakva, a zavijala je poput prehlađene mačke u veljači. Podvriskivala je neku slavonsku poskočicu, dok je muški rod, poslije njezina refrena "jedan-dva", u zboru, raspaljivo dobacivao: "Evo ti ga na!"

Za volju istine, podsjećao se pukovnik, slušao je i gore kapele od ove. Ali večeras ga je klimakterično živcirala razdražljivo glasna svirka. Osjećao se kao da je poživinčio:

'Starim!' – pomislio je slinavo. Predosjećao je kako se počeo prepirati sa sudbinom. Otkako je onomadne na površno počešljanim zulufima otkrio prve sjedine, za nj je to postao neoboriv znak da mu je starost pokucala na životna vrata. Nepotkupljivo zrcalo nemilosrdno je pokazivalo da mu se previše bora usjeklo među oči. Sve dok se ne pogleda, pukovnik sebi daje značajni popust i zamišlja se da je onaj od prije deset godina.

Sutra, u nedjelju, naprtit će mu se trideseta.

Čak i najbizarnije stvari i događaje koje bi ranije prečuo ili ih naprosto ne bi zamijetio sada ga ljute. Postao je prgavo, čangrizavo staro zakeralo i zanovijetalo. I zato se, ne nalazeći ljepše razonode, svjesno, na nervnoj bazi, sve zdušnije hvatao boce.

Brzo se i poprilično zapio.

Poslije druge litre zaspao je za stolom hotelskoga restorana kao beba na majčinoj sisi. Čaša, koju je čvrsto držao, tresnula je i razbila se u stotine komadića.

Upravitelj se, za vanjsku upotrebu, tek pokroviteljski smiješio, a svima koji su registrirali taj neugodni prizor opširno je pojašnjavao kako je drug pukovnik strahovito umoran jer, eto, ne spava četvrtu noć. Cilj opravdava sredstvo, tješio se machiavellistički zato što je u interesu dobra glasa i očuvanja ugleda svoga gosta brzometno ispalio ljeporječivu laž o njegovoj maratonskoj budnosti.

U tome mučnom razdoblju ostala je upamćena iskrica pukovnikove duhovitosti koju su starogradiški kozeri dugo prepričavali.

U restoran je ušla valjano građena polovnjača izdužena lica, za koje Šiljo nije znao koji će mu epitet prije nalijepiti je li lijepo ili odbojno? Bilo što izabrao, izbor ne bi bio kriv. Upravitelj ju je pozvao za stol i predstavio je kao liječnicu u ženskome logoru u Požegi. Bila je odjevena izvan svih modnih, a pogotovu pomodarskih zakona:

"Vi ste liječnica?" – otežao od pića, pukovnik se klatio, jedva se podigavši sa stolca. Nespretno joj je pokušavao poljubiti ruku, a ona je neumoljivo izvlačila.

"Da, ja sam liječnica!" – nasmiješila mu se ledenom uljudnošću. Nametala je umjetnu srdačnost dvoje akademaca koji se ne podnose.

"A jeste li možda otorinolaringolog?" – gledao ju je odsutno umornim očima.

"Otkud vam to da sam otorinolaringolog?" – pukovniku su oči vrludale u križ, a usplahireni upravitelj nije mogao odvagnuti razgovara li samosvjesna liječnica s visokim gostom uglađeno ili ipak s dozom neoprostiva umišljenoga prezira.

"Oprostite" – sumorno se ispričavao – "ali ne pitam vas zato što me to iznimno zanima nego zato da ustvrdim plete li mi se jezik... Znate, mislim da sam puno popio!"

Liječnica je zgužvala čelo u želji da pokaže kako je pukovnikove dosadne upadice gnjave i živciraju, a da joj se on ne sviđa i nije joj simpatičan. Rekla mu je izokola, s prikrivenom gorčinom:

"Pedeset posto ste u pravu! Nisam otorinolaringolog!" – pozdravila je pukovnika i upravitelja ženstvenim naklonom poput nepopustljive engleske guvernante. Odcupkala je svome društvu dok joj je iz očiju prodiralo nijemo neprijateljstvo.

Pukovnik se pripito sručio na stolac i ponovno zaspao.

Za kojih pola sata se probudio. I kad je, donekle začuđen, ustvrdio kako nije u paklu i da više ne sanja, opet je popio mnogo crnoga vina. Onda je treći put krepko zaspao i povremeno gromko zahrkao kao jazavac.

Upravitelj je malo prije ponoći spoznao kako druga Šilju neće moći probuditi drmusanjem ni glasnim šaputanjem u uho ("Druže pukovniče, vrijeme je!"). Zato ga je, ne prestavši dijeliti oko sebe ležerne osmijehe, a sve zbog kakva-takva dojma pred posljednjim pijancima i nestrpljivim konobarima, uz pomoć logorskoga vozača odnio do kola. Prije nego što će ga njih dvojica posaditi na stražnje sjedište, pukovnik je glasno ispljunuo debeli masni hrakotak i rukavom obrisao usta. Kao da je tim neobuzdanim činom želio izbaciti žuč u koji se bila nakupila zlovolja zato što ga je Stevo poslao da se zamlaćuje i batrga po kojekakvim bestragijama. Posve oduzet i natreskan, štono riječ kao Rus, na putu do logora, uneredio je kola izbacivši iz sebe kao iz fontane višak hrane i pića. Upravitelj i vozač su, htjeli ne htjeli, odglumljenim nehajem prešli preko te tugaljive i nelagodne istine. Jer, ne dolazi im baš svaki dan, a još manje s njima sjedi, jede i pije, takav glavešina kao što je pukovnik Đuro Milić.

8.

Umili su ga i dovukli do kreveta u sobu iznad upraviteljeva ureda. Dok su mu skidali čizme, pukovnik se, kao da je feniks iz pepela, bodro oporavio:

"Smijenjen si!" – uskukurijekao se izbuljivši oči kao izvanzemaljac. Ali njegovu pohabanu poštapalicu upravitelj je prihvatio tek kao zgodnu šalu, koju je valjalo začiniti glasnim rzanjem, nalik smijehu.

Otriježnjeni pukovnik zaiskao je još vina:

"Čini mi se, baćo, da sam se propio već onda kad su me u pelenama donijeli na krstitke!" – rekao je samokritično.

Poslije četvrte čaše drveno je zaspao za stolom.

Prošlo je pet-šest minuta kad se trgnuo kao da ga je mazga kopitnula. Izgubljen u vremenu i prostoru, nije mogao pogoditi gdje je: kod kuće, u Žumberku na zadatku, u *Ritzu* ili kod Natalije? Kad je maglovito shvatio da nije ni u jednome od poznatih mjesta, nego se probudio u novome okruženju – a nakon što je prolumpao noć i preko mjere se izopijao u gostionici koju je bez imalo takta poluglasno usporedio s opskurnim svratištem skitnica, razbojnika i konjokradica – lupio je šakom o stol:

"'bem ti lokal u kojem ne plaćaš piće!" – zaurlao je.

Upravitelj se jedva čujno nasmijao.

Kad se konačno uvjerio da je u logorskome krugu, pukovnik ljubazno rekne:

"Žedan sam kao deva u pustinji. Ne, nego kao stado deva... Zato, baćo, budi drug i časti moje skrhano, istrošeno i kompromitirano staro tijelo s još jednom čašom vina!"

Poslije osme čaše tu, u upraviteljevu uredu, smišljena je luckasta akcija, koja se s vremenom pretvorila u kavansku bajku.

Glavni pajac u logorskoj harlekinijadi, koju su potom godinama preživakavali naraštaji zagrebačkih Vinka Lozića, a kojoj ništa nije trebalo dodavati ni oduzimati, bio je neponovljivi raskalašenjak i veselnik, pukovnik Milić.

"Prema onoj splačini iz restorana ovo tvoje vino je kao bogovski nektar!" – rekao je pukovnik i popio još gucaj.

"Slažem se, druže pukovniče! Ovo je vino bolje..." – upravitelj je prihvatio hvalu kao da je on izumio taj iločki crnjak.

"Očajni orkestar ne vrijedi pišljiva boba! Ne bi tako strašno svirao ni na vlastitim sprovodima..." – nastavio je pukovnik ružiti sve što je te noći pojeo, popio, čuo i vidio u hotelskome restoranu u središtu Stare Gradiške.

"Posve ste u pravu, druže pukovniče!" – lako se i drugi put složio upravitelj. "Orkestar je mrtvački svirao. Ispod svake kritike!"

"A što je s kapelom iz Deronje, s onim Ciganima, ovdje u logoru?"

"Čuli ste od njihovoga pjevača, onoga obrijane glave, kako nisu kompletni!" – izgubljeno reče upravitelj. I, kao da je u zraku nešto naslutio, podsjeti pukovnika: "Sem toga, nemaju ni instrumente..."

Pukovnik ga nasrtljivo prekine:

"Po Boranićevu *Pravopisu*, ne kaže se sem toga, nego – osim toga!"

"Posljedica školovanja u Novome Sadu..." – jedva čujno će upravitelj i razvuče pokajnički osmijeh.

Morat će prolistati Boranićev *Pravopis*, obećao je sebi.

"To ja, onako, usput! Mali jezični savjet" – milosrdno odmahne glavom pukovnik i vrati se prvotnoj meti, kapeli iz Deronje: "I koliko svirača, veliš, manjka ovima koji su zatvoreni?"

"Dva primaša i tamburaš!"

"A imaš li ti, baćo, među tolikim osuđenicima neke koji, hajdemo reći, valjano sviraju na violini i tamburici?"

Upravitelju se učinilo kako je upravo otkrio s koje strane vjetar puše:

"Uvjeren sam kako, osim one trojice koji su nas posluživali, u logoru nema nijednoga glazbenika!" – sigurno reče upravitelj. Nije propustio naglasiti riječ: osim. Pazio je da ponovno ne kaže sem i ne povrijedi pukovnikov tanani pravopisni sluh.

"I što ćemo sada?" – pukovnik je napućio usnice kao razmaženo derište koje prkosi cijelome svijetu.

"Kako mislite?" – upravitelj se pretvarao da ne razumije zašto se duri pukovnik.

"Pa, eto, odjednom sam pomislio kako bi kolosalno bilo da mi već sutra umjesto one uboge kapele u onome sumornom hotelskom pajzlu sviraju Cigani iz Deronje!" – nepokolebljivo reče pukovnik. A potom popustljivije, manje despotski, dorekne: "Ako je to ikako moguće, naravno..."

Upravitelj samo što nije proplakao:

"Ali, čuli ste, druže pukovniče da im nedostaju trojica..."

Pukovnik naprežući se jedva ustane i visoko podigne punu čašu:

"Ako ih nemaš, a ti ih izmisli!"

"Kako da ih izmislim?" – očajnički je zajecao upravitelj.

"Uhapsi ih, čovječe! Bar je tebi to lako. Ti si ovdje Bog i batina! To je nepobitna činjenica, koju nikakva čarolija ne može opovrgnuti..." – divlje je proključao pukovnik. Piće ga je tjeralo na lakoumne zamisli i sve mu se činilo jednostavnijim.

Upravitelj se neuspješno trgao da mu riječi zazvuče što slatkorječivije:

"Šalite se, druže pukovniče..."

"Ne šalim se, do vraga!" – uzjogunjeno podvikne.

" Zar doista tako mislite..." – upravitelj će žestoko, ali i tjeskobno, u isti mah.

"Doista tako mislim!"

"Da uhapsim tek tako bilo koju trojicu svirača?"

"Jest. Uhapsi ih, baćo!"

"Kada?"

"Što prije! Nemoj biti birokratski spor i trom i čekati da procvjetaju visibabe!"

Iz dvorišta je dopiralo uvrijeđeno kevtanje nekoga psa. To je, zacijelo, logorski mladunac, još nedovoljno obučen i s kojim neznalice ne znaju postupati, pogađao je pukovnik. Obožavao je pse, a napose vučjake.

Iskapio je čašu do dna, položio ruku na upraviteljevo rame i srdačno se oprostio:

"A sada moram na spavanje... Laku noć!"

"Laku noć!" – odsutno je otpozdravio upravitelj i pošto je smjerno ispratio pukovnika do sobe, uz lagani oficirski naklon, s rukama priljubljenim uz tijelo, gotovo bezglasno reče: "Lijepo sanjajte!"

I upravitelj će zanoćiti ovdje. Samcu kao što je on svejednako je gdje će prespavati. Ili kod nove ljubavnice – udovice Mire ili tu, u logoru, u svome apartmanu, gdje mu je i najudobnije.

Prethodno je telefonski pozvao dežurnoga, koji ga je dremljivo izvijestio da je stanje pod kontrolom. Kao i obično, uostalom. Kao i svakoga dana – otkako je, odnedavna, kao dokazani mladi policijski kadar čvrste ruke, poslije izobrazbe u Novome Sadu, preuzeo logor u Staroj Gradiški – tako i danas, u dva poslije ponoći, na sreću, nema dojave ni o najmanjem izgredu. Osuđenici su mirni i poslušni. Njegova bi mati pobožno rekla: Hvala Bogu, Isusu Kristu i Majci Božjoj bistričkoj. Cigani, upamtio je to, vele: *Dema devla*! A on, kao i

uvijek dok je sam – kao što je sada, kucne o drvo. To nikada ne čini pred svjedocima. Da svijet ne primijeti. Komunist, a praznovjeran! Neke intime valja skrivati od tuđih pogleda.

Na zidu je zgnječio tusta komarca iz kojeg je šiknula krv. Gnušajući se, osvetnički zaključi da je netom ubijeni komarac tu krv isisao iz njegovih vena. Zatim je s olakšanjem izuo čizme i razgaćio se.

Upravitelju ne pada san na oči.

Razmišlja: je li to drug pukovnik Milić ozbiljno mislio kad mu je zapovjedio da sastavi orkestar od osuđenih? Da uhiti trojicu glazbenika eda bi ga popunio? Pukovnik je, doduše, bio supijan. A što trijezna glava smisli – to pijana kaže! Kad bi naslutio da će ujutro zaboraviti pod vinom izrečeni hir, onda ga i ne bi podsjećao sulude zamisli da mu mora sklepati logorski orkestar koji će ga zabavljati. Ali što ako se pukovnik sjeti svoje lakoumne želje dok ponovno zaglavi pod gasom? Što će mu odgovoriti bude li ga pitao: Gdje ti je orkestar, druže?

Kršio se u grču, između smijeha i jecaja: tko je među njima policijski klaun? Pukovnik ili, možda prije, on zato što ga muči dvojba: udovoljiti mu ili dostojanstveno zaboraviti njegovu nepodopštinu?

Upravitelj je uvjeren kako mu najlucidnije ideje sinu u polusnu. I stoga upravo smišlja što mu je činiti s pukovnikovom, u najmanju ruku komedijaškom narudžbom o robijaškoj kapeli?

Pukovnik ga je pohvalio, rekavši mu da će od njega nešto biti. U upravitelju je uočio policajca koji obećava, i to mu godi. Ta procjena znači kako s njime računa. Samo jedna njegova riječ, samo pomak maloga prsta druga Milića tamo gore, u Zagrebu, mogla bi mu bitno izmijeniti karijeru. Naviše i nabolje!

Heureka! Sjetio se. Na večeru, koju će upriličiti u svome uredu, pozvat će dvije najljepše čuvarice iz ženskoga logora u Požegi. A najljepše su, izvan sumnje, Irena i Maca. Hoće li cure prihvatiti poziv? Ma doletjet će, zamahnut će krilima čim im bude telefonirao. Pogotovu kad budu čule da će se družiti s legendarnim pukovnikom Milićem. I pješice bi doklipsale iz Požege do Stare Gradiške...

Ali taj nesretni orkestar ga divlje opsjeda. Što će s njime? Da posluša pukovnikov savjet i uhiti trojicu muzičara? Na koncu konaca, zašto ne? Danas je bar lako nekoga spremiti u kutiju! I što se njemu može dogoditi zbog toga? Ništa! Baš ništa, sve dok će ga svetački štititi kolos kakav je pukovnik Milić. Svirače koje bude privremeno zatvorio oslobodit će čim pukovniku odgude desetak-dvadesetak pjesama. Još će mu, na kraju, i zahvaljivati što ih je milostivo i brzo pustio iz zatvora... Takva su vremena. Narod zazire od vlasti. A policija je u očima naroda najveća vlast! Uz nehajnu ispriku objasnit će tim sviračima kako je posrijedi žalosni nesporazum. Pritom će ih, gle ironije, opsjenarski opomenuti neka ubuduće budu oprezni. Jer neprijatelj ne spava! Moguće je da nekoga od tih (za sada još nepoznatih i još samo nekoliko sati slobodnih) muzičara (koji ovoga časa bezbrižno snivaju i ni u najcrnje im misli i snove ne dolazi kobna pomisao da će sljedeće večeri osvanuti u logoru) čak i prepredeno nagovori da budu potkazivači, neka ubuduće preko njega tajno surađuju sa *službom*. Taj će manevar izvesti, ali tek nakon što im bude poručio da su oslobođeni. Dok u slatkome šoku tek budu počeli shvaćati da ih je sunce ogrijalo. Svaka njihova dojava može biti korisna i dovesti policiju do neslućenih tragova, izvora i otkrića...

Negdje pred svanuće, umoran, ali zato vlastitom domišljatošću veoma zadovoljan, upravitelj logora, pravedno je zadrijemao.

9.

Stara Gradiška, nedjelja, 26. listopada 1947.

Dan se došuljao kao uljez, nezvani gost, kojem se pukovnik nije razveselio.

Danas mu je rođendan. Trideset godina! Rođen je u znamenju škorpiona. Nije vjerovao prijeratnim horoskopskim predviđanjima, dok ih je njegova mati gutala:

"*Gentleman, I am a thirty years old*!" – rekao bi na engleskome američkim kongresmenima da su se kojom nevoljom danas stvorili u logoru. Bolje što nisu! Imali bi što i vidjeti!

Pošto je popio jutarnji čaj, pukovnik je impresioniranome osoblju logora u Staroj Gradiški sažeto obrazložio svrhu svoje inspekcije. Govorio je kratko i vrlo umotvorno, a rečenice je završavao odsječno, kao da ih je rezao najoštrijim nožem. Upravitelj je zavidno upijao njegov beskompromisni stil. Ubuduće će se i on na takav, pukovnikov način obraćati podčinjenima.

Nije bilo pitanja. Svi su sve shvatili. A to znači da će se svojski založiti kako bi čvrstim, neoborivim dokazima uvjerili imperijalističke i kapitalističke Amerikance da se u logoru postupa ljudski i s najgorom neprijateljskom bandom.

Pukovnika su nakon izlaganja okružili stari i novi poklonici. Široko otvorenih očiju i osmijesima razvučenim od uha do uha stezali su obruč oko njega, u vrućoj želji da mu se što bliže približe.

Iz gužve ga je, iznebuha, izvukao logorski referent za kulturu, mladi potporučnik – gorštak gomoljasta nosa i valovitih, veseljačkih gavranski crnih, gustih lasi, koje su ga činile nalik seoskome harmonikašu. Dok se pukovnik nije snašao, potporučnik ga je drsko zgrabio za mišicu i gazeći usitnjenih koraka uvukao ga u sobu, na desetak koraka od dvorane za sastanke. Neurotičnim gestama kao da će mu u najmanju ruku pokazati originalnu Mona Lisu, podastro je preda nj četiri broja zidnih novina nazvanih *Preporod*.

Pukovnik je razgoropađeno isturao bradu i sklapao oči pitajući se u čudu: koja se to dosadna budala zakačila o njega kao čičak? No on, ozbiljan čovjek, veća je budala od te dosadne budale kad olako dopušta da ga svaka potporučnička šuša vuče za rukav i razvlači kojekuda.

Kulturni napasnik pobožno reče:

"Ovo su zidne novine, druže pukovniče..." – glas mu je zabrujao mistično.

"Vidim! I što onda?" – odgovori pukovnik banalizirajući njegove riječi.

Potporučnik se nije smeo. Obazrivo je sačekao da se uzrujani visoki gost umiri i nastavi odande gdje je bio zaustavljen:

"Uređuju ih osuđenici... Mahom politički, koji izdržavaju kazne između pet i dvadeset pet godina... "

"I što onda?" – i dalje se prkonjio pukovnik, gunđajući zlobno. Bio je, štono je govorio njegov djed Đuro, krivo nasađen. Nagonski je, na prvi pogled, dijelio ljude na one koji su mu se dopali i u koje vjeruje i na one koje, kako je volio šatrovački reći, ne šljivi ni dva posto. Sebi je priznavao da su mu prenagljena prosuđivanja pogdjekad pričinjala neprilike. Zato nije izvrijeđao potporučnika i svašta

mu izgovorio kao što je bio najprije nakanio, iako ga je jezik jako svrbio i vukao ga u sukob.

Potporučnik je pak osjećao kako ga nabureni pukovnik želi poniziti zato što je, jamačno, uvjeren da ga je ugnjavio ispraznim koještarijama o logorskim aktivnostima, koje njega, ali nimalo ne zanimaju. Približivši se za korak okruglu stolu, kulturnjak ipak nastavi stoičkom upornošću, zaboravivši da je bio neuljudno prekinut:

"Učinili biste mi izuzetno zadovoljstvo, druže pukovniče, kad biste, makar površno, pogledali zidne novine... I izrekli sud o njima."

Stiješnjen uza zid i svladan nezaustavljivom mladenačkom željom za isticanjem, sada, za sićušnu nijansu trpeljiviji, pukovnik baci površni pogled na *Preporode*. Nije volio da ga oni koji ga moraju slušati vide kako je iskočio iz kože i oneraspoložio se. Sada je, i protiv volje, naglo promijenio boju. Mora da mu je krv udarila u glavu, pomislio je. Bilo bi dobro da potporučnik nije primijetio tu njegovu prenagljenost.

Kad je pročitao imena suradnika zidnih novina koji su ih pisali, ilustrirali i opremili, pukovnik je naglo živnuo:

"Ehej, pa ni najčitaniji i najugledniji zagrebački listovi" – reče iznenađeno – "ne mogu okupiti tako brojnu, stručnu i kvalitetnu ekipu vrhunskih i poznatih suradnika kao što ih ima ovaj tvoj *Preporod*."

"Hvala, druže pukovniče!" – referent za kulturu, osamućen od sreće, protrlja ruke, kao trgovac starudijama koji je podvalio kupcu imitaciju fotelje Luja XVI.

Pukovnik je, osobno ili po čuvenju, poznavao gotovo svakoga od *Preporodovih* suradnika. Bijahu to ličnosti osuđene na duga robijanja, krivi i prezreni zbog političkoga, umjetničkog, gospodarskog, medicinskog, literarnog, znanstvenog, sportskog, javnog i zabavljačkog djelovanja u eri propale Nezavisne Države Hrvatske.

Kirurg svjetskoga glasa, izvanredni profesor Medicinskoga fakulteta u Zagrebu, Grazu i Heidelbergu, pisao je o potrebi pojačane higijenske pozornosti, budući da su se u barakama pojavile uši i stjenice.

Slikar impresionist koji je izlagao u najelitnijim europskim salonima, u maniri ovdje jedino dopuštenoga socijalističkoga realizma, naslikao je osuđenike dok u stroju stupaju na rad, na gradilište u obližnjim Urijama.

Skupo plaćeni i traženi grafičar, autor niza kvalitetnih poštanskih maraka, osim što je s mnogo ukusa znalački kreirao izgled *Preporoda*, u svome prepoznatljivu postupku portretirao je Tita u maršalskoj odori.

'Kakva šteta'" – pomislio je pukovnik – "što lani puštena, pošteno govoreći, ružna i diletantski neuspjela crvena marka s Titovim likom nije tiskana po tome grafičkom uzorku. Ali tko bi se normalan pomodarski zaštićenome partizanskom umjetniku Đorđu Andrejeviću – Kunu, štićeniku Milovana Đilasa, Moše Pijade i Radovana Zogovića, usudio pretpostaviti anatemizirana velemajstora, koji je za hrvatska filatelistička izdanja narisao poglavnika Pavelića i obilježio obljetnicu ustaškoga pokreta!'

Glasoviti skladatelj simfonija i kantata i ravnatelj međunarodnoga ugleda potpisao je kraći članak o uspješnome radu logorskoga pjevačkog zbora, koji pod njegovom paskom usrdno vježba u slobodnome vremenu i priprema se za prvi izlazak pred osuđenike. Na njihovu repertoaru naći će se same popularne pjesme: *Uz maršala Tita; Da nam živi, živi rad; Kaćuša; Zdravstvuj, Moskva; Oj, Kozaro* i druge.

Pjesnik, koga su stihovi ušli u antologije hrvatske poezije i u školske udžbenike, a napose njegova nezaobilazna hvalopojka o poglavniku i njegovoj obitelji, napisao je za zidne novine pjesmotvorinu – varijaciju na vojničku koračnicu: *Tito je maršal, Tito je genije, Tito je komandant slavne armije.*

Profesor s Agronomskoga fakulteta, pisac kapitalnih djela o poljodjelstvu, čitatelje *Preporoda* izvješćuje o uspješnoj berbi krumpira, mrkve, rajčice, luka, salate i zelja s logorskoga dobra. Još će pripo-

menuti kako se u voćnjaku radi po nenadmašnim metodama velikoga sovjetskog znanstvenika Ivana Vladimiroviča Mičurina, što će reći da će ubrani prinos biti bar trostruko veći i kvalitetniji negoli ranije dok se primjenjivao zastarjeli, tradicionalni način orezivanja i kalemljenja voćaka: "*Mičurin je otvorio oči svim naprednim voćarima u svijetu!*" – naglasio je zagrebački profesor, osuđen na osam godina "zbog aktivnoga pomaganja domaćih slugu i izdajnika našega naroda", kako je naveo sudac Vlado Ranogajec u obrazloženju presude.

A kolega mu s Mudroslovnoga (sada ponovno: Filozofskoga) fakulteta, tvorac niza rječnika i polemičkih elaborata o "korienskome pravopisu", službenome u NDH – u logoru je voditelj knjižnice. Njegov je prilog u zidnim novinama popis deset načitanijih knjiga među osuđenicima, u rujnu 1947.: *Pjesma o biografiji druga Tita* Radovana Zogovića; *Historija svesavezne komunističke partije (boljševika) – kratki kurs*; *Razgovor s drugom Lenjinom* Vladimira Majakovskoga; *Mati* Maksima Gorkoga; *S partizanima* dnevnik Vladimira Nazora; *Tihi Don* Mihajla Šolohova; *Na Drini ćuprija* Ive Andrića; *Stojanka majka Knežopoljka* Skendera Kulenovića; *Kako se kalio čelik* Nikolaja Ostrovskoga i *Pod Grmečom* Branka Ćopića; uz opasku da je u mlađih uznika najveće zanimanje za sovjetski omladinski roman *Timur i njegova četa* Arkadija Gajdara.

Poznato vanjskopolitičko pero dnevnika ustaškoga pokreta *Hrvatski narod* piše o udarničkome poletu u velikome Sovjetskom Savezu, koji je sredinom tridesetih godina pokrenuo rudar iz Donbasa Aleksej Grigorjevič Stahanov po kome su heroji rada nazvani stahanovcima, i o sada razbuktalome u novoj Jugoslaviji, koji su počeli rudar iz Breze Alija Sirotanović, zidar iz Zagreba Franjo Turčić, tekstilne radnice Sonja Erbežnik iz Zagreba i Matilda Baruh iz Beograda te metalac iz Skopja Mile Vičiški: "*Predvođeni ovakvim lučonošama socijalističke izgradnje zemlje*" – zaključio je pisac u zidnim novinama – "*ni trena ne smijemo posumnjati kako petogodišnji plan, ne samo da će biti ispunjen, nego i višestruko premašen!*" (Pukovnik se sjetio kako je dotični novinar zbog veličanja ratnih pobjeda vojske Hitlerova Trećega Reicha – nakon što su ga Englezi izručili iz Austrije, gdje se mjesecima skrivao – na zagrebačkome Vojnom sudu bio najprije osuđen na strijeljanje, ali je, neposredno uoči egzekucije, dok mu se smrt već prikradala iza leđa, pomilovan, na zauzimanje ministra Zvonka Brkića, s kojim je dijelio gimnazijsku klupu. Preživi li i izdrži kaznu do kraja, narobijat će se beskonačnih dvadeset pet godina).

Jedan od najpopularnijih hrvatskih glumaca, komičar koji se s valova krugovala u zagrebačkim kabareima i kazalištima, kao i za obilaska ustaških i domobranskih postrojbi, a koje su ratovale protiv partizana te Hrvatske legije na bojištu kod Staljingrada, štedro izrugivao crvenoj komunističkoj napasti i izazivao salve smjehotresa i odobravanja (a sačuvao je glavu od osvetničkoga metka zato što su glumački prvaci, partizani Joža Rutić i August Cilić, pa i on, pukovnik Milić osobno, izmolili predsjednika vlade Federalne Hrvatske dr. Vladimira Bakarića i ministra unutrašnjih poslova Ivana Krajačića da ga poštede pogubljenja) – opisao je u trideset *Preporodovih* redaka bez proreda, otkucanih na pisaćem stroju da će prvijenac osuđeničke dramske sekcije biti Kočićev *Jazavac pred sudom*, kao i da je redatelj i tumač glavne uloge lukavoga krajiškog seljaka Davida Štrpca, kako je skromno zapisao – njegova malenkost.

Slavljeni i nagrađivani književnik, pisac niza nadasve čitanih romana (utamničen na dvanaest godina), u *Preporodu* meditira o preodgoju osuđenika: "*Ljudi, koji su se svojim zločinačkim postupcima teško ogriješili o svoju domovinu*" (a među njima je i on, posuo se pepelom po glavi negdašnji literarni slavodobitnik i dopisni član Hrvatske akademije) – "*mogu joj se odužiti predanim udarničkim radom, iskrenim priznanjem krivice, stalnim i neumornim proučavanjem djela najvećih komunističkih ideologa Marxa, Engelsa, Lenjina, Staljina i Tita, žestokom samokritikom i nepopustljivom, željeznom discipli-*

nom. To je jedini put da se uključimo među poštene graditelje socijalizma i ljepše budućnosti zemlje, kad jednom ponovno postanemo slobodni." (Čitajući njegov traktat pukovnik zlurado pomišlja nije li ga za te vruće parole, možda, nadahnuo upadljiv natpis koji je dominirao iznad ulaza u nacističke logore u Treblinki, Dachauu, Auschwitzu, Buchenwaldu i ostalima: *Arbeit macht frei*! Rad oslobađa.)

Tvorac gospodarskoga plana Nezavisne Države Hrvatske (šesnaest godina zatvora), koga su, dok je bio na vrhuncu, upoznali po plemićkoj nabusitosti i nadutosti, zadivljen je, tako se bar osjeća iz njegova pisanja u zidnim novinama, Petogodišnjim planom (1946.–1951.) o obnovi Jugoslavije, stvorenim po uzoru na sovjetski. U tri broja *Preporoda* taj ekspert, čiju su riječ, savjet i mišljenje zlatom plaćali, dokazuje kakvo će blagostanje dočekati narod nakon što plan bude ispunjen. Proizvodnja cipela 1951. bit će dvostruko veća od proizvodnje u 1939. i tada će na svakoga stanovnika dolaziti po jedan par obuće godišnje! I još: poljoprivreda će do 1951. dobiti 350.000 tona mineralnoga gnojiva. Ili: dok se 1939. po glavi stanovnika izatkalo 8,7 metara tkanina, godine 1951. tekstilne tvornice u novoj Jugoslaviji proizvodit će više nego dvostruko od te količine!

Plivački rekorder, a potkraj rata i nadasve uspješan trener, diplomant Visoke sportske škole u Berlinu, oglasio se u *Preporodu* osvrtom iz svoje domene. Zaključio je kako valja pojačati fiskulturni rad, a pogotovu jutarnje vježbanje, jer samo fizički pripremljeni osuđenici mogu premašiti postavljene radne norme. Na kraju je citirao Titovu misao: *Sport nije luksuz nego – potreba*!

Umjetnički fotograf, osuđen na osam godina, između ostalih grijeha i stoga što je u Zagrebu i većim hrvatskim gradovima te potom u Berlinu, Beču, Rimu, Bratislavi, Budimpešti, Helsinkiju i Sofiji upriličio izložbu svjetlopisa (tako su, po ondašnjem pravopisu, zvali fotografije) o legionarima dobrovoljcima, koji su bojevali na Istočnome bojištu, egzaltirano je opisao čudesni prijem prvoga jugoslavenskog umjetničkog filma *Slavica*, režisera Vjekoslava Afrića i s glavnim glumcima Irenom Kolesar i Marjanom Lovrićem, koji su, s početka listopada, prikazali i oduševljenim osuđenicima.

Među potpisnicima članaka pukovnik još prepoznaje: nogometnu zvijezdu iz *Concordije* – koga su bili fiktivno zaposlili u ustaškoj policiji UNS-u; glumca Hrvatskoga državnog kazališta – ustaškoga pobočnika (taj je bigoterski prenio riječi velikoga i mudrog sovjetskog vođe Staljina, koji je umjetnike nazvao inženjerima ljudske duše); apsolventa prava – jednoga od najistaknutijih prvaka Starčevićeve mladeži; pjevača vedre glazbe – zabavljača režimskih čelnika u NDH; profesora iz Osijeka – pisca dugih feljtona u zagrebačkome listu na njemačkome jeziku: *Der Deutsche zeitung in Kroatien;* pjesnika koji je za NDH služio u diplomatskoj službi u Bratislavi i Budimpešti; te liječnika – jednoga iz konzilija koji se brinuo o zdravlju Poglavnikove žene Mare i njihove djece Višnje, Mirjane i Velimira – Brace.

Dok je zadubljeni pukovnik čitao *Preporodove* napise, potporučnik je polagano pio vodu iz plehnate čaše, prehlađeno šmrcao i vrludajući očima nestrpljivo i uznemireno čekao da napokon čuje što će mu biti rečeno o kvaliteti zidnih novina.

Šutnju je prekinuo telefonski zvon:

"Ne, sada ne mogu! – cilikavo je progovorio potporučnik. Nemarno je premještao plavu šapku s čela na potiljak i izduljivši vrat poput noja, kradomice se pogledavao u potamnjelo i oguljeno zrcalo: "Ali shvati, stari, ovdje mi je drug pukovnik Milić! Da, da, kasnije... Dobro, dobro, u redu... Hajde, zdravo, čujemo se... I molim te, nemoj mljackati dok telefoniraš!" – potporučnik se izvitopereno iskezio svojoj upadici.

Pukovnik je upio s kojom je uzvišenom i samodopadnom pompom mladac izrekao rečenicu: "Ovdje mi je drug pukovnik Milić!" i razdražljivo pomislio:

"Koji sam ja to jebeni lonac ili stolac kad dopuštam da me kojekakvi balavanderi, poput ovoga

debelokožnog đuvegije od referenta za kulturu, uguraju u neku sobu kako god im puhne u tintari! Taj hohštaplerski egzibicionist manipulira mnome, zlorabeći moj visoki čin da sebi jeftino podigne cijenu kod nekih, njemu sličnih frajera!" – sumnje mu se roje i množe i sudaraju se poput kotrljajućega kamenja. I sinoć ga je, nabrušena zbog odurne, primitivne glazbe u hotelu, također spopala žuta minuta. Pukovnik se sada, dok se u njemu miješa adski koktel (gađenja, jeze, jadikovanja, strepnje, nemira, mučnine, bljuvanja, nelagode, odbojnosti, neprijateljstva, gorčine, alergije i odvratnosti) praskajući od ljutnje pita: "A da krivica nije, možda, u meni? Bit će da sam postao preosjetljiv i zato pretjerujem u osudi ovoga nadobudnog potporučničića... Jesam li ja, Đuro Milić, ipak razmaženi policajac, kome ljudi, napadnuti strahom, odavno samo ugađaju? Ugađaju mi i povlađuju zbog moći koju držim u rukama! Jesam li zbog svakodnevnih podvlačenja pod kožu onih koji od mene traže milost, pomoć i blagohotnost postao toliko blaziran da su mi počele smetati i ništavne sitnice? Što sebi umišljam? Tko sam ja? Zar nadčovjek? Zar nedodirljivo zemaljsko božanstvo? Zar sam toliko izgubio kompas da počinjem plesti sebičnu sagu o sebi kako sam osuđen jedino na uspjehe, pobjede, klicanja i povlađivanja? Da se svijet mora ravnati po mojim mušicama? Jesam li ljude i događaje oko sebe počeo gledati kroz povećalo koje mi je dao vladajući režim, čiji sam važni pobornik i čuvar? Hajde s vragom, Đuro Miliću! Jesam li se, doista, preobličio u pekmezastu, kenjkavu protuhu, nalik sekantnoj staroj curi, otkako sam odnedavna, poslije povratka s Papuka i Žumberka, kad sam ponovno krvavo ratovao, počeo osjećati kako mi je tijelo klonulije i umornije? Jesu li me već u tridesetoj jeseni života pritisle opasne godine? Bit će da je tu skriven uzrok mojih frustracija! A ne plitka mazanja i providne milolagarije golobrada potporučničkoga štakora, glavnoga meštra logorskih zidnih novina!"

Da junoši pokaže kako nije rogato, zubato i dlakavo pukovničko bau-bau strašilo, nego obični, dobroćudni tridesetogodišnji striček od kosti i mesa, stane napadno glasno i promuklo mumlati valcer *Na lijepom plavom Dunavu*:

"Tataram taram, taram, tataram taram, taram, tararam, tararam, tararam, taram, taram!" – i dok se zatečeni potporučnik ustrašeno ogledavao kao zvjerokradica, posramljen zbog pukovnikove ćudljive, nedopustivo pretjerane opuštenosti, ovaj ga je napokon očinski pohvalio: "Izvrsno su ti uređene zidne novine, momče! Teme su sjajno odabrane, a članci koje sam stigao pročitati više su nego znalački napisani!" – govorio je gledajući ga u oči, kao da mu tako želi pokazati kako je pred njime obnažio dušu.

Potporučnik je pocrvenio do ušiju:

"Hvala vam, od srca vam hvala, druže pukovniče!" – odazvao se rasplamsalih osjećaja: "Ne možete pojmiti koliko ste me usrećili..."

Telefon je ponovno pozvonio, ali potporučnik više nije mario tko ga zove. Zvonjava se miješala sa škripućim zvukom izgrebane gramofonske ploče, koju su navili do balčaka dokoni veseljaci iz susjedne sobe. Razigrani nazalni glasovi izvježbanoga ženskog ruskog zbora pjevali su prepoznatljivi šlager Isaka Dunajevskoga iz filma *Pastir Kostja*, koji je prije rata preletio sovjetske granice: *Široka maja strana radnaja, mnoga v njej, paljej, garjej i rjek; ja drugoj, takoj stranji nje znaju, gdje tak voljna dišit čelavjek.*

"Tko naručuje članke za zidne novine?" – upita pukovnik.

"Ja!" – odgovori potporučnik ispunjen ponosom. Njegova doskorašnja malodušna sumnjičavost sve je više prerastala u neskriveno slavlje.

"I ti biraš teme, zar ne?"

"Da, ja!" – potvrdio je potporučnik čedno. Glas je nastojao podesiti da skromnije zazvuči, ali bez osobita uspjeha.

"Dakle, ti si glavni urednik..."

"Tako nešto..." – potporučnikov je osmijeh podrhtavao. "S tim što moram reći kako je posljednja ipak upraviteljeva... Drug upravitelj prethodno

pročita svaki članak i odluči hoćemo li ga objaviti."

"Vidi, oca mu, pa vi ste poput neke svjetske redakcije" – pukovnik se trudio da taj dečko agresivne inteligencije, upraviteljev adlatus, ne shvati njegovu primjedbu kao žaoku, nego tek kao nedužnu šalu.

"Da!" – s finom ironijom prihvati igru potporučnik. "Svjetska redakcija novina, koje izlaze u jednom primjerku... Ali koje samouvjereno kroče ukorak s *Pravdom*, *Timesom* ili s *Borbom*, recimo..."

"A dogodi li se da upravitelj nešto ne pusti?"

"Do sada su obojica sve puštala što god sam im pokazao! Prošli drug upravitelj i ovaj novi, sadašnji... Tu i tamo nešto bi popravili... Bolje reći, u članku bi pojačali ideološku težinu..."

"Tako dakle..."

"Da. Moram reći kako sam prije njih detaljno pročešljao svaki redak i popravljao što je bilo potrebno kako se ne bi omakao krupniji politički promašaj, razumijete... Da nam netko nešto ne podvali proustaški, onako u rukavicama..."

"Valja biti budan..." – bubnuo je napamet pukovnik tek da nešto kaže. Da potporučnik osjeti da je pažljiv sugovornik, a ne površan slušatelj.

"Uvijek mi je na pameti kako su ti ljudi, premda veliki stručnjaci najvišega obrazovanja i znalci iz oblasti o kojoj pišu za *Preporod*, ipak osuđeni kao dokazani neprijatelji naše stvarnosti!" – potporučnik je bombastičnim frazama iskitio svoju rečenicu kao da diskutira na marksističkome seminaru. Pukovnikov pogled iskosa učinio se prijekornim. No umjesto da mu spočitne kako je to mogao i jednostavnije reći, odustao je. Znao je da mladi lav tako nešto od njega ne bi volio čuti. Zato je uveslao u bonacu:

"Bune li se autori kad vide da im je prilog skraćen ili, kako to novinari znaju kazati, preoran?" – zanimalo je pukovnika.

"Ne. Još nisam čuo nijedne primjedbe!"

"Strah ih je, vjerujem..."

"Bit će da je i strah posrijedi... Ali, ako mi se bilo što usude zamijetiti kao glavnome uredniku – kad ste me vi, naravno u šali, tako nazvali – onda su to jedino razočarane pritužbe zato što nečiji članak nije odmah objavljen, kao što su očekivali. A svima je jako stalo da ono što napišu odmah i izađe... Nismo mi ni *Pravda*, a ni *Borba*, ali konkurencija je izuzetna. Upravo zbog široka izbora kvaliteta *Preporoda* je, usudio bih se reći, zavidna. Nije da se hvališem, ali vjerujte, pred zaključenje broja sam u nedoumici. Ne znam kome bih dao prednost. To su urednikove slatke muke" – tašto reče mladac. Onda se odjednom zaustavio usred opširna, bezlična i povremeno dosadnoga samohvalnog mudrovanja. Kao da se prepao što previše brblja i producira se pred čovjekom koga, zapravo, jedva i poznaje. Ali pukovnik bi, začudo, još divanio o tajni uspjeha logorskih zidnih novina:

"Ima li takvih koje si pozvao na suradnju, a oni nisu htjeli?"

"Ima ih. Trojica ustaša i dvojica reakcionara. Tu je dvojicu bolje nazvati antikomunistima... No prije ću vam reći kako neke osuđenike, premda su vrsni stručnjaci, već u startu nismo ni uvrstili među potencijalne suradnike zbog težine njihovih prijestupa. To su zločinci koji su najprije bili osuđeni na smrt, a potom abolirani, i sada izdržavaju kaznu od dvadeset pet godina zatvora... Oni su posve izopćeni od bilo kakve, da je tako nazovem, slobodne aktivnosti... Ali priznajem kako su me osuđenici koje sam pozvao da pišu za *Preporod*, a oni me odbili, zatekli i zbunili... Uhvatili su me na krivoj nozi jer to od njih nisam očekivao."

"Što su ti rekli, zašto ne žele pisati?"

"Vjerojatno pretpostavljate što su mi odgovorili... Da ne žele dragovoljno bilo što raditi za komuniste koji su im oduzeli slobodu..."

"A što si im ti odgovorio?"

"Da oni ne pišu za komuniste nego za svoje ranije istomišljenike, kojih je sudbina jednaka ili vrlo slična njihovoj... Jedan je među njima bio u ustaškoj vladi doministar kulture i bogoštovlja. I taj sve člankopisce u našim zidnim novinama redom zove mizerijama bez karaktera i prodanim duša-

ma. Zanimljivo da je najprije, u načelu, prihvatio moju ponudu. U redu, veli, surađivat će u zidnim novinama, ali pod uvjetom da mu ne naturam zadanu temu! On bi da objelodani svoje mišljenje, i to bez upraviteljevih i mojih prekrajanja. I pitam ga: o čemu bi on, u tom slučaju, pisao? A taj će gad meni: o idealima za koje se borio, zbog kojih smo ga utamničili – upravo je tako kazao – i kojih se ne bi odrekao ni po cijenu glave. Njegov je san, razgalamio se tada razmahnitalom ćudljivošću, slobodna i nezavisna Hrvatska, izvan Jugoslavije!"

"Kako si na to reagirao?"

"Otjerao sam ga u vražju mater!" – energično reče potporučnik. "Sasuo sam mu u lice da se ni kod njegova poglavnika Pavelića nije moglo pisati što je kome šunulo u glavu! Prijavio sam ga upravitelju, a on mu je odrapio mjesec dana samice!"

"Je li se smekšao poslije samice?"

"Ma kakvi! Tvrd je kao dren. Ne popušta! I dalje prezrivo okreće glavu od svih koji pišu za *Preporod*. A staroga pjesnika, koji je ispjevao pjesmu o drugu Titu, naočigled pedesetak osuđenika za vrijeme odmora na radilištu najprije je glasno izvrijeđao, nazvavši ga cinkerom, guzolizom, nitkovom i podlacem, a zatim mu je prostački pljunuo u lice. Usput je vikao kako je Juda prema njemu velik jer je, time što je izdao Isusa, bar zaradio trideset zlatnika. A pjesnik beskičmenjak, urlao je na njega dominristar, prodao je dušu sotoni za pljesnivi komadić kruha."

"I kako ste ga kaznili zbog toga?"

"Čuvari su ga ispendrečili i dovukli vezana pred upravitelja. Još je izoliran u samici. Ponovno je dobio mjesec dana."

Pukovnik je negodujući zatresao četvrtastom glavom i pućio mesnate, ružičaste usnice. Srdio se na nepopustljiva dominrstra prosvjete i bogoštovlja.

"Tako mu i treba!" – reče s odobravanjem. Primakao se drvenoj polici i nasumce popravljao neuredne i prljave ovalne, tanjuraste glinene posude s prašnjavim, umjetnim cvijećem, koje su, u jednostavno namještenoj sobi, djelovale poput krasta na licu. Oprezno napomene: "Toga kurvina sina držite na oku prije nego dođu Amerikanci. Odvojite ga! Otvorite dvanaestero očiju da se taj ujak kojom nesrećom ne sretne s njima! Sakrijte ga negdje... Ili bolje: premjestite ga u zatvor u Novu Gradišku. Ili u Jasenovac! Bilo gdje, samo da im ne bude u blizini. S takvim huncutom izopačenih pogleda nije se šaliti, jesi li me čuo, baćo?"

"Jesam, druže pukovniče!"

"I nemojte premjestiti samo njega. Nego i ostale razbojnike za koje, makar u podsvijesti, pretpostavite da pred kongresmenima neće držati jezik za zubima!"

"Razumijem, druže pukovniče!"

"O tome, svakako, obavijesti upravitelja!"

"Razumijem, druže pukovniče!"

"Dakle, više se ne moram brinuti o onome kopilanu, dominstru, je li?

"Bit će kao što ste rekli, druže pukovniče!"

Dok ga je savjetovao što mu je činiti, dotle se izražajno potporučnikovo lice ukočilo kao u mrtvaca, brzopleto pomisli pukovnik. Sada, nakon što mu je zadao domaću zadaću, a siguran da će je junoša uspješno završiti, vratit će razgovor lakšoj temi.

'Jedna je od mojih čestih uzrečica 'Nikad ne znaš, zašto je to dobro' i ovdje se obistinila!' – burno je kopao po mislima pukovnik. "Nabrecito i na nož dočekao sam mladićevu nesmislenu želju da mi priča o zidnim novinama. I, eto, gle slučaja da nije došlo do priče o zidnim novinama, ne bih ni saznao o slučaju dominstra prosvjete i bogoštovlja, koji ne želi pisati po narudžbi. Što znači da bi taj pogibeljni tip kao odvrnuta bomba dočekao Amerikance. I ta bi bomba prasnula upravo u vrijeme njihova posjeta logoru! Takav napasnik ne bi propustio prigodu da se ne izlane pred kongresmenima. I tako nam mučki zabode čavao u zdravu nogu! I meni, i upravitelju, i ovome potporučniku, i svim čuvarima logora. Neplanirani i neželjeni monolog ustaškoga skota zapaprio bi nam juhu. Napose meni! Upravo zbog tih za-

jebanih kongresmena ja sam poslan kao prethodnica ovamo, u Staru Gradišku. Tu sam u preventivnoj inspekciji da u korijenu sasiječem i najmanje zlo. Ne smijem pomisliti što bi se zakuhalo da nam je to promaklo! Kako bi me sramotno iskefao i nahulio Stevo Krajačić. A pred Lekom Rankovićem, koji ne oprašta i bezvrjednije propuste, ne bi me oprali Sava i Dunav zajedno! Leka bi mi, kao osmanlijski sultan, poslao svileni gajtan da mi dade k znanju kako se moram maknuti s ovoga svijeta. Ne bi mi bilo izbora nego oroz na sljepoočnicu!' – pukovnik se spomene kako ga je zimus, dok je predavao pitomcima u milicijskoj školi u Zagrebu, neki momak uznemirujuće pojave saletio pitanjem: Tko je uspješan policajac? Odgovorio mu je improvizirajući: "Uspješan policajac je inteligentni, nepovjerljivi i vazda sumnjičavi usamljenik, s osjetilom više od prosječna čovjeka. Lako i brzo prepozna tko je tko i što je što. Namiriše što ljudi smjeraju, jesu li grješni, jesu li uspješni, jesu li nesigurni, jesu li samopouzdani. Tko je ubojica, a tko krivokletnik, lupež, kockar, naivčina ili varalica. Iz očiju će pročitati je li nekome bračni drug nevjeran. Predosjetit će je li netko dužan ili ponižen, razmišlja li o bijegu preko granice, je li mu milicija za vratom zato što je pronevjerio novac, sastaje li se sa stranim špijunima i denuncira li svoju zemlju, je li pritajeni neprijatelj socijalizma" – tako je govorio. A kad bi ga danas pozvali da predaje budućim milicionarima, još bi na to pridodao: "Rasni policajac mora imati i sreće! Bolje je roditi se bez one muške stvari, negoli bez sreće..." – jer kako je ovo danas šepavo krenulo s *Preporodom*, zbog čega umalo nije bacio u topovsku cijev potporučnika i izružio ga na pasja kola što ga podjebava s pizdarijama, nenadano se obrnulo u pukovnikovu očaravajuću sreću.

Loš početak, osrednja središnjica i dobitna završnica, fino vele šahisti.

U trenucima ponovne dobre i radosne volje pukovnik je stao uz prozor. Osluškivao je huj vjetra, koji je sablasno zavijao kao da izlazi iz uklete kuće duhova. I razmišljao što da još pita glavnoga urednika logorskih zidnih novina. Pitao ga je:

"Honoriraš li pisce članaka?"

"Mislite li novcem?" – potporučnik je čvrsto stegnuo usnice, kao da je tom gestom želio pokazati pukovniku kako ga pitanje veoma čudi. A zatim bezazleno nastavi: "Ma ne, ni govora, znate mi ovdje..."

Pukovnik je na vrijeme obuzdao njegovu uobičajenu epsku opširnost. Momak je sažet i kratak, pomisli, jedino kad, nakon saslušane zapovijedi vojnički odgovara: Razumijem, druže pukovniče!

"Nisam baš mislio o novčanoj nagradi..." – ispravio se – "nego želio sam saznati stimuliraš li ih nekom sitnom privilegijom?"

"Dobro ste ovo naglasili: sitnom privilegijom! Tako da! Recimo, odobrimo im da umjesto jednoga paketa mjesečno mogu primiti dva, da umjesto dva pisma mjesečno mogu primiti tri... A dok u slobodnome vremenu pišu, rišu ili tehnički oblikuju zidnu novinu, dademo im i nešto hrane povrh... No, budite uvjereni, druže pukovniče, nitko nije pošteđen jutarnjega rada!" – razvukao potporučnik od seljačke bune, dok pukovnik strepi kako će ga opet zagnjaviti dosadnim pričama.

"Ipak im se isplati..."

"Isplati se..."

Pukovnik pokuša nešto zafućkati, ali je to ispalo jedva čujno puhanje stisnutim usnicama. Onda ga je zagušilo suho kašljanje. Previše puši. Morat će smanjiti dnevni obrok cigareta. Izdimi tri, a češće četiri kutije, i to žestokih i ljutih *Drava*. Uz strahobni radni i kavanski tempo, kratak san i neurednu ishranu, uglavnom navrat-nanos i s nogu ubačenu u kljun, valja se nositi s oblacima dima u sebi! Prijekorno je pokudio svoju nezdravu ovisnost o duhanu. Ali ma koliko svečano prisezao da će se suzdržavati za ljubav čišćih pluća, bjeljih zuba i ugodnijega daha (jednom se ona kučka Natalija netaktično izrekla kad mu je napržito predbacila kako joj se, dok je ljubi, pričinja kao da je poljubila pepeljaru) – unaprijed sluti da mu je obećanje jalovo i prazno. U srazu s cigaretama njegov čvrst karakter pada na

ispitu. Odlazi ututanj. Tvrdu, mušku riječ držat će dugo koliko rešeto vodu. Jer to je neugasiva pohota, shvatio je.

Pukovnika opsjedaju razmišljanja o uglednim imenima. O suradnicima logorskih zidnih novina *Preporod.*

Slama ga dvojba: je li to što oni danas ćurlikaju po komunističkim notama njihov konačni preodgoj i pokajničko odricanje od ideologije zbog koje su dospjeli iza rešetaka? Ili ipak najniže poniženje glumaca u kazalištu gladnih? Sunovrat u ponor nekoć štovanih, cijenjenih i slavljenih ličnosti, kojih je prepoznatljivi zaštitni znak bio drenov osobni stav, odlučno načelo i autoritativno bespogovorno mišljenje. Znalci kojih je riječ bila uvažavana i blaga vrijedna pretvoreni su u obeščašćene brojeve. Pogureno i skrušeno dolaze eda bi čuli što i kako moraju misliti! I to kome! Šmrkavcu od dvadeset dva ljeta, koji se naslađuje u njihovoj nedaći, a koji većini među njima može biti unuk ili kasno rođeni sin. Taj potporučničić koji ih ogledava bešćutno, bezizražajno i s podcjenjivanjem, bahato sjedi, dok oni, uništeno i klonulo, stoje pred njime, s rukama uz tijelo i skinutom kapom – iskazujući tako pokornost vlasti koja ih je srušila, degradirala, zarobila, konfiscirala im imovinu i oduzela građanska prava – šogunski im odsiječe: Napiši to i to, tako i tako. I amen! Nema pitanja.

Blistave umove pretvorene u sluge potporučnik oslovljava sa "ti". Nekad se izdere na njih, a ako je raspoloženiji i manje napet, odrješito s visine, kao da ih je blagoslovio poput nadbiskupa, kaže: "Ovo nisi loše napisao!" ili: "Ovo može proći!" ili: "Ovo je, više-manje, podnošljivo!" ili "Ovo ću ti preraditi, ovaj ću ti dio skratiti, ovo ti neću pustiti jer mi se ne sviđa!" A njima, političkim sužnjima, koji potporučnika – i ne samo njega, nego i svakoga polupismenoga, primitivnoga čuvara i logorskoga batinaša – moraju osloviti sa "Vi, gospodine", ne preostaje nego da ropski odšute i naklone se. I budu sretni pred gospodarom njihove duše i njihova uma. Svemoćni potporučnik – rumen kao jabuka, stasit kao bor i sa srebrnom krunicom u sredini donjega zubala – u logoru im je nametnut za ohologa gazdu. Gazdu koji se – kao da je džambas na stočnoj tržnici i vireći im u zube odabire najbolje konje – smilovao i izabrao upravo njih. A ako mu nisu po volji, tada neće biti jedne korice kruha više, neće biti drugoga paketa i neće biti trećega pisma mjesečno. Ne budu li smjerni i poslušni, može ih zapasti turobna i memljiva samica; još tanji od i tako tanka obroka; povećana, i ovako teško ostvariva radna norma; pendrek po grbači; zabrana primanja paketa i pisama...

Ima li kraja ljudskome poniženju?

Mogućnosti su nemjerljive. Čovjek uvijek može pasti niže. Čak i onda kad očajnički povjeruje da je dotakao dno.

Maštoviti policijski mozgovi kao vražji odvjetnici pronalaze nove načine i otkrivaju nepoznate paklene putove za istjerivanje sotone iz tijela i duše. Da sužanj potone i niže od dna.

"Da su u krvavoj utakmici partizani protiv ustaša pobijedili ustaše, umjesto doministra prosvjete i bogoštovlja uznik u logoru bio bih danas ja!" – mozga pukovnik. "U američkim filmovima bore se dobri protiv loših momaka. *Good guys* protiv *bad guys.* Ali pitanje je koja je strana dobra, a koja loša? Svaka je o sebi govorila da je bila po volji naroda. Prava, poštena, pravedna, dobra, bolja, najbolja, idealna strana... Ratna kocka se srećom zaustavila na mome broju i odlučila da *good guy* budem ja, dok je *bad guy,* kojega je stiglo faraonsko prokletstvo, postao doministar prosvjete i bogoštovlja NDH!"

10.

Potporučnik je uslužno pridržavao vrata i paževski propustio pukovnika da izađe iz sobe. Osjeća da je nakon pukovnikove pohvale zidnim novinama hrabriji nego što je bio kad ga je doveo u svoju radnu sobu. I zato se usuđuje načeti niz tema kako bi progovorio o sebi. O svojim danima u logoru, u koji je došao ravno sa Sremskoga fronta; o ozimnome vremenu koje ne podnosi; o poemi *Jama* Ivana Gorana Kovačića koju upravo čita; o tome da s najvećom sigurnošću drži kako će Trst, milom ili silom, biti oduzet Talijanima i postati naš; o nedavnome nogometnom derbiju *Dinamo – Partizan* ("Ja sam, znate, druže pukovniče, bolesni partizanovac, a vi, koliko sam čuo, navijate za *Dinamo*, jesam li pogodio?"); o sovjetskome tužnom filmu o junačkoj komsomolki Zoji Kosmodemjanskoj, koju su objesili njemački okupatori, a on ga triput odgledao, i u kinu se, što jest – jest, tiho isplakao kao šiparica, laka na suze.

"Bude li mi buduća žena rodila kćer, nazvat ću je Zoja!" – otkriva svoje intime potpukovniku, koji ga pospano gleda, a otežali kapci kao zastori padaju mu na podlivene oči koje lomi san. Sit i sutrusan, nakon što se sinoć nakvasio vinom, ne može zaustaviti zijevanje. Radije bi se bacio u postelju negoli slušao naporna mladenca, koji i dalje melje monotono i opširno. "Jasno" – nasmije se kričavo potporučnik – "najprije mi valja naći čestitu curu i oženiti je!"

Iza logorske upravne zgrade na prisoju, na lešnatome terenu posutom crvenicom, milicionari u uniformi bez kapa na glavi i u cokulama, traljavo prebacuju meko napuhanu loptu s ove strane mreže na onu. I zamišljaju da je to što se oni igraju – odbojka.

Sudi im kršna, trsata i kano od stijene odvaljena čelata ljudeskara, čija su usta poput tunela osrednje veličine, a istureni zubi kao u dabra. Postavio se raskrečenih nogu i ruku oko kukova kao sadistički kaplari kakvima ih pokazuju u američkim filmovima. A jedine su gledateljice dvije kuharice iz menze za logorsko osoblje, sanjarskih očiju i glomaznih stražnjica. Drže se za natekle ruke poput curetaka koje se u velegradskoj vrevi plaše da će se izgubiti. Šapuću jedna drugoj na uho i ženskim istančanim kriterijima vrednuju koji je momak najzgodniji među igračima.

Kad su ugledali pukovnika u potporučnikovu društvu, milicionari spontano zaustaviše utakmicu. Danas su svi obrijani za razliku od jučer, kad nisu znali da će ih samosilni drug Milić zaskočiti nenadanim dolaskom.

"Hoćete li zaigrati s nama, druže pukovniče?" – zaškripao je najodvažniji među odbojkašima, bucmasti, kozičavi, loše podšišani dečkić hrnjavih usana, ne prestajući ga napadno gledati. Na upravo složenoj rang-listi ljepote, po ocjeni dviju tihih kuharica, taj je dasa uvjerljivo posljednji. Pukovnik ga je zapazio po preširoku kaputu predugih rukava, zbog kojih mlatara rukama kao razigrani pingvin.

"Samo bi mi to trebalo... Da se, ovako star, posramim pred vama, omladincima, koji pucaju od snage, je li? " – otklonio je ponudu.

"Znate li vi onu o starcima, druže pukovniče?" – nije popuštao kozičavi buco, brišući rukavom potne

obraze. Blistao je što razgovara s mitskim pukovnikom Milićem iz nepobjedive OZN-e. Tren zatim, olako se riješivši stegovnih obzira i ne mareći za osjetnu razliku u godinama i položaju, bezobzirno odmahne rukom i drsko prospe: "Bez starca nema udarca!"

Potporučnik, posramljen zbog bucina neoprana jezika, pogleda ga skaredno i odgovori mu kao da je za to ovlašten od pukovnika:

"Ne tupi, Šamarinac. Ostavi čovjeka na miru!"

Šamarinac, tako se, dakle, preziva bucmasti milicionarčić, ljubazno zašuti. Pukovnik se pravio da nije razumio što mu je natočio, blijedo se zasmijuljio, lagano kimnuo glavom za pozdrav i okrenuo leđa odbojkašima. Bez potrebe stao je kopati po džepovima kao da nešto traži.

Potporučnik je s naporom izvukao djelić svoga neiscrpnog kordunskog šarma i, ulagujući mu se preko svake mjere, ne osobito uvjerljivo reče:

"Žao mi je što vam je Šamarinac kazao da ste star. Vi niste star... I izvrsno izgledate, druže pukovniče!"

"To o izgledu je pristojna fraza koja tješi nas, stare partizane!" – nevoljko uzmakne pukovnik.

"Nemojte tako, druže pukovniče..." – i dalje mu je kadio potporučnik. Ali pukovnik nije odustajao od mazohističke ideje koja ga je sinoć načela u restoranu. Da je naglo ostario. Počešao se ispod uha i, reklo bi se, potišteno promrmljao:

"Od simpatičnoga ruskog policijskog instruktora, s kojim sam lanjske zime večerao u Zagrebu, čuo sam krasnu sibirsku narodnu mudrost. Veli mi Rus da su mladi ljudi uvjereni kako se dvadeset rubalja i dvadeset godina nikad ne mogu potrošiti! Zato, baćo, i ne zamjeraj tome omladincu, Šamarincu. Ono što mi je rekao iskreno je mislio. Jer Šamarinac,ne samo da je mlad, nego je i premlad!" – a kad je potporučnik zinuo da dosoli, pukovnik je stavio kažiprst na usta. Pravom starijega, gestom je zapovjedio da mu više nije do isprazních preklapanja o starosti i mladosti.

Opterećivalo ga je njegovih trideset godina. Rođendani mu sve brže stižu, a on od danas mijenja četvrtu banku!

Pukovnik je stao i bacio pogled na uređeni i iskićeni krug između dviju aleja. U sredini petokraka zvijezda, koje su rubovi sastavljeni od bijelih oblutaka, a crvena joj je boja nasuta od smrvljena ciglastoga praha. Iznad i ispod zvijezde ispisana je parola. U gornjem redu: *Živio drug*, a u donjem, plakatskim slovima: *TITO*!

"Jesu li to napravili osuđenici?" – upita pukovnik.

"Neeeee, druže pukovniče, nisu osuđenici, daleko bilo, nego najmlađi čuvari!" – trzne se potporučnik gotovo uvrijeđen.

Vjetar je odnekuda donio gomilu osušena lišća i tu ga ostavio.

"Kad si ti, kao potporučnik, jedva iskoračio iz dvadesete, koliko li je onda mlađima od tebe?" – pitao ga je, ali se, umjesto da mu odgovori, potporučnik tek površno nasmiješio. Mudrijaški je predvidio da mu nije razborito žestiti pukovnika presoljenim raspramama o godinama.

Pukovnik je zapalio cigaretu. Izgorjelu žigicu koju je kanio baciti u razbacano lišće ipak je pažljivo vratio u kutiju. Prilog bici za čišći logorski ugođaj.

Glas je pustila previše bučna razglasna stanica. Iz zvučnika, učvršćenih na vrhove jarbola, metalno je zatreštala koračnica na Nazorove stihove: *Uz maršala Tita, junačkoga sina, nas neće ni pakao smest, mi dižemo čelo i kročimo smjelo i čvrsto mi dižemo pest*... I dalje: *Sve prste na ruci, u jadu i muci, slavenska složila je čest, tko drukčije kaže, taj kleveće i laže i osjetit našu će pest.*

Koračnica je podsjetila pukovnika na trostruku pjesničku paukovu mrežu, ispletenu zbog uvrede staroga Vladimira Nazora, predsjednika Prezidijuma Narodnoga sabora Hrvatske. Zato što je nedolično govorio o njemu umalo je nagrabusio njegov najmiliji pjesnik Tin Ujević.

11.

Evo što je pukovnik Đuro Milić sažeto saznao, isključivo za vlastito podsjećanje, o djelovanju građanina Augustina Ujevića, zvanog Tin, bivšega književnika, bez stalna zaposlenja i stalnih prihoda, rođena 5. srpnja 1891. u Vrgorcu, Narodna Republika Hrvatska, neoženjena, bez djece, nastanjena u Zagrebu kao podstanara, a na temelju prijava protiv njega, kao i prema usmenim, neobveznim kazivanjima suradnika OZN-e, u razdoblju od 13. svibnja 1945. do 11. lipnja 1947.

Unatoč sjajnoj poeziji, Tin danas nije u milosti izdavača. Odbijaju ga kao da je gubav. Zbog teškoga grijeha: povremene suradnje u kulturnim rubrikama listova i u književnim časopisima koji su izlazili za NDH, premda je objavljivao jedino apolitične eseje i literarne kritike. Još veća hereza mu je stalno namještenje na dužnosti prevoditelja sa šest jezika (španjolskog, portugalskog, francuskog, engleskog, njemačkog i talijanskog) u novinskoj izvještajnoj agenciji *Velebit* (kasnije *Croatia*), gdje je, za cijelo vrijeme Endehazije, radio u jutarnjoj smjeni (od 7.30 do 13.30 sati). Nisu mu kao olakotnu okolnost uzeli provjerenu istinu da, usprkos čestim nagovorima, Tin nije pristupio ustaškome pokretu. Po ulasku partizana u Zagreb, čudom je izbjegao zatvor, ali zato nije umakao ponižavajućem ispitivanju pred Sudom časti Društva književnika Hrvatske, koji mu je 1945., bez dvojbe, odrezao zabranu pisanja, javnoga djelovanja i pojavljivanja u trajanju od pet godina i trajno ga izbacio iz članstva zbog suradnje s okupatorima i domaćim izdajnicima. No i poslije takve bezdušne osude, plahi pjesnik nije obuzdao munjeviti jezik. Pošto je saslušao odluku, Tin se suptilnom ironijom obrušio na estetske komesare, koji su bičem, što im ga je u ruke dala nova vlast, bezmilosno udarali po glavi, stražnjici i prstima sve pisce koji im se nisu željeli prikloniti. Ili koji se nisu stigli snaći i ukalupiti se u novoproklamirano jednoglasje.

"A konfiskacija?" – pitao ih je Tin.

"Kakva konfiskacija?" – nisu se sabrali novoustoličeni presuditelji.

"Imam nalivpero!" – nakloni se Tin i zapanjujućom zluradošću izvuče crni *pelikan* iz nutarnjega džepa.

Kad bi više popio, Tin Ujević je, prepričavajući tu trpku anegdotu, na kraju zavrnuo kako mu je od onakve inkvizitorske odluke ipak ostala mala zadovoljština. Osvetnici, njegova rodbina po peru, premda su ga okrutno bacili na ulicu i ostavili bez mogućnosti da zaradi za kruh i vino, nakon tih bodljikavih riječi zarumenjeli su od stida.

Tin životari i jedva sastavlja kraj s krajem. Hrani se u *Giti*, restoranu na uglu Preradovićeva trga i Varšavske ulice, pretvorenoga u menzu, zahvaljujući bonovima što mu ih krišom doturaju pjesnici Frano Alfirević i Salih Alić, prijatelji koji ga nisu napustili. Uz simboličnu naknadu stanuje u tijesnoj sobici u Berislavićevoj. Za crkavicu, gotovo kradom, prevodi s francuskoga za zagrebačke listove, a honorarčiće najvećim dijelom troši za najjeftinije cigarete *Drave*, koje puši paleći jednu s druge. Provodi dane uglavnom ne izbijajući iz nekoliko lokala: *Vlahina*

podruma u Gundulićevoj, *Slavonca* u Dugoj ulici, vinarije *Dingač* u Masarykovoj, *Kazališnoj kavani* na Trgu maršala Tita, a najčešće je u *Tip-topu*, preko puta Masarykove i Gundulićeve, u blizini redakcija *Vjesnika* i *Narodnoga lista*. I, na žalost, mora čekati da ga prijatelji, vinska subraća i poklonici njegovih pjesama, počaste čašicom pića i pladnjem jeftinih prženih girica. Glad i žeđ nemaju oči. No mada u novčanoj nevolji, postavlja se tako da se mali mecene osjete polaskanima i sretnima što im veliki Tin velikodušno dopušta da mu smiju plaćati. Te milodare Ujević prima gransenjerskom, samoljubivom nadmenošću, a neke od darodavaca ne udostoji ni pogleda, ni osmijeha, ni zahvale, a gdjeli svoga razgovora. Kao da im poručuje kako on može koristiti njihovu darežljivost, ali da ga oni njome ne mogu kupiti. Tim hvastavcima preostaje pozivanje na svjedoke koji će potvrditi da je genijalni Tin pio i jeo na njihov račun. Svojevrsna namet na pamet!

Tin Ujević ni za stolom ne skida staromodni šešir, star gotovo kao i njegov vlasnik, koji nosi čak i za vrelih ljetnih dana. Ne skida ni iznošeni, zakrpani kaput postavljen vjetrom i na više mjesta izgrižen od moljaca, koji mu stoji kao vreća i koji nikad nije prošao kemijsko čišćenje. Kao da svakoga trena čeka pandure da ga iz birtije odvedu u tamnicu. Otkako ga je neki nedaroviti poet, ali zato partizan od četrdeset prve – koji je uzeo zakon pod svoje pa sada konkvistadorski žari i pali u književničkome svijetu – nemilice izvrijeđao u tjedniku *Naprijed*, glasilu Komunističke partije Hrvatske, zato što je pisao i dobro zarađivao u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, očajni i u brigu bačeni Tin Ujević pripravan je i na najbezobzirnije represije. Jer ono s *Naprijedom* nije njegovo jedino zlopaćenje. Vice Zaninović je umalo nastradao zbog nebudnosti zato što je izabrao najglasovitije Tinove pjesme i uvrstio ih u knjigu za srednje škole *Primjeri iz književnosti*. Ali potom ih je, kad se mimo volje pokajnički ujeo za usnu, morao izbaciti. Marin Franičević nazvao je Tina reakcionarnim elementom zato što je (kako je naveo): *Ujević došao na ustašku kulturnu fasadu*. Najprizemnije retke protiv Tina, ravne pokliču novovjercima da mu odrube glavu na giljotini, ispisao je u *Borbi* jugoslavenski kulturni žrec Radovan Zogović u svibnju 1947.: *Kao čovjek, Ujević je jedan od onih pjesnika koji su najviše osramotili zvanje književnika*!

Od zatvora ga je u posljednjem trenutku – a da to Ujević nije saznao – spasio prijeratni literarni sudrug Šime Balen.

Šime je iz Zagreba 1942. pobjegao partizanima, i to ravno iz kavanskoga društva u kojem je sjedio i Tin. Iako je predosjećao što crveni Šime sprema i kani, prešutio je smrtnu tajnu i sakrio je u sebi. Nije ga prijavio policiji premda je radio u agenciji *Velebit*, koju su nadzirali ustaše. Balen je, uz to, iz neke ropotarnice iskopao Ujevićevu pjesmu naslovljenu: *Srbiji*, napisanu ekavicom 1918. i tiskanoj u beogradskome *Zabavniku*, i to o najvećem srpskom državnom i vjerskom prazniku Vidovdanu. U njoj su i ovi stihovi:

Božanstvena sveta zemljo Pravoslavlja;
Juče ti si bila moćna i velika,
i za usne dece mleko, med i vino,
dok ne skrhaše pod gradom čelika
grudi tvoje dece, Srpska Kraljevino,
Sutra, sabirući i danas i juče,
zasjaćeš u duhu i u živoj moći.

Šime Balen odnio je tu pjesmu trojici utjecajnih Srba, članova Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske: Radi Žigiću, Radi Brkiću i snagatoru žutih brkova Ćanici Opačiću. Kao usput im je još pokazao i Ujevićevu poemu, također iz 1918., *Rusiji Rusija*, nadahnutu Oktobarskom revolucijom. Zbog toga je, na njihovo zauzimanje, već otipkana odluka o uhićenju Tina Ujevića bila povučena.

Kad ga vino preotme, onda Tin, ne mareći s kime sjedi ili tko ga sluša sa strane, nezadovoljna i mrzovoljna glasa, nakostriješeno psuje pisce karijeriste koji su natukli trorogu kapu s petokrakom zvijez-

dom i upregli se da tegle režimsku kočiju.

Tinove koprive osobito peckaju Vladimira Nazora, o kome gadljivo priča da je moralna mizerija, osoba bez stava, uvjerenja i riječi.

"Taj gimnazijski profesor nije pošao 1942. u partizane iz ljevičarskih uvjerenja, poput Augusta Cesarca, Ivana Gorana Kovačića, Koste Racina, Jure Kaštelana, Marina Franičevića, Radovana Zogovića, Šime Balena, Branka Ćopića i ostalih poginulih i preživjelih miljenika vlasti, nego zato što je bio platonski zaljubljen u Gorana Kovačića! Zaboravilo se" – ne jednom je uzvikivao kivni Ujević – "da je s uspostavom NDH i preobraćeni Vladimir Nazor dvije godine ushićeno udarao po Pavelićevim i Budakovim talambasima. A ja, Tin Ujević – nisam! Znam i to da je namah po dolasku u Zagreb s partizanima, navrat-nanos, otrčao u napušteni stan Mile Budaka, iz njegove knjižnice odvojio svoje knjige i s njih otkinuo stranice na kojima mu je ispisao plamene posvete! Danas" – galamio je Ujević – "ta svrzimantija i golub prevrtač od Nazora u svojstvu predsjednika Sabora hladno potpisuje potvrđene smrtne kazne i odbijene molbe za pomilovanje! Pa i svojim kolegama, piscima! Nekolicina ih je dobila ulaznicu za pakao nakon presuda osnaženih po drugu Nazoru!"

Naglašenom gorčinom Tin je izgovarao ono "drugu Nazoru". I premda nije volio Miroslava Krležu, veličajno mu je priznavao kako je doskočljivo poklopio Nazora:

"Od moći pjani Nazor slučajno sretne Frica Krležu i gledajući ga zlim očima pita ga s visoka, znajući da je u nemilosti kod svojih ljevičarskih komunjara zato što je tijekom rata odbio niz njihovih poziva da ga prebace partizanima: Što bi bilo s vama, Krleža, da ste otišli u partizane? – Krleža mu je mrko uzvratio protupitanjem: A što bi bilo s vama, Nazore, da niste otišli?"

To je bila rijetka prigoda da svijet za Tinovim stolom i oko njega čuje pjesnika kako se raskalašeno rasipa smijehom.

Tina Ujevića nije prijavio volonterski doušnik, a ni policijsko njuškalo, kakvi se motaju po tržnicama, crkvama, vlakovima i birtijama i, kao sove koje vrebaju miševe, love brbljivce protiv Tita, Staljina, Komunističke partije, Bakarića, Sovjetskoga Saveza i ostalih kanoniziranih svetinja... Pa i Nazora, dašto!

Prijavila ga je podmukla pjesnička bitanga.

Ta je sitna duša u više navrata sjedila s Ujevićem i prikazivala se za njegova najodanijega jarana. Kao pjesnik iz Bosne ponosne, kao cvijet hrvatstva – kako je Muslimanima tepao Ante Pavelić – i taj je cvilidreta tiskao pjesme koje su kovale u zvijezde ondašnji ustaški život. Kratko je odsjedio u partizanskome zatvoru, zahvaljujući fortuni koja ga je zagrlila i sačuvala od crvenoga mača. Njegov amidža bio je istaknuti sarajevski revolucionar, blizak Rodoljubu Čolakoviću, Osmanu Karabegoviću, Nijazu Dizdareviću i Đuri Pucaru Starome. Pušten je, uz ozbiljno upozorenje, neka za izvjesno vrijeme, dok se ne zaboravi o kome je i o čemu pjevao, ne pokuša objaviti ni pišljiva retka. I neka se ne razbacuje kavanskim klepetanjima o tome tko mu je amidža. Ne bude li se zauzdao, tek će mu onda na kuću zagakati crna vrana.

Jaran se trsio da što prije ispije svoju čašu pelina te je u ime bržega oprosta zagrebačkoj OZN-i marno otkucavao svakoga u koga je posumnjao. Pa čak i zato što je netko slušao omraženi Radio-London, ili imperijalističkoga trabanta Šibenčanina Grgu Zlatopera s Glasa Amerike i zatim prepričavao ono što je čuo. Taj je raskuća posijao prijavu i protiv Ujevića.

Bio je to bankrot jaranove savjesti.

Policija je tako saznala što je sve ljutiti pjesnik Tin Ujević izrekao o drugu Nazoru u *Tip-topu* i u *Dingaču*.

Srećom po Tina, prijave se dokopao pukovnik Đuro Milić, još iz školskih klupa zaljubljen u njegovo pjesništvo. Naizust je znao sijaset stihova iz svih pjesnikovih stvaralačkih razdoblja. I mada su

se njegovi mlađi kolege iz *službe* čudili što se kapacitet od vrhunskoga policajca kakav je drug Šiljo petlja s takvim minornim slučajem koji, po pravilu, rješavaju početnici, on je ipak uzeo u svoje ruke Ujevićev dosje. I odmah, preventivno, uklonio jaranov papir natopljen ozlobljenom nakanom.

Kako je oprez majka mudrosti, tako je i Šiljo za svaki slučaj da se tuženik ne bi i dalje igrao s vatrom i prosipao žuč po Nazoru, a za što mu može svanuti zlojutro, jednoga ranoga poslijepodneva otvorio vrata *Tip-topa*.

Tin je maskota te točionice. *Tip-top* je Tinov glavni stan, govorili su šaljivčine.

Svojim je ulaskom pukovnik jako dojmio šutljive goste, osobito one koji su ga poznavali i znali gdje radi.

Predstavivši mu se bez okolišanja tko je i što je, Šiljo uglađeno zamoli Tina Ujevića, rezigniranoga lumpenproletera u pepeljastoj i neupadljivoj odjeći, ukrašenoj masnim, uljanim i vinskim kapima, iz koje su se osjećali upijeni svekoliki mirisi opskurnoga pajzla, da se odvoje i sjednu nasamo.

Tin se bio pogurio od bijede. Šiljo je nepogrešivo prepoznavao ljude koji su nekoć bili netko i nešto, koji su imali i novac i status, a sada su bačeni na dno života ispunjenoga nemirima i neredima.

Pukovnik je naručio litru i girice, koje je Tin rado prihvatio i obzirno birajući riječi, ali ne zaobilazeći bit, već u prvoj minuti razgovora zavrgao:

"Vas su, gospodine, prijavili vlastima. I to odavde. Iz ove gostionice!"

Pjesnik se lako sjetio svojih inkriminiranih izjava, a u obrazovanome policajcu, koji mu ih je gurnuo pod nos, gledao je kao u belzebuba – vjesnika nevolje, zla i propasti. Utoliko se više zbunio kad ga je došljak oslovio s 'gospodine'.

"Odavde, velite?" – upitao je tiho.

"Odavde!"

"Rado ću citirati mudrost iz *Biblije*" – još tiše će isprepadani Tin ne pomjerivši se: *Čuvajte se proroka da vas ne oskvrnu*!"

Kako mu se učinilo da znanjem nije impresionirao policajca, Tin je zašutio.

Podugo su pili, uglavnom šutke, tek bi jedva promrsili koju.

Pošto je stigla i druga litra, Tinov je žalosni glas otkrivao kako ga je spopalo letargično malodušje:

"Sve mi se čini da mi je vino koje pijemo u ovoj birtiji, razbojničkoj špilji i utočištu pokvarenjaka, oproštajno, zar ne?" – kršio je ruke, a da i nije primjećivao. Policajac je Tinovu manifestaciju preveo kao očajničku gestu izgubljenoga čovjeka.

"Neće biti oproštajno!" – odgovorio je Šiljo trseći se da glas ukrasi toplim, prijateljskim tonovima. "Siguran sam da me niste prihvatili kao provokatora nego kao dobronamjernika koji vam je došao pomoći..."

Pocrnjelo i ogrubjelo pjesnikovo lice, na koje je neimaština utisnula izbrazdani žig, kazivalo je kako negdašnjega veseljaka i parajliju, gola nevolja odavno ne ispušta iz šakalskih šapa:

"Vi, gospodine, zacijelo znate da sam ekskomuniciran na pet godina!"

"Znam!" – potvrdi pukovnik. "A znam i da unatoč ekskomunikaciji radite u novinama. Prevodite..."

"Milošću plemenitih prijatelja, koji su se, nalazeći začkoljice u zakonu, oglušili o presudu Suda časti i spasili me da ne krepam od gladi!" – sramežljivo će Tin.

"I to nam je poznato!" – reče pukovnik. "Što će reći da vlast ipak neće dopustiti da umrete gladni i žedni!"

"Ali sudeći po tome što ste došli k meni na razgovor, moj je ugled u vašoj firmi nepopravljivo loš, zar ne, gospodine policajče? A loš se ugled kod vas mora platiti, zna se kako..." – nesigurno se osvrtao pjesnik.

"Vaš ugled, gospodine pjesniče, u našoj firmi" – reče Šiljo i u jednome zalogaju smlavi cijelu giricu s glavom i repom – "neće doći na zao glas jer sam prijavu poderao i spalio. To znači da sam našu

tajnu zakopao duboko ispod nepomične stijene."

Tin Ujević je prvi i posljednji put za vrijeme birtaškoga susreta s pukovnikom iz sebe izvukao nešto nalik sjetnu osmijehu. Smiješni, pohabani sukneni šešir široka oboda, kao skinut sa strašila za ptice, odmakne k zatiljku i s dva prsta otmjeno prijeđe preko svetački svilenih, progrušalih lasi:

"Tako dakle!" – raširi ruke. "Gospodine policajče, vi ste me došli upozoriti da sam do grla u nevoljama. Ali mi ujedno pružate posljednju prigodu. Ako ubuduće budem pristojan dečko i začepim svoja velika, klepetava usta, neću morati u lance, zar ne?"

Šiljo je sa stola lagano kupio gnjecave krušne mrvice i stavljao ih u usta. Kad se ulovio u nesvjesnome činu, upitao se: je li to partizanski sindrom siromaštva? Iz dana u šumi kad nije bilo pošteno baciti ni komadić hrane. Iz njega je zakašnjelo iskuljala demagoška parola, izmišljena kao opomena ratnim žeteocima: *Ni zrno žita neprijatelju!*

"Ne bih se baš tako izrazio kao vi! Nije to nagodba s vragom" – reče Šiljo ispričavajući se krasnorječivome pjesniku. "Daleko sam, gospodine, da vas učim jeziku. Ipak, usuđujem se da vas posavjetujem kako bi bilo bolje u interesu vašega mira da ne istrčavate glasno sa svojim osjećajima... Da ne politizirate za kavanskim stolom, eto..."

"Znači li to" – Tin je nervozno protrljao dlanovima danima neobrijano lice i iz poderanih džepova vadio dragulje od riječi – "kako više ne smijem glasno reći da je predsjednik Sabora loš pjesnik koji, k tome, piše udvorničku poeziju, poput balade *Majka pravoslavna*? Ili je bolje kazati i preživjeti: Možda je Nazor dobar pjesnik, ali meni nije po guštu, uzorno poznavanje jezika jedino je što mu priznajem... Ili je pak najbolje ponijemiti se, ako ne misliš kao i vlast. Napokon, zar nam i vaš veliki Nazor u najnovijoj odi Titu nije jasno poručio: *Tko drukčije kaže, kleveće i laže, osjetit našu će pest...*

Policajac je odšutio prije nego što je odgovorio pjesniku. I sada je, kao i prije susreta s Tinom, držao da je njegova birtaška haranga protiv Nazora, jeftina egzibicija političke hrabrosti dok se, uz litricu i ribice, isprazno razmeće pred pripitim slušateljstvima u rupama kakva je *Tip-top.*

Kad je progovorio, policajac je odmjereno izvagao svaku riječ:

"Moram vam priznati, gospodine Ujeviću, da ni ja ne ludujem za Nazorovim pjesništvom. No to je moja osobna stvar. Ali vi, baš kao i tip tko vas je prijavio, dobro znate kako je problem u tome što ne negodujete protiv Nazora pjesnika, nego protiv Nazora političara. Nemojte zamjeriti na usporedbi, ali vaša me afera podsjeća na rusku izreku o vuku, ulovljenu u stupicu. Seljaci udri po njemu, a vuk zavija: Mlatite me zato što sam siv! Na to mu jedan rekne: "*Njet patamu čto ti sjer, no patamu čto avcu sjel*! Ne zato što si siv, nego zato što si pojeo ovcu..."

Pjesnikove zagasite oči su se na tren užarile:

"Znam tu poslovicu, gospodine policajče. Iskoristio ju je i maršal Staljin 23. lipnja 1941., dan nakon što su Nijemci napali Sovjetsku Rusiju. Zaprijetio im je kako će na kraju biti prebijeni, ali ne zato što su sivi, nego zato što su pojeli ovcu!"

"Nisam čuo tu o Staljinu..." – prostodušno reče policajac.

Pjesnik zadovoljno protrlja ruke:

"Veselim se što sam pridonio da i vi nešto više čujete o Josifu Visarionoviču Džugašviliju Staljinu. A jeste li znali da su Staljinovi nadimci u djetinjstvu bili Soso i Koba? I da se školovao u bogosloviji u Tiflisu..."

"To sam znao!" – odgovorio je udobrovoljeno Šiljo. I dok mu je dolijevao vino, pjesnik se vratio svojoj opasnoj mori:

"Vi ste mi, dakle, došli kazati kako, unatoč prijavi, neću u zatvor zbog Nazora, što ne, gospodine policajče?"

"Nećete! Sramotno bi odjeknulo i u nas, a više u svijetu da država sudi pjesniku. Pogotovu titanu kakav ste vi."

Tin nije mogao odšutjeti:

"Hmmmm..." – zahunjkao je. "A i kad bi me ova država osudila, ne bih bio prvi pjesnik kojega je u kratko vrijeme otkako je zavladala poslala na robiju... Nekolicina je pisaca čak i smaknuta, što ne?" – reče likujući zbog nenadanoga junaštva iskazana pred vrlo važnim policajcem. Ali, shvativši da je pretjerao, ispred Ujevića se zalelujalo, učinilo mu se kako ga srce izdaje i da će ostati bez daha i sape. Sebi je zamjerio da, ipak, nije smio previše govoriti. Umirio se kad mu je policajac, s razumijevanjem, jedva primjetno potvrdno kimnuo:

"Nema mi druge nego se složiti s vama. Ne, ne biste bili jedini osuđeni pjesnik! No među osuđenim pjesnicima bili biste bez daljnjega najveći! I eto, upravo zbog toga sam došao porazgovarati s vama. Da uz vašu pomoć spriječimo državnu sramotu..."

Pjesnik je naslonio bradu na šaku i zažmirio:

"Talijani se služe poslovicom koja veli: Želiš li razoružati neprijatelja, samo mu kaži da ga voliš!" – reče.

"Prije bih kazao da ovo nije ljubavna veza nego dogovor dviju strana. Vas i države. Jer, bolje je i za državu, a i za vas da bude jedan osuđeni pjesnik manje..."

"Tako, dakle... Neka vrsta profilakse, što ne?" – iskašlje se sipljivo pjesnik.

"Upravo tako!"

"Ovo je danas, kao što ste nagovijestili, među nama iskovan savez. Savez puške i pera, što ne?"

"Ne bih rekao da je savez. Prije će biti, kao što sam kazao, dogovor. Ili točnije: nastojanje vašega odanog čitatelja i štovatelja iz davnina da na svoju ruku spriječi nevolju tamo gdje ne smije buknuti!" – reče policajac mirno ali odlučno: "Dopustit ćete mi da se pred vama poigram vlastitom metaforom: Nesposobni su sposobni onesposobiti sposobne!" – u dahu je odskandirao unaprijed pripremljenu paradu riječi.

"Upamtit ću ovo o nesposobnima! Jeste li to, doista, vi izmislili?"

"Mislim da jesam!" – umekša glas Šiljo, suzdržano polaskan zbog pjesnikove pohvale njegove maštovitosti.

Maloprijašnji Tinov uplašeni i razuzdani kratkovidni pogled postao je vedriji. Zato je sada s povjerenjem izrekao što ga je kopkalo:

"Budući da sam navikao slušati loše stvari o sebi, možete li mi reći:tko me je tužio?" – povlačio je fino oblikovanim, dugim prstima po stolu..

"Slutio sam da ćete me to pitati. Kao što i vi slutite da vam neću otkriti ime te osobe!" – odgovori policajac.

"Je li konobar? Zavidni pjesnik? Novinar? Neka od redakcijskih tipkačica pred kojima izravno iz knjiga, prevodim i diktiram u stroj, a usput u predasima svašta lanem? Tko je taj mućak, taj bog mržnje, recite mi, molim vas, gospodine policajče..." – nije odustajao Tin Ujević: "Najmanje bi me, vjerujte, kosnulo da je taj ološ, vaš profesionalac, žbir, a ne neka destilirana režimska budala, prilagodljiva morala..."

"Recimo da je profesionalni žbir!" – slaže Šiljo. O tome mu se više nije pričalo.

"Ali nije!" – pjesnik ga je nepovjerljivo promatrao kao da mu iz očiju pokušava izvući nedokučiv misterij. Nesmanjenom upornošću nastavio je pogađati tko bi mogao biti njegov nepoznati, nemilosrdni izdajnik jer je tim pitanjem sam sebe odavno okrutno mučio kao fakir koji leži na čavlima: "Da nije ona vazda pijana baraba, onaj neotesanac vodoinstalater Mikuš? Ne, ne, jer taj ne bi bio kadar poći na policiju i reći: Ujević svašta brblja o Nazoru. Ne, nije Mikuš... A je li to debeli Joža, taksist? " Pošto je zaključio kako su mu riječi bile brže od misli, Tin niječno zatrese glavom: "Nije ni Joža. Svinjski je od mene što sam posumnjao u njega ... Dobar je, a koji put me i badava odveze noću..."

"Nemojmo više gubiti vrijeme s igranjem vrača-pogađača, gospodine Ujeviću! Ostavimo se toga!" – bezobzirno ga prekine policajac.

"U redu, u redu, neću više..." – tako reći svadljivo, glasnije no što je dotle govorio uzvikne Tin,

zanoseći pomalo na dalmatinski. Ali dosjetivši se da je zabrazdio predaleko, pokunjeno se skupio u se: "Ispričavam se, stoput se ispričavam, gospodine policajče!"

"Nemojte tako, gospodine Ujeviću. Nastojte, molim vas, ne uzeti k srcu ovaj sastanak..." – smirivao ga je. "Uto prije što i vi znate kako će vaše knjige, unatoč svemu što se oko vas događa, završiti u najvećim bibliotekama i enciklopedijama, a dojave, ma čije bile, u kantama za smeće!"

Nelagoda ipak nije napuštala pjesnika:

"Ustvari, sada dolazi najteže. Bar za me. Vi ste mi učinili neizmjernu uslugu i time se, htjeli – ne htjeli, morate složiti... Morate se složiti i s time kako bi bilo normalno i ljudski da u to ime sada ja naručim treću rundu vina i drugu pliticu girica... Ali, švorc sam kao crkveni miš, gospodine policajče... Nemam ni filira. U džepovima mi je propuh... Zbog stalne besparice prestao sam se viđati sa ženama... U povjerenju: za me se zanima obrazovana profesorica, osamljena ljepotica, rodom iz Vrgorca, odakle sam i ja, koja bi me rado uzela k sebi. Doista je predivna... Kao što sam davno rekao svome srpskom prijatelju, pjesniku Raki Draincu, dok sam živio u Beogradu, tamo negdje dvadeset pete, čini mi se da se slavni pjesnici i lijepe žene uvijek rađaju u istome mjestu. Ali moram bježati od te profesorice..."

"Zašto bježite od usamljene ljepotice?" – zaustavio mu je misao Šiljo.

"Kako da joj dođem u posjet bez cvijeća i da je makar jednom, u nedjelju, ne izvedem na objed u *Gradski podrum* ili u *Palace*? Prazna ruka mrtvoj ruci druga! Ili kako kažu Cigani: Najteža je prazna vreća!" – Tin je, na pol podignute ruke, priječio policajca da mu se umiješa u riječ i u tome je uspio poslije duljega mahanja. "A meni konobari čak ni ovdje, u ovoj rupi" – nastavi sjetno – "više ne daju na kredit, razumijete li me? Nema mojih starih *garcona*. Ovi novi su nepovjerljivi vlaški seljačići. Jedan je iz moga Vrgorca. Takvima, koje proguta veliki grad, pronikao sam im u dušu, lakše je iskopati oko negoli iskamčiti dinar iz džepa, moj gospodine policajče!"

Šiljo je prstom povukao krug iznad boca s vinom i vodom, a mršavi konobar, nalik vreći kostiju, kimnuo je glavom i ponovio litru i litru.

"A ne, nećete se vi mene tako lako riješiti, gospodine Ujeviću!" – reče Šiljo kad je napokon došao do riječi. I dok se pjesnik nije mogao dočuditi pitajući se što li je sada spopalo neobičnoga pametnog policajca, ovaj iz crne, takozvane štapske torbice, koju je objesio preko sjedalice, kao da izvlači kunića iz čarobnjakove kutije, svečanim pokretom pokaže Tinovu zbirku poezije *Ojađeno zvono*, izdanu prije četrnaest godina, davne 1933.

"Odakle vam ova knjiga?" – upita ubezeknuti Ujević ne pomaknuvši se.

"Što očekujete da vam odgovorim? Da sam je ukrao u antikvarnici..." – naduto se nasmije policajac.

"Ozbiljno mi kažite, gospodine, odakle vam?"

"Kupio sam je kao maturant, negdje pred rat, u knjižari *Kugli*, u Ilici."

"I vama su poznate moje pjesme? Vi ste ih čitali..."

"Još kako čitao!" – uzjogunjeno se postavio policajac. "Evo sada ću izgovoriti koliko god želite vaših pjesama... Pet, dvanaest, dvadeset, izvolite, birajte, gospodine..."

"Ne, zaboga, nemojte, molim vas, nijednu!" – sklopio je molećivo ruke pjesnik: "Strahovito mi je neugodno kad netko tko mi želi dokazati da je čitao i upamtio moje stihove krene, mahom po kavanama, preda mnom recitirati Ujevića."

Policajac je zazvao konobara i sada naručio pržene lignje.

"Pipci prženih liganja podsjećaju me na kape dvorskih luda, kakve sam vidio u *Rigolettu*..." – nasmiješi se pjesnik i radoznalo pogleda policajca koji je za to vrijeme okrenuo treću stranicu knjige.

"Svojim ćete autogramom odužiti dug za vino i hranu!" – otklopio je nalivpero i uslužno ga pružio

pjesniku s molbom da mu nešto napiše i potpiše se na njoj.

"Sa zadovoljstvom, gospodine policajče... Posveta s mojim potpisom za vino, girice i zatim lignje! U uvjetima nedragovoljnoga siromaštva, u kojem danas životarim, to je po mene isplativo povoljna razmjena dobara. *Pas mal.* Nije loše, kazali bi Francuzi" – reče Ujević i prihvati nalivpero. Zatim iskašljavši se kako bi naglasio koliko mu je nelagodno, upita: "Molim vas, oprostite mi, ali nisam upamtio: kako vam je ime..."

"Đuro."

"Zar samo Đuro? A gdje ste sakrili prezime? Ili ste i vi poput engleskoga kralja kome je dovoljno što je Đuro VI?"

"Dovoljno će biti ime..."

"Policijska konspiracija, što ne?" – sprdao se Ujević smrtno ozbiljna lica.

"O, ne!" – branio se policajac. "Ali prezime je ionako neznačajno!"

"Kako god želite, gospodine policajče... Đuro VI bez prezimena" – uzme ga na šalu pjesnik, ali pazeći da je ne presoli, zapiše urednim, uspravnim kaligrafskim slovima: *Gosparu Đuri, u vjeri da ćemo zajedno ponovno popiti još koju litricu, s uvažavanjem Tin Ujević, Zagreb, Tip-top, 16. lipnja 1947.*

Ustao je i pružio mu potpisanu knjigu. Rukovali su se kao državnici nakon sklopljenoga ugovora o prijateljstvu i suradnji. Bradonja, tamna lica kao od zemlje, koji je škripao od zaduhe, bazdio po vinu i osamljeno pio za najbližim stolom, zadivljeno je pratio svečani prizor i nametljivo im slao osmijehe iz usta, s čije sredine viri jedini klimatavi zub koji strši kao jarbol ili ukopano koplje nabodeno na osvojeni snježni vrh. No bio je mudar da iz Tinova mržnjavoga pogleda pročita kako njegovo uplitanje nije dobrodošlo pa se ponovno okrenuo svojoj čaši.

"Uskoro će, nadam se, naići vaši bolji dani, gospodine Ujeviću!" – reče Šiljo dok je pobožno spremao knjigu u torbicu.

"Jeste li uvjereni u to ili me tješite?" – upita pjesnik i pritom se rastuži.

"Optimist sam!"

"A ja sam pesimist!" – kad je to izrekao, Ujević se ponovno udobrovolji: "O optimizmu i pesimizmu govorio sam nekim pijancima dok su me častili."

"Zanima me što ste im rekli?" – zainteresira se Šiljo, a Tin podigne čašu:.

"Rekao sam kako će pesimist kazati da je ova čaša napol prazna, a optimist da je napol puna. Pesimist plače za onim što je propalo, a optimist nalazi zadovoljstvo u onome što je ostalo. To je – to!" – reče i potegne.

"Tu ću upamtiti. I ubuduće neću ponavljati jednu koju sam nedavno čuo od nekoga glumca. Da je pesimist dobro obaviješteni optimist!"

"Nije loše, nije loše. *Pas mal*!" – kašalj je jače spopadao Ujevića, a glas mu je zaškripao kao nepodmazana vrata.

Sa stola krcatim bocama, tanjurima s ostacima girica, čašama, prepunom pepeljarom, paprenicom, slanikom, karafindlom, pletenom košaricom s kruhom i duguljastom staklenom vazom, nalik rodi koja stoji na jednoj nozi, s tužno savinutnim umjetnim karanfilom, pjesnik zabunom uzme policajčevu čašu i srkne iz nje:

"Nije namjerno!" – smeteno se ispriča kad se ulovio da pije iz dvije čaše.

"Ne mari!" – jednostavno ga primiri policajac. "Uvriježilo se vjerovanje kako će čovjek koji pije iz tuđe čaše pogoditi misli onoga kojega je čaša!"

Tin odmahne s blagim negodovanjem:

"Povjerovao bih, ali jedino da ste vi popili iz moje. Vi i onako znate sve o meni, nevoljnome i nevoljenom poeti. Pročitali ste mi i misli. A ja vam nisam uspio saznati ni prezime!"

"Nepotrebno je opterećivati mozak najpoznatijega boema među pjesnicima, prezimenom anonimnoga policajca..."

"Gospodine policajče Đuro" – smrknuo se Ujević – "bohemi su loši umjetnici. Bolje reći: nikakvi! Nijedan boem nije završio započeto djelo. A ja jesam. Završio sam sve svoje brojne radove i zaslužio svoju slavu, kakva god ona bila. Prema tome, nisam boem koji je noću pio, a danju pisao, kao što me odavno isprazno predstavljaju i govore o meni. Piće i pisanje moraju se razlučiti, jedno s drugim ne ide! Reći mi da sam boem znači podcijeniti me kao književnika, omalovažiti..." – pjesnik je brzometno zapucao iz najgromoglasnijih oružja, na što se Šiljo uzvrpolji od nelagode.

"Oprostite mi zbog nesmotrenosti. Recite pravo, jesam li vas naljutio?"

"Doista, niste, ali..." – neuspjelo se izvlačio Ujević. A izvlačio se i Šiljo:

"Najiskrenije, mislio sam da vam godi kad o vama pričaju i pišu da ste boem. Budite sigurni, gospodine, da ubuduće neću ni pomisliti o vama kao o boemu, a gdje li to glasno izgovoriti..."

Tin je na časak skinuo šešir i odmah ga vratio na glavu. Latinska elegantna gesta koja je trebala reći da je nehotični nesporazum najuljudnije izglađen.

"Žalim što sam se prenaglio pred vama, gospodine policajče. Ali to se dogodilo meni, starome mušičavom kretenu zbog jedinoga razloga što sebe ne doživljavam kao boema!" – rekao je i čisteći prhut s ramena kaputa podsjetio se davne nezgode, izmućkane s okusom boemije i policije: "Dok sam nekih devet godina živio u Beogradu, s tamošnjim pjesnicima, prije svih s Radom Draincem, koga sam vam maloprije spomenuo, provodio sam dane i noći sjedeći i pijući po kavanama i krčmama, najčešće na Skadarliji. Od tada su me prozvali boemom i do danas me nisu prestali častiti s tom izvedenicom... Kako u prvo vrijeme nisam imao sobe, prespavao bih u tijesnoj kancelariji knjižarske antikvarnice prijatelja i mecene, uvrnutoga čudaka i samoukoga šarmera Vlajka Ignjačevića zvanoga Marsovac. Nadimak su mu Beograđani doživotno prikačili nakon što je taj ekscentrik ušao u glavnu poštu, gdje su mu, bez čuđenja i pitanja, primili brzojavku za Mars i skupo mu naplatili uslugu. Vlajka više nije zanimalo jesu li je i kako pokušali odaslati na drugi planet, nego mu je bilo bitno da se o tome mjesecima pričalo po čaršiji" – pjesnik izvuče novu cigaretu i nakon što je pripalio s čikom prethodne, do ruba dogorjele, nastavi ispovijest o svojoj beogradskoj golgoti: "Nekoga jutra, dvojica žandarma prenula su me grubo iz sna, izvela me nasilu iz antikvarnice i pod pratnjom me spremili u splitski vlak. Po nalogu šefa beogradske policije protjerali su me u rodni Vrgorac kao otrcanoga pijanca, besposličara i skitnicu. Badava se podigla kulturna elita, dokazujući vlasti da su mi upravo u Beogradu objavili niz zapaženih knjiga pjesama, kao što su *Lelek sebra* ili *Kolajna*. Nepomjerljiva policija nije povukla odluku. Jedan od žandarma koji me sprovodio, bukva minotaurske jakosti, nježno mi je zaprijetio neka u njega ne blejim kao preblagi Jevrem i bježim što god dalje odatle, jer on već šilji kolac na koji će me nabiti ako se budem usudio da ikada ubuduće udahnem prijestolnički zrak. Svejedno, ubrzo sam se vratio iz Vrgorca kao da mi se ništa nije dogodilo. Ali u meni je ostao trajno utisnut bljutavi okus srama. Ne mogu izbrisati sliku dok me panduri pješice vode na željezničku stanicu. Zato se uzrujam i uzdrhtim kao epileptičar kad čujem da sam boem. Evo, sada znate, gospodine policajče Đuro, zašto sam alergičan na taj epitet."

Pjesnik i policajac oprostili su se poslije snažnoga predugog rukovanja. Kao Francuzi, kako je naglasio Tin.

Tek na izlasku, Šiljo je primijetio prljave zidove *Tip-topa* koji su govorili da ih bar trideset godina nije pomazila ličilačka četka.

Šiljo je, kao rijetko kad, jedva čekao da dođe doma i pohvali se Radojki kapitalnim književnim trofejem:

"Pogledaj!" – rekao je i raspoloženo joj pružio

Ojađeno zvono.

"Pa imamo tu knjigu..." – začudila mu se Radojka. "Okreni korice i pogledaj!"

Okrenula je i pogledala.

"Sretniče!" – zavidno je vrisnula: "Kako si se upoznao s Tinom?"

"To su mala čuda koja izvede život!"

"Nemoj me zafrkavati nego mi reci..." – bila je nestrpljiva.

"Išao sam ga hapsiti, naravno u krčmi. Ali, kad smo se podnapili, sažalio sam se nad starim pjesnikom!" – nadimao se koliko se bio uzoholio zbog dragocjena potpisa.

Ovo je bio prvi i vjerojatno jedini put da Radojka nije potpalila vatru ispod lomače zato što joj se muž vratio ukrašen vinom.

Uznemireni Tin Ujević se prestravio zbog dojave. Policajac Đuro stavio mu je buhu u uho. Zato je promijenio lokal. Dugo nije zalazio u *Tip-top* nego se nenajavljen selio od *Bednjanca*, preko *Banjeglava* i taverne *Cerkvena* na Gornjem gradu, do *Podgore* na Britanskome trgu i *Vinodola* (kako su preimenovali *Zenića*). Diverzantski oprezno obilazio je stupice koje su mu postavljali pilački družbenici. Nepovjerljivo je zazirao od svih iz bojazni da se u nekome od njih krije zagonetni špiclov koji ga je denuncirao. Sebe je, šegačeći se mračno, uspoređivao s diktatorima koji, iz straha od atentata, iz večeri u večer mijenjaju prenoćišta.

Ganuo ga je dar koji mu je, tri dana poslije viđenja u *Tip-topu*, na adresu u Berislavićevoj, po kuriru u milicionarskome ruhu poslao njegov jedini dokazani simpatizer među zagrebačkim policajcima Đuro bez prezimena.

U skladištu Narodne milicije pukovnik je za bagatelnu cijenu kupio kartonsku kutiju s duzinom litarskih boca gusta hvarskoga crnjaka postupa. Sjetio se pjesnika u bezmjernome uvjerenju kako će ga ovakva pažnja najviše obradovati.

I nije pogriješio.

Ujevićevim očima viđeno, bijaše to pogodak u metu.

Tako je pukovnik sklopio krug u pjesničkome bermudskom trokutu: Nazor – Ujević – Jaran XY (nazovimo ga tako iz razumljivih razloga).

Zahvaljujući Šilji, pogibeljni izdajnički papir, težak bar pet godina tamnice, zauvijek je bačen *ad acta*. Ili, kako je rekao Tinu u *Tip-topu*: u kantu za smeće!

12.

Doplovivši s eteričnoga putovanja iz *Tip-topa,* iz uspomena o Tinu, pukovnik je iskočio iz mašte i prijaznije nego dotle navrlje pogledao u logorskoga potporučnika, kulturnoga referenta. I na njegovo bezmjerno zaprepaštenje razbarušeno progovorio:

Noćas se moje čelo žari,
noćas se moje vjeđe pote;
i moje misli san ozari,
umrijet ću noćas od ljepote.
Duša je strasna u dubini,
ona je zublja u dnu noći;
plačimo, plačimo u tišini,
umrimo, umrimo u samoći.

Potporučnik, ne znajući što bi rekao na to, dvatriput zaplješće:

"Bravo!" – usklikne milozvučno. Samo što nije zamahao repom, pomislio je pukovnik i zloguko ga pogledao:

"Znači, poznato ti je tko je napisao ove stihove, je li, baćo?"

Potporučniku su obrazi, najprije pobijeljeli kao kreda, a onda zacrvenjeli kao u đaka koga je lukavi profesor zaskočio u neznanju.

"Ovaj, nisam baš siguran." – uzmucao se uzvrpoljeno. "Čini mi se da je to Skender Kulenović." Pukovnikovo neskriveno zgražanje guralo ga je dublje u jezero, a on se kao utopljenik očajnički hvatao i za pjenu: "Ili ne, to je ipak Branko Ćopić..."

Pogled kojim ga je počastio pukovnik Milić, čak i u najblažem opisu, svaki pisac nazvao bi vrlo prezrivim.

"E moj uzoriti glavni uredniče zidnih novina. Nije ipak nego šipak! Lupaš kao Maksim po diviziji! Sereš kao kamila!" Da je bar rekao Cesarić ili Tadijanović, pa da mu se, hajde, neznanju iz lirike progleda kroz prste. Ali trpati Ujevićeve stihove u Kulenovićev ili čak – o nebesa, otvorite se! – Ćopićev koš, to je literarni zločin. Barbarstvo! Da je kojom nesrećom potporučnikov *qui pro quo*, njegovu tragičnu zamjenu lica, čuo velikan Tin, tko zna bi li od tuge umakao srčanome udaru? I da je mladi opsjenar, logorski referent za kulturu, još u to društvo uvrstio Ujeviću nemila i nedraga Vladimira Nazora, e onda bi poetski kupleraj bio potpun.

Ponovno bezbojna lica, poput postojnske čovječje ribice, potporučnik, nakon kraće stanke, posramljeno šmrcne:

"Mogao sam vam odmah pošteno reći da ne znam!" – zavapio je nesretno. Pukovniku se učinio neizlječivo bezizražajan i prazan. On referent za kulturu! Svašta! Ma da je po njegovu, poslije ovoga fijaska ne bi ga pustio ni da koze čuva!

"Ujević!" – malone zajauče pukovnik.

"Tko?" – osupne se još više potporučnik.

Novi i snažniji udarac u pukovnikov pleksus.

"Znaš li ti, baćo, tko je Tin Ujević?" – upita ga neumoljivo.

"Ne!" – potišteno se predao. Beznadno je zaglavio u mrklu labirintu. Zaveden od zlih muza izgubljeno je odustao od zaludna pogađanja imena mogućega pjesnika.

"Zar nisi čuo o Ujeviću?" – dodao mu je pukovnik posljednju slamku spasa. Ali spasa za totalnu

pjesničku neznalicu nije bilo. Racionalni ljudi vele kako uvijek postoji sto izlaza. Potporučnikov jedini izlaz bio je survanje u bezdan.

"Kao što pretpostavljate, druže pukovniče, nisam čuo!" – priznao je utučeno i samo što nije pustio lažnu suzu. A konačno je stavio točku na i kad je, kao dosadni štreber koji se umiljava strahotnome profesoru, imbecilno pitao: "Sigurno je taj vaš Tin Ujević dobar pjesnik..."

Pukovnika je još jednom ražestio potporučnikov glupi zaključak. Bacio je i gnjevno izgazio čizmom tek zapaljenu cigaretu. Više nije mario o apotekarskoj čistoći logorskoga ugođaja.

"Da veliki!" – zabrekće goropadno, a pogled mu je plamtio: "Još me i pitaš! Upamti zauvijek: Tin Ujević je najveći, prikane moj! Jednom će biti i najslavniji!" I na to gubitnički zaklopi: "Nemojmo više o pjesništvu!"

Obojici je laknulo.

Za pukovnika je neuki potporučnik završio kao priča sa žalosnim krajem.

Potporučnik je nepoznate ljude i prizore pogdjekad zamišljao figurativno. Poput crteža u stripu. Sada je, na neviđeno, klesao svoju najnoviju opsesiju: zlosretnoga Tina Ujevića, koji mu je nepopravljivo srozao netom stečeni ugled kod pukovnika. Je li to držeći pjesnik stara kova, predugih, valovitih, crnih brčina, kao u kozačkoga atamana, zapovjednika crvenoarmijske konjice, maršala Semjona Buđonija? I orijaškoga stasa i prometejske snage kao časni crnac Lotar, vjerni pratilac crtanoga čarobnjaka Mandrakea?

Tin Ujević se usovio. Omalovažen i uzrujan, prijeti mu prstom i opominje ga neka se ne šali s pukovnikom. Neka mu idući put ne izlazi na oči, a da ne nauči bar nekoliko pjesama koje je on napisao. I da svakako upamti naslove svih njegovih knjiga.

Zašto je pukovniku puhnulo da iz rukava izvlači nepoznate stihove i baš njega upita čiji su? Zašto taj pokus nije izveo s upraviteljem, zmija ga šinula! Zašto ga pukovnik nije pitao: je li on ikada napisao koji stih? Tada bi mu ponosno odgovorio da ga je učiteljica pred svima pohvalila i pogladila ga po kosici kad je u trećem razredu osnovne škole izmislio svoju jedinu, vrlo kratku pjesmicu: *Slonovi su snažni pa se prave važni.*

Oblake je proparao zrakoplov, koji, s vremena na vrijeme, čas progutaju, a čas izbace iz sebe, njihove goleme nebeske pamučne ralje.

Pukovnik pogleda u visinu. Dvomotorac, pogodio je. Je li njemački *junkers 52* ili će ipak biti američki *douglas-DC 3*? Treći tip nije! Leti iz Beograda put Zagreba. Je li vojni ili civilni? Poznaje li, da mu je znati, nekoga od putnika koji su sada u njemu? Okladio bi se da zna bar dvojicu među njima. Njegovi se prijatelji i tako čude koliku gomilu ljudi poznaje svemudri sveznadar Šiljo!

"Kod mene u selu, druže pukovniče, dječica kad ugledaju avion viču na sva usta, uvjerena da će ih pilot čuti i gore u oblacima: Avione, baci mi bombone, al' da nitko ne vidi!" – prenuo ga je potporučnik, referent za kulturu.

Na slavoluku od bijelih, ravno izrezanih, sadrenih slova, strši složena parola:

Živjelo ner zrušivo prijateljstvo naroda SSSR i Ju oslavije!

Pukovnik je odmah, nakon prvoga pogleda, snimio da su otpala dva slova:

"Nedostaju dva slova na paroli!" – reče netrpeljivo.

"Tek sam sada primijetio, druže pukovniče" – otežući tjeskobno prošapće potporučnik. Više ga ne čudi spoznaja da se pukovnik voli prepirati. Zašto su ljudi iz kruga policajaca visoka čina toliko naporne, sebične i tašte soje?

"Mora da su otpala jučer dok je zapuhao vjetar. Ili za onoga kratkog pljuska" – pomirljivije će pukovnik.

"I ja to pretpostavljam" – prihvati potporučnik.

"Ti bi kao referent za kulturu trebao urediti da se vrate ona dva otpala slova. Zamisli, bogati, da vam u posjet banu neki stranci iz Sovjetskoga Saveza ili Bu-

garske, na primjer, i vide to ruglo" – reče pukovnik. "Pukla bi bruka."

"Kad i ti tako misliš, pobrini se da se slova odmah stave!"

"Razumijem, druže pukovniče!" – potporučniku nije bilo druge doli da bespogovorno posluša pukovnika, koji ga je gledao s nevjericom. Iz toga je pogleda morao shvatiti da je potrošio sve kredite kod njega. Pukovnikove je riječi primao bolno, kao da su ga izbičevali. Izgubljeno uzdahne: "Do sto vragova Tin Ujević i njegove pjesme!" – prokune u sebi.

Pukovnik mu je kanio još nešto spustiti, ali se predomislio. Potporučnik mu je sve dosadniji. Sve jači davež i gnjavež. Kod njega su stvari i događaji predvidljivi. Umjesto da ga i dalje uzima na zub, počne u dokolici čitati parolu naopako. Straga prema naprijed, zdesna nalijevo, poput Arapa, kao što se igrao dok je bio mali: *ejivalso uJ i RSSS adoran...* – no nije izdržao do kraja i odustao je. Možda bi i nastavio sa smiješnim pokušajem da ga nisu privukla trojica preglasnih milicionara koji vode tri nemirna mlada vučjaka iskešenih očnjaka.

Hihoću se vicu koji je ispričao jedan od njih:

"Zašto je Ličanin bacio sat u zrak? Čuo kako vrijeme leti pa se htio uvjeriti!"

Duhovito je, složio se pukovnik u sebi, čak i njemu, Ličaninu podrijetlom.

Milicionari žutokljunih lica, koja nisu čestito osjetila dodir brijačke britve, vode pse s treninga. Drže ih na kratkoj uzici, i to vučjacima smeta pa se, dok žedno ližu kapljice rose s trave, plačno dozivaju i tuže se na svoje vodiče, kevćući, zavijajući, škamučući i režeći. Pseća muka je zasmetala pukovnika. Ali zauzdat će se i neće im prigovoriti, mada mu je žao štenadi. Kako ga ta mlađarija poslije ne bi kudila da je zahirio u nametljivoj želji da na svakome loncu bude poklopac. Da ih muči, lagano na rate, kap po kap. I toroče kao nezadovoljena krezuba strina. Maloprije je potporučniku obrisao nos zbog Tina Ujevića i parole kojoj su uzmanjkala dva slova. Sinoć je pred upraviteljem gunđao zbog lošega kavanskog orkestra. I da sada još zanovijeta zbog nakratko vezanih pasa... Previše i za policijsku ikonu kao što je, ovdje u logoru, sada on. Iako mu je navrh jezika bilo da poduči psetovodce nekim zakonima. Poput ovoga: Čim na opasnu psu vidiš da mu oči vuku na pola glave, bježi od njega! Ili: I najopasniji pas te neće ujesti potrčiš li za njime!

Pogledao je na sat. Prošlo je deset. Vrijeme mu ne leti kao Ličaninu iz vica. Hoće li i danas pljusnuti kiša?

Oronuli uznik, romboidne glave zaburene na grudi, izgladnjele sablasne pojave i šiljatih ramena, duguljast i tanak kao štruca, uzvrpanih, razrokih očiju, zatubasta nosa, zablaćenih cipela i na više mjesta zakrpljenih, okraćalih hlača, nečujno je prolazio.

"Dobar dan, gospodo!" – prostenje istrošenim glasom i ubrza korak. Lice mu je bilo izgužvano kao groteska narisana na fašničkoj krinki. Gusto izrasle obrve kao u vraga činile su ga nesvakidašnjim i lako pamtljivim stvorom.

Pukovnik jedva kimne, a potporučnik ni to.

"Znaš li ga?" – upita pukovnik, nakon što je osuđenik zamakao i ponovno nabio kapu na glavu.

"Znam" – odgovori potporučnik spremno i, po običaju, opširno: "Bio je imućni vlastelin iz nekoga većeg sela u Međimurju, nisam siguran, je li možda Prelog... No to sada i nije važno. Stari je uvjereni bogomolitelj, radićevac, haesesovac, ali borio se u partizanima. Poslije rata izabrali su ga za predsjednika seoskoga narodnog odbora iako se nije želio odreći religije. A nije ušao ni u Partiju, mada su mu naši više puta nudili... Lani je počinio gadost. Složio se s *Pastirskim pismom* nadbiskupa Stepinca i čitao ga nekima izvan crkvenoga kruga... Osuđen je, ako se ne varam, na šest godina. Na sudu je izjavio da se ne osjeća krivim i potom je do kraja zašutio, ne progovorivši ni riječi."

"Kako se sada ponaša? Čini li poteškoće?" – pukovnik se osvrnuo da se uvjeri koliko je osuđenik daleko od njih.

"S njime nismo imali ni najsitnijega problema. Povučen je i ne progovori ni dvije na dan! Ne rogobori i dosad se ni na što nije potužio" – obaviješteno reče potporučnik.

"Zašto nije na radu s ostalim osuđenicima?" – pukovnik je nehotično pogledao u smjeru radilišta. Zna da politički osuđenici rade i nedjeljom.

"Jamačno je bolestan. Dolazi iz smjera ambulante" – nesigurno reče potporučnik.

"Dobro je što ne stvara probleme..." – više za se prozbori pukovnik.

"Da, to je dobro!" – složno odgovori potporučnik: "Bolje prazna torba, nego vrag u torbi!"

Zapuh vjetra bio je sve jači. Od kiše otežala izblijedjela zastava na upravnoj zgradi zalepršala je i pucketavo proparala zrak. Glasno trubeći kao da su gas nagazili svatovi koji bučno proslavljaju svadbu tako da ih svi čuju u logor je, zavitlavši prašinu, uletio džip. Vozač ne daje ni pet para što na tabli piše da je ograničena brzina kretanja vozila unutar kruga četverostruko manja od njegove.

Nije se rodio taj tko je izišao na kraj sa šoferima, pomisli pukovnik. Oni su svijet za se, nesavitljivi anarhisti i svojeglavi individualci. Ravnaju se po vlastitim zakonima i ne ustuknu ni pred najvećim autoritetima. To je znao i maršal Staljin, koji se gorko našalio u najdramatičnijim časovima Sovjetskoga Saveza. Kad su Nijemci 1941. došli na samo šesnaest kilometara od središta Moskve, vojsci se obratio riječima: "Drugovi vojnici, podoficiri, oficiri, generali i maršali, zapovijedam vam. Drugovi šoferi, molim vas..."

"Stigla pošta!" – reče potporučnik. "Jučer je nisu stigli donijeti..."

"Tko tebi piše, baćo?" – obratio mu se pukovnik tek tako da ga bilo što pita. Potporučnik se razveselio što ponovno razgovaraju o lakšim temama. Je li to prvi mali korak prema pomirenju i paktu o nenapadanju?

"Tu i tamo dobijem poneko pismo od roditelja s Korduna..." – odgovori potporučnik. "Od Nove godine do Nove godine javi mi se i brat iz Ogulina."

"Nije valjda dogorjelo do nokata da ti cure ne pišu..." – zadirkivao ga je.

"Ništa od cura, druže pukovniče. Dragana me ostavila prije tri mjeseca i udaje se za nekoga zastavnika iz Novske. A novu još tražim!" – bez predrasuda se izjadao potporučnik usamljena srca.

I opet, tko o čemu, a pukovnik Milić o pjesnicima:

"Upamti što će ti reći stari partizan. Cure padaju na poeziju, baćo. Zato, čim budeš pošao u Novu Gradišku, svrati u antikvarnicu i kupi bilo koju knjigu pjesama Tina Ujevića. Ako je nema u antikvarnici ili ako u Gradiški ne postoji antikvarnica, ti je od nekoga posudi ili je jednostavno nekome ukradi iz kućne knjižnice. Ovo te najozbiljnije savjetujem. Dalje, u svakoj knjižari, pa i u vašoj logorskoj knjižnici, lako ćeš naći knjige Sergeja Jesenjina. O njemu si, u to sam uvjeren, čuo, za razliku od Ujevića."

"Jesam!" – kao prepelica zapućpuriće potporučnik: "Tko nije čuo za Jesenjina..."

"Izvrsno. I kad dođeš do knjiga Ujevića i Jesenjina, pročitaj ih na dušak. I potom – sada pažljivo saslušaj što govorim – od obojice odaberi, po svome ukusu, dvije ili tri pjesme. I jako se upregni da ih naučiš napamet! Usput, prati na radiju kako recitiraju vrsni glumci, kao što su, na primjer, pokojni Dubravko Dujšin, Mira Župan, Marija Crnobori, Fran Novaković; pa Branko Pleša ili Marijan Lovrić od mlađih" – pukovnik samo što se nije zaletio i u ovu glumačku reprezentaciju krasnorijeka uvrstio i Nataliju. No nju je u posljednjem trenu zaobišao. Hajdemo kazati: iz osobnih razloga.

"Dobro. I što kad naučim pjesme?" – nestrpljivo ga je požurivao potporučnik.

"Umiri se, nisam još završio!" – smireno ga je obuzdao pukovnik, sada već u neočekivanoj ulozi samonametnutoga ljubavnog učitelja. Gledao ga je zagonetno poput Pitije: "Nije sramota oponašati velike glumce. Dakle, ti se ukrcavaš, udvaraš se curi koja ti se dopala. U zgodnome trenutku, kad

si ishlapio s vicevima i štosovima, ponudi je slatkim pićem. I onda kreni s kazivanjem pjesme. To je provjereni način koji će te odvesti k uspjehu! Vidjet ćeš kako se ženske pale na nježnu poeziju..."

Potporučniku se pričinjalo kako se pukovnikov savjet pretvara u zapovijed. Dok je još maločas sve teže probavljao njegove svađalačke riječi i u sebi ga rugalački nazivao kenjalom i davežom, evo naišao je i prijelomni trenutak kad ga je ponovno osvojio i postao mu simpatičan. Sada je o njemu mislio kako je to čovjek u kome je skriveno bezbroj neotkrivenih talenata. I kako na ovome svijetu postoje samo dvije vrste ljudi: jedni koji vole pukovnika Milića i drugi koji ga nisu upoznali. A nakon njegova čarobnoga napitka, u kojem je izmućkao Tina Ujevića i Sergeja Jesenjina, kad cice mace, čim ga ispiju, u transu padaju na leđa, potporučnik sebe već vidi u opsjenarskoj slici, u mješavini glazbe i polumraka. U privlačnome, zagonetnom i romantičnom ugođaju, buljuk dugonogih, zamamnih ljepotica omamljeno ga sluša dok im on govori stihove glasom na kojem bi mu pozavidio i veličanstveni Fran Novaković.

Još sutra poslijepodne krenut će u potragu za knjigama.

Nosnice im je draškao opori miris potpriga od masti, brašna i crvene paprike i zato su nagonski skrenuli u kuhinju. A unutra je bilo previše toplo da su se obojica istoga časa oznojila. Pukovnik se sjetio da je u djetinjoj dobi tako vrućim zamišljao pakao.

"Kuhaju grah!" – telalski glasno objavi potporučnik dok je brisao orošeno čelo. "Nedjeljom je najčešće grah. Ali s mesom! I za nas, i za njih!" – podjela na "nas" i "njih" odnosila se na logorsko osoblje i robijaše.

"Volim grah! Kad sam u Zagrebu, odem u švemu *Gradskoga podruma* na srpski grah. Ukusno ga skuhaju. Ipak, najbolji grah koji sam kušao jeo sam kod bake u Lici, kuhala ga je u lopižu..." – preuzetno je odletio u prošlost pukovnik.

"Što je lopiž?" – brže-bolje grune potporučnik da ga pukovnik ponovno ne ulovi u prikrivenu neznanju kao što ga je zbunio s Tinom Ujevićem.

"Lopiž je zemljani kotlić koji visi iznad peći!" – poučno mu je objasnio i upitao ga: "A kako zovete lopiž kod vas u Kordunu?"

"Možda ga stariji ljudi i u nas zovu lopiž, ali ja taj izraz nisam čuo. Za nas je to, jednostavno, kotlić. Ili kotao, eto..."

Izašli su. S razglasa koji se prikopčao na program Radio Beograda razveže govoriti muškarački glas: *Na današnji dan, dvadeset šestog oktobra, pre sto šezdeset godina, u Tršiću je rođen Vuk Stefanović Karadžić. Vuk je...*

"Morat ću te ostaviti, mladiću. Dugo smo pričali..." – reče pukovnik.

Ali potporučniku je opet bilo stalo do druženja s policijskim asom.

"Hoćete li pojesti malo graha, druže pukovniče? Tu, u menzi..."

"Ne mogu, hvala. Još nisam ogladnio, daleko je do ručka... A grah ću, vjerojatno, kasnije morati pojesti s upraviteljem!" – pristojno ga je odbio. Sjetio se da se nikad nije najeo za trpezama u imućnih. Najslađe mu je prijala hrana za običnim, jednostavnim i siromašnim stolovima.

Potporučnik je rastegao široki, ali razočarani osmijeh. Upadljivo naglašavajući riječi pokušao je upecati pukovnika drugim parangalom:

"A da, nakon što se vrate s rada, u menzi ili u barakama obiđemo osuđenike?"

"Takav mi posjet nije u planu" – odbio ga je pukovnik poslije kraćega razmišljanja. I objašnjavajući kako mora požuriti, preko volje mu je pružio desnicu da ga se što prije oslobodi. S njime je potrošio posljednju zalihu strpljenja.

13.

Umalo je lakomisleno pristao na viđenje s logorašima.

Dobro da nije. Samo bi mu još trebalo da se sretne s osuđenicima koje poznaje.

Takvih je ovdje, koliko je površno ocijenio, bar pedesetak, ako ne i više.

Što bi rekao kad bi se slučajno suočio s nekim znancem? Bi li uzniku, s kojim je bio na ti, pružio ruku? Kako bi ga taj pozdravio? S propisanim: "Dobar dan, gospodine!" ili prisno, zagrebački: "Bok, Šiljo, kak si kaj?" Bi li strogo kontrolirani logorski protokol podnio čak i tu sićušnu ljubaznost da im se ljudski nasmiješi umjesto da ih vlastelinski mrko gleda, kao što ih gledaju svi čuvari, stražari, oficiri i milicionari? Kome bi bilo neugodnije kod neplanirana sudara pogledima, pitao se pukovnik: njegovim osuđenim znancima ili njemu policajcu? I što zatim? Zapodjenuti razgovor ili brzo uteći? Kako se postaviti ako bi ga netko od poznatih spopao za bilo koju uslugu: od najsitnije da nekome prenese njegov pozdrav iz Stare Gradiške i kaže mu da je taj Netko dobro i zdravo, pa sve do molbe neka nešto učini za nj da se brže vrati doma u Zagreb? Prihvatiti sentimentalni izlet u uspomene ("Sjećaš li se, stari, kad smo tada i tada cugali kod *Hranilovića*, a onda smo prešli u *Splavnicu...*"); ili pak, zaštićen visokim zvanjem ignorirati takva približavanja? U Staroj Gradiški robija i Nikola Mirt, muž njegove zaručnice Ive Zdunić. A on, Nikola, bio mu je najbliži prijatelj s kojim je dijelio školsku klupu. Zaglavio je kao visoki službenik ministarstva inozemnih poslova NDH. I kako se ponijeti prema njemu? Zar se pretvarati da ga nije primijetio, kao da je zrak, zato što su njih dvojica u vrijeme rata izabrali uniforme suprotnih vojski? Ili se zaustaviti i pitati ga: "Nikola, treba li ti što?"

U logoru je vrebao mali milijun skrivenih busija u koje se mogao zaplesti čak i na sve pripravni pukovnik milicije Đuro Milić.

Uostalom, nije ovdje došao razgovarati s osuđenicima, nego pripremiti logorsko osoblje za delikatni susret s američkim kongresmenima.

Pukovnik se pokušava sjetiti: tko je od njegovih zagrebačkih znanaca poznata imena još osuđen zbog djelovanja u NDH?

Skladatelj i ravnatelj Boris Papandopulo, čije je najvidljivije vanjsko obilježje impozantan nos, nalik kljunu tropske ptice kakadu – za razliku od Lovre Matačića i Jakova Gotovca – začudnom srećom izbjegao je zatvor, suđenje i robiju. Njemu, posljednjem endehazijskom direktoru Opere u Zagrebu, Sud časti Društva skladatelja Hrvatske izrekao je trajnu zabranu djelovanja. Zato sada, sastavljajući kraj s krajem, preživljava vozeći kamion. Šiljo je jednom u Trnju vidio za volanom Papandopula dok je prevozio pijesak. Njegov skladateljski kolega Ivo Tijardović, koji je bio u partizanima, usudio se spomenuti predsjedniku hrvatske vlade Vladimiru Bakariću kako bi za dobrobit kulture valjalo nešto učiniti za Papandopulovu rehabilitaciju zato što bi maestro svojim raskošnim darom obogatio glazbeni život Zagreba i Hrvatske. Dotle spokojno

stisnute Bakarićeve oči razdražile su se i ubitačno prostrijelile Tijardovića:

"Ma što god vi, druže Ivo, ili bilo tko od vaših istomišljenika rekli u prilog Borisu Papandopulu, sva vaša uvjeravanja ni za palac neće izmijeniti moje najgore mišljenje o tome ustaškom vandrokašu!" – skresao mu je Bakarić i podsjetio ga da je Papandopulo ipak srećković jer je bajno prošao usporedi li ga se s Lovrom Matačićem koji je više od godine dana odgulio u zatvoru i lanjskoga ljeta bio oslobođen. Pukovnik se zasmijuljio kad mu je sinulo da je jedno od Bakarićevih ilegalnih partizanskih imena bilo Mrtvac.

Zamozgao je: tko je sve osuđen od osoba iz visokoga zagrebačkog društva, a koga on poznaje? Prevoditelj Josip Tabak. Odvjetnik Lav Žnidaršić. Knjižar Ivan Kugli. Arheolog Mirko Šeper, koji je otkrio Vučedolsku golubicu i brat je svećenika Franje Šepera, rektora Sjemeništa. Osobni liječnik Ante Pavelića i sinovac imenjaka Mile Budaka, pisca i doglavnika, dr. Mile Budak (koji je po kazni sada ravnatelj logorske bolnice, ovdje, u Staroj Gradiški, ali će uskoro biti oslobođen). Bubnjar Slavko Unukić ("Kad sam ga slušao posljednji put?" – nije se mogao sjetiti Šiljo i to ga je mučilo). Državni djelatnik Šime Mazzura. Konzul NDH u Rijeci i Trstu Niko Duboković Nadalini (i njega će za koji dan osloboditi). Vlasnik kina *Rex* u Jurišićevoj ulici, koji je za NDH bio preimenovan u slikokaz *Klek* (a danas je, poslije konfiskacije, postao kino *Kosmaj*) Kruno Simon. Svestrani sportaši, braća Braco i Boris Urbić. Tenisač Miško Branović. Stolnotenisač Slavko Crnić, koga je gledao kako igra sa Žarkom Dolinarom na uzdignutoj bini u prepunome kinu *Urania*. Potom: glumci Josip Pukšec, Branko Špoljar i Viki Glovacki, s kojim se učestalo družio. Nogometaši Vladimir Zajec zvani Zipa, Bernard – Benda Hugl, Oto Bobek, Danko Premrl – Nurmi i Marijan Peštaj. I najmlađi među njima, Marijan Hraški, zgodni dečko iz Šiljina susjedstva, koga su kao sedamnaestogodišnjaka najprije bili osudili na smrt, ali je u posljednji čas pomilovan. I upravo tu, u Staroj Gradiški, izdržava dvadeset godina strogoga zatvora. Pukovnik Milić je uvjeren da je Marijan saznao od svojih kako mu je on najviše pomogao da ne ode pod zemlju. Izbezumljeni otac i stričevi zamolili su ga da kao susjed učini nešto za šmrkljivca koji se zanio i postao žestoki ustaša. To što je mali Marijan, ponajviše njegovom zaslugom, u pet do dvanaest bio izvučen s liste pokojnih, ispunilo ga je samozadovoljstvom.

14.

Dok se pukovnik gnjavio i petljao s potporučnikom i njegovim zidnim novinama, upravitelj je pojedinačno telefonirao čuvaricama Ireni i Maci u Požegu i pozvao ih na nedjeljnu večeru. Učetvero, s drugom pukovnikom Đurom Milićem i, razumije se, s njime kao domaćinom skupa. Kako je i očekivao, obje su, i to smjesta, razdragano pristale. Štoviše, poziv su shvatile kao laskavo priznanje. Pa koja se policajka ne bi rado upoznala s misterioznim pukovnikom? I večerala s njime!

Zamolile su upravitelja ženskoga logora da im odobri po pet dana odsustva.

Kao da su naslutile...

15.

Najpouzdanija upraviteljeva trojka žestokih momaka za posebne akcije, tvrdih šaka koje obale od prve i najtvrđe protivnike, u nedjeljno jutro, naprasno i efikasno, izvela je strogo povjerljivu zadaću. U Novoj Gradiški su bez muke pronašli i iz kreveta izvukli i uhitili dvojicu Cigana primaša iz kapele kavane *Slavonija*.

Na nekoliko strana su se raspitali i pouzdano čuli kako je najvrsniji gradski tamburaš profesor glazbe u mjesnoj gimnaziji Zvonimir Prah, koji svira na svadbama. Krenuli su u hajku i za njime. I njega su, bez mnogo riječi i raspre strpali u crnu maricu i isporučili ga s dvojicom Cigana u logor upravitelju. Prethodno su svu trojicu natjerali da ponesu instrumente.

Upraviteljevi su ljudi za posebne akcije od prestravljena i užasnutoga vođe ciganske kapele u *Slavoniji*, na neodređeno, ali kraće vrijeme rekvirirali dva glazbala, uz potpisani revers, o preuzimanju harmonike (komada jedan) i kontrabasa (komada jedan).

Šef kapele vapio je i očajnički preklinjao:

"Jaoj, braćo, zašto mi odvodite dvojicu primaša? Drugovi, velika je greška što ih ćorkirate... Oni su pošteni i skromni. Dajem glavu da se nisu ogriješili o narodnu vlast... Nisu, majke mi..." – blijedim rukama podizao je kosu s čela.

"Brini se samo za svoju glavu i ne stavljaj je uludo na panj! A o njima ne kenjaj! Ostani hladan kao špricer! Učini što ti je rečeno i ne pitaj ništa više!" – nepristupačno se postavio predvodnik trojke, dvometraš prijeteće i neprivlačne pojave.

"Ali, druže, meni su potrebni i muzičari i instrumenti. Pa mi živimo od sviranja, shvatite me, druže... A nedjeljom se najbolje zaradi... Imamo djecu i žene koje hranimo..." – spetljano je zapomagao šef kapele streknut od straha.

Vođa trojke ga je pokušavao umiriti, ali bez uspjeha: "Vodimo ih zbog rutinske kontrole..." – reče sada mekše, uz polumrtvi izraz koji se šefu kapele učinio nadutim i odbojnim..

Šefa kapele uplašila je riječ 'rutinska'. Kao dokazanome sluhistu opako je zabrujala i zaparala mu uho. To rutinska i još pride kontrola ne sluti na dobro:

"Kad će onda izaći?" – pitao je rezignirano.

"Tvoje je jedino da šutiš i ne blebećeš. Nikome ni riječi o ovome, jesi li me razumio? Lokot na usta! Pustit ćemo ih sutra, prekosutra... Kažem ti, vodimo ih samo zbog rutinske kontrole!" – uvjeravao ga je vođa trojke. Ali šef kapele mu nije povjerovao:

"Bojim se da će momci zbog te vaše rutinske najebati!" – reče obamrlo. Pritisnut najgorim slutnjama izgubljeno je zaboravio što mu je, izazivački i neljubazno, uz blagi spomen majke ciganske, odbrusio strašni predvodnik trojke za posebne akcije.

Nenasmijani zdepasti grmalji, militantno kratko, četkasto ostrigani i pogleda u kojima se caklila mržnja prelivena s prezirom, momci koji su u svakoj prigodi učinkovito dokazivali da su čvrsti, ludo hrabri, jaki, okrutni i beskompromisni, laki na oružju i šaketanju, brzinom komandosa uskočiše u maricu. Za sobom su ostavili oblak prašine.

Ispraćajući ih nazorljivo, šef kapele s jezom pomisli kako jadnici, koje te nemani propuste kroz šake, tek čudom mogu izaći iz zatvora kao što su ušli. U jednome komadu!

16.

Trojicu uhićenih glazbenika iz Nove Gradiške, po dolasku u logor, dočekala su neočekivana iznenađenja.

Nisu ih ostrigali na nulericu, građanska im odijela nisu zamijenili za prugasta – robijaška, i nisu ih pretukli kao što su do jednoga sa zebnjom očekivali. Umjesto batina najprije su ih obilno nahranili i napojili, uz uvjerljivu preporuku neka se ničega ne plaše. Jest, sada su lišeni slobode, ali će ih brzo pustiti, čim provjere neke sitnice. Još tajnovito nabaciše kako je u njihovu interesu što su u zatvoru jer su tako na sigurnome i zaštićeni!

Tek sada nisu bili na čistu. Što je s njima i zašto su u logoru? Zašto bi nekome živom stvoru bilo u interesu da bude uhićen? I to u nedjelju.

U smušenim glavama nagomilao im se jači galimatijas kad su im kazali neka s glazbalima pođu u logorsku dvoranu eda bi uvježbali dvadesetak pjesama. A tamo će ih dočekati trojica muzičara osuđenika: harmonikaš, kontrabasist i pjevač. Upozorili su ih da rade ozbiljno i bez zajebancije jer ih poslije večere očekuje odgovorna svirka za jednu važnu osobu! Neće im reći koja je, ali neka znaju da je jako važna.

“Da u logor ne dolazi Tito?” – mlađi je primaš šaptom, na ciganskome, pitao starijega, na što upitani neutješno slegne ramenima. Ni njemu, iako je iskusniji, tek sada ništa nije bistro. Blage veze nema u kakva su govna upali i kakve zakulisne igre s njima igraju. Ali je mlađega primaša, također na ciganskome, posavjetovao da im nije druge nego strpljivo čučati, slušati i krotko se pokoravati zakonu jačega. Jer sila Boga ne moli.

Dvojica primaša su u svome jadu iščeprkala zrnce veselja kad su u trojici osuđenika prepoznali zemljake iz Deronja. Ni oni im nisu znali odgovoriti zašto su ih u crnoj marici dopremili u logor.

Kad je pjevač obrijane glave pored dvojice primaša iz *Slavonije* opazio nasmrt isprepadana profesora Zvonimira Praha, upita na ciganskome:

“Ovaj koga su doveli s vama nije naš, je li?”

I iz zrakoplova bi se vidjelo da nije ciganskoga roda te je zato pjevačevo pitanje bilo više negoli suvišno.

Zvonimir Prah znatno je viši od petorice Cigana. Suhim i štrkljavim izgledom u kazalištu lutaka mogao bi zamijeniti štrucu kruha, metlu, trlicu ili dimljeni bakalar umotan u krpu, a sa šeširom, kojim pokriva pjesnički raškuštrane duge lasi boje prezrela kukuruza, i strašilo za ptice. Krhke je građe, upalih, nemirnih očiju, mekopute kože i ravnih tabana, zbog kojih je oslobođen služenja u tri vojske: kraljevskoj, domobranskoj i Jugoslavenskoj armiji. Ispijeno, beskrvno, blijedo i gotovo prozirno lice, koje odavno brine liječnike, nije mu ni ružno, ali ni pristalo; ni svetačko, ali ni poročno.

Osuđeni Cigani iz Deronja bestidno su odmjerili stranca neznanca i na ciganskome fakinski ismijali njegovu odjeću: okraćale hlače, zeleno-plavi kockasti kaput na dva gumba s demodiranim ovratnikom, iznošene žućkaste cipele izlizanih peta, tamnocrvenu u trokut tanko vezanu kravatu koja je odavno zaboravila čišće dane i dotrajali ogrtač,

kojeg su nekad otmjeno zvali mekintošem. Jedino je na profesoru nov bio spomenuti šešir nalik tijari, frajerski zabačen na zatiljak, koji je dan uoči uhićenja kupio na točkice u novogradiškoj zadruzi prosvjetnih radnika.

Za razliku od dvojice primaša s kojima su ga jutros sastavili, profesor Prah bio je pismen. Primaši i trojica osuđenih a pismenih Cigana počeše ga oslovljavati 'profesore'. Ali ne zbog njegova obrazovanja. Otelo im se kad su ga osluhnuli kako prebire po tankim žicama tamburice. Dotle im je svojom pojavom tanjio živce. A sada su mu jednoglasno zadivljeno priznali najvišu kvalitetu i uvjerili ga kako se vrsnom svirkom lako i brzo složio s njima i uklopio im se u sastav. Iako, o zamislite to, ljudi, nije Ciganin! I, što je najčudnije – nije iz Deronja!

"Kad te petorica Cigana, muzičara, i to iz Deronja pohvale i reknu ti da znaš svirati, onda, brale, budi sto posto siguran da znaš! Mi Cigani umijemo kićeno lagati kad ti, uzmimo, želimo uvaliti i prodati ćoravoga ukradenog konja... Ali ni pod batinama nećemo ogriješiti dušu i čast i nekoga bijelog muzičara slagati da je majstor ili, još više, profesor na svome instrumentu! Bijelome muzičaru neznalici u brk ćemo skresati da je neznalica. I da ga je otac, u dupe ga rosno, debelo i gadno slagao i do balčaka zajebao, kad mu je rekao da umije svirati. A taj, da prostiš, svira kurcu za male pare!. Ali ti si, mili brate, profesor za tamburicu!" – reče mu toplo pjevač obrijane glave, koji se bez dogovora i izbora nametnuo kao lider novosklepana orkestra.

Ostala četvorica Deronjaca šutkom su prihvatili njegov sud.

Da prisnaži koliko ga cijeni, obrijana glava triput poljubi Praha u obraze.

U Cigana je tako: osjetiš li ih kako dišu s glazbom i svirkom se stopiš s njima, u njihovim probirljivim očima postaneš ili majstor, ili profesor, ili car. Ostali, koji to nisu, su: duduci, neznalice, isprdci, kulovi, drkadžije, pederčine, bezveznjaci, zevzeci, trčilaže, foliranti, prevaranti, šiljokurani, fazani, seratori, ciketani, papani, dupeglavci, kurajberi, trtomudovi, lelemudi, mrsomudi, prdimahovine, poprdare i pičkini dimovi.

Tamburaš Zvonimir Prah je u logoru unaprijeđen za ciganskoga profesora. Nedodirljivi ciganski carevi među glazbenicima bili su: guslači Paganini i Kurt Husić i pokojni kontrabasist Đoka Majmun!

Prahu je polaskala Ciganinova hvala i nakratko je zaboravio zlo koje ga je snašlo kad je danas prvi put osjetio vonj zatvora.

Prestao se, kao do maloprije, osjećati čovjekom zgažena dostojanstva.

Premda mu je životopis bio politički bezbojan i bezgrješan, profesor se plašio da argusovski svevida OZN-a, koja se posvuda razmrežila, odnekud ne iščeprka kako je on odavno odani vjernik, praktikant i sljedbenik malobrojne sekte Jehovinih svjedoka. A još više od toga je strepio neće li ga, ovdje u logoru, iz jedino policiji znanih razloga natjerati da se skine do gola. Jer, tada će mu, na lijevoj nadlaktici otkriti neugodni, ljubičasti, natpis. Kad je prošle godine gostovao s gradiškim pjevačkim zborom i tamburaškim orkestrom u Makedoniji, u Ohridu je pijano popustio nasrtljivim nagovaranjima napasnih lokalnih geliptera, s kojima se bio na brzinu sprijateljio. I dopustio im da ga bolno istetoviraju. Na njegovoj je koži, krupnim, kićenim ćirilskim slovima, neizbrisivo pisalo: *Smrt na kurvite!*

Upravitelj je svečano okitio svoj ured.

Umotao je žarulje u krep papir tamnocrvene i plave boje, dok je ispod providnoga stakla na radnome stolu nametljivo razbacao razglednice što su mu ih znanci poslali s putovanja i odmora. Panorame: Opatije, Hvara, Portoroža, Bleda, Petrinje, Sutivana, Plitvičkih jezera, Novoga Sada, Krapinskih toplica, Korčule i Gostivara, a jedna je bila poslana čak iz Venecije – po upraviteljevu sudu, trebale su

impresionirati Irenu i Macu. Stol, pripremljen za večeru učetvero, ukrasio je s dvije keramičke vaze u koje je stavio mirišljavo cvijeće. Ono umjetno, već dobrano zaprašeno, sklonio je iza ormara. Upravitelj je napose upozorio čistače da najblistavije ulašte umašćena stakla i okvire uramljenih fotografija Lenjina, Staljina, Tita, Bakarića, Nazora, Rankovića i Lole Ribara. U želji da do kraja osvoji pukovnikovu naklonost, razletio se na sto strana ne bi li pronašao i fotografiju generala Ivana Krajačića - Steve. Da i nju istakne. Unatoč upornome traganju, Krajačića nije uspio pronaći. Vječna šteta, pomislio je tugaljivo nepogrešivi praktičar jer bi drug pukovnik o tome zacijelo obavijestio druga Stevu. A taj bi mu potez donio lijepih i značajnih poena tamo na vrhu u Zagrebu, gdje su o njemu svakako čuli...

Čega nema bez toga se mora, pragmatično se utješio kao krtica radišni upravitelj.

Nakon što je upoznao drugarice Macu i Irenu, cure lijepe kao zrele dunje i animalnoga seksepila, raspusno ih ogledao i ustvrdio kako, eto, i miliciji ne manjka privlačnoga kadra, pukovnik je najavio upravitelju da će produljiti boravak u logoru. Napokon, došao je na neodređeno vrijeme i nije morao hitati u Zagreb.

Kao što mu se i ranije događalo, žene su mu i sada stubokom pomiješale planove.

17.

Poslije ženidbe pukovnik Šiljo nije dugo glumio u vlastitoj idiličnoj i sentimentalnoj komediji zvanoj: dome, slatki dome! Njegovo je geslo, izrečeno napol u šali, ali i napol u zbilji, glasilo:

"Da je kuća dobra, i vuk bi je imao!" – a za raspusnih i bludnih terevenki otrcano je ponavljao izreku: "Da je brak dobar, i kardinal bi se oženio!"

Šiljo bijaše rođeni bećar. I kad ga je Radojka već bila postavila uza zid da je mora oženiti, njihovu je kuću s vremenom pretvorio u utočište koje mu, uglavnom, služi za doručak, preodijevanje, tuširanje i kratak san. Radojka je sve uvjerljivije spoznavala kako je njen samarićanski napor da svoga nestašnog i raspusnog Šilju dovede u obiteljski red jednak uzaludnu pokušaju kroćenja prerijskoga bizona. Stoga je za nj izvrsno plaćeno zvanje policajca, bez radnoga vremena od – do, u kojem ništa nije moguće, čak ni na kratko pouzdano planirati; u kojem nikad ne znaš kad si slobodan i kad ćeš na godišnji odmor; u kojem si daleko od pomisli da uglaviš vrijeme za ispraznu posjetu rodbini i prijateljima, za kazalište ili koncert, a najmanje za zajednički dosadni obilazak trgovina sa ženom – bilo idealno. Posao da ga svijećom tražiš! Alkarski pogodak u sridu!

"Brak je, prijatelji, trpeljiva netrpeljivost" – propovijedao je Šiljo, a nitko da ga ulovi ni za glavu, ni za rep, šegači li se ili govori iz iskustva i uvjerenja. Još je, zgražajući se, kazivao kako ne može zamisliti ljude koji u nedjelju utuku vrijeme kod kuće, čameći u obiteljskoj idili: "Kad bi me primorali na to – ubio bih se od dosade!" – rekao je obijesno. Za pukovnika Šilju svakodnevni su izlasci u noćne lokale postali strast, zov, avantura, ritual i izazov. Za nj su piće, lumperajke i žene bili navike, poput droge, kojima ovisnički nije mogao odoljeti i oduprijeti im se. Pretjerano je uživao u životu i o njemu je pisac Novak Simić lijepo kazao da ima višak duše: "Znam da bih, u interesu karijere i mira u kući, što prije najodlučnije morao reći ne i, napokon, pobjeći od kavane. Ali kako se istrgnuti iz njezina zadimljena zagrljaja kad mi je u njoj previše lijepo?" – pjesnički je meditirao intimusima nakon rijetkih trenutaka grizodušja koje ga je s mijene pa na uštap spopadalo zbog sve ucviljenije Radojke. Kad su jednom, nekim čudnim slučajem, sjeli za stol i povečerali, rekla mu je ironično:

"Obitelj je na okupu. Mogli bismo se, poštovani druže mužu, fotografirati za uspomenu i dugo sjećanje!"

Šiljo je odavno prekoračio pravilo o jednoj čaši previše, koje je policajca njegova kova i zvanja uvlačilo u stotine neprilika. Ali on kao da nije mario. Tjerao je vodu na svoj mlin. I kad bi mu se mjerilo: koliko puno pije, a koliko malo spava, konjski je izdržavao za trojicu. Kolege iz *službe* zgroženo su pitali jedan drugoga: kad taj Šiljo uopće stigne spavati? Skupljao se kući s prvim pijetlovima, kad pekari idu na posao, a kurve, barski konobari i muzičari odlaze na počinak. Ali, bili su uvjereni da im ni on to ne bi znao reći. Osim što je, tu i tamo, vadio iz rukava stereotipni odgovor:

"U međuvremenu, baćo!"

O Šiljinoj izdržljivosti najuvjerljivije je kazivao slučaj koji je konsternirana Radojka, u diskreciji, tužno povjerila najboljoj prijateljici Senki ("Pazi, ovo jedino tebi kažem i preklinjem te da o tome šutiš kao grob!"), a ona brzinom zvuka prenijela dalje. A to će reći da je tajna postala javna.

Šiljo se, teturajući, s izlaskom sunca dokoturao doma i žedan kao deva iz poveće posude na dušak iskapio litru bijele, guste tekućine. Onda se, pobacavši neuredno odjeću i obuću oko sebe i odloživši pištolj *magnum 3,57* u ladicu noćnoga ormarića, strmoglavio u postelju i hrčući iz sebe ispuštao paru kao gejzir. A iz nje se neugodno osjećala opora mješavina ustajala vina i duhana. Kad se probudila, obazriva je Radojka, da ne uznemiri muža, ženstveno gazila na prstima, premda zbrkani i zapetljani Šiljo ne bi ništa osjetio i da je kraj njega protutnjala u tenku! Nikako da dokuči: gdje je, začudno, ishlapila iz kuhinje cijeđ od *Vima*, koju je pripravila, da njome opere suđe? Pitala je Šilju čim se lupeški tiho iskobeljao iz kreveta: je li, možda zabunom, prosuo njen *Vim*?"

Pogruženi Šiljo je poniknuto, kao kliještima, jedva izvlačio riječi iz sebe. I kao da je zalutao iz nekoga drugog vanzemaljskog života, skljunivši nos, nije dizao pogleda iz ispražnjene posude:

"A ja mislio" – rekne skamenjeno – "da je to bilo mlijeko!"

Pošto se sabrala od užasa, preneražena Radojka se uhvatila za glavu:

"Sve će ti biti oprošteno ako preživiš!" – reče mu plačno i brižno. Pritom je dvojila: pozvati hitnu pomoć ili se pouzdati u čudo?

I čudo se dogodilo. Ne samo što je preživio, nego ga poslije melemnoga napitka koji mu je dala ni želudac nije zabolio.

Mada uvjerena ateistica, Radojki se otela izreka da Bog čuva djecu i pijance!

18.

Upravitelj poslije zdravice, sa slavljeničkim žarom u očima, gotovo pjevajući od radosti pripomene pukovniku da je kompletirao orkestar.

"Što mi time želiš reći?" – pogledao ga je kao u bunilu.

Upravitelj je gladio jantarski prsten, kao da će, poput ribara iz bajke, trenjem zazvati svemogućega duha i zapovjediti mu neka smjesta dovede šesteročlani orkestar:

"Postupio sam po vašoj želji!" – likujući reče pogledavši ga preko ramena.

Pukovnik – spretno držeći cigaretu koja je dogorijevala i koju je odavno morao ugasiti tako da je Irena strepeći gledala kad će visokome gostu žar opeći prste – još nije shvaćao što mu to upravitelj govori:

"Ne razumijem što znači kad mi kažeš da si postupio po mojoj želji?"

"Paaa, priveo sam trojicu svirača. Trojicu civila koji su nam nedostajali. Upravo kako ste me posavjetovali, druže pukovniče!" – glasom pravednika odgovori upravitelj.

Pukovnik je u mislima vratio i zavrtio sinoćnji igrokaz. Unatoč bačvi ispijena vina ipak se prisjetio kako je, doista, nagovarao upravitelja, koji mu je u svemu podilazio, da kad ih već nema u logoru, uhapsi dvojicu guslača i jednoga tamburaša i tako popuni okrnjenu bandu iz Deronje. Doduše, ni u najluđim snovima ne bi povjerovao da će ambiciozni mladac pretjerano revnosno, doslovce provesti njegovu nebuloznu, maligansku zamisao.

No sada: što je – tu je! U ovome slučaju, to je *Ex cattedri, Petri*. Uredba o papinoj bezgrješnosti. Čim papa glasno objavi neki kanon, taj zasvagda postane neporeciv. Zato što je papa nepogrješiv. Pukovnik je ovdje u logoru papa, a upravitelj – pokorna ovčica koja smjerno slijedi njegove zapovijedi. Gdje ti okom – on će skokom; kad ti glasom – on će kasom! – govorio je o takvim poslušnicima djed Đuro.

I dok je odsutno promatrao mjehuriće koji plove u čaši, a potom se rasprše, pukovnik je promrsio:

"Iako ne mislim da sam ono sinoć idealno zamislio, ipak si me natjerao da ponovim kako će od tebe nešto biti! Jer ti si kao voda. Uvijek pronađeš izlaz!"

Pohvala je i suviše potresla upravitelja tako da je počeo nervozno navlačiti prste, koji su pucketali poput čepa istrgnuta iz boce. Najprije je presretno i nespretno namignuo djevojkama, a potom pitomo upitao pukovnika:

"Kad želite da orkestar krene?"

"Najbolje će biti poslije večere!" – uznošljivo odgovori pukovnik i nastavi sladostrasno ogledavati ženski par. Odvagnuo je neosporne zanosne vrline zasad još stidljivih policajki i uvjerio se kako mu se Maca, koja je mirisala na jagode, više dopala od Irene. Premda je i Irena vrlo svježa i upotrebljiva, zaključio je pustopašno. No sada, kad je privilegiran i kad može birati od dvije magnetski privlačne cice – izabrao je Macu, visoku, vitku, ozbiljnu i starinski odjevenu, poput junačke djevojke iz narodnih pjesmarica. Riđa kosa boje hrđe, počešljana i oprana, izvanredno joj je pristajala uz dugo

svetačko lice, čulne usnice i nebesko plave oči koje su se zaluđujuće krijesile. Pogled na noge koje su počinjale od ramena i grudi ispod košulje, tanke i prozirne poput oblaka, a koje su se sudarale s nosićem, učinio mu se veličanstvenim. Irena je bez zavisti otkrila pukovniku da je Maca lani pozirala poznatome slikaru, kome je zaboravila ime, a koji je narisao plakat za fiskulturni slet u Beogradu. I tako je Maca u dvomilijunskoj nakladi prošloga proljeća preplavila Jugoslaviju, od Triglava do Gevgelije.

Maca ga je fino uzbudila i uznemirila pojavom, a još više maznim glasom koji mu je topio srce i uzbuđivao ga. Krišom je pogledavao u rubove hlača. Ne bi volio da cure otkriju njegovu uzrujanu, stvrdlu i poraslu muškost. Batina koja mu se nabarjačila žuljala ga je, blago boljela i smetala mu dok se podizao sa stolca. Zato se sve jače meškoljio od nelagode kao da mu je sjedalica pretijesna.

Ne znajući kako će zapodjenuti priču, pukovnik se samodopadno pogledao u blistavo okruglo srebrom obrubljeno zrcalo:

"Moje poštovanje, druže Đuro!" – reče sprdajući se suprotnome ja.

Djevojke su se zahihotale. A kad je pukovnik sam sebi isplazio jezik, smijehu se, sa zadrškom, pridružio i samozadovoljni, ali od njegove pohvale još smeteni upravitelj.

Poprilično se pojelo, a još više popilo.

Maca i Irena su već emancipirano dopuštale da im kavaliri prebace ruku preko ramena. Pukovnikova druga ruka sve češće vrluda i traga ispod stola. Milujući je laganim pokretima preko svilene, prozirne haljine, osjećao je meso njenih putenih, mladih, tvrdih i bijelih bedara, a Maca se sve manje protivi tome skrivenom iskazivanju nježnosti.

Upravitelj je pogledao pukovnika diveći mu se kao Indijanac totemu:

"Je li vrijeme za glazbu?" – pitao ga je savjesno.

"Uvijek je vrijeme za glazbu!" – reče odsutno pukovnik kao da je sam. Učinilo mu se da govori sa sobom, a ne s upraviteljem. Gledao je kroz njega i pušio. Gnjavile su ga mrvice mesa i kruha zavučene među guste zube. Glasno je coktao ne bi li ih isisao. I kad mu je napor uspio, blagohotnije se obratio domaćinu obilne večere u upravnoj logorskoj zgradi: "Jesu li muzičari nešto jeli?"

Upravitelj podigne čelo tako da su mu se duboko utisnute bore, nalik isprepletenim potočićima, više zgužvale, i razmetljivo reče:

"Dakako da su jeli, druže pukovniče! Budite bezbrižni, mislim ja o svemu."

Pukovnik izvuče jedan od svojih manje škrtih osmijeha:

"A upravo sam ti kanio reći: drugar, pao si na ispitu! Ali ti mi, vidim, ne daš ni najsitnije prigode da te pokudim! I zato te i sada po tko zna koji put moram pohvaliti. Od tebe će nešto biti, baćo!"

Maca se još bliže privila uz pukovnika. Ručica joj se utopila u golemoj, mesnatoj i dlakavoj šapi. A Irena je milostivo pogladila upravitelja po obrazu. Kao da je ona zaslužna za njegovo vidljivo napredovanje na bakanalskoj kadrovskoj listi druga Đure.

"Veselim se što dobro govorite o meni..." – uspio je protepati upravitelj. I kad htjede nastaviti sa zahvaljivanjem, pukovnik ga žustro ušutka usred rečenice:

"I upamti ovo čemu ću te naučiti: žene kojima se udvaraš i muzičare koji ti sviraju najprije upitaj jesu li gladni? Toj me mudrosti naučio moj djed po ocu Đuro, po kome sam dobio ime. Bio je najveći veseljak i lump u cijeloj Lici. Kazivao mi je: ureži to sebi u pamćenje, sinko. Kad svirači nisu siti i napojeni, tada su nemogući i sipljivi. I loše sviraju! Jednako je, dragi moj mladiću, i sa ženama. Dok su gladne, onda su zlovoljne i svadljive!"

"Razumno vas je savjetovao..." – osokolila se dotle malo razgovorljiva Irena i samouvjereno natočila do vrha poluprazne čaše:

"Ovo što si nam natočila vina najinteligentnije ti je što si mogla učiniti. Jer usta su mi suha kao biskupove gaće!" – reče pukovnik.

"Je li i to rekao vaš djed Đuro?" – pitala ga je Irena sada upućenija u njegove obiteljske intime.

"Da. Zapravo, djed Đurina izreka iz uvoza. Čuo ju je dok je radio u Americi. I jako mu se dopala jer ju je izgovarao bar triput dnevno."

19.

Nezadrživi je upravitelj želio što prije pokazati svoje iznenađenje večeri:

"Da sada pozovem svirače, druže pukovniče..." – progovorio je suzdržljivo.

Pukovnik ustane, neočekivano se uspne na stolac i teatralno položi lijevu ruku na grudi, dok desnu podigne sporim, kneževskim pokretom. Zažmirio je i uzdignute glave citirao danskoga kraljevića Hamleta:

"*Jesu li glumci spremni?*"

Nakon što je izgovorio Shakespeareovu rečenicu, prkošljivo je pogledao djevojke i upravitelja. Htio se uvjeriti poznaju li najigraniju dramu otkako je svijeta i kazališta? No kad je, umjesto znalačkoga odobravanja, dočekao tupo i amorfno neznanje i ukopčao kako nisu pročitali pa ni čuli besmrtni povik nesretnoga kraljevića Hamleta kojim je u dvorištu utvrde u Haelsingoru dozvao putujuće glumce da izađu pred kraljevski par, utučeno i razočarano skoči sa stolca, sruči se u nj i bezvoljnim kimanjem nečujno rekne:

"Da!"

Upravitelj je, jedva dočekavši, gipko odskakutao po kapelu.

Široko je otvorio vrata, a za njime su pogureni, jedan za drugim, poput đačića-prvačića ulazili prestravljeni zabavljači, predvođeni pjevačem obrijane glave. Bilo ih je i tužno i komično vidjeti fašnički odjevene: trojicu u ubitačno sivim, turobnim uzničkim haljama s krupno ispisanim brojevima i trojicu u građanskim odijelima, prepoznatljiva provincijskoga kroja. Naklonili su se i na pjevačev mig uznosito krenuli:

"*Kralju Pero, ti si prvi, mi smo željni tvoje krvi...*" – nazalno je zatulio Ciganin obrijane glave i umiljato se rastapajući pogledavao upravitelja i pukovnika. Iz njihovih očiju tražio je ocjenu za umjetnički dojam.

Zamisao o uvodnoj pjesmi bila je njegova. Poslije osude na zatvor zbog sviranja i pjevanja u slavu mladoga, zbačenog kralja Petra II, pjevač je tražio izlaz iz krletke. Kako bi i on i njegova dvojica supatnika iz bande oprali grijehe pred upraviteljem i velikim budžom, zbog kojeg su danas morali ponovno uzeti glazbala i vježbati cijelo poslijepodne. Ali pukovnikov grlati uzvik zaustavio je pjesmu kao da je kamom presječena:

"Stoj, stoj, stoj! Nećemo tako, baćo!" – pogledao ih je opasno.

Glazbenici su zastali kao ukopani, a žice plačevno zacviljele. Postali su nepomični, nalik spomenicima. Preneraženi, otvorenih usta i razrogačenih očiju zabuljili su se u pukovnika, a u sebi se preispitivali: gdje su pogriješili?

Nitko ga, smeteno se podsjećao pjevač obrijane glave, otkako je propjevao u kavani, još nije prekinuo odmah, s početka. A slušali su ga pomnjivo i veliki umjetnici klasične glazbe: skladatelji, koncert-majstori, vokalni i instrumentalni solisti, dirigenti...

Upravitelj se opako namrgodio i na se je navlačio kožu krvoločnoga vuka. Bio je spreman da okuje te smrdljive glazbenike i baci ih u samicu. Premda još nije dokučio što nije po volji drugu pukovniku.

Irena i Maca su se, poput ustezljivih snaša, za-

gledale od nelagode u pod kao da ispod stola traže nešto izgubljeno.

Čim je saslušao prve akorde, osorljivi je pukovnik nakanio otjerati u vražju mater muzikante jer su umjesto kavanskih pjesama koje on obožava slinavo udarili u političke note. No kad im je ugledao groteskno iskrivljena lica obamrla od straha, pokajao se što je pretjerao zato što ih je satrapski sasjekao. Usporena koraka priđe pjevaču obrijane glave, dumajući kako će ga osmjeliti i vratiti na normalni kolosijek:

"Nismo dobro krenuli" – stisne usnice pukovnik.

"Zar niste zadovoljni s nama, gospodine?" – sjetno se ispričavao pjevač. "Jesmo li negdje pogriješili?"

"O, ne, ne, bili ste nepogrešivi!" – lijeno zijevne pukovnik, trljajući kapke stisnutim kažiprstom. Govorio je preko cigarete koja mu je koso stršala na kraju usana. Najčešće je tako pušio otkako je pred rat u filmovima o policajcima i gangsterima vidio kako drži cigaretu njegov omiljeli američki glumac, grubijan George Raft: "Niste vi pogriješili. Ja sam pogriješio! U redoslijedu."

Pjevaču zatreperiše obrazi, koji pukovnika podsjetiše na hladetinu:

"Oprostite, ali ne bih se usudio zakleti se da sam vas razumio, gospodine" – bespomoćno je raširio ruke.

"Red je i davni običaj da kapela najprije popije i tek potom zasvira! Je li tako, majstore?" – uzvikne napadno glasno pukovnik. Laknulo mu je kad je ponovno zaveslao mirnijim vodama.

"Tako je!" – neobuzdano prihvati prvi primaš, ali se smjesta pokajao zbog bučno iskazana odobravanja. Ostali iz bande nemilo upriješe oko u nj i on potišteno zamukne.

"I neka znaš da je tako, baćo!" – reče pukovnik, uzme praznu čašu i napuni je vinom. Svi se začudiše kad ju je pružio pjevaču obrijane glave. Osobito upravitelj: "Iskapi je!" – kriknuo je i zatim pustio na volju gavranski glas: *"I zato braćo, pijmeeeee gaaaaa, dok ne puk.... neee zora..."*

Ali pjevač, koji je ukipljeno držao čašu, nije se usuđivao pogledati pukovnika u oči i nije prihvatio započetu pjesmu. Kad bi podigao smjerno oborenu glavu, učinilo mu se, nevidljivi bi je krvnik glavosijek istoga trena odrubio i rastavio mu je od ramena. Stresao se kao da ga je preskočila smrt. Kao da ga je pogodila struja. Osjećao se prestravljeno kao da će mu izvaditi slijepo crijevo bez anestezije. I potom, kad ga je spopala zimogroznica, nesuspregnuto zadršće ustima punim studeni:

"Koji ti je vrag? Zašto drhtiš?" – prenerazio se pukovnik koji je prestao pjevati.

"Strah me je, gospodine" – prozeblo reče pjevač kad se donekle umirio.

"Čega te je strah, čovječe?"

"Vaše ljubaznosti, gospodine!"

"Moje ljubaznosti?" – zatečeni pukovnik ponovi pjevačeve riječi: "Zašto, do moga, moje ljubaznosti?"

"Mogu li reći što mi je na srcu, gospodine?" – pjevač kolebljiva karaktera napokon se usudio pogledati pukovnika.

"Naravno da možeš, k vragu!" – reče čvrsto pukovnik.

"Otkako su nas zatvorili, osudili i doveli ovdje u logor, nitko nije bio dobar sa mnom kao što ste sada vi. I sa mnom i s mojom dvojicom kolega."

Pukovnik je posjednički gladio Macin savršeno dugi, profinjeni nefretetinski vrat na kome je jedino manjkala biserna ogrlica pa da zablista u dvorskome sjaju. Izgledala je izluđujuće, a smiješila se sa stilom. O njoj bi sada mogao reći da je umjetničko djelo.

"I kad sam, kako kažeš, ljubazan i dobar s tobom, zašto se onda treseš od straha, baćo?" – i dalje se čudio pjevaču, koji neodređeno odmahne majušnom glavom, iz koje su, kao u pajaca, iskakale ukočene oči:

"Eto tako je sa mnom. Jednostavno, plašim se da me poslije ne snađe nešto ružno. Plašim se, gos-

podine, da nisam preduboko usnuo. I da se onda naglo ne probudim i pojmim kako je ovo što mi se upravo dešava, dok me vi častite vinom, ipak samo lijep san. Prokleto lijep san!"

"Ali, čovječe..." – bez razumijevanja ga je gledao pukovnik.

Pjevač žacnuto reče:

"Vi ste, gospodine, vjerujem, čuli onu o Ciganinu koji plače dok je lijepo vrijeme. Zabezeknuo mu se susjed: Za koji kurac plačeš, budalo, sada kad nas grije toplo sunce? A Ciganin mu odgovara: Jeste, komšija, sada je sunce i lijepo vrijeme, ali poslije njega stiže hladna kiša, snijeg i mraz! I, jebi ga, večeras, kad mi je lijepo, ja od straha u to dobro koje me je spopalo ne mogu povjerovati!" – praznio je dušu, dok ga je bojazan, na tren, bila napustila, a on se razbrbljao, ojunačen pukovnikovim prijateljskim pristupom.

"Izmišljaš bedastoće!" – zabrundao je pukovnik.

"Neka mi umre sve najmilije ako nije istina" – obamrlo reče pjevač.

"Ne ide mi u glavu zašto mi ne vjeruješ?" – poprijeko ga je gledao pukovnik.

"Nas je Cigane sreća odavno napustila. Osobito mene. Protratio sam svoj obrok sreće. I crna mačka pobjegne kad me vidi, vjerujte! Ubijte me, ali takav sam, gospodine" – zapomagao je slomljena srca pjevač obrijane glave. "Ne očekujem dobro čak i kad mi je lijepo. Nevolje se kače za mene otkako sam se rodio!"

"Danas ćeš povjerovati u sreću, baćo!" – proročanski će pukovnik.

"Morat ću!" – bez strasti reče pjevač.

"Bar ovdje, pred nama, moraš pobijediti svoje velike i male strahove!" – blijedo mu se osmjehivao pukovnik i sudarao se s pogledima djevojaka. Veoma mu je bilo stalo da iz njih pročita koliko su ih se dojmile njegova mudrost i uvjerljivost uvjeravanja.

"Moj je ujak, za razliku od mene, vjerovao u sretne završetke" – pjevač obrijane glave progovorio je obodrenije i življe. "I kad me je, očajnoga i ubijenoga u pojam, posjetio u zatvoru nakon što su nas osudili, utješio me i poučio jednom jedinom rečenicom: Upamti, sinovče, tamo gdje te ljudi pogledaju i voljni su saslušati tvoju nevolju – nada još nije odumrla!"

"Pametno ti je kazao!" – pukovnik se spontano podigao i stegnuo desnicu izubašenome pjevaču čija je ruka, koja je uzvratila stisak, krenula snebivljivo, kao da su je na to natjerali pod prijetnjom rezanja do lakta. Meko se savila poput gume i ovlažila se. Pjevač je s povjerenjem zaneseno buljio u pukovnika kao da se na zemlju spustio njegov tamnoputi ciganski Bog kome dotle nije vidio lica. Pukovnik je istodobno pomislio kako mu je ovo drugi put u nekoliko dana da se rukuje s osuđenikom. Prvi put se desilo prošloga rujna s Tiasom Mortigjijom, mjesec dana prije nego što su nesretnika odveli na stratište u Rakov Potok. Prelazi li mu ta manira rukovanja u naviku? Usiljeno se nasmiješio svome crnom, surovom humoru

A upravitelj, mladi ali previjani zagorski žmukler najviše klase i izvanredni profesor obmane, odmah je odredio svoju ulogu u logorskoj komediji, u pukovnikovoj režiji. Natočio je vino u još pet čaša i pozvao muzikante da ga ispiju:

"Ovo je sa željom da nam večeras majstorski svirate!" – reče ljigavo. Da ih ohrabri, najprije podigne svoju kupicu, gutne i još ljigavije nastavi: "Želim da se naši gosti, drug pukovnik i drugarice, ovdje s nama dobro osjećaju!"

"Gle, gle" – pomisli harmonikaš užasnutih, neispavanih očiju i boležljivih žućkastih obraza, koji je jezik bio svezao u čvor – "mi robijaši i on, upravitelj logora, strah i trepet za sve nas, odjednom postajemo jednaki! Slizani kao košulje i gaće. A zašto je tako? Jer je i nad popom pop! Cvrc, bracika! Kao što mi drhtimo pred upraviteljem, i upravitelj drhti pred ovim opasnim budžom iz Zagreba. I mindže mu namješta da mu se uvuče u prkno i umilostivi ga!" – prije no što je sasuo vince u grlo, htjede izva-

liti omiljelu poštapalicu koju je izvikivao nekoć, u slobodi, dok bi tjerao nasrkanu braću da truse naiskap: "Ajmo se napiti kao ljudi!" – no ovdje, gdje su ga nasilu doveli da prisilno dirinči, nije se usudio: "Jebeš mu strinu, vlast je vlast, a ja u prdekani!" – oprezno je odvagnuo što mu je pametno reći, a što prešutjeti. No kad su mu nektarske kapi proklizile grlom i raskravile ga, harmonikaš nije odolio, a da se prvi put ne oglasi: Blago duši koja čašu suši! – prodro se, a riječi mu bijahu propraćene pukovnikovim i upraviteljevim pljeskom i cikom razdraganih čuvarica. Više nije strahovao što se odvažio i razgalamio. Pa kud puklo! I krenuo je s prvom pjesmom, koja iznenadi pukovnika. Zato što je on, diplomirani lumper i bekrija, začudo, nikad dotle nije čuo:

Jasenka je jasmin brala,
gdje je brala, tu zaspala;
spavaj Jase, ne daj na se!

Pukovnik se, kako je više puta rekao, fantastično zabavljao. Pjevao je i plesao kao za najživahnijih dana.

Umalo da nije objavio kako mu je danas rođendan, ali se suspregao. I bez toga ga marno drže kao kaplju rose na dlanu.

Svirka je potrajala do četiri. Upraviteljeva radna soba izgledala je kao da je njome protutnjala najgorolomnija senjska bura.

Karte iz logorskoga špila bile su podijeljene po pukovnikovoj neiskazanoj volji. Lako je nagovorio herc-damu Macu da prespava u njegovoj sobi. Ni upravitelj nije morao dugo uvjeravati pik-damu Irenu kako će za oboje biti najbolje da dočekaju svitanje pod istim stropom. Irena ga je osvojila kad mu je za stolom otkrila da joj se dopao još dok ga je prvi put ugledala prije petnaestak dana.

Prije nego što su sklopili umorne zjenice, glazbenici su čučnuli u krug, poput Indijanaca oko vatre, da bratski, na ravne dijelove podijele novac koji im je glavni budža, pukovnik, trpao šakom i kapom:

"Kako si mogao uzimati lovu od njega?" – prekorio je harmonikaš pjevača.

"Hajde, usudi se da ga odbiješ nakon što te strašno pogleda tako da ti srce uleti u dupe!" – odgovorio je pjevač. Dovijao se da svojim riječima dade težinu koja izlazi iz glave prekaljena muzikanta. Muzikanta koji je sve i svašta preturio i pretrpio, ali ovakvo što ipak nije doživio. Sebi je sleđeno priznao kako nije vidio jezivijega osmijeha od pukovnikova. I kako onda protusloviti silniku koji zna što je kavana i koji u dušu poznaje pravilo ciganskih glazbenika: "Tko plati – taj klati!" – zaklopio je razložno.

Iza poluotškrinuta prozora, s čistoga i zvijezdama poškropljena neba, uhodio ih je nasmiješeni žućkasti skitnica, uličar i noćobdija drug Polumjesec, nalik veprovu zubu.

Noćni dežurni u logoru, potporučnik, referent za kulturu, stražario je na pretrg pa je unaprijed znao da će povazdan biti mlohav i pospan.

Razjapio je usta snebivajući se kad mu je, poslije neuobičajeno preuranjene jutarnje zapovijedi, upravitelj kratko naložio da šestoricu muzikaša preseli u novu, još neuseljenu baraku, namijenjenu čuvarima. I tamo će ostati sve dok mu on ne kaže da je napuste. Taj nalog ga je očas rasanio.

Skamenio se kad je upravitelj potom dodao da ih ne budi. Neka pusti muzikaše da se ispavaju koliko ih je volja.

Presenetio se kad je primio k znanju i to da muzikašima, čim ustanu, donesu ručak. I da obrok bude isti kao za upravu logora i stražare.

Upanjio se nakon što mu je upravitelj rekao da trojici osuđenih muzikaša iz Deronje, prije nego što večeras dođu na svirku u njegovu radnu sobu, uzničke halje zamijene za civilna odijela, u ko-

jima su bili dopremljeni u logor na izdržavanje kazne

Ostao je bez teksta, kad mu je, još do jučer pretjerano savjesni i ozbiljni upravitelj, kome se jezik sada nestašno pleo, uz još nestašniji namig nasmijano priopćio, da će pukovnik i on nešto dulje odspavati. I neka ih nitko ne uznemirava.

Dežurni je potporučnik propisno salutirao i smeteno se povukao. Obezumio se zbog svih tih nevjerojatnosti što ih je čuo vlastitim ušima, ali je duboko pohranio u sebi klupko koje mu se počelo neuhvatljivo odmotavati u glavi.

Njegova je jedina dužnost da bespogovorno posluša što mu starješina kaže, a ne da javno istresa ono što misli. Potporučnik je zaključio (za vlastitu uporabu, naravno) da je upravitelj akrobatski izmijenio svoja ranija nesavitljiva mišljenja i stajališta. Sada jednako razmišlja kao i njegov moćni gost, drug pukovnik Đuro Milić. I voli isto što i on.

20.

Negdje poslije devet ujutro, dok je upravo snivao kako ga pukovnik Milić, pred postrojenim vodom pompozno odlikuje najvišim odličjem, upravitelja prene nestrpljivo kucanje. Pokrio je Irenu preko glave i izvirio iza neistesanih, grumenastih vrata, što ih je jedva odškrinuo.

Dežurni potporučnik mu je, predosjetivši kako upravitelj nije sam u sobi, urotnički prišapnuo da druga pukovnika žurno traže iz Zagreba:

"Mogu li ga probuditi?" – upita

"Nemoj ti. Ja ću mu reći!" – nadmoćno se postavio upravitelj. Neka dežurni potporučnik sebi utuvi kako je jedino on, kao njegov pretpostavljeni, predodređen da bude pukovnikov glasonoša. On je taj hijerarhijski preteg.

Obrijao se vojničkom brzinom, utegao remen i zaputio se do sobe, u kojoj je spavao par pukovnik Milić & logorska čuvarica Maca.

Maca se nakon višekratnih kloparanja o staromodni bakreni zvekir, ženski obrambeno poklopila poplunom i prestala disati. Osjećala se sputano i nemoćno kao da su joj navukli luđačku košulju. Pukovniku, koji je s naporom podizao očne kapke, učinila se nalik Ramzesovoj mumiji u Britanskome muzeju:

"Tko je?" – izderao se otresito i ne pridigavši se iz postelje.

"Ja sam, druže pukovniče..." – slugašno krzmajući procvili upravitelj.

"Što si zapeo u nevrijeme?" – kivno upita pukovnik.

"Dežurni mi je upravo javio da vas žurno zovu iz Zagreba..." – još potuljenije se oglasio upravitelj. Prošla ga je lagana jeza, najprije po leđima, a zatim i po nogama.

"I što sada?" – zastenjao je pukovnik nimalo dobroćudno.

"Ne znam što da im kažem kad budu ponovno zvali..." – pljesnivo će upravitelj.

S izrazom neizmjerne dosade pukovnik podvikne:

"Kad budu ponovno zvali, reci im da su me zarobili križari!"

Upravitelj najprije nije bio kadar odvagnuti: nasmijati se pukovnikovoj pošalici ili, zbog ozbiljnosti trenutka, ostati dostojanstveno hladan. Izabrao je potonju mogućnost. Odlučio je ispaliti metak pred kojim će, pretpostavio je, čak i neslomljivi i poput mazge svojeglavi pukovnik morati ustuknuti:

"A što ako vas bude zvao drug general Stevo?" – već od spomena imena svemoćnoga druga Steve Krajačića, čovjeka najvećega Titova povjerenja, drhtali su svi policajci u Hrvatskoj, pa i šire. Ali pukovnik ga je zadivio šenutom nonšalancijom:

"Stevi kaži da sam poginuo herojskom smrću i uzdignuta duha!"

Upravitelj se i drugi put nije nasmijao:

"Kad budu ponovno zvali" – izgubljeno zastriže nakon kraće, napete šutnje – "mogu li im reći da upravo obilazite teren?"

"Tako je. Možeš! Izmisli, uostalom, što želiš..." – lijeno otegne pukovnik. I potom odluči da iz tih stopa skine s vrata dosadnoga upravitelja koji ga je

ugnjavio pretjeranim briganjem: "E sada me ostavi! Smijenjen si!"

U ovome, trećem slučaju upravitelj je skontao kako bi bilo učinkovitije nasmijati se pukovnikovoj šaljivosti. Morao se povući zato što je shvatio da mu je nedorastao suparnik koji je izgubio bitku. I zato što je shvatio da je suvišan svjedok. Njegova su uha bila nezvani gosti pred vratima te sobe.

Pukovnik je – po piskutavu, nategnutu smijehu, kao u harlekina od krpe koji se na pritisak prodorno i histerično zacereka – u upravitelju prepoznao lisca. Zagorskoga lisca prerušena u besprijekornoga policajca. Neka ga voda odnese!

Snop sunčevih zraka prodirao je kroz sklopljene grilje i podsjetio Šilju da bi bilo uputno izmigoljiti iz krpa. Ali jednom se živi, sinulo mu je. Okrenuo se na drugu stranu i počeo dirati Macu. Po mjestima gdje je, kako je mužjački iskusno otkrio, najosjetljivija. Ispod svilene spavaćice nazirao joj se pubis i taj ga je veličanstveni pogled natjerao da uzdrhti od žudnje poput adolescenta kome se iznenada prvi put u živo ukazalo žensko međunožje. Kad se nadražila, zgrabila mu je koplje i sama se probola u razbarušeni crni žbun, u dlakavu obraslu tratinu.

Najljepši harikiri koji je mogla zamisliti.

Ni Irena, a ni Maca danas se nisu brinule o svome poslu. Uzele su slobodne dane, kao što ih je vidoviti upravitelj jučer posavjetovao. Njihove, poput svraka znatiželjne kolegice čuvarice ženskoga logora u Slavonskoj Požegi, još istoga jutra, nakon što im je neka indiskretna dušica dimnim signalima otkrila pravi razlog odsuća dviju gracija, potanko su saznale: gdje su prezorile, s kim su bile, što su jele i pile.

Pa čak i koja je s kime spavala!

Zaklela se zemlja raju da se tajne uzaznaju.

Druga večer u upraviteljevoj sobi, pretvorenoj u kabare, bila je još uvrnutija.

Četvero pripadnika *službe*, predvođenih jakim pukovnikom Milićem, ponovno je bančilo do zore. Ženske su od radosti udarile po razbijanju čaša i tanjura.

Sada već uigrana kapela svirala je za desetku i sljepimice pogađala pukovnikove želje. Kao da mu je iz najskrovitije kajdanke u srcu izvlačila najmilije pjesme.

Upravitelj je, fašnički otkačenu pukovniku, u predahu stigao reći i nešto službeno. Da se režim u logoru počeo uspješno prilagođavati njegovim napucima. I još je savitljivo nabacio da je, na više poziva iz Zagreba, odgovarao kako drug Milić obilazi teren:

"Od tebe će nešto biti!" – pohvalio ga je kao milijarder dok daruje prosjaka: "Imaš policijske oči, velika policijska uha, policijski špiclovski nos, a nadam se da se čak i jeftino civilno odijevaš kao policajac..."

Upravitelj likujući zaključuje da je pukovnik Đuro Milić osobenjak na svoju ruku. Anarhist *non plus ultra*. Koji nikoga ne sluša do li sebe!

"Kakav to iracionalni prkos iskri iz njega?" – pitao se.

Treća, četvrta i peta večer u upraviteljevoj sobi, koja je bila u takvome neredu kao da ju je poharao orkan, nisu se razlikovale od prethodnih.

Pomahnitale, kreševite terevenke u pukovnikovu čast, koje su uljepšale zgodne čuvarice iz Požege i zatvorenička kapela, više nisu tabu tema.

Pukovnik ne odgovara na svakodnevne pozive iz Zagreba. No zato od svoje tajnice traži da mu telegrafski pošalje novac. Nije joj priznao da je spiskao gomilu para, obilno časteći muzikante. Po navadi, bio je kavalir.

Šesti dan boravka pukovnika Đure Milića u logoru u Staroj Gradiški poremetila je urgentna brzojavka iz Zagreba, potpisana po Stevi Krajačiću. Poziva ga da se bez odlaganja vrati. Premda se Stevina ne potire, premda njegov ultimatum ne sluti na smilje i bosilje, pukovnik koji se bogovski za-

bavlja i iz koga je anđeoska mačka Maca iscijedila zavidnu snagu, nerazborito odlučuje da i večeras nastavi s pomamnim nestašlucima.

Vratit će se sutradan. Pa neka bude što biti mora! Možda je prerano rođen za ovo uškopljeno vrijeme. Možda će tek potomci shvatiti njegovo ponašanje, onda kad ga više ne bude bilo, pomislio je melodramatično.

Pukovnik zna da koliko god dugo ostao, jednom i ovome raju iza logorskih žica mora doći kraj! Barski guslač Šanjika Torma često mu je poturao svoj *credo*:

"Kad ti je lijepo – stani!"

Htio – ne htio morat će stati. Mada bi se još veselio uz cigansku kapelu.

Poslijepodne mu je Maca, dok je skidala haljinu i ulijetala u krevet, sumnjičavo i uvijeno rekla da je o njima pukao trač! Nisu se mogli sakriti od uha i oka javnosti. Snaga predanja probila je zamandaljena vrata i zidove sobe, kat iznad upraviteljeve. Privremeno pretvorene u ljubavno gnijezdo.

"Smetaju li ti takve priče o nama?" – upitala je pukovnika ustručavajući se.

Zagrlio ju je i podigao joj bradu. Zažmirila je i podatno napućila usnice. Uspaljeno je disala i požudno uzdisala, dok su njegovi prsti u mraku tražili zabranjene dijelove njena tijela.

"A zašto misliš da bi mi smetalo? Zar zato što sam neki vajni pukovnik milicije?" – izgovorio je vrlo odlučno i ne pokušavajući zatomiti opori, zapovjedni ton, kojem se Maca, u trenucima dok se prepuštala tajnim sanjarenjima, nije nadala.

Nervoznim pokretom popravila je uvojak koji joj je padao na čelo:

"Ne. Nego zato što si oženjen..." – mučno je odgovorila. Bila je uznemirena. Divlje i nekontrolirano trljala je lijepa koljena.

Prenut iz blaženoga drijemeža pukovnik se osjetio tromim. Posve mu se poremetio osjećaj za vrijeme. Kao da je pod hipnozom. Bila ga je obuzela ugodna lijenost. *Dolce far niente!* – došla mu je na pamet talijanska izreka, kultni slogan fjakastih mediteranskih danguba. Slatko je ništa ne raditi!

"Dogovorili smo se da ne govorimo o mojoj ženi. I da će ovo s nama biti bez obećanja i obveza" – nije priznavao oportuno malograđansko pravilo da je najlakše griješiti i zatim se kajati.

"Oprosti... I zaboravi. Jednostavno, zaboravi!" – slomljeno reče Maca.

"Nije jednostavno. Ali ako želiš, zaboravit ću!" – glumio je u stilu nepoderiva filmskoga *macha* Georgea Rafta koga nisu slamali ni najprepredeniji ženski vapaji.

"Hvala ti!" – bila je na rubu suza. Njegovo bježanje od stvarnosti rezalo je do boli. Srušio se njen posljednji lirski zanos.

"Ne moraš zahvaljivati!" – iz njega je još govorio žilavi hollywoodski detektiv George Raft, vazda hladne glave, brzih odluka i najinteligentnijih rješenja.

Maca je tiho rosnula:

"Ako uživaš u mome poniženju, ako likuješ što gaziš po mome dostojanstvu, izabrao si najbolji trenutak!" – ležala je sklupčanih nogu i zatim neočekivano zavijajuće procvililа kao ožalošćena kuja na grobu svoga gospodara.

Ali zagrebačka kopija detektiva Georgea Rafta nije dopustila da ga suze ganu:

"Reci mi jednostavnim riječima što te muči. Govoriš kao da si na pozornici. Kao da kazuješ tekst iz teške drame! Vjeruj mi, ovoga časa nisam raspoložen da slušam tvoje prijekore i gledam te kako plačeš. Ako ikako možeš, molim te odgodi tu groznu scenu!"

Donekle se umirila pošto je prolila još potočić suza, a onda pomirljivije kazala:

"Možda smo pogriješili što smo bili viđeni..." – okolišajući mu je opipavala puls: "Ovo što nam se desilo postala je ljubav za javnu upotrebu."

"Nismo pogriješili... Bar to o sebi mogu reći. Jer ako imaš najljepšu omicu u selu, a držiš je zatvorenu u štali da je nitko ne vidi, jednako je kao i nemati je!" – pukovnik je neobuzdano citirao djeda Đuru,

osjetivši da je podijeljen nadvoje i da su mu misli sve zbrkanije. Razmišljao je napreskokce o Radojki, Stevi Krajačiću, *Ritzu*, svome psu Ramu, kumovima Rumbi i Ivanki, logorskoj kapeli, Margo Mraković, Nedi, Ivi i Nikoli Mirtu, potporučniku koji ne zna tko je Tin Ujević, Ljudmili, nogometašima *Milicionera*, guslaču Tormi, Nataliji i njenoj stražnjici koju su fakini ocijenili prvom guzom Zagreba... Nagađao je da Maca zamjećuje njegovu rastresenost i nekoncentriranost da žalosno prihvaća njegove zajedljive pošalice i trenutačnu napol skrivenu netrpeljivost prema njoj. Zamjećuje, najvjerojatnije, i da je u mislima kao na letećem sagu otplovio odavde i odvrludao tko zna gdje.

Maca nije znala što bi nakon pukovnikovih šokantnih riječi. Ponovno se rasplakati ili prešutjeti uvredljivu usporedbu?

Zar da nju, djevojku s plakata za fiskulturni slet u Beogradu, rječnikom paorskoga prostačine, on, obrazovani, ali sada ne i uglađeni pukovnik usporedi s omicom?

Ipak, prešutjela je.

Dotukao ju je pukovnikov nadmoćni osmijeh. Više nije samouvjerena ljepotica kakvom mu se željela pokazati kad ga je upoznala i naslutila da će spavati s njime, nego majušni i nemoćni ponizni lakaj, koji smjerno i spremno čeka gazdin mig.

Žensko joj je čulo navijestilo brzi rastanak. A to joj ubija dušu. I od pukovnika će se oprostiti bez borbe. Kao uostalom i sa svima koje je zavoljela prije njega. I pukovnik je postao jedna od njenih propalih ljubavi u nizu. I u ovoj tužnoj ljubavnoj priči ona je samo suza. Iako je znala gdje je prethodno pogriješila, ponavljala je stare greške. Sebe je nespretno usporedila s vlakom koji putuje u beznađe. Zapravo, dok je sve više maštala o vjenčanju, stalno se, neoprezno, brljivo i kobno, zaljubljivala u oženjene. Zauzeti su joj, već osvojeni muškarci, njene najveće ljubavi, prokletstvo. Oni su ono "ali" što djevojci sreću kvari. Mati je, kad god je vidi ili čuje, podsjeti kako je posljednja hora da joj daruje unuke. I pritom joj, nespretno se šaleći, zvoca da i mlijeko prokisne ako ga ne popiješ na vrijeme, pa tako i žena presahne ako se ne uda dok je mlada. Maca je ogorčena i svoj je život i rad ocijenila kao promašaj. Bez svijetle točke. Rezultat i poslije velikoga uloženog truda i nastojanja, uvijek je bio porazan po nju. Nula. Sranje.

"Izvrsno izgledaš!" – rekne joj galantno pukovnik i folklorno nastavi: "Nijedna ti se po ljepoti ne može primaći, a gdje li ti uz bok stati!"

"Da me vidiš za danjim svjetlom" – Maca se zasmijuljila promuklo i s osjetnim olakšanjem – "ne bi me toliko hvalio!"

"I danju, i noću, pod suncem i kišom, i ljeti i zimi, na kopnu i moru, uvijek si prekrasna!" – iskričavo je improvizirao.

"Priznaj mi" – presjekla ga je opterećena mladenačkim mazohizmom i bez imalo takta – "kolikim si ženama to isto istresao dok si im se udvarao?"

Nije se naljutio kao što se bila prepala:

"Nijednoj! Baš nijednoj!" – odgovori joj on iskreno. Jest da se u nastupima užgane nježnosti tu i tamo ponavljao, ali je ovu frazu izmislio sada, kako se birokrati vole izraziti: na licu mjesta. Najprije je Maci poželio kazati da je njeno pitanje odavno čuo u nekome ljubavnom filmu, ali je pravodobno zavezao jezik. To bi je ponizilo i dotuklo.

"Časna riječ?" – čulno je oblizala usnice i pokazala uredno složene zdrave zubiće.

"Časna riječ!" – pokušao se lakrdijaški nakreveljiti. I onda, kao da se nenadano sjetio, nadodada žesteći se: "A što ti misliš o meni? Da prevrćem ljubavnice kao pljeskavice, je li?"

Iznova su je opsjele zle misli:

"Govorim koješta..." – dobacila mu je nimalo zadovoljno: "Zapravo, bježim od istine... Jer, kad sutra, prekosutra odeš, zaboravit ćeš da je ovdje, u Staroj Gradiški, ikada postojala neka Maca..."

Avetinjska šutnja koja se ugnijezdila među njih učinila joj se zastrašujućom. Nije znala kamo će s rukama i očima. Poželjela je da nestane.

A njega ždere zato što joj je, iako samo na časak, neoprezno prepustio kormilo. To njegov miljenik George Raft, ništitelj ženskih dušica, ne bi učinio ni u bunilu. I zato sada Maca plitkom osjećajnošću nastoji ovladati njime... Ali on će joj se otrgnuti izrekom koja provjereno prolazi:

"Znaš, kad jastreb ulovi pticu u kandže – ne ispušta je!" – reče odrješito pukovnik nakon duljega muka.

"Jesi li i to sada izmislio?" – pogledala ga je mačkasto.

"Nisam!" – rekao je usporeno: "Čuo sam od svoga djeda Đure!"

Obodreno se utješila kako je djedova usporedba s jastrebom i pticom neusporedivo ljepša od one s omicom iz štale zbog koje je pobjesnjela. Pametne stvari ne čuju se na pametnim mjestima.

"I ja ću ti reći jednu koju, na žalost, nisam izmislila. Odavno znam staru židovsku izreku. O ženi koja govori muškarcu: Voli me malo, ali me voli dugo!"

Sada ga je doista raznježila.

Pokrila se preko leđa džemperom blagih, pastelnih boja i utrnula svjetiljku.

Zagrlio ju je velikim, čvrstim rukama, a Maca je osjetila da se utopila u masivnome naručju. U takvim bi se rukama zauvijek osjećala sigurnom.

Kad joj se skljukao među rašlje, užeženo je jauknuo od sladostrasnoga bola. Iz njenih je opipljivih prstiju izvirala opojna slast, koja ga je tjerala da stenje i govori riječi dugo odložene u podsvijesti.

Osjećao se nepobjedivo:

"Vrijedi mlada za pet stada!" – ponovno je citirao nezaobilaznoga djeda Đuru.

"Molim te, nemoj mi više ništa govoriti. Da se ne rasplačem od sreće!" – skanjivajući se reče Maca i šiparički uzbuđeno hvatala je dah poluotvorenim ustima.

A zatim je sobu, koja je tih dana i noći mirisala na grijeh, odjednom pritisla duboka, samostanska tišina.

Posljednje večeri su najdulje zabrazdili.

Četvrti put zaredom, šest muzikanta i četvero uživatelja, zajednički su otpjevali bećarsku napitnicu: *Sjedim, pijem, pušim i špricere rušim, jer sam lola, beeekrija; jedan bezobrazan, prevrnuo kazan i prosuo raaakiju*!

Onda je već posve raspojasani i od svih stega oslobođeni upravitelj želio pokazati da je i u kratko vrijeme koliko je u Slavoniji naučio najbestidnije i najmasnije bećarce. Doduše, pjevao ih je s lako prepoznatljivim mekanim zagorskim izgovorom, ali kako ovo nije bila audicija za nove glasove, nego ćaknuta terevenka, pukovnik i djevojke upisali su mu utješnu prolaznu ocjenu, po ruskoj izreci da vrane pjevaju kad su slavuji poklani.

Najprije: *Kada umrem, možete me jebat, guzica mi više neće trebat*!

I potom: *Imam kitu, najveću na svitu, njome cure razvijaju pitu*!

Oko sedam ujutro nesavitljivi pukovnik odsječno podvikne poravnavši bus lasi:

"Fajront!"

Zatim je, predomislivši se, od orkestra poželio da mu – budući da se ubrzo razilaze, on u Zagreb, a oni, koji u istražni zatvor, a koji u logor – za rastanak izvedu jednu revolucionarnu. Ali samo jednu! Iz onoga seta koji su spremili dok su na pokusu još predljivo nagađali da će svirati maršalu Titu ili ako ne Titu, a ono bar nekoj vrlo krupnoj ribi iz narodne vlasti.

"Ali, gospodine..." – molbeno jaukne pjevač. Nije se mogao pomiriti da će ga, poslije nekoliko radosnih večeri, policijsko društvo na rastanku sadistički poševiti u zdrav mozak. Bit će mu užasno naporno da sada otpjeva revolucionarnu pjesmu. Kao kad bi ga natjerali da iskopa vlastitu raku.

"Rekao sam: samo jednu!" – upozorio ga je pukovnik izlumpanim drčnim glasom koji ne podnosi prigovora.

Prignuvši glavu i skupivši je među ramena, podvijena repa, od straha premrli pjevač pukne prsti-

ma, odbroji momcima: "Je'n – dva" i povede: *Druže Tito, naš maršale, mase su te odabrale.*

S njime i kapelom ozareno su zapjevali i njihovi slušatelji: pukovnik, upravitelj, Irena i Maca.

Kad je predstava završila, pukovnik se još jednom iskazao da je prinosnik široke ruke. I više od toga. Pošto je svakome iz logorske bande ponaosob gurnuo u džep po stoticu, pozvao je ustranu profesora tamburaša i dvojicu primaša koje su, zbog njegove trivijalne, lakrdijaške ćudljivosti, onomadne ni krive ni dužne uhitili u Novoj Gradiški:

"Zašto su tebe uhapsili, nesrećo?" – upita prvoga primaša.

"Nisam kriv, gospodine, sreće mi..." – reče i počne zavijati kao narikača.

Pukovnik je podigao nos i, ne gledajući Cigana, zacokotao:

"Čudno, vrlo čudno. Zatvorili te, a nisi kriv...

Prvi primaš bio je u zastrašujućoj dvojbi:

"Otkako su nas doveli, moj kolega i ja se stalno pitamo: zašto? Zašto su nas ćorkirali? Profesora do hapšenja nisam poznavao, ali siguran sam da ni on nije kriv!" – nesebično se raspričao i palcem i kažiprstom desne ruke odozgo prema dolje ravnao mušketirske brčiće. Napinjao je oči, tjerajući ih da se priviknu na danju svjetlost. Kao i svi noćari, živio je poput tigra. Danju je spavao i ljenčario, a noću je polazio u svirku, u lov na novac i trošio mladost.

Pukovnik ga je zaskočio pitanjem:

"Jesi li čitao strip o Pinocchiju? Jesi li pogledao crtani film o njemu?"

"Ne razumijem, gospodine..." – snebivljivo će prvi primaš. Učinilo mu se da su mu usta na tren ostala otvorena.

"Pitam te: jesi ili nisi?"

"Čitao nisam" – posramljeno odgovori prvi primaš – "jer sam nepismen... A film sam gledao, tamo pred rat..."

"E kad si gledao, onda ćeš se sjetiti da su Pinocchiju narasla velika uha kao u magarca i veliki nos. Znaš li zašto? Zato što je lagao. Eto i tebi će narasti magareća uha i veliki nos budeš li me lagao, jesi li me dobro čuo?" – zagrmio je pukovnik, a prvi primaš poželi da nestane. Da ga proguta crna zemlja.

"Nisam kriv, života mi, gospodine!" – nezauzdano zaplače. Pukovnik je energičnim pokretom zaustavio njegove krokodilske suze i upitao ga, sada puno blaže.

"I veliš niste krivi? Ni ti, ni drugi primaš a ni profesor?"

"Nismo, gospodine. Djece mi, nismo..." – prvi primaš je slabašno zajecao.

"Imaš li ti uopće djece kad tako glasno prisežeš u njih?"

"Kako da ih nemam, gospodine. Komada šest! Čekaj da se sjetim kako se zovu..."

"O imenima ćemo kasnije... Reci ti meni, baćo, koliko vas je ljudi hapsilo?"

"Bila su trojica, gospodine" – reče iscrpljeno prvi primaš.

"I oni su rekli da ste krivi i da vas zato vode, je li tako?"

"Pa tako su nešto rekli... Kao, vode nas u neku rutinsku kontrolu, jebi ga..."

"E pa vidiš, druškane!" – pukovnik mu pripriјeti kažiprstom – "znaš kako ono narod kaže: ako ti jedan rekne da si pijan, a ti misliš – nije istina nego trijezan, nemoj mu povjerovati. Ako ti kažu dvojica – opet nemoj povjerovati, ali se zamisli... Ali ako ti kažu trojica... E, onda se baci na pod i valjaj se, baćo!"

"Ma kako da se valjam, majku mu, kad stvarno nismo krivi!" – ponovno krene zapomagati prvi primaš. Odlučio je zaigrati na kartu leleka. Nekad i ta dobije: "Naši su prsti čisti, gospodine. Neokaljani su..."

Pukovnik ga je ukočeno pogledao kano udav miša:

"Zar doista niste krivi?"

"Garant nismo krivi!" – prvi primaš se pripremio da potroši još koju suzu ne bi li pojačao dojam. Ali

nije trebalo. Pukovnik snažno odmahne rukom i resko propara zrak:

"Ako mi ti kažeš da niste krivi – onda možete ići tamo odakle su vas doveli!"

Ciganinova utegnuta, ali ugodna njuška, zelenkaste, patinirane brončane boje, još se utegla i više je pozelenjela nakon vrtoglava obrata. Budući da postoje crvenokošci, nadrealistički je razmišljao pukovnik, onda bi ovaj gušter mogao biti zelenokožac:

"I sva trojica možemo ići?" – ošamućeno upita.

"Sva trojica!"

"Je li odmah, gospodine?" – pitao je crkvenjački tiho.

"Odmah! Magla i put pod noge! Ova vam časna kuća, zatvorenoga tipa, danas otkazuje gostoprimstvo. Zato, bježite! Što prije! Dok narodna vlast ne nađe neku zakučicu i ne predomisli se!"

Prvome primašu su sada kanule prave suze. Suze radosnice. Uhvati pukovnika za ruku i poljubi je:

"Nemoj tako, baćo!" – nelagodno se otimao pukovnik: "Nisam ti ja pop!"

Prvi ga primaš pogleda psećom odanošću:

"Niste vi pop, gospodine! Ma kakav pop! Vi ste za mene – gospodin Bog!" – caklio se od sreće. A onda se zamrlo skljokao poput krpene lutke i iskolačio oči.

Pukovnik je bio skloniji povjerovati kako ta svojevrsna ekstaza nije bila spontana, nego blistavo odglumljena. Pažljivo proučena lekcija iz udžbenika *Glumčev rad nad sobom*, koji je napisao kultni režiser moskovskoga Hudožestvenog teatra Konstantin Sergejevič Stanislavski.

U vrijeme te zatvorske mise s vodviljskim završetkom, za trojicu, na brzinu uhićenih u Novoj Gradiški, koje je pukovnik obasuo milošću; u njihovoj sjenci, nekako nasilu, smiješila su se trojica zavidnih logoraša iz Deronje. Misli su im se rasipale i kojekuda bludile.

Prvi primaš, ponovno slobodan čovjek, sažalno pogleda zemljake koji će ponovno morati navući robijaško ruho. I pobijedivši bojazan, prije svega onu da se veliki budža ne predomisli ako mu bude još zanovijetao, prenemagljivo klekne sklopljenih ruku pred svoga novoizabrana gospodina Boga:

"Znam da vam grozno dosađujem, gospodine... Ali mogu li vas nešto pitati?" – osvrtao se čas pukovniku i upravitelju, a čas u smjeru osuđenika.

"Pitaj! Ali se najprije podigni i tek potom progovori!" – suho odsječe pukovnik. Naslutio je što će ga zamoliti.

Prvi primaš se pridigne, makinalno očisti hlače od prašine s koljena i odvaživši se nekako uspije izbaciti iz sebe kamen koji ga je tištio, trseći se da ne zamuckuje:

"Vi znate onu da nema veselice dok susjedu kuća gori..."

"Ne znam, baćo. A ne znam i što skrivajući se iza te izreke zapravo želiš zaobilazno izmagijati od mene?" – pomalo negodujući promrmlja pukovnik. Prvi primaš nesigurno uperi prst prema trojici deronjskih robijaša, koji su, kao na znak s neba, istodobno pogledali u pod:

"Možete li, dobri gospodine, učiniti nešto i za njih?"

Istoga trena drugi primaš preuzeo je posredničku ulogu od prvoga, iako je bio odlučio da će kameno šutjeti i pustiti ostale neka oni govore. Napeto lice bilo mu je suho, izrovano i ogrubjelo od vjetra, reklo bi se i opustošeno ako to nije preteška riječ:

"Dobri su ljudi i dobri muzičari, poštenja mi! A svi imaju malu djecu i mlade žene... Sada bez njih, bez svojih jedinih hranitelja, tamo u Deronjama, žive od milostinje!" – reče i ponovi ne bi li tako naglasio koliko se brine za njih: "Poštenja mi!" – Pukovnik se nakostriješio. Nije držao do ljudi koji se razbacuju nedokazanim poštenjem. Ali ga nije iskinjio. Svi ciganski glazbenici pa i drugi primaš kod njega uživaju kredit. Štoviše, uživao je slušati kad se Cigani lukave i iz prepuna lonca vade najprobranije laži.

Upravitelj je jarosno ošinuo očima obojicu pri-

maša kao da su bijesni šakali. Primaši, kockarski shvativši u čijim je rukama vlast, ignorantski su prešli preko njegova opasnoga prijekora pa su se i dalje obraćali jedino pukovniku. A on je, naslutivši dvoličnu igru, diplomatski zašutio. No i ta je šutnja bila obećavajuća i kazivala je više od stotinu riječi. Dogodit će se nešto lijepo, braćo Cigani. Iznad zabrinutih glava osuđenih muzikanata zatitrala je nada.

Pukovnik priđe pjevaču obrijane glave. Neko su vrijeme stajali jedan nasuprot drugome, nalik boksačima u sredini ringa, koji se poprijeko i šutke odmjeravaju prije nego što ukrste šake. Nastupio je nepodnošljiv, ubitačan muk.

"Nemoj mi sada" – napokon prozbori pukovnik – "i ti, baćo, reći kako ni vas trojica niste krivi... Da ste osuđeni tek tako, iz hira... Iz čista mira."

"Ne kažem da nismo krivi, gospodine. Krivi smo!" – mučno je cijedio riječi pjevač. U panici ih je izbacivao iz sebe. Ujedno osluškujući što govori pukovniku, tugaljivo je spoznao kako to nije njegov glas. Izobličio se od straha. A dok je pjevač guslao svoje, harmonikaš i kontrabasist su se više pogrbili.

"I što ste skrivili?" – upita pukovnik, učinilo se, bez pretjerana zanimanja.

"Pa znate vi..." – želudac mu se skvrčio kao da je u njemu kugla od cementa, a crijeva se uznemirila. Učinio se kao đak koji upravo čeka da mu kažu kako će ponavljati.

"Želim to čuti od tebe!" – mučio ga je pukovnik. Pjevač se znojio. Kao da su mu ruke i noge vezali za četiri konja koji će otkasati na četiri strane i raščetvoriti ga:

"U Kobašu smo nas trojica pjevali, oprostite na izrazu, mrtvi pijani, pjesme o kralju Petru. Netko nas je otkucao i zato smo popili po godinu dana ćorke..."

"Izvrsno ste prošli..." – zaustavi ga pukovnik.

"Paaaa..." – otezao je pjevač. Tijelo mu se oduzelo, a grlo osušilo. Razum mu se kidao. Što reći? Nije mogao u hipu prosuditi koji mu je izbor povoljniji: pokajanje ili poricanje? Zato je, za svaki slučaj robijaškom opreznošću izabrao neutralni put. Podigao je raširene kao u pijanistice duge i tanke prste lijeve ruke u visinu između nosa i očiju i počeo ih okretati ovamo-onamo. Ta internacionalna gestikulacija, začinjena mimikom, čvrsto stisnutim usnicama i naboranim čelom otprilike znači: Kako se uzme! Ili neodređenije: I jest i nije! Ili, kako to Zagrepčani vele: Ni vrit, ni mimo!

Pukovnik se okrene upravitelju. Zaključio je kako neće biti naodmet da i njega uključi u ovu milosrdnu, ali i licemjernu predstavu:

"Neće ići bez druga upravitelja. Jer on nam mora reći jeste li se uzorno vladali? Njegova će riječ odlučiti..."

Upravitelj, sretan što ga je drug pukovnik makar samo pred logorašima i ženskim osobljem promakao u vrlo važnu osobu, namjesti najznačajniji izraz i trijumfalno objavi:

"Nikad nisam dobio pritužbu zbog njihova ponašanja, druže pukovniče!"

"Nikad, kažeš?" – pukovnik podigne gustu obrvu. Jedino oni koji ga bliže znaju u toj jedva zamjetljivoj gesti prepoznali bi znak njegove izuzetno dobre volje.

"Nikad, druže pukovniče!" – odlučno potvrdi upravitelj.

"Eto, kad bi rekao koju dobru o njima..." – pukovnik je govorio polagano, otežući. Bila je to farsa koja je sadistički derala živce deronjskim uznicima i nije im se dopadala. Ali je davala uzbudljive tonove nesvakidašnjem logorskom događaju: "Tada bih mogao potpisati odluku da i njih pustimo, je li tako?" – pridodao je.

Napetost je rasla. Sve se više činilo, kako će se vječna hamletovska dvojba: *Biti il' ne biti* – okrenuti na biti!

Gladeći s dva prsta poveći, pravilni antički nos,

upravitelj reče o osuđenoj trojki kavanskih glazbenika iz Deronje:

"Već sam kazao, druže pukovniče, da su se uvijek primjerno ponašali!"

"I izvanredno su nam svirali, je li?" – potpirivao je vatru pukovnik.

"Da. Izvanredno su nam svirali, druže pukovniče!" – poslušno je odgovorio upravitelj. Kao i dosad, tako mu je i danas bespogovorno povlađivao.

Pukovnik, ne okolišajući, objavi:

"E pa kad je tako, onda ćemo i njih osloboditi..." – i nestašno namignuvši upravitelju sardonski pridoda: "Naravno, ako se i ti složiš, baćo!"

"Slažem se, druže pukovniče!" – odsječno rekne polaskani upravitelj. Izgovorivši to, vrlo zadovoljan sobom, utone u blaženo razmišljanje.

Glasno, kao gonič stoke, pukovnik se prodere:

"Sužnji, slobodni ste!"

Ciganima tada još nije bilo doprlo do glava da su nevjerojatno lako sklopili sjajan ugovor s demonom.

Upravitelj pošalje osuđene, a od prije tri minute netom pomilovane deronjske Cigane da preuzmu stvari koje su im bile rekvirirane kad su dovedeni na izdržavanje kazne u logor. Trojici iz Nove Gradiške, koji su sve nestrpljivije skakali s noge na nogu, naloži neka ih pričekaju pa da zajedno izađu.

Dok je upravitelj tražio slova i s dva prsta na pretpotopnome stroju usporeno tipkao odluke o prijevremenu otpuštanju pjevača, harmonikaša i kontrabasista, pri čem mu se činilo kako mu cijeli vrh jugoslavenske policije viri preko ramena, pukovnik je osjećao da je olakšao svoju savjest. Bio je to sporazum sa sobom.

Na kraju krajeva, svatko je najslabiji i najpopustljiviji prema sebi.

Potpisavši dekrete o pomilovanju, učinilo mu se kako je tim činom ujedno i sebi darovao indulgenciju.

Oprost tko zna kojih i kolikih grijeha, uzidanih duboko u njemu.

Prije polaska sekstet glazbenika izrukovao se sa svojih četvero nesvakidašnjih slušatelja. Najtoplije s pukovnikom koga su okružili poput roja muha sletjelih na med.

"Pisat ću vam..." – reče mu dirljivo profesor Zvonimir Prah, odbacivši jakim trzajem glave nečistu kosu koja mu je otrcano padala na uha.

"Nemoj previše često!" – odbrusi mrzovoljno pukovnik. Nehajnom arogancijom i ovaj je put oponašao svoga idola Georgea Rafta.

"Moram vam se odužiti, plemeniti gospodine!" – profesor je zaboravio kako više nije s onu stranu brave te je tako i za nj prestao vrijediti logorski zakon, po kojem uznici svoje čuvare oslovljavaju s 'gospodine'. I pukovnik i upravitelj, pa tako sve do posljednjega milicionara pasovodca, otkad je opet slobodan, ponovno su mu drugovi.

Na profesorove riječi pukovnik poskoči kao da je sjeo na trnovito grmlje. Oduvijek se grozio uzvrata za svoja dobročinstva.

"Ne, zaboga!" – u glasu mu se osjetila doza netrpeljivosti.

"Ali zašto ne, gospodine?"

"Jer ćemo te tada osuditi. Zbog pokušaja potplaćivanja službenih lica!"

"Vi ste nemogući, gospodine..." – otme se egzaltiranome profesoru.

"Ponekad, profesore!" – reče mu pukovnik, koji kao da je jedva dočekao da muzikantima vidi leđa. A onda, u budnu snatrenju, zamisli sebe kao vođu cirkuske kavalkade, koji na odlasku uzvikuje pučanstvu: "Poštovani publikum, čast mi je objaviti vam da je cirkus Milić završio gostovanje u vašem mjestu!"

21.

Pukovnik Milić nije prihvatio naporno upraviteljevo nagovaranje da ga u Zagreb odvezu logorskim kolima. Radije će, rekao je, ekspresnim vlakom – *simplonom*, koji će u osamnaest i deset stati u Novoj Gradiški. Nije dopustio čak ni da ga upravitelj ili bilo tko isprati do kolodvora, osim vozača. Pa ni ucviljena, namirisana lutkica Maca, koja je, dok su se opraštali, zajecala kao udovica. Na tankoj crvenkastoj koži iskočile su joj pjegice i obrazi postali poput polja posijana makovima.

Prijeratni izanđali *citroen* prašio je Starom Gradiškom, a pukovnik je naovlaš pogledavao sumorni gradić, koji lokalni čelnici nastoje oživiti i uljepšati. Usporedio ga je s bakom koja ne priznaje svoju poznu dob pa je preko lica razmazala gomilu pudera.

Ugledao je čovu, potrošena činovničkoga izgleda i hoda, koji je zlovoljno grabio trseći se da za dva-tri koračaja odmakne zgužvanoj i neuglednoj okrezubljenoj starici. Pogled mu nije skrivao da je ne podnosi, prezire je i ponižava.

Da nije prekratak s vremenom, pukovnik bi zaustavio kola da pokupi sitnu ženicu koja je posrćući pod njegovom težinom nosila debelo dijete i poveze je kamo god pošla.

Približavali su se kolodvoru kad je ispred kola bezglavo protrčao musavi deran, a žena u svakodnevnoj seoskoj nošnji nedohvatno mahala batinom za njime zato što joj je iz voćnjaka ubrao poveliku zrelu krušku:

“Stani, vrati je, prokleti lupeški šmokljo!” – uprazno mu je piskutavo prijetila.

Krupnome, okruglom, kentaurski glomaznome vozaču, kome bi na račun pojave nadjenuo nadimak Veliki zid, a koji ga je slušao poluotvorenih usta, pukovnik je zamrmljao tek tako, bez veze, da prevari san s kojim se nadjačavao:

“Ovo definitivno nije mjesto u kojem bih želio provesti ostatak života!”

“Zašto, druže pukovniče?” – pitao ga je Veliki zid.

“U toj groznoj ranoranilačkoj rupi lijegao bih i ustajao u strahu da ne podivljam. Idealno dosadno mjesto za one koji tu dođu, zauvijek ostanu i umru!” – dodao je obamrlo.

Vozačev odgovor bio je nenadan:

“Druže pukovniče, ali nije baš cijeli svijet u Zagrebu!” – Dalmatinac bistra oka, iznjedren u Milni na Hvaru, kako je rekao, među kamenjem, marćanim burama, tramontanama, kozama, tovarima, svjetionicima, ribarskim mrežama, barkama, grožđem, maslinama, lavandom, šipkom, smokvama i gušentericama, priženio se za učiteljicu Slavonku i nastanio se u Staroj Gradiški. Prezadovoljan je mjestom i pitomim svijetom. Usidrio se i da može birati, ne bi se micao odavde: “Oklen ti žena, odotlen si i ti!” – raspoloženo zaključi prilagodljivi prozelit, zvonkim glasom koji se kotrljao kao slap.

“Tako, dakle...” – zbunio se pukovnik. I ne znajući što bi i o čemu bi poslije toga još raspredao s Dalmatincem, koji bi najradije postao naturalizirani Slavonac, zašutio je i otkunjao do pozdrava na rastanku. Obojica su naslutila kako bi svaki razgovor, tek da prođe vrijeme, bio nategnut, nesuvisao

i besciljan. Pritom bi pukovnik morao izbjegavati neugodnu temu kojom je počeo svoju promašenu priču. O velikim gradovima i smrtno letargičnim slavonskim provincijskim pustarama koje je preskočilo moderno vrijeme.

Nasred vrata srednjega kupea prepuna vagona prvoga razreda zbog pukovnika milicije Đure Milića još u Beogradu zalijepili su uočljivu oznaku *Rezervirano za pratnju,* koja je putnicima, običnim smrtnicima, branila ulazak u taj zaštićeni rezervat, dostupan jedino izabranim crvenim patricijima iz novoga staleža. Ipak, unatoč njoj, zatekao je nezvanu suputnicu. Pristalo odjevena žena u precvjetaloj dobi, iskolačenih očiju kao u gatalinke, pjegava nosa i kruto zategnuta lica otežana šminkom i ostalim namazima i premazima, sjedila je skvrčenih nogu stavljenih na prekrcanu torbu bačenu na pod pa su joj fino oblikovana koljena dodirivala podbradak. Skanjivao se da joj uljudno kaže, kako joj tu nije mjesto i, uz pomoć konduktera i milicionara, premjesti je s torbom i još dva glomazna kovčega ojačana željeznim potkovama na bridovima i zaštićena s po dva široka kožna remena na sredini. Borio se da mu ne padnu otežali kapci koji su na pola koplja, a jako bi mu prijalo da u osami odrijema sat-dva. No sada, što je – tu je!

Čim je sjeo, uljeznica, umjereno naškropljena parfemom ugodna iako oštroga mirisa, smela ga je obrativši mu se:

“Drugačiji ste u uniformi...”

“Kako mislite?” – zbunjeno će pukovnik.

“Zgodniji ste, rekla bih muževniji, ako je slobodno primijetiti...” – odgovorila je brzinom svjetlosti, impresionirana poput provincijalke koja je ušla u ured ličnosti poznate s novinskih stranica.

Pukovnik se još više upetljao:

“Odakle vi mene znate?” – upita je zdvojno. Ako ga nije zamijenila, neznanka ga zacijelo poznaje jedino iz viđenja. Iz bara ili iz kavane. Pamtio je likove s kojima je, makar jednom, sjedio za stolom. A mogao bi se okladiti u plaću da se s ovom ženom nije upoznavao niti je progovorio riječ: “Ja vas ne poznajem!” – pridodao je nedvosmisleno.

“Točno je, vi mene ne poznajete.” – kimne ona uslužno, uz zaslađeni usrdni osmijeh, prebacivši nehajno nogu preko noge: “Ali ja poznajem vas!”

“Odakle? Da me niste poistovjetili s nekim tipom s potjernice?” – ne previše ljubazno zamrsi pukovnik.

“Hajdete, nemojte se šaliti sa mnom, molim vas!” – nasmijala se glasno i usiljeno: “Od prve sam vas prepoznala s fotografija. A prošle nedjelje sam vas gledala u kinu. Snimili su vas u *Filmskim novostima...*”

“U krivu ste, drugarice! To nisam bio ja! Nisam bio glumac u filmu koji ste gledali. Izostavili su me kad su dijelili uloge!” – branio se sve netrpeljivije.

“Ali to ste bili vi!”

“Uvjeravam vas da mi fotografija nije nikad izašla u novinama niti su me ikada snimali za *Filmske novosti*!”

Žena se nije predavala:

“Nemojte mi reći da vi niste Kaleb... Pisac Vjekoslav Kaleb” – zavapila je.

“Ne, nisam pisac Vjekoslav Kaleb” – jako zatrese glavom pukovnik: “Bojim se da vam je previd ravan kokošjem sljepilu. Jer ja sam pukovnik Ferdinand Munitlak, zvani Feri Lizol!” – sjetio se neobična prezimena i nadimka virovitičkoga trgovca konjima s kojim se prije rata kao netom zaposleni pripravnik u pravnome uredu Prve hrvatske štedionice mjesecima preganjao po sudu zato što se pustopašni bekrija i ženskar Feri zavalio u dug iz kojeg se nije mogao iščupati.

Nadošla je i druga salva usiljena slatkoga smijanja s time što ova, ponovljena, bijaše upadljivo glasnija od prijašnjega:

“Sigurna sam da ste Vjekoslav Kaleb!”

“A ja sam siguran da nisam Vjekoslav Kaleb!”

“U redu, u redu, poštujem i cijenim vašu skromnost. Želju slavnoga književnika da putuje inko-

gnito..." – napadno uzdahne ona. Rezignacija koju mu je pritom nastojala odglumiti bila je izvedena na rubu karikature. I onda borbena žena skrene u nove sfere: "Hoće li vlak stati u Novskoj?" – pitala je da bilo što pita i produži razgovor sa zlovoljnim oficirom milicije, koji je mrko i preko volje sluša i ne priznaje da se u toj uniformi krije romanopisac u modi Vjekoslav Kaleb.

"Ne znam!" – kruto skreše pukovnik, jako se zasekne u rupčić i prije nego što ga je sklopio, mimo pravila o lijepome ponašanju, a na njeno suzdržano zgražanje, zagledao se u sadržaj onoga što je upravo istresao iz nosa. Sve dosadnijoj ženi kanio je preklinjuće kazati kako mu nije do isprazna naklapanja. Ipak se nevoljko ustegao.

Ne mogavši se sjetiti što bi ga još pitala, iz elegantne pretrpane kožne ručne torbice srednje veličine lagano je izvukla nekoliko divljih kestena i stala ih kotrljati, a potom i grijati u sklopljenim šakama. No kako svojom nasrtljivom igrom nije probudila suputnikovo zanimanje, unatoč njegovoj nadutoj ignoranciji požurila mu je objasniti kakav ritual upravo izvodi:

"Ako vam trnu ruke, tada nekoliko dana ujutro u podne i navečer pet-šest minuta, ovako kao što sada ja činim, protrljajte po dva-tri kestena u svakome dlanu. I ruke će, to vam jamčim, prestati trnuti! A kako se bavite intelektualnim poslom, preporučam vam i nešto protiv glavobolje. Osušene divlje kestene metnite u platnenu vrećicu i stavite je u postelju. Glavobolja će vam prestati kao da ste je rukom makli... Morala bih vas upozoriti ako, naravno, prihvatite ovaj stari savjet iz narodne medicine, da ćete prve noći teško usnuti. Zato što divlji kesteni zrače... Čudno, je li?"

Pukovnik je zamumljao nešto nerazgovjetno. U pokušaju da umrtvi njeno sve učestalije trubecanje i malo odspava, otvori bilježnicu i s hinjenim zabrinutim izrazom prezaposlena čovjeka koji ne gubi vrijeme počne pisati podsjetnik. O tome što će nakon obilaska logora u Staroj Gradiški ujutro referirati Stevi Krajačiću. Ali njegov providni trik nije zaustavio beskrupuloznu gnjavatoricu:

"Oprostite što sam nepristojna... Smijem li saznati što zapisujete? Možda neke misli za novi roman..." – pokušala je na prepad izvući priznanje da je on ipak pisac Kaleb.

Pukovniku je prekipjelo. Ubija ga nesnošljiva dosada koja iz njega izlazi poput svraba i pun mu je nos njezina zapitkivanja. Kad će se taj udav ženskoga roda, cura stara zahrđala, kako bi je opisao djed Đuro, smilovati i ostaviti ga s mirom!

"Ah, ništa osobito" – odmahnuo je. "Zapisujem što ću sutra kupiti ženi na tržnici. Zelje, krumpir, grožđe, luk, jaja, lignje, matovilac, blitvu i tako..." – sarkastično se zasmijuljio poput Georgea Rafta. Tako se njegov omiljeli glumac drsko i po kratku postupku oslobađa napasnica.

Umjesto demonstrativnoga okretanja uvrijeđene glave uslijedila je najjača salva usiljena smijeha. Broj tri:

"Baš ste duhoviti!" – progugutala je ulagljivo.

I napokon vrhunac, kad je uznemirena pukovnika obdarila svojim najpotpunijim životopisom, prekriživši noge krenula je od stabla predaka i roditelja; nastavila preko Đurđevca, mjesta svoga rođenja, djetinjstva i mladosti u tako nazvanoj Ciganskoj vulici; te Zagreba u kojem je diplomirala, zaposlila se, udala i zauvijek nastanila; da stigne i do povijesti bolesti pokojnoga muža, inženjera lake struje; kao i potankoga opisivanja vrlina i mana njezina sadašnjega bliskog prijatelja, za koga će se ubrzo preudati:

"Neka i to znate, nešto je mlađi od mene. Otprilike je vaših godina!" – picokica je dopadljivo pogledala pukovnika. A on nije znao što bi: iskočiti kroz prozor iz jurećega ekspresnog vlaka; naglo i bez pozdrava pobjeći iz kupea; žurno ustati s rukom na ustima, pod izlikom da mora povratiti; zavijati i urlati od očaja; ili grubo prekinuti daviteljicu.

Izabrao je posljednji izlaz:

"Želite li" – netaktično joj upadne usred zapo-

čete rečenice – "da sada ja vama pričam o svome teškom i siromašnom djetinjstvu?"

Njena mirna samouvjerenost očas je presahla:

"Ali ja" – zamucala je i pogledala ga kolebljivo – "još nisam završila ono što sam vam željela ispričati... Možete, naravno da možete pričati, samo se još malo strpite dok ne završim... Neću dugo..." – zapetljala se.

Pukovnik se ponovno pretvorio u neponovljivoga grubolika glumca Georgea Rafta, sebičnoga muškarčinu bez dlake na jeziku:

"Nemojte više, zaboga. Jer da sam na vašem mjestu, sada bih malo zašutio!"

"Ali..." – praćakala se Picokica kao riba na udici.

Uputio je odlučan udarac. *Knock out*! K.O.

"Nisam očekivao da mi želite otkriti svoje životne tajne... Cijenjena drugarice, mislim da ste izabrali nezahvalnoga slušatelja i nepovoljan trenutak za kazivanje svojih burnih sjećanja!" – dosađujući se, pukovnik je govorio ravno i oporo. Činio se sve iscrpljenijim i ruševnijim. Pritom mu je nesmotreno ispala bilježnica koju je ušutkana polovnjača osiono podigla palcem i kažiprstom, jednakom odvratnošću kojom bi dohvatila krepana miša iz svoje torbice. I zatim je zamukla, ponižena do srži, dotučena bezobrazlukom. Neuslišana i zapostavljena obožavateljica nadurila se na nedruževnoga idola. Da se Vjekoslav Kaleb pojavio u bolje vrijeme, bio bi najvjerojatnije jedan od najšarmantnijih muškaraca kojeg je upoznala. No ovo nije bio njen dan. Ljubav nije bila uzajamna. Uvrijeđena Picokica mu više nije dodijavala ne otvorivši usta do Zagreba.

Dok se slika nepoznatoga naselja, viđena iz prozora vagona, rasipala, pukovnik je nagonski pokrio lice šinjelom. Iza neprovidnoga zastora koji ga je spasio od blebetava jezika, nesuvislih kazivanja i prijekornih pogleda ozlojeđene udovice, sada blažen i neprekidan njenim upadicama uvukao je ramena i naslonivši bradu na prsa dumao o događajima u logoru. I o tome što će mu se dogoditi kad se sutradan bude morao naći oči u oči sa Stevom Krajačićem. Nagađao je da je brbljarija o terevenkama s upravnikom i mladim čuvaricama iz Slavonske Požege i o kapeli već sletjela u Zagreb i izazvala gnjev bogova. Računao je da će nekako obrlatiti Stevu i izvući se iz mišolovke. Kao i uvijek do sada kad mu je bilo gusto i kad je zbog svojih nepodopština i razvratnih avantura pred njime golim prstima vadio žeravke iz vatre.

Podravska Zagrepčanka s gnušanjem ga je odbila kad joj se susretljivo ponudio da spusti njene kovčege i ponese ih do izlaza. Ne bi popustila makar je to stajalo i života. Iz dva razloga. Prvi: nije mu oprostila arogantno ponašanje. I drugi: na peronu ju je očekivao budući muž, uspavani apatični glavonja alkoholičarski naprslih kapilara i čeljusti koje su mu visile kao u buldoga. Zlomisleno nadojeni pukovnik oslikao ga je kao odumrloga pterodaktila, nalik onome s crteža u povijesnoj čitanci.

Knjižničarki, koja joj je ljetos usrdno preporučila Kalebov roman *Divota prašine*, osramoćena će udovica prvom zgodom otresti da je njezina favoriziranoga pisca upoznala u vlaku ("I to, nećete mi vjerovati, u uniformi pukovnika milicije!"). Vjekoslav Kaleb se od toga nemilog susreta, ma kako privlačno pisao i zgodno izgledao, za nju premetnuo u bahatu prostačinu ništavnih vrlina, kavalira ispod nule, napuhanoga purana i defektnoga umišljenka. Kaleb je ("Upamtite što sam vam rekla!" – podvukla je dok su iz nje frcale iskre) naporni mrgud kome je slava poremetila normalne kriterije. Proglasila ga je nesretnim slučajem. I zato je mogućnost da je knjižničarka nagovori neka se vrati čitanju proze Vjekoslava Kaleba jedan prema sto tisuća. Ako ne i manja.

Kao što je Šiljo nepogrešivo zloslutno predosjetio, ministru unutrašnjih poslova generalu Stevi Krajačiću još prekjučer ispod kamena iskočila je anonimna prijava iz Stare Gradiške. O nedostojnome i raskalašenom divljanju pukovnika Đure Milića u logorskome krugu i izvan njega, što je zgrozilo

i sablaznilo ne samo osoblje Kazneno-popravnoga doma nego i civile koji su se zatekli u mjesnome restoranu u vrijeme dok je spomenuti drug večerao i pritom previše popio.

Šiljo, nervozno gaseći cigaretu u željeznoj pepeljari kao da pritiska glavu živome stvoru, upitno se zagledao u svoga šefa:

"Zar si i ti, baćo, počeo vjerovati nepotpisanim pamfletima?" – pogledao ga je kolebljivo, a bore na čelu postale su mu vidljivije. Što god je više stario, postajao je razdražljiviji, živci su mu utanjili i sve bolnije primao je slabe vijesti.

Ministar je rubom rukava čistio jedva zamagljeno staklo koje je štitilo uramljenu fotografiju, snimljenu u lovištu u Karađorđevu, na kojoj sa široko nasmijanim maršalom Titom slavljenički stoji iznad ustrijeljenih trofejnih veprova. Pitao je svoga pomoćnika, najbližega i, po tvrđenju mnogih iz *službe*, najdražega suradnika:

"Je li istina, Šiljo, ovo što piše u pismu? Ako mi kažeš da nije, istoga ću ga časa poderati, evo tu, pred tobom, *amigo*!" – neugodno mu se smiješio.

"Istina je!" – pokunjeno je zahripao Šiljo.

"Samo se u tvojoj ludoj glavi, *hombre*, može roditi zamisao da naložiš hapšenje trojice vandrokaša kako bi s njima popunio robijašku kapelu!" – ribao ga je Stevo, ali ne pretjeranom žestinom. Prije će biti da je to neslaganje negoli srdžba. Dok mu je odmjereno čitao prijavu, jednom se i nasmijao Šiljinoj novoj, originalnoj nevaljalštini patentiranoj u logoru u Staroj Gradiški. No kad je okrivljeni povjerovao da će i ovaj put nekažnjeno izmigoljiti, sada nešto smrknutiji ministar pridoda: "Morat ću te predati u ruke disciplinske komisije, *amigo*. Zato što su još neki drugovi saznali o skandalu u Staroj Gradiški. A i zbog toga što se za tobom, kao crijevo, odavno vuče još jedan glupi slučaj, *caramba*! Mnogima su navrh glave tvoji mahnitluci, *joder!*" – Stevo pred njime, baš kao i nekoć Tias Mortigjija, sjetio se Šiljo, često ubaci koju kastiljansku. Da pokaže kako mu nije izvjetrilo i u zaborav prohujalo što je sve naučio za trogodišnjega vojevanja u građanskome ratu u Španjolskoj, u koju se kao metalski radnik 1936. otisnuo na krilima komunističkih ideala. Dotjerao je do čina kapetana republikanske vojske i bio teško ranjen u stravičnoj bitci kod Teruela.

Znao je o kojem mu glupom slučaju govori Stevo Krajačić.

Kad bi se čestito zapio i pritom bio osobito dobre volje, Šiljo se životu veselio mimo zacrtanih ukrućenih policijskih pravila. Tada je oko sebe u *Ritzu* okupljao najkvalitetnije prostitutke: Danicu, Meri, Veru, Bebu, Đinu, Koku, Mađaricu, Keti i još neke iz elite časnih seka, kako ih je uglađeno nazivao. Ženskoj je gordosti prijalo što za istim stolom cugaju s uvaženim i silnim pukovnikom i s njime su intimne, "na ti". Zbog takve gala svetkovine olakom ignorancijom, poput fatalnih grofica krasotica iz francuskih romantičnih filmova koje odbijaju imućne prosce, tako su i najskuplje zagrebačke noćne ptičice, podcjenjivački bacale pod noge ponude zakašnjelih kupaca njihovih usluga, ma koliko privlačno zašuštale. Ti su se muškarci, željni plaćene ljubavi, doduše, tada našli na pravome mjestu, ali u krivo vrijeme! Šiljo je pred fajront, uglavnom kad bi djevojčice već bile odradile šihtu ili dvije i namirile svoje lisnice, dozvao primaša i gitarista iz orkestra i odabrano društvo raspjevano je dočekivalo i ispraćalo zoru. No neke od tih damica, pozivajući se na blisko i nježno poznanstvo s pukovnikom, s vremenom su se razgoropadile i zastranile kao da su zaštićene zastupničkim imunitetom. Kao da su nedodirljive i imune od kaznenoga zakona. I ako bi neki novi nadobudni milicajac – *rookie* koji još nije ukopčao odnose na asfaltu i upio mirise podzemnoga Zagreba – držeći se paragrafa kao pijan plota, priveo zbog navođenja na prostituciju, izgreda ili skitnje, kurve su zagraktale i bahato mu se zaprijetile. Njemu, bezveznome seljačini koji se usudio uznemiriti ih obećavale su pakleni oganj nakon što ga budu tužile

svome vrlom prijatelju, budžovanu pukovniku Šilji. Tek onda će taj prosti i smrdljivi drot vidjeti svoga boga. Bijednik od murjaka, dok bude puzavo drhtao i preznojavao se pred njihovim anđelom čuvarom, dragim Šiljicom, skužit će koliko je majušan, sitan, mizeran i beznačajan. Bedasti nitko i ništa od pandura tek onda će se uvjeriti tko su one.

Kad bi prijave došle do njega, Šiljo ih je poderao. Nije mu bilo na kraj pameti da prekorava savjesne, ali još lakovjerne milicionare. Mada su šupljoglave časne seke razmetljivo uživale u zabludi kako im je njihov ugledni zaštitnik, pukovnik, gadno natrljao nos zato što su se usudili uznemiravati njihovu nedodirljivost.

"Zaboga, *chico*, što ti treba da orgijaš s drapaćozama!" – ružio ga je Stevo.

"Policajac mora sjediti i s osobama koje ne podnosi pa tako i s bludnicama! Iz takvoga taloga i šljama, to uostalom znaš, druže Stevo, gdjekad iscijedimo dragocjene obavijesti. Natrapamo na pravi trag... Policijsko je pravilo da nema nevažnih detalja. Zar ne silimo uhićene špijune da nam pričaju i o naoko najbeznačajnijim sitnicama?" – vadio se Šiljo djetinjastim izgovorom koji mu se upravo uselio u glavu.

Prepredeni ministar nije nasjeo njegovim folovima. Odavno je upoznao Šiljinu neskrivenu nadarenost da hitro opravda svaki svoj neprilični postupak.

"Isprike su ti prozirne. Gluposti i pizdarije. *Tonterias, amigo, y conorias*!" – iskesio mu se popustljivo Stevo, izrekavši pred njime po navici i poneku španjolsku: "Bila je to još jedna od tvojih loših predstava, *conpadre*. Tu sve prestaje!"

I Šiljo je poznavao Stevin stil postupanja. Pozove suradnike na sastanak, uvjerava ih i obrazlaže svoje zamisli, a poslije jednoga sata svi se moraju složiti da je on u pravu.

Tročlana komisija, kojoj je šutke asistirao drug Stevo, bezdušno je izrešetala pukovnika Milića gnjaveći ga i najzaguljenijim pitanjima. Na kraju su isljednici zaključili da će ga teretiti zbog dva delikatna prijestupa. Prvi: zlorabio je službenu dužnost i visoki položaj. Drugi: stupio je u intimne veze s čuvaricom logora u Slavonskoj Požegi M. A. Takvo nemoralno ponašanje, naglasili su, protivno je zakonima *službe* i zaslužuje primjernu osudu! Ali su zatim, na ministrov usputni prijedlog, a koji ih nije obvezivao, ipak odlučili da nemaju razloga žuriti s objavom presude. Uputnije im je da još jednom zrelo razmisle zato što slučajevi pukovnika Đure Milića nisu jednostavni.

Izašavši iz sobe u kojoj su ga ispitivali, duhom odsutni Šiljo osjećao se kao da su ga skinuli s giljotine. Prošao je purgatorij, ali premda je toga jutra preživio šerijatsku sječu ruke, nije bilo izgleda da sljedeći put neće nagrabusiti. Presuda mu je već zapečaćena. Više mu ni general Stevo ne može biti od pomoći i ponovno odgoditi izricanje kazne. Jednom mu se narugao kao školarcu da u policiji ima same odlične ocjene, osim jedinice iz – vladanja. Zvijezda će mu se ubrzo ugasiti.

U predvorju se umalo sudario s pretjerano revnim pratiocem Steve Krajačića, koji evo i sada dobrih četvrt sata drži otvorena vrata dizala. Da mu preko glave zaposleni šef, koji se zapričao s članovima komisije, ne bi izgubio ni sekunde dragocjena vremena i čekao. Pratilac ne haje što zbog njega ostali moraju potegnuti pješice s kata na kat i što najnestrpljiviji, i oni dolje i oni gore, koji ne znaju zašto je došlo do preduga zastoja, sumanuto lupaju šakama po metalnim vratima i psuju nekulturnoga i nepažljivog magarca koji ga je skrivio:

"Zar smo dotle došli? Jesmo li ministre uzdigli u maharadže? Neće li se neka zaslinavljena ulizica sutra sjetiti i predložiti da zaslužnoga druga Stevu, s drugoga kata u prizemlje i obratno, ubuduće prenosimo na nosiljkama kako prekaljeni revolucionar ne bi umarao svoje dragocjeno tijelo..." – zgroženo je pomislio utučeni Šiljo. No zatim je na časak neobuzdano izletjelu zlovolju opravdao

nervozom koja ga je držala dok su ga mučno saslušavali. A ova nezgodna zgoda s liftom beznačajna je sitnica prema beogradskoj dogodovštini iz saveznoga ministarstva unutrašnjih poslova, koju danima povlače i prepričavaju je u policijskim vrhovima.

Šef prislušnoga ureda Sava Mitrović – Mali izrekao se pred svojim tajnikom da je ogladnio kao tigar. I nadodao, čeznutljivo se obliznuvši, kako bi da mu je čarobni štapić, najradije od svega sada naručio i u slast smazao pravi banjolučki ćevap u somunu. Jer od banjolučkih ćevapa, po njegovu gurmanskome sudu, ne postoji ukusniji zalogaj s roštilja.

Poslije koja četiri sata, eto vrloga tajnika. Pobjednički nasmijan, stavlja na stol zapanjenoga druga Maloga tople ćevape u somunu:

"Gdje si ih nabavio, zaboga?" – pita ga Mali, a tajnik se veličajno šepiri kao paun:

"Pošao sam po njih u Banja Luku. Uzeo sam pilota i avion i, evo, donio vam ih. Da vas želja mine, druže šefe!" – odgovori ponosno kao da je osvojio zlatnu medalju za najbolje ispečeni roštilj. I begovski otmjeno odmota umašćeni papir u kojemu su bili ćevapi u somunu.

Englezi vole izreku koja kaže da i najtamniji oblak ima srebrni odsjaj.

Šest dana poslije ispitivanja pukovnika Đure Milića, o njegovim prekršajima koji su poljuljali autoritet *službe*, skupina republikanskih i demokratskih kongresmena, a nakon uznemirujućih glasova o neljudskom postupanju prema političkim uznicima, na višekratno traženje vlade SAD-a, posjetila je logor u Staroj Gradiški.

Pred domaćim i inozemnim novinarima američki kongresmeni nisu izrekli nijednu iole jaču opasku o tretmanu osuđenika. Njihov je četverosatni obilazak završio bez ozbiljnije primjedbe. Izjave Amerikanaca o korektnome odnosu prema zatočenim neprijateljima Titova komunističkoga režima bile su podvučene na naslovnim stranicama svih jugoslavenskih dnevnih novina, a izbile su na čelna mjesta i u radijskim vijestima.

Vidljivo obradovan i prezadovoljan zato što je skinuo majmuna s leđa, ministar Krajačić je na kolegiju pohvalio pukovnika Đuru Milića. Prenio je i čestitku saveznoga ministra Aleksandra Rankovića. Krajačić je istaknuo da je delikatna misija sumnjičavih kongresmena, okorjelih kapitalističkih i reakcionarnih antikomunista, koji su doletjeli opterećeni predrasudama o našem naprednom sistemu, završila najpovoljnije:

"Najpovoljnije po nas!" – namignuo je ispod oka Šilji i dodao: "Među nama govoreći, nadasve zahvaljujući predostrožnim mjerama koje je drug pukovnik Milić, kao naš predšasnik i naše skriveno oružje, požrtvovno poduzeo za vrijeme svoje visoko profesionalne, savjesne i temeljito odrađene kontrole logora u Staroj Gradiški."

Naložio je zatim smirena ali odlučnoga glasa koji je otkrivao neprijepornu moć da se zasvagda i neopozivo obustavi i proglasi ništavnim postupak protiv pukovnika Milića. Mora biti izbrisan iz svih zapisnika i ostalih dokumenata zato što je protupravno pokrenut poslije anonimne prijave. A što je mimo zakona:

"Šiljo je srećković i pol. Kad bi kupio pijevca, i on bi mu nosio jaja!" – groznim grlenim glasom, koji kao da je izlazio iz lonca s kipućim mlijekom zamrlo je zaškripao vidljivo ljubomoran jedan od isljednika iz tročlane komisije. Tvrdnju je umotao u osmijeh tužnoga klauna. Na to je najstariji među njima, bezbojni i bezlični *aparatčik* – i on pokunjen zbog dezavuiranja njihova predanoga rada – zavidno prosiktao kako ovo nije prvi put da Stevo izvlači pukovnika Milića iz neprilićnih nedaća.

"Lako ti je biti svetac kad ti je Bog otac!" – zanoseći na slavonski, podigavši lijevu obrvu što je kazivalo koliko je nezadovoljan ishodom, uništeno

je progunđao treći, najmlađi član komisije. Toga novaka u zagrebačkoj *službi* pratio je podrugljivi glas što je lani na omladinskome zboru u svome kraju zahtijevao da mu najboljega prijatelja isključe iz SKOJ-a i čak ga bace s prozora na polukatu jer je na drugarskoj večeri mahnito plesao omraženi proamerički *boogie woogie*, a i jedini je među mladim drugovima partizanima vezivao kravatu, pa čak i nosio šešir. Ubrzo se čistunski mladi sudac dugo nije mogao sabrati koliko se zapanjio kad je na filmskome žurnalu vidio da su najprije drug Tito, a za njime Ranković, Pijade, Kidrič, Bakarić, Nazor i ostali najviši rukovodioci krasili glave nepoćudnim kapitalističkim šeširima.

General Stevo Krajačić u rijetkim trenucima opuštenosti priznao bi u najužem krugu svojih suradnika da je slab prema onoj simpatičnoj bitangi Šilji. Zato mu se događa i da zažmiri pred njegovim teško probavljivim huncutarijama i zdušno ga brani. Da su ti policajci znali španjolski, Stevo bi im rekao da su Šiljo i on, unatoč razlici u godinama, činu i položaju, *amigos para siempre*. Tako kastiljanski izrečena rečenica, uvjerljivije odjekne od naše prijatelji zasvagda. Kakva šteta *(Que lastima)* što se većina operativaca, za razliku od poliglota Šilje, ne služi nijednim stranim jezikom osim što pojedini drugovi iz Zagreba i okolice trtavo nabodu ponešto na njemačkome, Dalmatinci na talijanskome, Međimurci na mađarskome, a kadrovi koji su prošli sovjetsku obuku na ruskome. No sve je to njihovo znanje *nada*. Ništa, *amigo*, ništa. *Una gran mierda*. Veliko govno.

22.

Zagreb, četvrtak, 23. rujna 1951., u 6.20

Dok je izvježbano vezivao sivu kravatu i srkao kavu prije polaska na posao, Šiljo je s radija čuo da je danas 23. rujna. Dakle, jesenska ravnodnevica ili ekvinocij. Jedan od dva dana u godini kad noć i dan u minutu traju podjednako dugo. Sjeća se kako ga je na taj prirodni fenomen prije rata, 1939., nakon što su se upoznali i počeli hodati, podsjetila Iva Zdunić. S njome se potom zaručio i ostao u vezi do studenoga 1941. Tada je, čim se smračilo, pod okriljem tame prebjegao partizanima, a da se zbog konspiracije – koju su ilegalci zavjetno uzdizali do oblaka, mistično je njegovali kao najveću svjetovnu tajnu i po cijenu kazne smrti zavjereničkí je držali pod jezikom – prethodno nije smio oprostiti s Ivom. Pretpostavio je da je zbog toga s pravom prekipjela od bijesa. A još više što joj se nikad nije javio iz partizana. Da joj je pisao i poslao glas o sebi, živio bi u stalnoj strepnji zbog nje. Da se neprijatelji dokopaju poruke, Iva bi upala u strašne nevolje s UNS-om, opasnom Ustaškom nadzornom službom, a napose s njenim Uredom I, pod kojim je djelovala politička policija.

Šilji se moglo dogoditi da u smušenosti navuče dvije različite cipele, ali nikad nije previdio jesensku ravnodnevicu. Zato što je 23. rujna bio Ivin rođendan. Nije se durila kad je zbog toga koji put šaleći se zazvao *Ekvinocij* ili češće Iva Vojnović – ženski iskrivljenim imenom pisca poznate drame, Dubrovčanina gospara Ive Vojnovića. Ili kako glasi jezikoslovni izraz za takvu govornu eskapadu: poženštenjenim imenom. Izgovoriš: poženštenjeno i slomiš jezik.

Iako je Šilju jako zanimalo i kopkalo da čuje kako je Iva, dugo nije uspijevao saznati što je s njom, gdje je, što radi, je li zdrava i živa. Sve do kasne jeseni 1943., kad mu je nevjerojatnu novost o njoj donio glumac Joža Rutić. Zajedno sa ženom Ivkom Rutić, Mirom Župan, Jozom Petričićem, Irenom Kolesar, Emilom Kutijarom, Vjekoslavom Afrićem, Augustom Cilićem i još nekim zagrebačkim dramskim prvacima ljevičarskoga uvjerenja – nakon spektakularnoga, najpomnije režiranoga bijega u partizane, travnja 1942., a koji je potresao ustaški vrh i uzrujao poglavnika Antu Pavelića – Joža Rutić je na oslobođenu teritoriju postao jedan od pokretača pokretnoga Kazališta narodnoga oslobođenja Hrvatske. Na improviziranim pozornicama glumci u partizanskim uniformama igrali su pred borcima, najčešće između bitaka. Šiljo, redovni posjetitelj zagrebačkih kazališta, upoznao je prije rata niz glumaca, a osobito je bio dobar s Rutićem. Poslije vlaške godine, vidjeli su se iza predstave u Plaškome. Sjeli su za grubo tesani stol i cmrkajući tanku ličku rakiju zapričali se o Zagrebu i Zagrepčanima. Koliko god je mogao izdržati, nestrpljivi Šiljo strpljivo je odgađao trenutak da se raspita kod Jože o brizi koja ga je opterećivala. Zna li štogod o njegovoj zaručnici Ivi? Kad je pukao, napokon ga je pitao:

"Ivu sem videl zadni put bremenitu, z okruglim trbuščekom, lanskega travnja, vu Deželićevi vulici, mal prije neg smo moja Ivka i ja zbrisali v partizane..." – Joža je lagano razvezao svojom prepoznatljivom, smirenom kajkavštinom, spretno vrteći

čašicu, milijun posto uvjeren da su Šilju odavno obavijestili o Ivinome zapanjujućem vratolomnom zaokretu. Ali kad je Šiljo, ne smogavši zauzdati jezivo zaprepaštenje, izbečio oči, koje samo što mu nisu iskočile iz duplji, Joža se hitro dosjetio jadu i još laganije zdvojno zametnuo: "Kaj ti pajdaš še nisi čul da je Iva išla zamuž? Pa o tom je, vrag te zel, zišlo i v ustaškim cajtungima..."

"Ne, nisam..." – to što je izletjelo iz presušenoga Šiljinog grla kojem je naglo ponestalo sape i daha, bila je izmućkana vražja mješavina šapta, škripe, jecaja i stenjanja. Najpribližnija grgljanju obješenoga očajnika dok ga omča steže i davi i otključava mu vrata pakla. Prisrknuvši gutljačić iz drvenoga napršnjaka i nakon što se ponovno poškropio, smogao je iscijediti četiri kratke i donekle razumljivije riječi: "Tko je muž?"

Sada je Joži bilo potrebno kupovanje vremena. Prefrigani Zagorac mudro je prosudio kako će njegova sljedeća novost o Ivi jače zveknuti po tjemenu zatečena i zblanutoga Šilju. I zato, kao da je na daskama, a ne u ličkoj domaćinskoj potleuši na zaravni u kojoj je mirisalo po sijenu, štavljenim ovčjim kožama, basi, pečenu krumpiru i studeni koja je iz dvorišta objavljivala da će ove zime snijeg požuriti i ranije se dovaljati, Joža je najprije, kapljicu po kapljicu, počeo istakati rakiju iz talijanske čuturice i onda je ispijao najsporije na svijetu. A kad je spoznao da je preko svake mjere pretjerao s prenapetom dramskom stankom koja krvnički otkida živce ustreptalu gledatelju, upro je mračni pogled u sve nemirnijega Šilju, još zgrbljenijeg u sjedalici, otegnuto udahnuo i izdahnuo i konačno prozborio:

"Je, dragec moj, to kaj se pripetilo z Ivom, praf za praf, v Zagrebu je bil, čeme reči, škandalček. Nju ti je, najme, oženil tvoj stari pajdaš Nikola..."

Da je toga časka Joža Rutić pred Šiljom napravio harakiri, manje bi ga potreslo od nevjerojatne primisli: o kojem mu to Nikoli priča?

"Koji Nikola? Nije, valjda, Nikola Mirt?" – zaškrebetao je Šiljo kao da mu je zazvonilo mrtvačko zvono. Sljedeće sekunde Joža mu je potvrdio to što je on naslutio. Premda podsvjesno nije želio povjerovati da će mu podastrti istinu koju je od svih zagrebačkih istina želio najmanje čuti.

Najgoru zagrebačku istinu.

"Je, dragi prijatel, tvoju je Ivu oženil Nikola Mirt! Znam da to ne štima i da ni v redu, no na žalost – tak je!" – Joža je uzdigao čelo, mlitavo slegnuo ramenima i podigao ruke. Nijemi znak isprike čovjeka koji se nehotično zaletio s rečenicom previše. I koju je morao obazrivije izreći.

Nakon što se iz partizana vratio u Zagreb, Šiljo je na više strana pokupio krhotine polomljenoga stakla i sastavio slike svoje potonule ljubavi.

Iva je predosjećala da joj je zaručnik spetljan s crvenim ilegalcima i da ga agenti iz redarstva slijede gotovo u stopu. Ipak se nepomirljivo rasrdila nakon što je shvatila da je Šiljo ispario iz Zagreba bez riječi i pozdrava. Uzaludno ga je čekala dva dana i jednu noć i kad joj nitko nije znao kazati bilo što o njemu, nevoljko je pozvala njegovoga najstarijeg prijatelja i vršnjaka Nikolu Mirta, s kojim je dijelio školsku klupu od prvoga razreda pučke škole do velike mature. Nikola, koji je pripremao disertaciju za doktorat iz gospodarskih znanosti, poslije uspostave Nezavisne Države Hrvatske stubokom se preobratio pod utjecajem urednika najvećega domovinskog dnevnika *Hrvatski narod* Tiasa Mortigjije i gorljivo prigrlio ustašku ideologiju. Mortigjijina značajna preporuka prevagnula je u uzdignuću Nikole Mirta. Primljen je u ministarstvo narodnoga gospodarstva i postao jedan od pomoćnika ministra, najprije prvoustoličenoga dra Lovre Sušića, a potom njegova nasljednika dra Joze Dumandžića. Budući da je Nikola brzotrko i prilagodljivo odjenuo ustašku kabanicu, Šiljo se tiho rasprijateljio od nerazdvojivoga intimusa. Iva ga je pak prezrela, nazvala ništarijom, ustaškim parijom i prodanom dušom. I, za razliku od po-

pustljivijega zaručnika, naglašeno gadljivo okretala glavu od njega.

Zagreb, 12. prosinca 1941.

Iva se čula s Nikolom i najprije se začudila kako to da ni on ne zna gdje je nestao Šiljo. Onda je Nikola kod nekih visokih dužnosnika ("Nije važno kojih!" – zagonetno je rekao) provjerio: je li Šiljo možda uhićen? Upućeno joj je potvrdio da je saznao kako u Zagrebu, a ni u cijeloj NDH u redarstvenim spiskovima sigurno nije zapisan nijedan Đuro Milić, pokojnoga Stipana, rođen u Zagrebu 26. listopada 1917., zanimanjem pravnik kod Prve hrvatske štedionice. Osobu s takvim podacima nisu pronašli ni u jednoj bolnici u Hrvatskoj.

Nikola je zaštitnički ponudio Ivi da se sastanu i posavjetuju što im je činiti kako bi pronašli nepoznato skrovište zabludjele ovčice. Dočekao ju je u *Gradskome podrumu* uz gospodstveni poziv da objeduju. Prije nego što su ih poslužili zagorskom juhom, okolišajući joj je priznao kako se plašio da joj s brzoglasa kaže zašto mu je nemir ušao do dna grudi, što ga muči i dušu mu tlači. No sada će joj, u četiri oka, iako opterećen usijanim kamenom na srcu, najiskrenije razgrnuti svoje zlovidovne slutnje. A one ga vode jako daleko, čak do boljševičkih odmetnika. Nikola je, pače, vrlo uvjeren da se Šiljo, koji nije tajio komunističke svjetonazore, pridružio nepodobnim i odrođenim šumskim banditima, bezbožnim Staljinovim i židovskim plaćenicima i smrtnim neprijateljima hrvatske nezavisnosti. Još nema pouzdane potvrde gdje je sada, ali Šiljini politički istupi, zbog kojih je navlačio policiju za vrat, navode ga na mračne pomisli, govorio joj je Nikola. Dodao je kako je najmanje što želi postići da se pred njom razmeće svojim zaslugama za Šiljinu dobrobit. Ali neka Iva, kao njegova zaručnica, ipak sazna da se u dva navrata bratski zauzeo za nj. Bio je jak oslon svome neprijeporno najboljem prijatelju još od djetinjstva. Oba se puta zauzeo kod plemenitoga intelektualca Tiasa Mortigjije. I neka Iva ne zaboravi da je tek poslije njegovih posredovanja Tiasova jaka riječ prostrta ministru unutrašnjih poslova dr. Andriji Artukoviću i ministru nastave dr. Mili Budaku *a fortiori* zaustavila potpisane naloge za Šiljino privođenje u redarstvo.

Dva dana kasnije, 14. prosinca 1941., upravo kad je NDH objavila rat Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, Iva Zdunić i Nikola Mirt ponovno su se sreli. Ovaj put poveo ju je kolima svoga ministarstva i s vozačem u domobranskoj uniformi, u pučki restoran *K Skenderici*, pod Sljeme.

Nikola se najsrdačnije zdravio s gostima obilježenim ustaškim znamenjima. Bučno, razdragano i raspjevano svetkovali su povijesnu odluku poglavnika Ante Pavelića i ministra oružanih snaga vojskovođe Slavka Kvaternika, upravo potpisanu u Banskim dvorima, u državnome gradu Zagrebu, o objavi rata Amerikancima i Englezima, predvodnicima svjetske židovske masonerije.

Iva i Nikola odvojili su se za unaprijed rezerviran stol. On joj je tada razotkrio bit utvrđene žalostive istine. Povjerljivi informator iz komunističkoga odsjeka UNS-ova Ureda I – kome je Nikola prisegao da mu nigdje i nikome neće spomenuti ime – a i nedodirljivi šef poglavnikova osiguranja Viktor Tomić, obavijestili su ga, na njegovu zamolbu da je Đuro Milić izdao domovinu Hrvatsku i utekao crvenoj razbojničkoj žgadiji. Nakon što se Iva ustegla od gorkoga plača, Nikola joj je muški, zbojita glasa, koji nije dopuštao i najsićušniji dvojbu, objavio da je podlac, nezahvalnik, nevjernik i otpadnik Šiljo od danas za nj zasvagda mrtav, ma što ona o tome mislila. Iva se nije očitovala što misli o Šiljinu bijegu u šumu. No zato je tugu, nevolju i jad, kad joj raskukalo i okrvavjelo srce umalo nije prepuklo, utopila u jezerce mlade domaće ružice, dostatnoj da prepije i baci pod stol trojicu izdržljivih debelih

obalskih nosača. Preobilno je premašila osobni rekord u brzome ispijanju omamljivih vina.

Iva i Nikola počeli su se učestalo družiti. Izvodio je u probrane, skupe lokale i veleposjedničkim nehajem uspješno glumeći bonvivana koji pliva u blagostanju lake ruke podmirivao krupne cehove. Trudio se da mu maniri budu svjetski, a trud mu nije bio uzaludan. Viđani su na koncertima, u kazalištima i u slikokazima, a posvuda su ih, zahvaljujući Nikolinome ubrzanom usponu na gospodarski vrh, shodno dočekivale sve bolje ulaznice i sve dublji nakloni. U koga je mast, u njega je i vlast.

Sumnjičava purgerska čeljad, zatečena neskrivenim i svakodnevnim pokazivanjem Šiljine zaručnice s njegovim najbližim drugom, sumnjičavo je nagađala: nije li se Ivino i Nikolino naizgled bezazleno prijateljstvo izopačilo i preraslo u ljubavničku vezu? Naivniji su pak gruntali kako Nikola Mirt – u vrijeme Šiljinoga, zacijelo službenog produljenog odsuća izvan Zagreba – bez pritajenih primisli i nakana zabavlja njegovu zgodnu bijelu udovicu Ivu. Svoje vrijeme žrtvuje jedino iz altruističke želje da je prati kako sirotica ne bi čamila i dosađivala se kod kuće kao mlada usamljena usidjelica.

Kuloarska nagađanja naglo su prekinuta nedugo nakon što je Iva, prvih dana ožujka 1942., za kasnoga ručka kod *Banjeglava*, kad je osjetila manju vrtoglavicu, objavila Nikoli svoju najživotniju novost. Najprije je desetak minuta snebivljivo obilazila temu kao miš oko špeka u mišolovci. A onda mu je osokoljena čim je naiskap za hrabrost istrusila drugu čašicu šibenske travarice, sabrano i kratko kazala da je trudna. U njoj je oživjelo dijete začeto s njime.

Dvadesetpetogodišnji Nikola Mirt i godinu dana mlađa Iva Zdunić izmijenili su zlatno prstenje u nedjelju, 29. ožujka 1942. u Crkvi svetoga Marka na Gornjem gradu. Vjenčao ih je rektor Bogoslovskoga sjemeništa biskup Franjo Šeper. Iva je za kumu izabrala daljnju rođaku Marijanu, dok je Nikola bio očaran, presretan i važan pred cijelim Zagrebom nakon što je zamolio Tiasa Mortigjiju da mu bude kum, a on smjesta pristao.

“K Ivi me je dovela luda sreća!” – bar je triput egzaltirano ponovio Nikola na piru. Rekao je da mu je lijepa kao vila s renesansne slike. Iva je na to oborene glave uzvraćala smijuljenjem, ali nije uzvratila ni riječju.

Pogledi iskusnijih uzvanica upirali su se i upijali na mladenkine natruđene oči i pastelno ružičastu vjenčanicu, naručenu u Firenzi. Već pomalo narasli trbuh izdavao je buduću majku, iako su se najizvrsniji talijanski krojači svojski potrudili da svilenim ogrtačem i naborima oko struka taj detalj zaklone od pretjerano radoznalih gostiju.

Simpatična bilješka o vjenčanju Nikole Mirta i Ive Zdunić, uljepšana snimkom s crkvene ceremonije, pojavila se u utorak u *Hrvatskome narodu*. Mladoženja je znao da mu je to veselje, putem svojih novinarskih veza, priredio kum Tias Mortigjija, urednik *Spremnosti*. Ali afirmativne retke shvatio je i prihvatio i kao dokaz svoje važnosti u hrvatskoj dužnosničkoj križaljci, osobito gospodarskoj.

“Ipak valja postati netko i nešto da o njemu piše *Hrvatski narod*!” – pun sebe, napuhujući se kao puran, rekao je Nikola okrenuvši se Ivi dok je s užitkom izrezivao noticu iz hrpe od dvadesetak kupljenih primjeraka najvažnijega hrvatskog lista.

Da je dr. Nikola Mirt postao netko i nešto, kazivalo je i to što su se mladenci uselili u novu vilu na Zelenjaku, pretrpanu obiljem i popločanu mramorom iz Carrare boje sirova odreska, koju im je kao vjenčani dar razmetno ustupila na korištenje Hrvatska državna vlada. Ranije je u njoj, svome domu do izglasane *Zakonske odredbe o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskoga naroda*, obitavala šesteročlana židovska obitelj veletrgovca Gideona Deutscha. Deutschove su iselili u dotrajalu prizemnicu na kraj Črnomerca. A odatle su ih, nakon

masovnih uhićenja Židova, s početka kolovoza 1942., odveli u logor u Jasenovcu.

Ondje ih je proždrlo vrijeme koje za njih nije bilo sretno.

Iva i Nikola Mirt na obavijesti tiskanoj na finome mekanom bijelu kartonu, koju su ubacivali u snježnobijele omotnice i razaslali je na stotinjak tuzemnih i inozemnih adresa, kitnjastim slovima u zlatotisku javljali su rodbini, prijateljima i znancima da su 26. listopada 1942. postali sretni roditelji djevojčica, blizanki Višnje i Mirjane.

Rijetko je kome promaklo da se tako zovu i kćeri poglavnika Ante Pavelića.

A Ivi i Nikoli nije promaklo da je 26. listopada rođendan Đure Milića. Ali oni taj osebujni detalj nisu međusobno prokomentirali. Oboje se ponadalo da se druga strana nije sjetila slučajne, neugodne podudarnosti. Otkad su se vjenčali, nikad nisu spomenuli Šilju.

Za bračni par Mirt odmetnuti komunist Đuro Milić bio je vječni, nevidljivi *tabu*.

Odlukom ministra vanjskih poslova dr. Mile Budaka doktor ekonomskih znanosti Nikola Mirt 1. rujna 1943. bio je imenovan gospodarskim savjetnikom hrvatskoga poslanstva u glavnome gradu Slovačke, Bratislavi. Sve vrijeme službovanja proveo je tamo sam, bez obitelji, zato što su djevojčice bile još premale za selidbu. Iva ga nijednom nije posjetila. Jedini, ali snažni razlog tome ponovno su bile Višnja i Mirjana koje je još dojila. Kad god bi ulovio vremena, a osobito o Božiću i Uskrsu, Nikola je dohrlio doma.

Posljednji put doputovao je na proslavu četvrte obljetnice proglašenja NDH, 10. travnja 1945., ali potom se, poslije pet dana koliko mu je bilo dopušteno da ostane, nije vratio u Bratislavu. Zbog ženine bolesti zamolio je produljeni trotjedni boravak, a što mu je posljednji hrvatski ministar vanjskih poslova dr. Mehmed Alajbegović odmah i odobrio, pogotovu što dr. Mirt nije iskoristio veći dio prošlogodišnjega ljetnog dopusta. Kad je naišao dan povratka, u srijedu, 2. svibnja, zbog ratnih poremećaja prometnica, koje nisu jamčile sigurno putovanje vlakom preko Ljubljane i Beča, Nikola nije krenuo na posao u Bratislavu. Saznao je da su slovački partizani na više mjesta digli u zrak niz mostova, tunela i tračnica. Te srijede radio London je objavio da je Crvena armija ušla u Berlin. Adolf Hitler se prethodno u podzemnome skloništu zvanom Vučja jama otrovao s glumicom Evom Braun, s kojom je dva sata prije toga sklopio građanski brak. I dok je Hrvatski krugoval prenio priopćenje Glavnoga stana *fuhrera* da je najveći sin Njemačke pao junačkom smrću, dotle su neprijateljske radijske postaje, London, Moskva, Beograd i Glas Amerike, proširile glas da je Hitler učinio samokrv. Kao i njegov ministar promidžbe dr. Josef Goebbels koji je ubio ženu i petero djece i onda digao ruku na se.

Da je dr. Nikola Mirt i mogao otputovati, ne bi se usudio. Ni poslije više brzoglasnih poziva nije se uspio povezati s poslanstvom. Do njega su doprla zabrinjavajuća priopćenja da je Bratislava pala u ruke Crvenoj armiji i da je predsjednik Slovačke, svećenik dr. Josef Tiso – s kojim se triput rukovao na prijamima – zarobljen.

Nikola ne bi u Bratislavu i stoga što je i njemu poslije više teških razgovora s kumom Tiasom Mortigjijom napokon puklo pred očima i svanulo u glavi ono u što ranije nije želio povjerovati. Da je NDH u rasulu i u hropcu, da joj se bliži sudnja ura i da je pitanje dana kad će Titove partizanske vojske osvojiti Zagreb, kojem su nadohvat. Od Tiasa je saznao nevjerojatnu, stravičnu vijest da su u Lepoglavi, bez odjeka u javnosti, potajno pogubljeni, lanjskoga kolovoza uklonjeni, ministri Mladen Lorković i Ante Vokić, okrivljeni za urotu protiv poglavnika i Njemačke. Tias je, veli, čuo da ih je

svojom rukom smakao general Vjekoslav Maks Luburić. Nikola se smrzao kad je Tias nazvao Luburića manijakom otrovna izgleda i bestijalnim krvnikom.

Nikola Mirt se odvažno sastajao s Tiasom Mortigjijom. No sada već potajice, između četiri kućna zida, a nipošto ne na javnim mjestima. Svoj oprez gradio je iz sigurnosnih poriva. Ne bi volio da ga viđaju s njime, da se o tome trabunja i da tako priča o njima poput dječje igrice pokvarenih telefona uđe i u naćuljena uha sve nervoznijih najpravovjernijih ustaša. Jer Tias je od prosinca prošle 1944. godine u nemilosti kod poglavnika. Osobno ga je smijenio s mjesta glavnoga urednika i ravnatelja tjednika *Spremnost*, kamo je pred dvije godine bio premješten iz *Hrvatskoga naroda*. Jedan broj *Spremnosti* bio je čak i zaplijenjen zato što ustaški ideolozi oko Pavelića nisu bili zadovoljni pisanjem o hrvatskoj stvarnosti. A i poglavnik se složio s njihovom ocjenom. Poslije toga Tias Mortigjija navukao je jači bijes ustaškoga vrhovništva kad je u blagdanskome božićnom izdanju objavio pjesmu već dvije godine anatemizirana i svakoga spomena zabranjenoga Vladimira Nazora. I pritom, o mili Bože, kojega li skandala, još i s njegovim nacrtanim likom! Nazor je, krajem prosinca 1942., izazvao razorni potres na Markovu trgu kad je s mladim pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem utekao partizanima. Mortigjija je zbog toga neoprostiva stegovnoga prijestupa proveo dvije noći u pritvoru. Nakon puštanja najprije su ga priveli na pokajničku ispovijed poglavniku. Razgnjevljeni Pavelić mu je smrknuto i diktatorski odlučno presudio da više neće uređivati *Spremnost*. I da mu bar godinu dana nigdje u Hrvatskoj ne smiju biti tiskani potpisani radovi. Nu, cijeneći Mortigjijine ranije izuzetne zasluge u učinkovitu promicanju ustaškoga pokreta, ipak mu je milostivo dopustio da jedino može nastaviti suradnju u *Hrvatskoj enciklopediji*, koju su uređivali Pavao Tijan i Mate Ujević.

Tias Mortigjija je u petak, 4. svibnja 1945. navečer, mimo svoga gosparskog stila ponašanja, nenajavljen došao pred Nikolina vrata. Zvono koje se oglasilo neugodnom oštrinom kao da je upozorilo da će došljak prenijeti zle novosti.

Kum ga je uveo u gostoprimnicu i natočio im po čašicu slovačke *Trenčianske borovičke*. Ćuteći se kao umorno i potrošeno kljuse, Tias ga je sumorno upoznao kako je po poglavnikovoj povjerljivoj zapovijedi, dostupnoj tek najužem krugu odabranih lama, odlučeno da se ustaško vodstvo, vlada i oružane snage NDH prekosutra, u nedjelju, 6. svibnja, ranim jutrom povuku u Austriju i tamo se predaju zapadnim saveznicima. Jača bojazan da će ih partizani, ako ih budu zarobili, javno objesiti na Jelačićevu trgu, kao što su im se u niz navrata osvetnički pripriijetili putem svojih radijskih vijesti koje se sve glasnije čuju i sve su slušanije u Zagrebu:

"Ne za dom, nego za bijeg spremni su Ante Pavelić i njegova obitelj!" – jetko se narugao Tias i snuždeno zatresao glavom: "Staljin u studenome 1941. nije umakao iz Moskve, za razliku od Pavelića koji sada, u svibnju 1945., samo što nije izdimio iz Zagreba. Iako su Nijemci onda bili bliži Moskvi nego što su danas partizani nadomak Zagrebu! Iako je svijet onda čekao da Hitler posiječe kandže ruskome medvjedu i posoli mu rep!" – dodao je izgubljeno, razočaranjem vjernika kome se pomračila zvijezda.

Brižni Tias obavijestio je kuma Nikolu da mu je uz pomoć debele veze osigurao mjesto u istome samovozu u kojem će se nalaziti i on. No ženu i maloga sina ostavit će u Zagrebu zato što su sva mjesta već razgrabljena. Sačekat će ih da se, poslije nekoga vremena, uz pomoć Crvenoga križa zapute za njime u slobodni svijet. Ili da se, ako Bog usliša njegove molitve i pomogne Hrvatskoj, ponovno sjedini s njima u Zagrebu. A to će se ostvariti nakon što Amerikanci i Englezi, najkasnije za godinu-dvije, budu srušili svjetski komunistički poredak, kao što sa sigurnošću proriču uvaženi vojni analitičari,

i Hrvatsku pretvore u državu zapadne demokracije. Iako je danas Staljinov vojni saveznik, taj tajni plan zamislio je najzagriženiji mrzitelj komunizma, britanski premijer Winston Churchill. Tias drži da se Iva s blizankama Višnjom i Mirjanom i kad bi mogla, ne bi smjela upustiti na opasan, dug i mučni put u neizvjesnost, na koji će prekosutra krenuti njih dvojica. Osim što, na žalost, opetovao je, nema mjesta u kao šipak prepunim vozilima, ali i što dvoipolgodišnje curice ne bi podnijele naporan egzodus.

Nikola je zahvalio dobrome kumu Tiasu što ga nije zaboravio i omogućio da mu se pridruži u nevolji, u bijegu u Austriju. Zamolio ga je da mu nastoji sačuvati mjesto koje mu je prijateljski osigurao. Da se, ne daj Bože, u posljednji čas tamo padobranski ne ubaci neki nasilni ustaša. Jer Tias ga je upozorio da je jagma za samovozima neopisiva. Sa svih strana nezvani sviriguzi nasrću na njih kao ovce na solište.

Polazak je u nedjelju, 6. svibnja, u šest sati ispred vojarne na Selskoj cesti.

Nakon što je Tias otišao, Nikola je napeto mozgao: pobjeći ili ostati s obitelji u Zagrebu pa što mu Bog da! Ali koji je izlaz za nj pravi? Dvojba je ukleta i nerješiva:

"Ostaneš li – kajat ćeš se! Odeš li – kajat ćeš se! Okreni – obrni, uvijek ćeš se kajati!" – lomio se Nikola i potom se ispovjedio ženi o tome što se dogovorio s kumom.

Prestravljena Iva uz jecanje je vrisnula da u nadolazećim pasjim vremenima ni za koju cijenu ne smije sebično napustiti curice i nju:

"Nikola, ti i ne znaš kamo te vode. Koja je to *terra incognita*? Najprije treba vidjeti gdje ćeš isplivati i tek potom zaplivati!" – zahliknula se. Nakon što je uzdrhtalo progutala prašak za umirenje, nastavi prisebnije: "Zašto bi, uostalom, komunisti tebe dirali? Ti ćeš biti pošteđen progona i pogroma zato što nisi istaknuta njuška u ustaškome pokretu. Nisi političar, nisi ratovao protiv partizana, nisi javno govorio protiv komunista, nego si jedino bio gospodarstvenik. Upamti, budu li te pitali, ponovit ćeš im tisuću puta: Bio sam samo gospodarstvenik, gospodo! Ustreba li, ponudit ćeš novoj vlasti svoje neprijeporno znanje. A ona će te iskoristiti zato što ćeš joj valjati. Stručnjaci tvoga kalibra potrebni su svakome poretku. Pa i komunističkome!" – odgovarala ga je od nakane koju mu je autoritarno nametnuo nekoć utjecajni kum. Neka ne bježi u Austriju makar mu je Tias omogućio mjesto u automobilskoj karavani. Iva je, prenavljajući se, sada opet žešće nastavila: "Slušaj me, Nikola, budeš li kukavički utekao od nas, ni dragi Bog nam ne može zajamčiti da upravo zbog toga djevojčice i ja nećemo navući bijes partizana!" Nepopustljivim pogledom kojim ga je prostrijelila i koji je, najblaže rečeno, bio neugodan, Iva je prenevoljno bacila ucjenu koju njen muž nije smio prezreti. Dovoljno je dugo poznaje da lako uoči kad je nešto tišti. Nikola je osjetio da ga je žena, stavljajući kao ulog Višnju i Mirjanu, brzo smotala oko prsta. Ali s pravom. I pošteno. Ma koliko smišljao unaprijed je znao kako ne postoji nijedan valjani razlog da je ne posluša. Sjetio se s gorčinom na nepcima kad mu je Šiljo nekom prigodom istresao tko zna koju od maloga milijuna mudrosti svoga djeda Đure, koje je eksploatirao do iznemoglosti i s tim ličkim pučkim biserima umarao društva koja su ga slušala: Tri janjca nejaka – udavila kurjaka. U toj pouci danas Nikola prepoznaje sebe kao kurjaka, a svoje tri ženske kao nejaku janjad.

Odriješito je odlučio i zavjetovao se Ivi da će stoički ostati s obitelji u Zagrebu. Brzoglasno je javio Tiasu da neopozivo odustaje. Poželio je kumu sretno putovanje, uz mlaku, razvodnjenu poruku da će svojim odstupom usrećiti nekoga tko očajnički traži mjesto u nedjeljnoj koloni samovoza za Austriju. Utopljenika koji se utrkuje da se prvi dokopa posljednjega bačenog koluta.

Iva i Nikola su u tim prijelomnim časovima uče-

stalo mislili o Šilji. Bio im je navrh jezika. No ni ona a ni on nisu se mogli odvažiti tko će mu prvi glasno prevaliti ime preko jezika. I kazati kako bi jedan od spasonosnih izlaza moglo biti i Nikolino višegodišnje blisko poznanstvo s njime, a da o Ivinu zaručništvu i ne troše riječi. Naravno, ta će kombinacija ući u optjecaj jedino u slučaju najgorega ishoda, dođe li do stani-pani. Ako skorašnji sigurni pobjednici zavitlaju sabljom oko vrata a neki komunistički sudac opijen od moći koja mu je dana bezočno podvikne gospodarskome savjetniku poslanstva NDH u Bratislavi dr. Nikoli Mirtu: "Galge žude za tobom, doktore!"

Iva je iz svojih vrela saznala da joj je negdašnji zaručnik koga je iznevjerila s najboljim prijateljem s nepunih dvadeset osam godina u partizanima postao jaka figura i dotjerao do pukovničkoga čina.

Brzo je teklo pomorljivo zagrebačko kasno proljeće 1945.

Pukovnik milicije Đuro Milić poslije imperatorskoga povratka u Zagreb bio je zaposlen preko glave. Hajka na pritajene i zakrabuljene ustaše i križare, koje je OZN-a u poraću ganjala krvavim koracima, trajala je dan i noć. Kao jedan od glavnih lovaca na neprijateljske skalpove Šiljo je spavao vrlo malo i na refule. Ako je uopće spavao. Patio je od kroničnoga manjka sna i padao s nogu od premorenosti. U kratkim predasima nastojao je utažiti osobnu znatiželju i saznati: što je s Ivom i s onim kopilanskim izrodom Nikolom koji je pljunuo na njihovo prijateljstvo i bacio ga pod noge kad mu je mučki preoteo zaručnicu? Je li živ? I ako jest, je li sklonjen u rezervat, kako su u žargonu *službe* zvali logore u koje su slali zarobljene domaće izdajnike? Šiljo ni približno nije zamjerao vjerolomstvo Ivi koliko Nikoli. Nastojao je razumjeti Ivu. Bila je ponižena i uvrijeđena zato što je bez glasa i pozdrava ispario iz Zagreba. Što je ona znala o ilegalnoj konspiraciji? Ništa! Iva se ponijela kao krhka žena pureće pameti kratkoga dosega. I slomila se u trenucima krize i slabosti. Uradila mu je to što je uradila da mu se osveti na tipičan ženski način. Tako što je raširila noge. K vragu Iva, ali zašto ga je osramotio mućak, hračak, pokvarenjak i govno od čovjeka, izopačeni i kovarni Nikola Mirt, nekoć odani i nebrojeno puta dokazani prijatelj iz djetinjstva? Zar da od njega dočeka pucanj u leđa iz busije? Nikad se ne bi nadao takvoj poganoj igri svoga intimusa nad intimusima, u koga je neiskazivo vjerovao. Nikola i on bili su prst i nokat. Nikola mu je bio *amice* u kojeg se pouzdavao. Kao da mu je rođeni brat! Pa i nakon uspostave NDH – kad ga je strahovito razočarao zato što je kao golub prevrtač preletio na ustašku stranu – Nikola ga je branio i domišljato obranio od podmuklih nabjeda njegova šefa u pravnome odjelu *Prve hrvatske štedionice*, cinkaroša i karijerista, staroga nikogovića doktora Zdenka Klinčića. Nikola je za nj podmetnuo leđa i slagavši Klinčiću da je Šiljo vrli prijatelj Mile Budaka i Tiasa Mortigjije sačuvao ga od otkaza i uhićenja.

Ipak to što mu je Nikola zamijesio s Ivom nije muški i nedostojno prijateljstva. On, Šiljo, koliko god ga pratila fama nezasitna ženskara – što je, ruku na srce, bio i, osjeća, ponovno će biti i o kome su govorili da bi poševio muhu u zraku, pa čak i to da je satirijazan ili muški izdanak nimfomanijaka – nikad nije jurišao na ženske svojih najbližih. Ma koliko bile lijepe i nabijene čulnošću. Ne bi im se udvarao i osvajao ih, a gdje li ih dotakao. Ne bi pomislio na slatki grijeh s njima i da su ga nage vabile u krevet. Čak i kad bi izgledale izazovno, puteno i neodoljivo zavodljivo kao najseksepilnije hollywoodske mačke, kakve su Clara Bow, Marlene Dietrich, Ginger Rogers, Carole Lombard ili Mae West. Njegovo sveto pravilo dobro je naučio i Nikola Mirt. Šiljo se sjetio i dana kad mu ga je izrekao. Dogodilo se u ljeto 1940., dok je uspaljen kao mitski zavodnik Iksion, mazgovskom upornošću tjednima proganjao i vijao renesansno širokogrudnu obudovjelu konobaricu Emicu iz *Hranilovića*, gotovo dvostruko stariju od sebe, primitivnu

plavojku iz Gračana, koja se na svaku dobačenu riječ kesila kao majmunica na bananu. Ustremio je svu domišljatost i lukavstvo kako da je obrlati i podvede je pod jedan vodoravno. Tada mu je Nikola zadivljeno, ali ujedno i zgroženo, pred većim muškim društvom dobacio:

"Ti ćeš, Šiljo, ostati besmrtan. Jer i kad ti bude zvonila posljednja hora i po tebe dođe baka Smrt da te pokupi s ovoga svijeta, slutim kako ćeš čak i nju, makar bio na izdahu snaga, štimati da ti dade onu svoju žensku stvar. Zapanjena baka Smrt će se tada isprepadati i s kosilicom na ramenu bezglavo pobjeći od jedinstvenoga seksualnog manijaka kakav si ti!"

Poslije tih blagougodnih i uhu milozvučnih riječi taštome Šilji se podiglo perje, ali je uzvratio Nikoli:

"Točno govoriš, baćo. Kad su posrijedi žene, moja je misao vodilja latinska: *Ex tincta lucerna omnis mulier eadem.* Da su noću sve mačke crne. Tako su i za me sve ženske jednake pa ih ne biram. U svakoj od njih, dok joj se nabacujem, vidim *miss universum*. S izuzetkom žena mojih prijašina. One su nedodirljive. I svaka od njih u mojim očima umjesto suknje nosi hlače, a umjesto gaćica pojas nevinosti!" Tada je razvezao pripovijedati kako je za nj prijateljstvo više od najsvetije svetinje i samohvalno naglasio: "Tu sam ti, baćo, kao Sicilijanac. Bude li netko u Siciliji ulovljen da je okrenuo prijateljevu ženu, nju će osramoćeni muž rogonja potjerati od kuće. To joj je i jedina kazna. Ali će zato prijatelju koji mu je pljunuo u obraz ili on ili njegovi najbliži odrezati... pogađaš već što. I potom mu ga ugurati u usta! Posve se slažem s takvom višestoljetnom *vendettom*, koja se održala do danas, koliko god okrutna bila!" – pritom je Šiljo, kao u transu, neobuzdano dohvatio nož sa stola i mesarskim pokretom uvjerljivo pokazao kako se izvodi takva operacija, nadopunivši sicilijansku igru u svojoj koreografiji, reskim zviždukavim pokličem: "Fiju!"

Do bijega u partizane Šiljo je cijeli život proveo u Zagrebu. Ali nikad ga se nije zasitio. Govorio je da su se u nj neizbrisivo utisnuli neponovljivi mirisi grada iz tridesetih godina. I dodao kao da mu se umiljava:

"Što god dulje živim u njemu, više ga volim i želim!"

Tri i pol godine nije vidio Zagreba. Koliko ga nije dugo bilo, učinilo mu se da se grad bez njega okrenuo naglavce.

Čim se punim plućima nadisao zagrebačkoga zraka i ponovno se osjetio Zagrepčaninom, usplamtjeli Šiljo počeo je smišljati osvetu Nikoli Mirtu. Primjerenu osvetu narodnome i svome osobnom izdajniku. Dvostrukome otpadniku, bijedniku, mizeriji i ustaškome prirepku koji mu je ogulio kožu i na njegovu ljubavnome porazu osnažio djed Đurin oprezni i poučni savjet: Tko suviše vjeruje, brzo dovjeruje.

Šiljo je slonovski pamtio svako poniženje i nije opraštao ni najsićušniju uvredu. Živio je u skladu sa svojom škorpionskom ćudi: pamti pa vrati! Kao dječak je snatrio da jednom kad poraste velik postane toliko svemoćan da svakome tko mu je učinio bilo što nažao može uzvratiti deset puta opakije.

Nije volio cirkuske klaunove zato što nije zaboravio dječačku boljku.

Tek što je krenuo u prvi razred pučke škole, na tratini u Sveticama šatre je razapeo putujući cirkus *Medrano*. Mali Šiljo došao je sat prije poslijepodnevne predstave i odšetao se iza kola. Cirkus bijaše mjesto u kojem se osjećao sretnim. Tražio je pogledom ljepoticu s plakata da se uvjeri uživo je li ona doista pola djevojka, a naniže riba, ali nije imao sreće da je ugleda. Izbliza je vidio najjačega čovjeka na svijetu, akrobata koji s dugom šipkom u rukama prelazi preko tanke razapete žice s jedne strane arene na drugu, gutača vatre, trbuhozborca s lutkom, mađioničara koji izvlači golubove iz šešira, pravoga crnca koji pjeva hrapava glasa i svira

na trubi, ženske s trapeza u prekratkim suknjicama i nateklih žila na jakim nogama, žonglera koji baca u zrak tanjure a da mu nikad ne padnu, hodača na štulama, krotitelja koji tjera par medvjeda da nogama sve brže okreću bačve na kojima stoje. Ali najsretniji je bio kad je opazio klauna Cvikija, dječjega ljubimca škrbotava glasa, koji je sjedio ispred zrcala. S dogorjelom cigaretom nasred usana, stegnutom slomljenim požutjelim kvarnim zubima, zavraćenih rukava do ispod lakata, nakon što je ispod šarenih halja uvukao jastuk pa mu se trbuh odjednom naduo kao u vepra i pošto je obuo bar deset brojeva veće, na vrhu iskrivljene cipele *a la* Charley Chaplin, Cviki je počeo naticati kartonski baburasti jarko crveni nos. Štrkljavi Šiljo se zadivljeno i pobožno zabuljio u nj kao da je pred njime najveći umjetnik ikada viđen pod zagrebačkim svodom. I kad je skupio hrabrosti da idolopoklonski nespretno pozdravi znamenitoga klauna kojeg je obožavao kao i sva klinčadija i zvonko se smijao njegovim jučerašnjim kalamburima, zagrcnuli Cviki, iz koga su u valovima kuljali omamljivi zadasi rakije, pridigao se s tronošca i neprijazno se obrecne na mališa:

"Što je, što si zinuo, mater ti, je li to majmun pleše?"

Dok se štrkljavi ošamućeni Šiljo nije valjano snašao, klaun Cviki ga je, uz skaradnu psovku, bez povoda i razloga zviznuo. Više od vruće pljuske, iz koje su sijevnule zvijezde, a lice mu danima bridjelo od nje, pekla ga je sramota koju je doživio pred brojnom dječurlijom. Klaun Cviki ga je udario, a da u zjenicu dirnuti Šiljo nikad nije uspio odgonetnuti: što ga je nagnalo da to učini?

Godinama je sanjao zlotvornoga klauna. I na javi i u snovima zamišljao je da će mu, kad ga sretne, bilo kad i bilo gdje stostruko vratiti za pljusku i nakajati se na njemu.

Jednom se probudio u vodi, ulovivši se da je urlao i buncao u snu. Usnilo mu se da je u areni ugledao deset klaunova, a svi su bili navlas nalik Cvikiju. Gledateljstvo im je pljeskalo, a deset Cvikija je razuzdano skakalo, okretalo se preko glave i nestašno se valjalo po zemljanome podu posutom žućkastom piljevinom. Dječak Šiljo, kao osvetnik Zoro, natakao je tamne naočale koje su ga učinile nevidljivim i poput odapete strijele oburvao se na klaune. A onda ih klao zubima kao pregladnjeli vuk koji se uvukao u tor ovaca. Nije se zaustavio dok i posljednjem Cvikiju nije zario očnjake u vrat.

S osvetničkim razmišljanjima o Nikoli osvanulo mu je nezaboravljeno omraženo lice klauna Cvikija. Zar je moguće da još nije pregorio i zatro njegovu pljusku? Zar mu i poslije više od dva desetljeća usplamtjela krv ne može zaspati i smiriti se?

I kao mali nije prihvaćao savjet iz *Evanđelja po Luki*, zapisan u *Svetome pismu*, koji je naučio na satu vjeronauka: *Onome tko te udari po jednome obrazu, pruži i drugi!*

Je li uistinu neizlječivo zlopamtilo? Vodi ga pravilo suprotno kršćanskome kanonu o oprostu. Po njemu trebalo bi kazati: Tko tebe kamenom, ti njega stijenom!

Šiljo je saznao da je ustaški slugančić dr. Nikola Mirt uhićen 19. svibnja 1945., jedanaestoga dana nakon što je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije ušla u Zagreb.

I to onda kad je Nikola pomislio da je najopasniji val nepovratno prohujao. Osjetio se sigurnijim i prestao je strepiti za svoju sigurnost. Povjerovao je da će ga ruka crvene pravde poštedjeti zato što je on, Nikola Mirt, u surovome igrokazu koji nije ni napisao, a ni postavio na životnoj pozornici, bio tek marginalni statist. Bezlični lutak. A zaplet, radnju i rasplet zakuhao je netko daleko jači od njega, koji je vukao konce odozgo.

Nikola se toga kobnoga prijepodneva spustio do Jelačićeva trga i gledao kako partizani i partizanke razvlače zmijoliko *Kozaračko kolo* i narikalački jojkaju: *U livadi, joj u livadi, kobila šarena, to je Ante,*

joj to je Ante Pavelića žena; U livadi, joj u livadi, kobila bez zuba, to je Ante, joj to je Ante Pavelića ljuba; Mislila je, joj mislila je, Pavelića Kata da će biti, joj da će biti, kraljica Hrvata; Pavelić je, joj Pavelić je, gleda sa nebesa, kako Tito, joj kako Tito, Hrvatsku pretresa!

U dva-tri navrata Nikola se čak i ozareno zasmijuljio. Kao da je povlađivao diletantskim tvorevinama partizanskih stihoklepaca.

U isto vrijeme vojnici iz Komande narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) došli su po njega na Zelenjak da ga sprovedu u zatvor u Petrinjsku.

Sačekali su ga i dočekali na ulazu, ne dopustivši mu da uđe u kuću, pozdravi se sa ženom i djecom i ponese bilo što od stvari.

Iva je u suzama, zaklonjena čipkastim zastorom, priljubivši nos na staklo, šutkom pratila s prozora kako joj prestravljeni muž, vezanih ruku na leđa, ubrzano, komično i nespretno, nalik komičarima iz nijemih filmova, u polutrku hita u auto u koji su ga, uz psovke i bubotke ispod rebara kao da ga bacaju lavovima u bezdan arene, ugurala dvojica mišićavih partizana. Smjelo se oduprla ženskome nagonu da ne udari u ridanje i zazove Nikolu iz svega glasa. Zbog blizanki koje su usnule poslije ručka nije smjela dopustiti da im se njen tragični vapaj trajno utisne u sjećanje.

Tištile su je dvije mogućnosti. Budući da Nikoli nisu dali da bilo što ponese, to znači da su ga: ili smjesta odveli na stratište; ili će ga ubrzo, nakon što ga budu ispitali, do navečer osloboditi. Bila je sklonija drugoj. Jer njen muž se, po značaju i poslu koji je obavljao, loptao tek u četvrtoj ustaškoj ligi. Ako ne i u petoj!

Iva nije bila uspješna proročica.

Nikolu Mirta nisu odveli na stratište, ali su ga danima ispitivali i držali uhićena, sve dok ga nisu izveli na suđenje.

Kad god bi ga s dugih saslušanja vraćali okovana u usku ćeliju koju je dijelio s još devetoricom ustaša, njen ulaz činio se Nikoli sve većim. Poput razjapljenih kitovih ralja koje će ga ubrzo progutati. Naloženi strah nesputanije je izlazio iz njega i odavao ga. Kao posljedica nepodnošljiva zatvorskoga iščekivanja.

Šiljo je pomno pročitao zapisnik s Nikolina saslušanja. Sudeći po onome što je izrekao o sebi, branio se da je bio bezopasni pomoćnik ministra narodnoga gospodarstva i zatim gospodarski savjetnik u poslanstvu NDH u Bratislavi. Šiljinu kolegi pravniku, sucu istražitelju Vojnoga suda II armije Vojdragu Berčiću koji ga je ispitivao, Nikola Mirt je, nakon što se nakratko donekle sabrao od bojazni, bezazleno kazao da mu je savjest čista i mirna te stoga očekuje da će ga pustiti. Nikoga nije ubio, osudio na smrt, otjerao u logor ili potkazao. Ni mrava nije zgazio, nastavio je, nego je pošteno radio svoj korisni posao:

“Kao što ću ga i ubuduće raditi i izgarati za dobrobit Hrvatske i pod novim državnim vodstvom” – optimistički je dodao Mirt i zamolio istražitelja da njegove riječi budu doslovce navedene u zapisnik.

Berčić mu je spočitnuo vilu na Zelenjaku, u kojoj još stanuje sa ženom i kćerima:

“Vi, doktore, znate da su ustaše u kolovozu 1941. iz nje potjerali vlasnike, židovsku obitelj Deutschovih, i sljedeće godine je, do jednoga, pobili bez suđenja...”

Smeteni dr. Nikola Mirt odgovorio mu je da veoma žali za njima:

“Da se u tu vilu nisam uselio ja, s tek vjenčanom trudnom suprugom, naselila bi se neka druga obitelj. Prema tome, ničim nisam skrivio tragediju Deutschovih, poštovani gospodine suče!” – zajecao je posramljeno.

Šiljo je saznao da će Nikoli suditi među prvima. Stavljen je u skupinu ustaških djelatnika nižega reda. Zločinaca o kojima nema dokaza da su izravno okrvavili ruke.

Razmišljao je kako bi izvanredno upalilo da uđe

u zatvor, prođe pokraj Nikole nadmoćno nasmijan i napravi se kao da ga ne poznaje, kao da je zrak, kao da ne postoji, dok ga on dotle bude gledao očima ispunjenim nagomilanom nadom i očekivanjem. No Šiljo je odmah prekrižio režiju takve prizemne predstave. Odlučio je da slučaj Nikole Mirta ostavi stihiji. Neka bude što biti mora. Neće kazati nijednu u njegovu korist, ali također nijednom lošom riječi neće utjecati na javnoga tužioca Dragu Desputa. Daleko je od pomisli da se možda kasnije, tko zna kad, opterećuje sjećanjem i osjećanjem da je gurnuo Nikolu u kipući kotao.

A mogao bi mu presuditi i vratiti mu tele za tele, samo kad bi predsjedniku sudskoga vijeća Vojnoga suda kapetanu Vladi Ranogajcu i pogotovu tužitelju Desputu, s kojim je jako dobar, natuknuo što mu je ustaški gad od Mirta zabrljavio dok je on ratovao, krvario, gladovao i smrzavao se u Lici, Gorskome kotaru i na Baniji. I kako suci, uglavnom, poslušaju tužiteljev zahtjev, Nikoli neće ostati ni atom nade da sačuva kožu od kolca i izvuče se od najgorega.

Dan prije uročenoga suđenja Nikoli Mirtu i još petorici okrivljenih ustaša, pukovniku Đuri Miliću telefonirao je iskusni odvjetnik Ante Štokić. Milić ga je upoznao prije rata u sudskim hodnicima dok je kao pripravnik radio u pravnoj službi *Prve hrvatske štedionice.* Unatoč razlici u dobi, na Štokićevo ustrajavanje prešli su na 'ti'. Stoga što je prozreo da je njegov mlađani kolega nesavitljivih crvenih, ljevičarskih pogleda kao i on.

Tek nakon Štokićeve pete urgencije kod tajnice, Milić je popustio i javio mu se.

Što se moglo tako krupno dogoditi kad čestiti profesionalac kakav je stari Ante Štokić najupornije ustrajava s gorućom molbom da se vide?

Odvjetnik je obećao Miliću da mu neće oduzeti više od četvrt sata i prepustio mu neka odredi mjesto i vrijeme gdje će se naći. Ali sudbinski je važno da se vide još danas. Jer će već sutra biti kasno.

"I kobno!" – dodao je zajapureno odvjetnik.

Sreli su se u pola deset u netom otvorenome *Splendidu.* U zraku su se još miješali mirisi boje sa svježe oličenih zidova s duhanskim dimom, parom od rakije, mirišljavom vodicom i kiselkastim znojem. Naručili su čaj s rumom. Dok ga je pukovnik pitao pogledom što se zbiva, odvjetnik nije gubio vrijeme nego kao da ga je mjerio štopericom, nalik svjetskome rekorderu, legendarnome finskom trkaču Paavu Nurmiju. Da ni za sekundu ne prekorači dragocjenih petnaest minuta koje mu je velikodušno podario policijski oligarh Đuro Milić.

Antu Štokića unajmila je Iva Mirt, kći njegova vršnjaka i vrloga prijatelja s kartanja i ribičije, građevinskoga poduzetnika Janka Zdunića da u sutrašnjem procesu brani njezina muža Nikolu.

Štokić se nije pretvarao i komedijaški izigravao hlebinskoga naivca, hineći da tobož ne zna kako su se sudbinski povezali bračni par Mirtovih i Đuro Milić. O tome je odavno čuo, a i Iva mu je onomadne sve ispričala, do posljednje sitnice. Jer on je to od nje bezuvjetno tražio zato što kao branitelj nastoji proniknuti u dušu svojih klijenata.

Najprije je, povjerio je Štokić pukovniku, Iva presjekla dvojbu u sebi i odlučila se poniziti i pokajnički pokucati na njegova vrata u OZN-i. No ipak nije skupila hrabrosti i malodušno je odustala. Zbog uvjerljiva razloga. Bilo bi joj strašno neugodno pogledati u oči Šilji poslije svega što mu je učinila. Potom je rekla Štokiću:

"Čak i kad bih smogla jakost i premostila strah, nelagodu i stid, sumnjam da će se Šiljo udostojati i primiti me!" – dodala je kako mu ne bi ni mrvicu zamjerila i kad bi joj poručio da je ne želi vidjeti. I eto upravo zato Iva je tu osjetljivu misiju prepustila svome odvjetniku. Ako i on uspije doprijeti do prezauzetoga i neuhvatljiva pukovnika.

Teško dišući Ante Štokić je otvoreno razgolitio Ivi prijeteću istinu, a koju ona nije lako i sabrano saslušala. Izgledi Nikole Mirta da mu u prvim valovima suđenja narodnim neprijateljima ne bude

izrečena smrtna osuda jedva bi se mogli izmjeriti u promilima, na apotekarskoj vagi. Pogotovu što mu je za javnoga tužioca određen beskompromisni Drago Desput, a za predsjednika vijeća kapetan Vlado Ranogajec. Nepokolebljivi dvojac, koliko je Štokić iz odvjetničkoga kuta propratio dosadašnje procese, nije bio milosrdan prema ustašama.

Iva dakle nema izbora. Ne smije oklijevati ni minute jer vrijeme vihorno leti. Proganja je izreka Šiljina djeda Đure, jedna od tko zna kolikih, kojima joj je raniji zaručnik punio glavu. Tko razgađa ne pogađa! Ovlastila je zato Nikolina odvjetnika Štokića neka iskoristi poznanstvo s Milićem i pokuša doći do njega na Zrinjevac. No ako i dođe, muči je sumnja želi li Milić bilo što učiniti za negda najboljega prijatelja, za negdašnju zaručnicu i nadasve za njihove kćerkice, nad kojima lebdi prijetnja da će ostati sirotice bez oca. Ante Štokić je usrdno navrzao mladoga kolegu Milića da uzvišeno i velikodušno zaboravi bruku i sramotu koje mu je Iva natovarila svojim nevjerstvom i unatoč ranjenu ponosu pokuša spasiti Nikolu. Napokon, iza njih troje je daleko više mladenačkih lijepih i veselih uspomena negoli neprobavljivih i mračnih incidenata. Štokićev pravnički nerv i poznavanje stanja u OZN-i i u pravosuđu govore mu kako je važna dužnost koju obnaša mladi, ali vrlo utjecajni pukovnik Milić možda jamstvo da se Iva Mirt s djecom i s Nikolinim roditeljima – koji u iščekivanju najgorega u beznađu kopne od straha – sutra mogu nadati dobroj vijesti, koja će im biti ravna blagovijesti. Blagovijest će im svanuti ako predsjednik Vojnoga suda Ranogajec ne bude pročitao okrivljenome Mirtu da mu je u ime naroda presuđena kazna smrti.

Pukovnik Đuro Milić nijednom nije prekinuo odvjetnikovo sažeto izlaganje, ali je u niz navrata napadno pogledao u sat, upozoravajući ga time da, shodno obećanju, poštuje njegovo skučeno vrijeme. Djelić toga svog vremena otrgnuo je zato što izuzetno cijeni Štokićevo poštenje i cehovski ugled.

Kad je Ante Štokić kimnuo, obznanivši da je završio svoje, Milić je, također bez frazerskoga uvoda, preskočivši formalnosti da ne gubi vrijeme, krenuo na prvu loptu:

"Koliko sam te shvatio, doktore, ti u Ivino ime tražiš od mene da razgovaram s Desputom i Ranogajcem. I utječem na njih da Nikola sutra ne bude osuđen na smrt..."

"Da. Ali uz veliku ispravku. Ne tražim nego te najljudskije molim!"

Šiljo je natočio ostatak ruma u čaj i uočio odvjetnikovo ubrzanije trljanje ruku:

"Kako bi se ti, doktore, postavio da si na mome mjestu? Naravno, u slučaju da nadvladam razumljivu nelagodu, izvučem petlju iz sebe i nađem se oči u oči s Desputom i Ranogajcem. Kako bi ti pokrenuo razgovor? Što bi im kazao? I što mi savjetuješ: kako da se obranim ako me netko od njih ili, što je vjerojatnije i gore, obojica najprije nagrde kao dripca, a onda me s pravom prijave ministru unutrašnjih poslova zato što se miješam u neovisnost sudstva? Da zlorabeći položaj zaobilazim zakon? Što ako posumnjaju da ganjam milost za istaknutoga ustašu iz osobne koristi? Da sam potplaćen, reci mi, ha..."

Pukovnik je očekivao da će promišljenim razlozima obeshrabriti odvjetnika. No sposobni Ante Štokić pripremio se i za taj protuudar pa mu je, ne promijenivši izraz lica i ukočivši dotle razigrane prste, sugestivno rekao:

"Svjestan sam, mladi kolega, da te u Ivino ime na koljenima molim za delikatnu intervenciju kojoj, moguće je, nema presedana u novome narodnom pravosuđu. I stoga bih – kad si me već pitao kako bih se ja ponio – pošteno otvorio karte pred njima i kazao im da si s Nikolom Mirtom bio najbolji prijatelj od zabavišta do diplome. Sve dok se niste zasvagda razišli, zato što je on 1941. otišao na ustašku stranu, a ti na partizansku. Ali bih im dodao i to da te je kao ustaša, koji je godinama bio potanko upućen u tvoju komunističku pripadnost, Nikola

u dva navrata spasio od uhićenja. Priznao bih im i zaruke s Ivom, a tome bih dometnuo i da je ona, dok je bila s tobom, osuđivala Nikolu zbog prelaska pod ustaški stijeg. Oni će sami zaključiti da je cura nesmotreno pokleknula pred Nikolom nakon što si je nenajavljeno ostavio dok si prebjegao na slobodni teritorij. I danima nije znala gdje si."

"Iva ti se, dakle, ispovjedila kao svećeniku, je li, doktore?" – pukovnik, dotle željezna lica kao u indijanskoga poglavice Bika Koji Sjedi, najzad se udostojao počastiti Štokića posprdnim osmijehom.

"Rekao sam ti da sam od nje tražio punu istinu" – dobroćudno se nasmiješio odvjetnik. "Tvoja, Ivina i Nikolina sudbina je, rekao bih, biblijska. Najbolji prijatelji na suprotnim zaraćenim stranama, a djevojka postavljena između njih. Pročitao sam više knjiga i pogledao dva-tri filma na sličnu temu. Iako nisu nove, takve životne priče uvijek su dramatične. Vaša, napose..."

Pukovnik i odvjetnik zadržali su se u *Splendidu* više od pola sata.

"Nisam, doktore, pametan što mogu učiniti. Suđenje je sutra i pitanje je hoću li stići da pronađem Desputa i kapetana Ranogajca. A veće je pitanje hoću li imati tri čiste da odem k njima. Razmislit ću usput..." – rekao je pukovnik dok su se rukovali. Nije mu promaklo Štokićevo nervozno struganje petom.

"Smijem li ti predvečer telefonirati i pitati te o ishodu razgovora? Onako, zaobilazno, oko kere pa na mala vrata..." – uznemireno se grčio.

"Radije nemoj, doktore. Večeras neću biti raspoložen slušati bilo kakva pitanja... Saznat ćeš sutra!" – pogledao ga je kruto. Toga časa pukovnik Milić još nije bio prelomio u sebi: hoće li okrenuti Desputov i Ranogajčev broj. Lomio se zbog brda razloga koji su mu govorili: zovi ih! I jednako ih je mnogo bilo koji su mu savjetovali: nemoj ih zvati! Još nije mogao shvatiti i pomiriti se kako je žena raskošna duha kakva je Iva upala u opaki začarani krug, popustila i predala se u ruke trapavome i lako zbunjivome Nikoli, čija su udvaranja, sjetio se, bila sirova, a komplimenti ženama nabiflani?

"Što da poručim Ivi?" – usporivši, odvjetnik je teško iscijedio posljednje pitanje.

"Koga joj vraga trebaš poručivati od mene?" – obrecnuo se pukovnik kome je krv navalila na lice, a čelo se oznojilo. "Iva zna da smo se sreli i zar joj to nije dovoljno? Ako baš imaš vremena napretek, baci večeras s njome grah i pogledajte što će se dogoditi sutra!" – požalio je zbog mučne arogantne poruge, ali se ipak nije ispričao iznenađenu odvjetniku. Opsovao je poluglasno, više za se nego iz želje da ga on čuje. Bio je svjestan svoga opakog običaja da se gdjekad naruga ljudima i kad za to nije trenutak.

Anti Štokiću će ova noć biti duga.

Nikoli Mirtu sigurno najdulja u životu, kad minute postaju sati, a metri prijeđeni u ćeliji kilometri. Možda i njegova posljednja noć.

Pošli su, pukovnik prečicom preko zrinjevačkoga parka u ured, a odvjetnik pločnikom prema Glavnome kolodvoru.

Čim se utopio u gomilu prolaznika, odvjetnik Štokić osvrnuo se iza sebe. Kad je vidio da pukovnik Milić brza koraka grabi prema zgradi OZN-e, lupeški brzo ušuljao se u glavni ulaz hotela *Palace*.

U dnevnome baru čekala ga je Iva, čije su žive radoznale zelenkaste oči upijale odvjetnika. A on je prštao sretan poput bokca koji je upravo isprosjačio bogati milodar. S lica mu je zatitralo ufanje da će mu molba ipak biti uslišana. Bivao je sve uvjereniji da će mu posljednji žeton koji je *va banque* bacio samo na jedan broj na zelenome kockarskom stolu donijeti žuđeni dobitak. Odložio je duboku i široku crnu odvjetničku torbu od teleće kože koju mu je poklonio otac, prihvatio pruženu Ivinu malu ruku i bez njezina pitanja visokoparno izdeklamirao:

"Siguran sam, draga Iva, da moj pohod Miliću

nije bio promašen! Štoviše, znam da sam napravio uspješan posao. Vrlo uspješan!"

"Što vam je rekao?" - požurivala ga je nestrpljivo.

"Nije obećao ništa *ipsissima verba,* izričito i određeno. No kako me predosjećaj nikad nije izdao, neće ni danas! Devedeset devet posto sam uvjeren da će Đuro pomoći!"

Nepovjerljivo ga je pitala:

"Ali što, gospodine doktore, ako se protiv Nikole okrene onaj jedan postotak?"

Odvjetnik samouvjereno odmahne rukom i glavom:

"Upamti, Iva, nikad nisam izgubio kad je na mojoj strani bilo devedeset devet posto izgleda. Neću ni sada, nakon što sam uspio iz Đure Milića izvući njegov bolji *ego* i sugestivno ga natjerao da se zauzme za našu stvar" - odgrmne.

"Kažete, nije obećao..." - Iva je tražila matematički precizan i najkonkretniji odgovor od kojeg je, kako joj se učinilo, odvjetnik Štokić migoljio.

"Budi sigurna da će se zauzeti. Odavno i dobro poznajem Đuru Milića..." - kratkovidno je provirio.

Ivin uzdah bijaše dug i dubok:

"Zato i strahujem. Jer i ja ga poznajem. Dulje od vas. I, bojim se, bolje od vas!"

Promatrala ga je hipnotizirano. Osjetila je da je snaga napušta. Kad se bezvoljno podigla, prvi koraci bili su joj nalik pijanoj kokoši.

Pukovnik je posredstvom kućne centrale okrenuo troznamenkasti interni izravni broj javnoga tužioca Drage Desputa, čiji je ured bio na suprotnome krilu. Ozario se kad se odmah oglasio. Nije bio siguran bi li ga još jednom pozvao da ga sada nije našao:

"Jesi li u gužvi, baćo? Nisi... Sjajno. Naruči nešto za piće. Bilo što, svejedno mi je. Potreban si mi na desetak minuta... Stižem!"

Iz navike je zadržao slušalicu dok nije čuo da je na drugoj strani kratko kliknulo i škljocnulo i sjurio se dugim zatamnjenim hodnikom.

Šiljo je Dragu znao iz studentskih dana. Vidjeli su se potom u tri-četiri navrata u ratu i srdačno se pozdravili kao stari zagrebački dečki. Primijetio je da je poslije povratka iz partizana Drago svoj rječnik iskvario sindikalističkom frazeologijom mada, kad bi se opustio, nije bježao od zagrebačke opore periferijske kajkavštine.

U sobi je, osim uobičajene ikonografske postavke: Tito, Staljin, Marks, Engels, Lenjin i Bakarić, razapeta i parola ispisana crvenim slovima na tvrdome tamnobijelu papiru koja opominje javnoga vojnog tužioca da se ne smije prepustiti bolećivosti nego mora ustrajavati na najoštrijim kaznama neprijateljima i izdajnicima. To su riječi tridesetjednogodišnjega Ličanina Rade Končara, sekretara Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske, snažno izgovorene 22. svibnja 1942., nakon što ga je talijanski specijalni vojni sud u Šibeniku osudio na smrt strijeljanjem, a sudac poslije izricanja presude pitao hoće li zatražiti pomilovanje: *Ne tražim od vas milost, niti bih vam je dao!*

Zlehudi znak. Sutra će Nikola teško umaći udesu da ne ispije samrtnu čašu.

Dobrih pet minuta Šiljo je odugovlačio da kaže Desputu što ga je dovelo k njemu. Kad je potrošio teme o prošlim ratnim i sadašnjim tegobnim i napornim vremenima, o zvanju policajca koji okusi ono što obični smrtnik neće ni da mu je pet života, i o poslu kojeg je preko glave, napokon se sabrao i pitao ga:

"Je li tako da sutra ujutro sudite Nikoli Mirtu?"

Desput je popucao od preglasna smijeha i drugarski pljesnuo Šilju po ramenu:

"A zbog njega si došao, staro zlopamtilo!" - zavikao je što mu grlo daje, i dok Šiljo nije stigao otvoriti usta, nastavio: "Sve znam, druže Šiljo, sve znam. Pročitao sam Mirtov dugi iskaz na saslušanju pred drugom Vojdragom Berčićem. Izbrbljao je da ste bili najbolji prijatelji od djetinjstva i da

ste ostali sve dok on nije postao ustaša, pa si se ti zato ohladio i udaljio od njega! Rekao je još da te je 1941. dvaput spasio od ustaškoga hapšenja, iako je znao za tvoju komunističku pripadnost... I da se 1942., nakon što si već odavno otišao u partizane, oženio s curom po imenu Iva Zdunić, s kojom si ti bio zaručen, i s njome dobio cure dvojčeke... Je li prokazani ustaški gubavac nešto slagao?"

"Ništa nije slagao. Sve je točno nanizao..." – potvrdi sumorno Šiljo i iscijedivši priličan gutljaj *Stockova* konjaka iz ratnoga plijena okomi pogled u Desputa: "Što će biti s Mirtom?"

"Još pitaš! I da nije sagriješio prema tebi, zna se što mu slijedi. A ovako se taj bandit pogotovu neće izvući" – obznani tužilac. Smrtna kazna koju će zatražiti za doktora Nikolu Mirta već je napisana u njegovu završnome pledoajeu: "Moraš cijeniti, druže, to što sam te drugarski oslobodio napora. Zato što sam nisi morao zaiskati od Vlade Ranogajca i mene poravnanje dugova s ustaškim licemjerom koji te sramno izdao! Neće taj, majci, prevariti komunističku pravdu. Oko za oko, zub za zub. Sve će biti gotovo sutra: i suđenje, i izricanje presude, i izvršenje. I smrt fašizmu! Cakum – pakum! Po kratkome postupku, druže Šiljo!" – odusljio je Desput.

Šiljo ga prekine u osvetničkome zanosu:

"Nisam, druže Drago, došao k tebi da za Mirta zagovaram smrtnu kaznu nego suprotno. I da te pitam: može li je ikako izbjeći?" – opazio je kako je svojim istupom smeo javnoga tužioca, koji se ukočio od zaprepaštenja kao da je on osuđena duša. Kao da ga je podlo bolno udario između nogu. I zato, dok se Desputu mozak još nije razbistrio i ponovno se domogao riječi, Šiljo u dahu krene s govorom koji je smišljao od rastanka s odvjetnikom Antom Štokićem: "Pazi, druže, ne kanim se ni slučajno miješati u tvoj odgovoran i vrlo zahtjevan posao. Samo bih te zamolio da me saslušaš i shvatiš... U Zagrebu i kumice na Dolcu pričaju da smo Nikola Mirt i ja bili nerazdvojni i da mi je on kasnije, nakon što smo se politički razišli, maznuo zaručnicu. E sada, bude li osuđen na smrt, što je nedvojbeno zaslužio kao budala koja se prodala ustašama za trideset srebrnjaka, svejedno neće biti malo onih koji će pričati da sam ja bio taj koji mu je smjestio kuršum. Slažem se da pravda mora biti jednaka za sve. No mislim da u slučaju s Nikolom Mirtom valja učiniti iznimku. Zbog mene. Da se ne bi reklo kako pobjednici presuđujući poraženima da koji put, na svoju ruku, u krvi naplaćuju osobne račune. Time bi bila bačena ljaga na našu borbu. Ne bi se pričalo da je Nikola Mirt osuđen u ime naroda, nego u ime pukovnika Đure Milića, koga Zagrepčani poznaju kao Šilju. Iva bi kazala da sam nezahvalno zaboravio kad me Nikola 1941. vadio iz kandža ustaške policije. Jer Iva, i ne samo ona, misli da se ja zato što sam pukovnik OZN-e smijem miješati u ingerencije suda" – Šiljo je ubrzavao kao da negoduje: "Mirt se užasno ogriješio i daleko sam od toga da ga ne treba strogo kazniti. No i ti znaš, druže, da taj štakor nije bio ubojica nego ustaški potrčko. Lajavo laprdalo koje nikoga nije životno i egzistencijalno ugrozilo. Poštedimo li mu život, Mirt kao vrsni gospodarski stručnjak nakon preodgoja u zatvoru može postati iznimno koristan. Mlad je, u dvadeset osmoj, kao ti i ja. Moramo razmisliti i o tome kako će njegove curice odrastati pod čudovišnim opterećenjem da su im partizani ubili oca... Od povratka u Zagreb nisam se sastao ni govorio sa svojom bivšom zaručnicom Ivom. I neću, zato što nemam volje i živaca da je vidim." Ustao je i uznemireno počeo šetati: "Ovo što ti sada kazujem izlazi iz mene. Dakako, na tebi je da stručno procijeniš i ocijeniš kakvu ćeš kaznu zatražiti za Mirta. Kako god odlučiš, budi uvjeren da se naš uzorni kolegijalni, partizanski i drugarski odnos neće izmijeniti ni za jotu. Još ću ti priznati da me muči pitanje kako bih presudio kad bi ti bio na mome mjestu, a ja na tvome? Pitam se: da li bih ja, kao javni tužilac Drago Desput, poslušao Šilju Milića i odustao od smrtne kazne?" – završio je

uvjerljivo Šiljo, birajući pred Desputom riječi koje svatko voli slušati o sebi i svojim profesionalnim vrlinama. Ali je ostao vrlo odlučan da pred njime ne spomene jutrošnju intervenciju Nikolina odvjetnika Ante Štokića.

Pukovniku je laknulo kad se javni tužilac složio s njime. Govoreći kao da se zavjetuje rekao mu je kako ga je razumio kao čovjeka, komunista i borca kome je na srcu da čistoća i sveti ideali narodnooslobodilačke borbe ne budu okaljani pod paljbom reakcionarnih blebetala. Svjestan je kako bi smrtna presuda Mirtu, ma koliko pravedno odvagnuta, bila nepravedno ubilježena u Šiljin raboš. Tko bi zauzdao reakcionarna, malograđanska i buržoaska salonska jezičarska ogovaranja o povrijeđenome pukovniku koji je Nikolinom lubanjom naplatio zadovoljštinu zato što mu je preoteo zaručnicu.

"Uvjerio si me da za Mirta ne zatražim smrtnu kaznu kao što sam namjeravao... Ali, ne mogu ni zatražiti manje od dvadeset godina" - odlučno je naglasio javni tužilac pogađajući se kao da je na javnome nadmetanju. Sve učestalije žmirkajući segnuo je za papirima sa skiciranom završnom riječi i brzo ih izlistao. Da bude uvjerljiviji pred Šiljom, naliv-perom je teatralno prekrižio već napisanu rečenicu da zahtijeva kaznu smrti strijeljanjem. U preinaci je dodao da za Mirta predlaže dvadeset godina strogoga zatvora: "Kao olakšavajuću okolnost istaknut ću da je okrivljeni jednoga našeg istaknutog zagrebačkog ilegalca 1941. dvaput izvukao od ustaške policije kad ga je namjeravala zatvoriti. Naravno, neću spomenuti da si to bio ti, druže Šiljo" - rekao je solidarno.

"Hvala ti, baćo, što si marksistički ispravno ušao u srž problema..." - pukovnik se prekasno ujeo za jezik kad je čuo sebe dok pred tužiocem izgovara najodvratniju frazu ikada zamiješanu u njegovoj glavi. Ali Desputa je izdalo razblaženo lice s kojeg se pročitalo da mu je Šiljina pohvala godila srcu. Bila mu je veoma draga i povoljita:

"Druže Šiljo, povremeno koristi izmijeniti mišljenja" - tužitelju je imponiralo što je i on, uzvraćenom pohvalom, udobrovoljio pukovnika čijim se sposobnostima divio.

Popili su još po konjak.

"Sada ću pozvati i Ranogajca..." - reče Šiljo.

"Nema potrebe, druže Šiljo. Ono što ja predložim to drug Vlado prihvati i smrt fašizmu! Upozorit ću ga sutra na suđenju, za svaki slučaj..." - javni tužilac Drago Desput nehajnom velikodušnošću otklonio je Šiljino zauzimanje.

Pukovnik Milić i javni tužilac Desput prvi su znali da Nikola Mirt više ne stanuje u susjedstvu boga pakla. I da mu život nije na zastavi izvješenoj na pola koplja.

Iz podnevnih vijesti zagrebačkoga radija Šiljo je u uredu saznao da je trećeokrivljeni Nikola Mirt osuđen na dvadeset godina strogoga zatvora, trajni gubitak građanskih prava i konfiskaciju cjelokupne imovine. Presude ostaloj petorici nije saslušao. Potom je naložio tajnici neka odvjetniku Štokiću, ako ga bude tražio, kaže da je otputovao službeno na teren i da ga neće biti dva tjedna.

Desetak minuta potom Ante Štokić doista je telefonirao pukovniku Đuri Miliću.

Pukovnik nije mario što previjani odvjetnički korifej neće progutati tajničinu prozirnu žvaku da je njen šef na službenome putu. Štokić je lako oprostio tu podvalu mladome pravničkom kolegi koji je sačuvao život njegovu branjeniku Nikoli Mirtu.

Kad se činilo da će konačni ishod biti pogibeljan po njega, Đuro Milić ga je u posljednjem trenutku izvukao iz tame da ne bude progutan u noći vještica. Zato mu se odvjetnik želio odužiti i zahvalno ga pozvati na večeru u *Gradski podrum*.

Svi Štokićevi pokušaji da dopre do pukovnika ostali su bezizgledni.

Antu Štokića je poslije suđenja ogrijalo sunce.

"Jesi li se sada uvjerila, mala, kako se moj susret s pukovnikom Milićem nije desio na sajmu praznih

obećanja? Mužu ti je ostala glava na ramenima! Što sam ti rekao, ha?" – razdragano se nadvikivao s Ivom i euforičnije nastavio: "Usuđujem se kazati da je Milić učinio nešto što se prije činilo nemogućim. No postoje i nemoguće mogućnosti. Događaji veći i od najveće senzacije! Obavio je posao za pet!"

Slavili su kao da Nikola nije osuđen na dvadeset godina nego na dvadeset sati.

Zagreb, četvrtak, 23. rujna 1951. u 9.10

Tajnica mu se javila iz susjedne sobe:

"Druže pukovniče, traži vas izvjesna Iva Zdunić... Hoću li vam je prespojiti?" – pukovnik je pokošeno zabrtvio usta, nekontrolirano trznuo glavom, a misli su mu otplovile protiv struje. Nakon što nekoliko sekundi nije dočekala odgovor, tajnica ga je pitala: "Ili da drugarici kažem da ste na sastanku? A možda je bolje: na terenu?"

U prosincu će isteći deseta zima da Šiljo nije vidio Ivu. Razmišljao je kako je doista čudno da nije natrapao na nju. Zagreb je ipak mali tako da se, bilo kome milo ili ne, jednom moraš sudariti sa svakim koga želiš sresti. A pogotovu s onim koga ne želiš. Na cesti, utakmici, koncertu ili izložbi, u tramvaju, kavani, parku, kinu ili kazalištu...

Šiljo nije čeznuo da se sretne s Ivom. Pitao se što bi rekli jedno drugome poslije njezina izdajništva? Što poslije toliko godina? Zato je zahvaljivao slučaju što ga je poštedio nelagodnih tjeskobnih scena. Kako bi ih podnio? Vjerojatno bi se osjećao kao u zrakopraznu prostoru. Bi li umio sastaviti suvislu, makar i lakonsku rečenicu? Sada ipak ne bi okrenuo glavu od Ive kao što bi zagrižljivo učinio prije tri-četiri godine, jer vrijeme je lagano cijelilo životne ogrebotine... Ali jedva bi je pozdravio, tek onako preko volje. Daleko bilo da bi je pozvao na kavu i pitao što je s njom? Mada bi ga zanimalo da čuje kako je i kako spaja kraj s krajem. Saznao je da je s curicama koje su pretprošle jeseni krenule u školu još u ljeto 1945. morala napustiti vilu na Zelenjaku, u koju se uselio neki general, i da se preselila u obiteljsku kuću na Trešnjevci, kod Nikolinih roditelja. Zna da je zaposlena u Sveučilišnoj knjižnici. I da jednom u dva mjeseca posjeti Nikolu u Staroj Gradiški. No unatoč njegovoj molećivoj želji nikada nije povela blizanke da vide oca. Plašila se duševnih posljedica koje bi se neizbrisivo uvukle u nedužne dječje glavice poslije gorkoga susreta s tatom u depresivnim robijaškim haljama... Novosti o Ivi, mada ga nikad nije pitao o njoj, prenosio mu je spontano Nikolin odvjetnik Ante Štokić kad bi koji put popili nedjeljnu prijepodnevnu kavu u *Kazališnoj kavani* ili u *Dubrovniku*. Šiljo bi ga saslušao šutljivom uglađenošću, ali pritom ne pokazujući riječju ili migom da ga bilo što zanima o Ivi i Nikoli Mirtu.

"Iva mi je nekoliko puta ponovila da su joj pouzdani glasovi dojavili kako samo zahvaljujući tvome zauzimanju Nikola nije legao u već otvoren grob!"

Šiljo je netremice prešao preko Štokićeve poruke. Svoje tuge i rane zbog Ive muškarački je zaključao u najdublje pretince srca i stisnuvši zube nije dopuštao da ga svlada potišteni osjećaj gubitnika. Možda ju je zato brže odbolovao. Sportski se tješio da valja znati gubiti. I poraz je prateći dio života.

Nije čuo je li se Iva u međuvremenu s nekim zbližila ili spetljala u nekome flertiću. Da jest, ta bi novost najvjerojatnije došla do njegovih uha. Šiljini prijeratni prijatelji povremeno su se spominjali Ivu i potezali razgovore o njoj. Nisu ga propuštali podsjetiti da je bila stvarno zgodna mačka... Kadikad bi se upitao kako Iva izgleda danas kad je pregazila tridesetu i promijenila četvrtu banku, kao što vele Zagrepčani.

Kad je o svome tridesetom rođendanu, 26. listopada 1947., obišao logor u Staroj Gradiški, a uoči inspekcije američkih kongresmena, nije pomišljao da se vidi s Nikolom, iako je mogao. Obojica bi se

osjećala blesavo i izgubljeno. Ne zna se kome bi teže pao taj čeoni sudar u četiri oka: robu ili gospodaru. Među njima uistinu više nije bilo što da se kaže. Zato se, kad su se zatvorenici vraćali s rada prije ručka i večere, Šiljo povlačio između četiri zida svoje sobe da izbjegne neželjeni susret.

Puhao je i na hladno zato što se opekao nakon što su njegovi KNOJ-evci u drugoj polovici svibnja 1945. uhitili stasitoga Zagrepčanina Josipa Vragovića, doktora prava i iskusnoga elitnog policajca, koji je revno služio i jugoslavenskome kraljevskom, ali i ustaškome režimu. Oba puta bio je ravnatelj redarstva u Zagrebu. Okrivljen da je u kraljevini Jugoslaviji kao šef Političkoga odjela policije željeznom rukom razbijao komunističke skupine, a za NDH njima još više napunio zatvore, bio je najprije osuđen na dvadeset godina stroge tamnice. No poslije žalbe nezadovoljnoga republičkog javnog tužioca Jakova Blaževića, izrečena mu je najstroža, smrtna kazna. Zahvaljujući briljantno sročenoj, antologijskoj protužalbi odvjetničkoga meštra Ive Politea – a kad se vjerovalo kako nema sile koja će njegova štićenika spasiti da ne omasti uže na galgama – Vrhovni sud Hrvatske zapanjio je pravnički svijet poništenjem te činilo se nedodirljive autokratske odluke. Josip Vragović bio je tako pošteđen da ga ne povedu na posljednju jednosmjernu vožnju do stratišta. Vratili su mu prvotno presuđenih dvadeset godina, koje je 1946. otpočeo robijati u Lepoglavi i nedugo potom nastavio u Staroj Gradiški.

Šiljo je poznavao Josipa Vragovića kao vrsnoga sportaša. Djelovao je silno poput Atlanta od krvi i mesa. Slušao je ciklus njegovih izvanrednih predavanja kad je kao gostujući profesor 1938. govorio zadivljenim studentima Pravnoga fakulteta. Procijenio ga je kao kriminalista najviše izvanserijske razine, a svoj visoki sud o njegovim stručnim vrlinama nije izmijenio ni kad su nepomirljivo stali na suprotne strane barikada.

Domalo šezdesetogodišnji Vragović beznadno je očekivao suđenje u nimalo romantičnoj samici zatvora u Petrinjskoj ulici. Šiljo je zapovjedio da mu ga privedu. Sada, dok je najlomljiviji, želio je iz njega izvući što više korisnih detalja o ustaškim policijskim tajnama.

"Što vam je ovo trebalo, doktore?" – počeo je sažalno Šiljo dok je sprovodnik otključavao lisičine Vragoviću. S tek niklom, tri dana nebrijanom bradom boje papra više nije bio slika i prilika uščuvana muža koji, premda u godinama, nije dopuštao da ga vide neobrijana, otrcana i ofucana. Njegova odijela od skupih štofova, skrojena po mjeri u prestižnu salonu braće Masnec na Zrinjevcu, otkrivala su intelektualca rafinirana ukusa koji drži do svoga izgleda i tijela. Današnje izmijenjeno izdanje ratnoga zločinca Josipa Vragovića daleko je od blistava portreta donedavna idealnoga modela koji nenasmijano uživa kad se o njemu priča da je svemoguć, da može učiniti sve i nabaviti sve, da poznaje svakoga na svijetu, i u čijem pojmovniku ne postoje riječi ne znam i ne mogu.

"Da je rat drugačije završio, mladi gospodine pukovniče, najvjerojatnije bih to isto ja vas pitao u ovoj sobi i s vašega mjesta!" – odgovorilo je izmijenjeno, porušeno i od straha ukočeno izdanje Josipa Vragovića iz lipnja 1945.

Kad se pribrao i ponovno se vratio u normalu, dotle na čas zbrkani i zatečeni pukovnik u zamjenu za život ponudio je Vragoviću suradnju. Da kao prekaljeni profesionalac preko njega surađuje s OZN-om i kao savjetnik iz sjenke sačuva guzicu.

"Radili ste za kraljevinu Jugoslaviju i za ustašku Hrvatsku pa ne vidim razloga zašto ne biste svojim stručnim znanjem pomogli i policiji komunističke Jugoslavije?"

Uronivši glavu u šake Vragović je uskomešanih osjećaja zastenjao:

"Prekasno i previše tužno za novi početak, mladi gospodine!"

Pogreznuti Vragović bio je sto kilometara dale-

ko od kultnoga glasa koji ga je godinama pratio da je najhladnokrvniji hrvatski kriminalist. Leden kao kama. Tako su ga veličali i bogoliko opisivali općinjeni suradnici. Govorili su kako njegovo nepomično lice kao da je izmiješano od voska nikad ništa nije otkrilo. Svijetle vodnjikave oči savršeno su se uklapale u pruski uredni i vojnički dotjerani profil policijske ikone. Bezlične, studene i ravnodušne za sve što vide. Ravnodušne prema dobru i zlu.

Ali još dalje od uobičajene standardne visoke forme bio je toga jutra loše raspoloženi pukovnik Milić. Nenavikao da nemoćan i izgubljen pasivno i amorfno prati igru druge, premoćnije strane, na kraju je u sebi morao priznati kako ga je Vragović verbalno potukao. Nadgovoren i začepljenih usta ostao je bez suvisla odgovora. Šiljo, mladić munjevitih asocijacija, koji se i u najžešćim dvobojima riječima *schlagfertig* uspjelo nosio i s najblagoglagoljivijim i najoštroumnijim sugovornicima, Vragovićevu pametnu, nenametljivu lekciju prihvatio je kao nauk i putokaz. Utuvio je da koliko mu god bude moguće ubuduće izbjegava osuđene i zatočene znance, prijatelje i kolege. Pogotovu će kao od vatre bježati od razgovora s njima, svojim današnjim uznicima. Sve dok kao antipodi budu živjeli u stadima koja ne podnose jedno drugo.

Vratila mu se u sjećanje bajka koju je u gimnaziji ispričao mudri profesor latinskoga Pavao Pauš. O čovjeku koji je u šumi naletio na zmiju i odrezao joj rep. Zmija da mu se osveti, otrovno mu ugrize sina. Poslije nekoliko godina, čovjek je potražio zmiju i ponudio joj da se pomire:

"Ah, ne!" – odbije ga zmija. "Sve dok ja gledam svoj odrezani rep, a ti sinovljev grob, među nama neće biti mira!"

23.

Zagreb, nedjelja, 21. siječnja 1951., ispred Gradske kavane

Iz galerije Šiljinih, mahom kavanskih i birtaških znanaca i pajdaša, poznatih zagrebačkih likova, osuđenih zbog političkoga, kulturnog, glazbenog, sportskog, kazališnog, zabavljačkog i ostaloga javnog djelovanja u NDH, a koje su oslobodili, prvi s kojim se našao licem u lice bio je toga prozeblog nedjeljnog prijepodneva komičar Viki Glovacki. Dvije godine mlađi od Šilje svestrano nadareni glumac, tekstopisac, pjesnik, skladatelj, pjevač, glazbenik i redatelj pušten je prije osam dana iz Zavoda za prinudni rad u Staroj Gradiški nakon što je odgulio pet i pol od sedam presuđenih godina.

Viki je 1939. kao brucoš na pravu postao popularno lice. Sve ga je učestalije bilo u kabaretskim, kazališnim i radijskim humorističkim programima. Privlačna majušna pojava široka vrata, kratkih nogu i zdepaste građe, koja je mogla stati u srednju kacu za kiseljenje zelja, činila ga je sličnim američkoj mega zvijezdi Mickeyju Roonieju, a neodoljivo šarmantni poderani glas, kojim je urnebesno slatko zasmijavao i uveseljavao svoje sve brojnije poklonike – nisu promakli očima i ušima ministara, oružanih snaga Slavka Kvaternika i narodne prosvjete dr. Mile Starčevića. Iz domobranske vojske, u kojoj je ubrzo po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske počeo služiti u Dočasničkoj školi u Varaždinu, Vikija, kojemu je krsno ime bilo Viktor, po njihovu nalogu premjestili su 1943. u Zagreb, u Prosvjetnu bojnu. Na ideološkome tečaju prošao je pripremu za voditelja promidžbenoga radijskog magazinskog ciklusa *Hrvatskom vojniku*, koji je potom s naslovom *Hrvat u borbi* pod njegovom rukom sve do pada Pavelićeva režima išao svakodnevno, i to dvaput, u podne i u deset navečer. Te emisije bile su bez premca najslušanije na zagrebačkoj Državnoj krugovalnoj postaji. Razvodnik – đak Viki Glovacki dirinčio je konjski naporno. Pisao je većinu tekstova, a u goste su on i njegova ekipa – u kojoj su bili: Krešimir Golik, Braco Reiss, Miško Petranović, Meho Sefić i Ivo Robić – osim političkih i vojničkih majordomusa pozivali pred mikrofon vodeće glumce, pjevače, sportaše i ine narodne miljenike. Viškove neiscrpljive snage Viki je trošio glumeći u međuvremenu na nekoliko zagrebačkih scena, a još više kao nadahnuti voditelj programa na priredbama za domobranske i ustaške postrojbe. Na svoje stihove Viki je uglazbio *Budnicu* koja je postala himna pitomaca Prve satnije Domobranske zastavničke škole i bila hit pjesma te jednako široko prihvaćenu *Koračnicu IV. Stojničke sati,* kojom je počinjao radijski program *Pjesme hrvatskih mornara*.

Viki Glovacki za masovnoga bijega u Austriju, mada mu je bilo ponuđeno, nije umakao iz Zagreba, nego je – doslovce pred mikrofonom koji je naglo utihnuo – 8. svibnja 1945. u zgradi Državne krugovalne postaje u Vlaškoj ulici radeći svoju emisiju dočekao ulazak partizanske vojske. Samopouzdano je računao da ga komunistička vlast neće dirati zato što je bio samo komedijaška zvijezda. Još u eri Williama Shakespearea, glumce su držali

za neodgovornu i manje vrijednu čeljad. Dva mjeseca takva Vikijeva logika prolazila je s pokrićem. Ali 18. srpnja milicionari su ga zaustavili po povratku s hodočašća u Mariji Bistrici i strpali ga u zatvor u Đorđićevoj.

Vojni sud Komande grada Zagreba presudom zavedenom pod brojem 1887-45 osudio je 25. kolovoza 1945. Vikija Glovackoga na sedam godina prinudnoga rada i pet godina gubitka svih građanskih prava osim roditeljskih kao ustaškoga zelota i suradnika okupatora koji je bezočno javno izvrgavao ruglu partizane, komuniste, Sovjetski Savez, Crvenu armiju, Staljina, angloameričke saveznike, Srbe i Židove te da je potom širio lažne, alarmantne glasove o povratku Vladka Mačeka na vlast i pokušavao organizirati otpor sadašnjoj vlasti u korist ustaša.

Bila je zubata zima, poput onih iz kičastih opisa u pučkoškolskim čitankama.

Viki Glovacki, u tankim plitkim ljetnim cipelama jer zimskih nije imao, tabanao je oprezno i nesigurno da se ne posklizne na nataloženu neočišćenome ledu te ugledao kao utvaru Šilju Milića. Smramorio se pred pojavom negdašnjega prijatelja, odjevena u teški plavi šinjel pukovnika milicije. U Staroj su Gradiški za Vikija i obični milicionari postali zakon i razlog za stravičan strah. A sresti na javi pukovnika s tri pozlaćene zvijezde od mjedi, trokutasto zabodene između dvije žute crte na epoletama, potreslo ga je više nego što bi ga prepao zakrabuljeni Frankenstein iz najkošmarnijih priviđenja. Kao da se pred njim stvorio car. I više od cara. Božanstvo koje se s oblaka obrelo na zemlju.

Iako se u posljednje dvije prijeratne godine učestalo družio sa Šiljom, Viki je, opterećen razmišljanjima koja su mu sumanuto prohujala, kanio oboriti glavu i mimoići se s njime kao da ga odsutno zanesen nije primijetio. Ponadao se da će mu Šiljo uzvratiti jednako odglumljenom ignorancijom.

Pokolebani Viki je zakasnio za desetinku sekunde i nije izbjegao sudar očima.

"Zdravo, Viki!" – glasno ga je pozdravio Šiljo.

Umjesto odzdrava užasnuti Viki, kao šipak skupljen od himalajske zime, smeteno je protresao glavom odozgo-odozdo i nesročno muklo zasoptao:

"Umhmmm..."

Šiljo ga je vedro uhvatio ispod ruke:

"Hajdemo na piće... Godinama se nismo vidjeli, je li tako, baćo..."

"Tako je, nismo... Ali oprosti, Šiljo, ne mogu... Hvala na pozivu, možda drugi put... Jer strahovito žurim!" – izvlačio se neodređeno Viki, uljudno odbivši ponuđenu čašicu razgovora. Nije bio siguran je li zacvokotao od hladnoće ili zacijepio od straha. Nejako je pokušavao istrgnuti pregib lijeve ruke od Šiljina čvrstoga stiska. Dok ga je pukovnik vukao u *Gradsku kavanu*, izbacio je posljednju lošu kartu: "Nemam ni filira u džepu..." – rekao je razjapivši vilice i gledajući u prazno izbjegavao Šiljin pogled.

"Danas sam ja zvao, baćo. Ti ćeš taj drugi put, kad budeš imao!" – Šiljo je zatroptao čisteći snijeg s đonova čizama i zatim ugurao Vikija kroz glomazna crna vrata od kovana željeza. Odložili su kapute, a zadivljeni garderobijer, nadjeveni memljivi bezbojni starčić s kožnatim zaštitnim zakrpama na rukavima sakoa, koji je izgledao kao da se iskrao iz slikovnice o Snjeguljičinih sedam patuljaka, pozdravio ih je naglašeno sluganski i iskrivljena osmijeha: "Popnimo se radije na kat, gore je mirnije..." – predloži Šiljo kad su zašli u osvijetljenu kavanu. I ne sačekavši odgovor zabrzao je uz visoko stepenište. Viki je sitnim koracima kaskao za njime.

Više pari prodornih radoznalih očiju, koje su uočile poznate gradske face, začuđenom naglom šutnjom propratilo je ulazak svemoćnoga policijskog arhonta i nemoćnoga prozebla komičara, netom otpuštenoga stanovnika Zavoda za prinudni rad u Staroj Gradiški. Šiljo se vično uvjerio da je Zagreb obaviješten o Vikijevu izlasku. Čim oni zađu na kat, ispunjeno prizemlje, koje će ponovno zaža-

moriti, trošit će vrijeme do odlaska na blagdanski ručak izvanrednom pričom kojom su ih iznenadno počastili kao aperitivom. Zamišljao je fantastične pretpostavke koje će smisliti i složiti maštoviti gosti *Gradske kavane*. Zagrebačka društvena tema u sljedećih nekoliko dana zabavljat će se razrješenjem zagonetne pitalice: što li je spojilo pukovnika i uznika. I krije li se u njihovu perfidno smišljenome javnom pokazivanju odgovor na škakljivu rđogrizavu zagonetku: zašto je Viki Glovacki pušten s robije godinu i pol dana ranije?

Nekoliko trenutaka jedan drugome nisu ništa rekli.

"Odavno se nismo vidjeli, baćo..." - tek poslije naručena kuhanoga bijelog vina s cimetom, koje se kao iz dimnjaka kipilo iz čaša zaštićenih čipkastim niklanim držačem i u valovima zamamno zamirisalo, Šiljo je ponovio frazu maloprije izrečenu ispred ulaza eda bi otkravio ukrućenoga neugrijana Vikija, koga je napreskokce spopadao laki drhat.

"Odavno, Šiljo. Puno vremena je prošlo..." - splasnuto je mamoljio Viki, pušući istodobno u prevrelu tekućinu.

"Nisam brojao..." - na to će uz lijeni osmijeh Šiljo. Zakašnjelo se sjetio da u kući obješenoga nije obzirno i smotreno spominjati uže.

"A ja sam, vidiš, brojao..." - tihom gubitničkom gorčinom dočekao ga je natmureni Viki i oprezno srknuo prvi mali gutljaj još nedovoljno mlačna vina.

"Daaa...?" - upitno ga je odmjerio Šiljo, predosjećajući otprilike kako će mu replicirati Viki. I pogodio je:

"Da. Najprije, kraće vrijeme, u zatvorima u Petrinjskoj i u Popovači, a potom u logoru u Staroj Gradiški, brojao sam ne samo godine i mjesece, nego dane, pa i sate..."

"Žao mi je..."

Drugi i treći, ovaj put dulji srk rasteretili su Vikija dotadašnje nelagode. Napeto tužno žućkasto lice mu se smekšalo, a rečenicu je ukrasio rezigniranom grimasom:

"Lako je reći: žao mi je..."

"A što sam trebao reći?" - jedva se pobunio Šiljo.

"Ne znam... Ali možda si s mjesta na kojem si mogao učiniti nešto za mene... Bar pitati kako mi je..." - Vikijeva čaša se puno brže praznila od Šiljine.

"Nisam znao gdje si, Viki... Nisam znao što se dogodilo s tobom..."

"Nisi znao?" - sve sigurniji i nesputaniji Viki prodornim i nepovjerljivim pogledom zakovao je zamišljena Šilju.

"Nisam!" - neuvjerljivo reče Šiljo iz kojeg je izletio kratki uzdah. I da se na časak izvrda od nelagode, migom i pokretom ruke bez riječi naložio je udaljenu konobaru neka ponovi turu. Ovaj je vojnički odsječno mahnuvši glavom nadolje pokazao da je razumio pukovnikovu poruku.

"Oprosti, Šiljo, ali ne vjerujem ti da nisi znao..." - obneveseljeno jedva prošapće užareni Viki. Krupne kapi znoja, koje su mu se zakotrljale niz mesnate obraze, najvidljivije su kazivale koliko se uzbudio i ustreptao.

"Ako ti je tako draže, onda u redu. Nemoj mi vjerovati, baćo. Neka ti bude..." - reče pukovnik prenavljajući se prepredeno.

Poslije Šiljine brze prilagodbene predaje, Viki se naglo prepao čim je shvatio da je nepodnošljivo pretjerao izlanuvši koju previše. I da se neukrotivo, opasno zaletio govoreći ubestrv. Do vraga, na stranu i staro prijateljstvo, ali Šiljo je sada pukovnik u zastrašujućoj, nacifranoj uniformi. A on tek otpušteni, onomadne pomilovani osuđenik, koji jedino ima pregršt ideja, ali nema novaca. Odbačeni i neželjeni glumac, bez posla i nade da će se zaposliti.

Nisu govorili nego su se bezvoljno gledali i pili. Napao ih je gusti muk.

Šiljina staloženost smirivala je Vikija. Poslije prohujale navale straha njegov unutarnji glas

– kojem je povjerovao i ravnao se po onome što mu je prišapnuo – sada ga je nagovorio da se ne treba bojati neobuzdanoga blebetanja pred Šiljom. I neka se pred njime ne prenavlja i bestidno mu se dodvorava zato što je on obespravljeni robijaš, a Šiljo policajac. U svome teatru istine na katu *Gradske kavane*, u monodrami koju je upravo počeo izvoditi, Viki će mu bez uvijanja skresati punu istinu.

Zabranjeni glumac Viki Glovacki tumači ulogu koju je prepisao iz vlastita životopisa. Lik lakrdijaša koji zbog osuđene i prokazane prošlosti još dugo mora biti kuš i podčinjen vlastodršcima. Čovjek čiji je život velika zbrka.

Uz blagoslov druge ispijene čaše kuhana vina zagrijani Viki u Šilji sve manje vidi policijskoga pukovnika, a sve više veseljaka i kurviša, odvjetničkoga pripravnika Šilju Milića. Lumpera s beskonačnih noćarenja. Pajdaša s kojim je dijelio kavanske stolove, bančio, pjevao i nadvikivao se. A s njima i sateliti, Šiljina zaručnica Iva Zdunić, Nikola Mirt, Tias Mortigjija, Ivka i Joža Rutići, Dejan Dubajić i ostali puce i dečki. U *Plavome podrumu*, *Hraniloviću*, *Meduliću* i *Bednjancu* trideset devete, četrdesete i s početka četrdeset prve. U Šilji umjesto pukovnika policije Viki radije prepoznaje svoga gledatelja, iz dana dok je kao komičarski novak grabio u osvajanja kazališta i kabarea.

Vikijevu izbuktjelu hrabrost pospješilo je kuhano vino koje mu je kao mlinski kamen padalo na prazan želudac i omamljivalo ga. Prvi alkohol koji trusi poslije povratka iz logorskoga sivila u zagrebački građanski život. *In vino veritas* će mu pružiti ruku i pomoći da se pred Šiljom razgoliti do kraja.

Sljedeći dugi gutljaj, prvi iz treće čaše, Vikija je napunio većom snagom. I dok mu je srdžba splašnjavala, a nakon što su se našutjeli, počeo je ispovijedati svoju zapretanu prošlost, škiljeći napol spuštenih kapaka:

"Više ne želim skrivati tužno logorsko sjećanje o tebi koje sam utopio u sebi. I neću ga prešutjeti pred tobom kao što sam se bio zarekao... A znaš li što je bilo?"

"Ne znam!" – nesigurno reče Šiljo.

"Ugledao sam te iz daljine u Staroj Gradiški kad si tamo boravio koncem listopada 1947. Sjećam se i datuma, Šiljo. Bio je dvadeset osmi. Toga poslijepodneva, nakon ručka, upravo smo ulazili u dvoranu – išli smo na pokus osuđeničkoga zbora i orkestra koje je utemeljio Lovro Matačić... Lovru su, to ti je poznato, pomilovali godinu dana ranije, posljednjega dana u kolovozu 1946." – tesao je Viki. Dok izvlači iz maloga mozga datume kao da sjedi ispred profesora na ispitu iz suvremene povijesti, iz njega šišti poput udaljena šuma nepodmazanih vrata. I kako ga Šiljo netremice sluša, Viki uznositije nastavlja: "Nakon što su ga pustili, Lovru je, kao ravnatelja našega zbora i orkestra, a u svakome je bilo oko trideset osuđenika, naslijedio Zagorac Marijan Zuber, koji mu je bio ađutant dok je Lovro za NDH kao glavni kapelnik vodio domobransku glazbenu bandu. Među onima koji su sa mnom svirali i pjevali u logoru mnoge si poznavao, osobno ili po čuvenju. Recimo, arheologa Mirka Šepera, brata nadbiskupa Franje Šepera; zatim, moga prvog vjeroučitelja, svećenika Ambroza Vlahova; opernoga pjevača Drage Hržića; umjetničkoga fotografa Ljudevita Kowalskoga, muža operne primadone, Bugarke Marijane Radev, koga su osudili na dugi zatvor jer je, pored niza ministara i njihove djece, snimao i Antu Pavelića s obitelji; franjevca konventualca i skladatelja Kamila Kolba; vlasnika kinematografa *Rex* Krunu Simona; novinara Milana Mačkovića, koji je bio glavni urednik lista *Satirikus*; veletrgovca Hugu Mondekara, čiju su ženu Ankicu 1947. osudili na smrt jer su joj pronašli neprijavljenu bačvu masti, a kad su je u zoru odvodili na strijeljanje na Mirogoj, ona se otimala, ridala i urlala toliko glasno da su se očajnički krici čuli stotinama metara daleko..."

Slušajući ga najprije kao začaran, a sada već i

uznemiren, Šiljo je zlovoljno zaustavio nizanje Vikijevih uzavrelih uzničkih uspomena:

"Otkrij mi, baćo, ali, molim te, bez folova, pošteno: kako si iza sedam brava u Staroj Gradiški uspio saznati sve ono o Mondekarici?"

Nakvašen vinom Viki Glovacki sada je posve zaboravio odnos tko je danas Šiljo, a tko on. I ponukan pitanjem o Ankici Mondekar, otključao je kovčeg u koji je pohranio najtajnije uzničke pitalice i kazalice. Iz njega je napokon progovorio glumac:

"Pitaš me kako sam saznao? Pa cijeli je Zagreb brujao da su osudili i ubili Ankicu Mondekar" – melodramatično je uzviknuo i, kao da će mu domalo doći sudnji dan, zabrzao: "Zar je onda čudno što je takva krupna novost brzo doletjela i do nas, do ptičica u krletci, željnih svake, pa i najbanalnije vijesti. Nekome netko dođe u posjet pa mu ili šaptom ili skrivećki doturenim papirom, dok je čuvar na tren okrenuo glavu, prenese što ga zanima. A nas je zanimalo sve iz Zagreba. Tko se oženio? Kome se rodilo dijete? Koji je *Dinamo* na tablici nogometnoga prvenstva? Kako to da je u Kairo emigrirao tenisač Franjo Punčec? Koje filmove prikazuju u kinima? Kako su plesali Ana Roje i Oskar Harmoš u baletu *Romeo i Julija*? Gdje pjevaju Ivo Robić i Meho Sefić, a gdje sviraju violinist Dragutin Bego i pijanist Zlatko Černjul: u *Ritzu* ili u *Grill roomu?* Kakvo se čudo dogodilo da je i u novinama opasno žigosani Krešo Golik, koji je bio osuđen zabranom javnoga istupanja zbog suradnje u ustaškome tisku, lanjske godine ipak uspio snimiti prvi hrvatski sportski film *Plavi 9?* Jesu li izmijenili brojeve tramvaja koji voze do Črnomerca i Dubrave? Kako je tajna policija nadmudrila i ulovila ubačenoga ustašu Ljubu Miloša, koga su potom osudili i objesili ga? Kako u logoru u Lepoglavi postupaju s osuđenim nadbiskupom Alojzijem Stepincem? Je li istina da je za svoj šlager *O bijeli Zagreb grad* skladatelj i pjevač Zvonko Krkljuš morao po nalogu odozgo nadopisati stihove: ... *prolazi kroz grad brigada, radosna su srca mlada* – kako bi se afirmirala nova socijalistička svijest? Kako su vlasti dopustile Walteru Neugebaueru – koga partizani umalo nisu likvidirali, zato što je od 1941. do 1945. s bratom Norbertom blistavo uređivao nikad nadmašeni *Zabavnik*, a koji je i na vrlo suženome teritoriju NDH bio prodavan u nevjerojatnih sto tisuća primjeraka, u triput višoj nakladi i od *Hrvatskoga naroda* – da snima prvi crtani film u Zagrebu i Jugoslaviji *Veliki miting*, koji će ubrzo završiti i za koji oni koji su ga dijelom vidjeli u laboratoriju vele da je izvanredan i nimalo lošiji i od crtića genijalnoga Walta Disneyja? Kako to da su lijepu pijanisticu Melitu Lorković, unatoč nepoćudnu rodoslovlju i stravičnome bojkotu u Zagrebu 1948. ipak pozvali u Beograd da kao redovna profesorica glasovira predaje na Muzičkoj akademiji, a tamo i danas živi s mlađim sinom Hrvojem? Jer Meliti u Zagrebu ne zaboravljaju što je 1942. u Berlinu koncertirala i pred Hitlerom, a on bio oduševljen njenom svirkom i pojavom; što su Melitina muža, gospodarstvenika Radoslava Lorkovića, mada nije bio ustaša, partizani bez jačega razloga u ljeto 1945. po brzome postupku prenagljeno surovo osudili na smrt i odmah ga strijeljali; što je Melitin šogor, Radoslavov brat, ministar Mladen Lorković, bio ubijen u Lepoglavi nekoliko mjeseci prije njenoga muža, i to po Pavelićevu nalogu; i što je Melitin brat, dirigent Mladen Pozajić, koji je za NDH bio rektor Muzičke akademije, za to osuđen na gubitak građanskih prava tako da danas svira za bijednu crkavicu po provincijskim kavanama kako bi se jadan prehranio... Pa dalje: je li istina da su Andriju Hebranga preklani ubili u zatvoru u Beogradu zato što ni po cijenu života nije potpisao iznuđeno priznanje da je bio ustaški doušnik? I da te na kraju vrlo određeno pitam: jesmo li mi logoraši bili u pravu kad nismo povjerovali glasinama da se čestiti Mostarac Ilija Jakovljević – istaknuti novinar, posljednji prijeratni predsjednik Društva hrvatskih književnika, vrsni odvjetnik i visoki dužnosnik Hrvatske seljačke stranke – ubio

1948. u zagrebačkome istražnom zatvoru kao što su vlasti proturile u javnosti nego će prije biti da je ubijen poslije užasnih mučenja? Unatoč tome što su ustaše godinu i pol dana držali Jakovljevića zatočena u Staroj Gradiški, a on potom 1942. prišao partizanima...."

Šiljo je pršljivo zgrabio ruku zanesenoga Vikija i netrpeljivo ga iz duga izleta u uspomene sunovratio u vrijeme sadašnje. Najmanje od svega je volio kad bi se netko drznuo i pokušao ga ispitivati o događanjima unutar policijskih zidina. Živio je u samosilnome i samoslavnom uvjerenju kako je njemu, jednome od velikana *službe*, suđeno da on ispituje druge.

"Stani, baćo, ohladi, grom te ranio... Pitao sam te jedino: kako si u logoru uspio saznati da je strijeljana Ankica Mondekar? A ti se uzobijestio i rafalno me zasipaš sa milijun zagrebačkih tračeva s kojima ste razbijali glave u Staroj Gradiški... Toliko si se zanio da si gurnuo pod otirač početu priču o tome da si me vidio u logoru..." – odsjekao je Šiljo kao na panju i nagradio ga hladnim osmijehom.

"Kuhano vino me je uzelo pod svoje pa sam se zapetljao" – spućeno reče Viki zbrkano slažući riječi. Zastao je kao da u kavanskome polužamoru lovi misao koja mu je utekla. A kad se sredio, počeo je ugađajući Šilji: "No od sada ću se bez skretanja držati teme i metodičnije ću te šopati svojim pripovijestima. *Dunque* (tu talijansku poštapalicu moj otac Ivan donio je u Zagreb iz Rijeke, u kojoj sam rođen), kako sam ti spomenuo, iz daleka sam te zapazio dok si s onom sirovinom od upravitelja logora ulazio u glavnu zgradu. Bio je topao jesenski dan, previše topao za konac listopada, kako ga u narodu zovu prosjačko ili miholjsko ljeto. Nosio si kao i danas plavu uniformu. Toliko sam se ukenjao od iznenađenja što sam te ugledao da sam te umalo zazvao nadimkom: Šiljo! Srećom, stigao sam zauzdati bedastu jezičinu. Jer da nisam zbog prekomjernoga, teškog prekršaja logorske stege za uvredu veličanstva spakirali bi me mjesec dana u samicu, u kojoj sam i onako jednom ranije gostovao... Ušli smo u dvoranu, a ja sam bio toliko izbezumljen i zbunjen da nisam znao što govorim i pjevam... Nadao sam se da ćeš pitati za me, pozvati me, da ćeš se sjetiti naših zagrebačkih druženja. Čekao sam te kao ozebao sunce, kao na iglama, jer za osuđenika navikla na uvrede, podcjenjivanja i poniženja i najmanja je pažnja velika kao Sljeme. Iskopnio sam od tuge kad sam čuo da si četiri dana potom napustio logor... I da su istodobno kad si se ti vraćao u Zagreb oslobodili trojicu osuđenika, ciganskih kavanskih glazbenika koje je Marijan Zuber kanio priključiti našem orkestru. Šaptom se pronio glas da su Cigani pušteni po tvojoj zapovijedi zato što si bio zadovoljan njihovom svirkom i pjevanjem na večerinkama za tebe i logorske glavešine... Dugo sam goruće razmišljao i pitao se u nevjerici zašto si me izbjegao. Ne mogu povjerovati da se nisi raspitivao o meni nakon što su me osudili. Nitko me ne može razuvjeriti kako nisi saznao da sam zatočen u Staroj Gradiški. Očajnički sam očajavao. I do samoponižavanja se opterećivao ubitačnim pitanjem: ma kome je više potreban Viki, vandrovački glupi August, čija je ploča odsvirala svoje do kraja i izlizala se? Čim sam se donekle primirio, zaključio sam da si ipak u pravu što me nisi želio vidjeti. Zato što si bio uvrijeđen na me jer sam se ponio kao ljigavi gmaz i bijedno te izdao onda kad sam pošao na svadbu Robinu Hoodu..."

"Koji popišani Robin Hood? Koja jebena svadba? Je li te ovo kuhano vino toliko očepilo da i ne znaš što pričaš, baćo. Riječi su ti smotane kao šarada!" – uzvrdao se Šiljo prhkajući usnicama.

"Oprosti" – nasmijao je krještavo Viki – "što sam Nikolu Mirta nehotice nazvao logorskim nadimkom Robin Hood, a koji ti, naravno, ne znaš. Prilijepio sam mu ga kad sam ga nekoga predvečerja vidio koliko je bio smiješan u dugim vunenim gaćama, unterhoznama... I tako ga sada svi tamo zovu, Robin Hood. Dakako, ne pred njime..."

"Pa što ako si mu bio na svadbi?" – zarumenjeni

Šiljo hinjenim ravnodušjem prikrivao je svoje srdito izdanje i razbuktali bijes zbog spomena Nikole Mirta, a napose njegova i Ivina pira. Dotle je, bar za vanjsku upotrebu, uvjeravao sebe i ostali svijet da je usavršio tehniku kojom je iz sjećanja zauvijek izbrisao Ivu Zdunić. Da je u njegovim sjećanjima na nju sve više bjelina i rupa. Iva mu je od svih djevojaka nekoć bila najdublje utisnuta u duši, a zatim mu postala živa, gnojna rana. Ali rana od prebola.

Viki je na Šiljinu licu upecao trenutak poraza i osjetio da mu je pozornost odlutala daleko, previše daleko. Sada ga sluša, ali ga ne čuje. I zaokupljen naglo zakovitlanim mislima gleda ga kao kroz providni papir, ali ga ne vidi. Da dobije na vremenu, s dna čaše žličicom je skupio iscrpinu pomiješanu sa šećerom, žedno je stresao u se i dočekao da pukovnik sjezdi s oblaka. Kad se Šiljo vratio u stvarnost, Viki je krenuo u Canossu da se pred njime pospe pepelom, flagelantski se išiba pokajničkim riječima i sa savjesti očisti istočni grijeh koji ga nagriza.

“Ni ja na tvome mjestu, Šiljo, ne bih oprostio svome najboljem prijatelju da mi je preoteo zaručnicu kao što je Nikola tebi preoteo Ivu. I neoprostivo bih zamjerio svojim prijateljima koji su otišli na njihovu svadbu kao što sam otišao ja. Napose bih uzeo za zlo Tiasu Mortigjiji jer je pristao da bude Nikolin kum... Rekao ti, Šiljo, što god želiš, ali ja sam u sebi poslije intenzivnih razmišljanja izgradio granitno stajalište da si Tiasa i mene otpisao zato što smo te izdali. Izdali i tebe i naš kavanski savez” – burno je rasuđivao Viki. “Bit ću najiskreniji, makar me stajalo i povratka u Staru Gradišku. Prijatelji kakvi smo ti bili Tias i ja – on doduše na akademskoj distanci i s tobom gosparski, na vi, a ja raskuštrano spontan do pobratimstva – našli smo se u redovima potučene armade koju je pregazila vaša partizanska čizma. Na kraju rata ti si slavio kao vojnik pobjedničkoga Sjevera, a nas dvojica iz poražene vojske Juga, kad nam je dogorjelo do nokata, postali smo tvoji zarobljenici. *Vae victis!* Jao pobijeđenima – iz zagrebačke Druge klasične gimnazije pamtim da je to uzviknuo galski vojskovođa Breno. Naš profesor latinskoga Zvonimir Doroghy naučio nas je da povijest pišu pobjednici. I po tim najstarijim ratnim običajima vaš je sud Tiasa i mene kaznio kao osramoćene ratne gubitnike. Njega smrću, a mene sa sedam godina zatvora.” Viki je počeo ispijati i četvrtu čašu kuhana vina. I po onoj: neka bude što biti mora! – iznureno je istresao herezu koja je pokosila Šilju. A rekao mu je: “Sada ću ti priznati zbog čega se godinama mučim i slamam. Pojasnio sam prošle događaje time da si se zlopamtivo osvetio Tiasu i meni! Kreneš li me uvjeravati da nam se nisi osvetio, pitat ću te zašto onda, iako si mogao, nisi zaustavio Tiasovo pogubljenje? I zašto si ostao gluh i slijep na moje robijanje i dvije odbijene molbe za pomilovanje? Tko će me razuvjeriti da bi Tiasu uz zauzimanje kao što je moglo biti tvoje bio pošteđen život. I da su sa mnom mogli postupati manje okrutno nego što jesu...”

Kad je saslušao što Viki misli o njemu, Šiljo je nekontrolirano procvilio poput pseta koje su pogodili kamenom:

“Jesam li ja unatoč visokoj dužnosti koju sam obnašao potezom pera ili jednom jedinom riječi, kao što me uvjeravaš da jesam, mogao oboriti smrtnu osudu koju je Tiasu Mortigjiji izrekao Okružni sud Hrvatske, kojim je predsjedao jedan od najpotkovanijih pravnika Žarko Vimpulšek? Hajde, odgovori mi! Zar misliš da nisam krvavo propatio kad sam saznao da je Tias strijeljan? I može li tvoja prazna glava zamisliti što bi bilo da je bilo obratno? Da ste rat dobili vi, ustaše?” Viki je protrnuo kao ošinut kad ga je Šiljo ciljajući strijelom u srce nazvao ustašom. Ipak se svladao da mu zamjeri zbog opasne kvalifikacije nego ga je i dalje slušao bez upadica. “Pitam te, baćo, bi li jedan od najistaknutijih ustaških ideologa, kao što je bio glavni urednik i ravnatelj *Spremnosti* Tias Mortigjija, smio poništiti osudu na smrt svome prijeratnom poznaniku, partizanskome pukovniku Đuri Miliću,

koju bi mu izrekao predsjednik Pokretnoga prijekog suda Ivan Vidnjević ili predsjednik Vrhovnoga suda NDH Hasib Muradbegović? Ne bi mogao! A Mortigjija je, time ćeš se bezuvjetno morati složiti sa mnom, u ustaškome poretku bio neusporedivo viši, važniji, moćniji i utjecajniji nego što je pukovnik OZN-e Đuro Milić danas, u komunističkome! Tias je za Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio jači nego što sam to bio ja u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945., kad su tebe osudili na sedam godina zatvora; ili 1947. kad su njega, poslije odbijene molbe za pomilovanje, a koju je potpisao predsjednik Sabora Hrvatske Vladimir Nazor, pravosnažno strijeljali. Heeej, baćo, pa ja ne bih mogao izvući ni vlastita brata kad bih ga imao da ga je kao ustašu osudio na smrt visoki tribunal kao što je Okružni sud Hrvatske, shvaćaš li me? Želiš li još dokaza o mojim neuspjesima ili ti je ovo dovoljno?"

Vikiju Glovackome nije bilo dovoljno:

"Ali ja sam saznao da si nekima spasio glavu..."

"Kome?"

"Nikoli Mirtu!"

Šiljino se lice ukisnulo kao da je popio bokal octa:

"Tko ti je to rekao?" - obrušio se na nj.

"I doista želiš saznati tko mi je rekao?" - obzirno ga je pitao Viki.

"Naravno da želim, jebo te..."

"Osobno Nikola Mirt!"

"Nikola Mirt? A što ti je mogao reći taj nedojebani prtljanac?"

"Rekao mi je da si mu u posljednji trenutak spasio glavu. I to kad mu je već bila napisana osuda na smrt strijeljanjem. Povjerio mi se da je Iva poslala odvjetnika, doktora Antu Štokića k tebi na Zrinjevac, s vapijućom molbom da joj pomogneš. Da joj curice ne ostanu sirotice bez oca! I ti si poslije toga životno pomogao Nikoli. Ovu riječ životno on je izgovorio da je upravo tako shvatim! Je li točno to što kažem ili nije?"

Šiljo se osjetio poput brodolomnika na nenastanjenome otoku. Iznebuha začuđen i zbunjen sebi se učinio u najmanju ruku glupim. Najradije bi izletio iz kavane i odjurio u zimsko podne da se istutnji. Pripiti Viki se toliko zaboravio da ga sada kljaštri kao da je glavom poglavar španjolskih inkvizitora Tomas de Torquemada, koji će ga poslije svega osuditi na spaljivanje na lomači. Na *auto da fe*:

"*No comment!*" - nezadovoljno je odvrzao Šiljo i usiljeno se iskesio: "Ništa ti neću reći. Gotovo! *Over!*"

Viki nije želio da mu riba izmigolji iz mreže pa je, nakon što je jako srknuo, toliko da je vino u čaši spalo na četvrtinu, s Nikolina slučaja usputno prešao na svoj:

"Iako je Nikola po važnosti u NDH bio puno, puno važniji nego što sam bio ja, i meni su panduri u zatvoru u Đorđićevoj dok sam čekao suđenje zloćudno najavljivali da će me zagrliti crna zemlja. Da mi je život zapečaćen. Okružen zlom, sahnuo sam i već sam bio pokleknuo u očekivanju da će mi sudac pročitati smrtnu kaznu. Nisam mogao povjerovati kad sam čuo da sam dobio samo sedam godina..."

"I što si pomislio, baćo?"

"Iskreno da su možda bili umiješani tvoji prsti... I dok sam čekao suđenje, također me je grijala tanka nada da ćeš mi možda ti pomoći..."

"Zašto si dvaput rekao možda?" - prefrigano ga je odmjerio Šiljo.

"Vrlo pronicljivo i dalekosežno zaključuješ, pukovniče!" - Viki ga prvi put nije blisko oslovio nadimkom, nego službeno činom, što je Šiljo pomirljivo prihvatio kao brzopletu ironiju. I umjesto da se raspali i opsuje ga, on mu je lordovski ironično vratio lopticu rugalicu:

"Zato što sam pronicljiv, dobro me plaćaju. Istinabog, ne toliko koliko bih volio i koliko bih mogao potrošiti, no ipak podnošljivo... Dade se proživjeti..."

Viki se smeteno nasmiješio:

"Dvaput sam rekao 'možda' zato što sam ipak

posumnjao u tvoju pozitivnu upletenost u moj slučaj, nakon što su me trojica grmalja, vaših policijskih milosrdnih anđelaka, batinaša iz Đorđićeve, Dalmatinac, Ličanin i Međimurac – a njih smo mi zatvorenici, kužiš, bio je to *galgen* humor, preimenovali u Batina, Batinić i Batinica – iz dana u dan sumanuto lemali kao da sam vreća za trening. Izbubetali su me i zdrozgali da su mi promijenili lični opis. Kad bi me iz sve snage udarili posred usta, učinilo mi se da je u njima prasnula raketa najrazornije moći. Usrdno su se potrudili da povjerujem kako i na zemlji postoji pakao. Tamburali su po meni okruglim batinama kao da udaraju po tijestu, a ne po kostima i mesu živa čovjeka! I da ih nisam vidio, dokle god živim prepoznao bih i po mirisu i među stotinama osoba. Kundacima su mi slomili rebra i nosnu kost tako da, kako vidiš iz priloženoga, s ovom sadašnjom široko spljoštenom i nadutom surlom izgledam kao isluženi boksač kojeg su godinama neštedimice mlatili. Ovakav kakav sam s oderotinom do oderotine po cijelome tijelu mogao bih pozirati Pablu Picassu kad bi ponovno počeo slikati svoje groteskne likove iz kubističke faze... Da su Batina, Batinić i Batinica saznali da si mi zaštitnik, ti se prisukanci, sadisti i kurvini sinovi ne bi usudili zvjerski iživljavati na meni, nego bi mi u ćeliju donosili kavu i kolače. A budući da su me uredno premlaćivali, za doručak, ručak i večeru, pomirio sam se da sam bio daleko iza sedam brda od tebe. Predaleko od tvoga oka."

Šiljo je, kad ga je ugledao ispred *Gradske kavane*, na prvi pogled opazio slikovite promjene na Vikijevu zatupljenome nosu koji je više nalik krafni preko koje je prešla drobilica. A zamijetio je i da pomalo zgrbljeno zanosi u hodu. No naslutivši uzrok njegove muke, progutao je pitanje što mu se dogodilo?

Pozvao ga je da objeduju dolje, u *Gradskome podrumu*, i uz prismok i piće nastave priču o njegovoj robijaškoj odiseji.

"Ti si prvi policajac koji mi je između batine i mrkve ponudio mrkvu. Iskreno, toliko sam gladan i žedan da ću kao najveći požderuh u Zagrebu pojesti sve što god mi budeš naručio za jelo osim parketa i popiti sve osim tinte!" – složio se Viki. Dok su se spuštali u restoran, a vonj iz kuhinje mu sve snažnije tjerao vodu na usta, isljednički prodorno uronio je Šilji u oči: "Reci mi istinu: dugujem li tebi zahvalu što su me pustili godinu i pol dana ranije iz prdekane?"

Šiljo je ocijenio kako sada sebi može dopustiti luksuz da Vikiju daruje oskudni, razirošeni osmijeh:

"I što želiš da ti odgovorim? Toliko puno tvojih riječi, a za najobičniju obavijest. Zato me bolje i ne pitaj jer ću ti slagati..."

"Odgovori mi ono što od tebe želim čuti..."

"Budi gatar i odgovor pronađi sam, baćo" – reče prividno bezbrižni pukovnik. "Jedan od njih bi mogao biti da povremeno volim činiti male usluge velikim ljudima..."

"Ne zajebavaj me, Šiljo..."

"Onda ostanimo na onome: *no comment!* To je najbolje, je li tako, baćo?"

"Nije baš najbolje, ali u redu... Shvatio sam tvoju pitijsku poruku."

"A ja se nadam da mi više nećeš ispirati mozak svojim opterećenjima... Radije se najedimo i napijmo, baćo. Time što ćeš mi za desert ispričati kakve si muke preturio preko grbače u pansionu u Đorđićevoj i u hotelu *de luxe* u Staroj Gradiški..."

"Ah, kakvoga li avetinjski suptilnoga policijskog humora..." – Viki nije izdržao da mu tužnjikavo ne odlane.

Uz odmjereni naklon prišao im je legendarni natkonobar *Gradskoga podruma* Oli. Malo tko zna da je on Adolf Ohli i da su ga u Banja Luci odškolovali španjolski trapisti. Uz dobrodošlicu aristokratskom, godinama uvježbanom, ritualnom kretnjom, Oli je pogladio izglačani debeli brk prošaran ponekom sijedom, kakav su kao prepoznat-

ljiv statusni simbol njegovali britanski vicekraljevi, najviši časnici i guverneri koji su u ime Njegova Veličanstva kralja Đure VI donedavno upravljali Indijom, najmnogoljudnijim dominionom pod krunom *Commonwealtha.* Unatoč nastojanju da ga ništa ne smije iznenaditi, zaprepašteni Oli nije mogao zatrti iznenađenje nad iznenađenjima koje je zaplutalo do ruba čuda ravna pojavi Gospe u Lourdesu, kad je za istim stolom opazio pukovnika Đuru Milića i od vina zakačena Vikija Glovackoga, nekoć njegova omiljeloga glumca i dobroga gosta, a koga je posljednji put vidio nekoliko dana prije sloma NDH upravo tu, na istome mjestu, u *Gradskome podrumu.* Smetnuvši na čas strahopoštovanje (bolje je reći: i strah i poštovanje) prema pukovniku, ovoga puta Olijeva pozornost neobuzdano se okrenula glumcu:

"Vratili ste nam se, gospon Viki!" – raznježeno je zaćurlikao, raširio ruke, sagnuo se i zagrlio glumca koji se, unatoč iskazanoj nakani, nije uspio podići sa stolca. "Zar postoji ljepši razlog za slavlje?"

Oli je dočekivao, dvorio i ispraćao pukovnika Milića prenaglašeno važno kao da je mletački dužd a ne policajac zbog kumovske usluge koju mu neće zaboraviti dok ga pamćenje bude služilo. Spasio ga je istražnoga zatvora i sigurne osude na robiju.

Oli, premda je sumnjao na dvojicu konobara, članova Komunističke partije, ipak nije najpouzdanije dokučio tko ga je cinkario policiji. A bio je prijavljen, ali baš ni za što. Ono što je izvalio, po njegovoj subjektivnoj procjeni, nije bio sablažnjivi grijeh protiv naroda i države, nego spontana, najbezazlenija šaljiva efektna upadica kojoj su se najsrdačnije i najslađe nasmijali upravo neznanci pridošli na večeru i na čiji je račun odapeo svoju žaoku. Da je Oli imao bilo kakvu, i najprikriveniju zlu pomisao, a najmanje da se naruga bratstvu i jedinstvu, zar bi, zaboga, odmah potom ponosom nadahnuta vicmahera svoj štos prepričao osoblju koje je zatekao u kuhinji?

Dunque, kao što bi počeo Viki Glovacki, u danima Zagrebačkoga velesajma, lanjskoga rujna, kad je desetodnevna gužva u *Gradskome podrumu* najveća u godini i kad čak ni stalnim gostima nije mogao jamčiti da će im pronaći slobodan stol, Olija su pozvala četiri velesajamska gosta. Po govoru ih je prepoznao da su iz Srbije.

"Bio sam tu prošle godine i uverio sam se da vam je pasulj odličan... Donesite mi *srpski* pasulj!" – reče prvi, dok se drugi, odloživši jelovnik, ispitivački zgledao u natkonobara koji je dotle u blok zapisivao želju broj jedan:

"Ma ja nešto nisam mnogo gladan, pa bih samo malo čalabrcnuo... Dajte mi *srpsku* salatu!"

"A ja bih dobru *srpsku* gibanicu!" – sune treći bez razmišljanja.

Četvrti je neuobičajeno dugo mozgao, sporo rumorio sebi u bradu i nikako da se odluči što će večerati. Prezaposleni Oli, koga su ostali gosti nervozno dozivali sa sve četiri strane restorana uz neznatni osmijeh resko prekine njegovo krzmanje:

"A vama bih, gospodine, preporučio – sliku kralja Petra!"

Sljedećega dana, negdje pred ručak, u *Gradski podrum* uletjela su dvojica namrgođenih prikana u prepoznatljivim sivim kožnim kaputima. Stariji, čije su kozje krmeljive oči pomalo lutale u križ, sumorna glasa koji nije podnosio opiranje, poturivši mu s gnušanjem pod nos nalog za uhićenje, prijeteće je zapovjedio Oliju da se najbrže preodjene i odšeće s njima do obližnjega zatvora u Đorđićevoj ulici. Kako kod kuće nije imao telefona, brižni Oli zamolio je svoga zamjenika neka mu obavijesti ženu da je nagrabusio. Trpaju ga u rešt, a da pojma nema zašto.

Preplašeni Oli sreću u nevolji iščeprkao je poput igle iz stoga sijena, dok ga je stražar sprovodio palucavim drvenim zatvorskim hodnikom. Lagane prijeratne *Batine* cipele lijepile su mu se o nabrekli grbavi mornarski daščani pod premazan slojem katrana. Teško je koračao kao da broji posljednje

trenutke, poput osuđenoga koji ide na vješala. Sa suprotne strane, užurbana koraka, gazio je pukovnik Đuro Milić.

"Heeeej, Oli... Koga to moje oči vide u ovoj otmjenoj kući... Za koga vraga ste ovdje omrkli, čovječe? " – pukovnik je tjerajući šegu pokušavao zatomiti prvotnu nevjericu što je natkonobara nenadano sreo u zatvoru. Znalački je procijenio da Oli nije zaglavio zbog težega slučaja. Zato što nije bio vezan, a pratio ga je samo jedan čuvar koji ga je neumoljivo gledao. Tko zna, nagađao je Šiljo, što se na brzinu dogodilo kad su zatvorili dobričinu Olija, koji ga je još sinoć okretno i uslužno dvorio u prepunome *Gradskom podrumu*. Ako ga večeras ne bi zatekao na radnome mjestu – kao što je mogao da se u prolazu nisu upravo sudarili – restoran bi mu se učinio siromašnijim i praznijim. Izgubio bi dušu bez Olijeve jedinstvene pojave.

"Zbilja ne znam, gospodine Milicu, razlog mome uhićenju..." – oklijevajući otkidao je riječi Oli i pritom ispod oka zebljivo pogledavao čuvara koji se umrtvio pred pukovnikovom pojavom. "Dva su agenta došla u firmu i pobrala me iz kuhinje... Pitao sam ih zašto me vode, a jedan od njih mi je jedva odgovorio da ja to jako dobro znam i neka se zato ne pravim blesav. I više mi nisu dopustili da otvorim usta. Od mene su zaiskali bezuvjetnu šutnju. Ali na poštenu riječ, gospodine Milicu, blage veze nemam zašto su me zaprli!" – uzvišenim pokretom podigao je ruke i glavu kao da zaziva u pomoć nebo, Boga i sve svece.

Pukovnik je više migom negoli glasom naložio čuvaru da mu prepusti uhićenika i onda kazao neka mu u sobu brzo donese obrazloženje i nalog o uhićenju.

Dok se nemirni i bijesni Oli, koji je izgubio pribranost, neukrotivo trzao nalik tigru iz savane kojeg su ulovili u mrežu i strpali u kavez, pukovnik se što god je dulje čitao sirovo sročenu benavu doušničku prijavu glasnije cerio. Njegov je smijeh na kraju izrastao u nezaustavljiv, rafalni grohot.

"Odlična vam je dosjetka o slici kralja Petra, Oli..." – pukovnik se razvitlao s optužnim papirom kao da je palica u desnici razigrana dirigenta. Od briga premoreni i od duševnoga umora već svladani Oli napokon se domislio zašto su agenti, koji su mu se učinili strašnijim i od vukodlaka, došli po njega:

"Gospodine Milicu, pa ona bezopasna upadica nije takva da netko bude strpan u rešt!" – kobeljao se crven kao kuhani rak. Ispod pazuha na bijeloj košulji kratkih rukava naslagale su se kružnice natopljena znoja koje je nasrtljivo brisao stegnutim šakama. Učinilo mu se da ga nikad nije toliko isteklo iz njega. Kao da je toga poslijepodneva u Zagrebu grijalo saharskih četrdeset stupnjeva, a ne ugodnih ranojesenskih dvadeset tri.

"Ipak ovo što ste izgovorili jest za sud. A bili biste osuđeni ovisno o tome što bi pred isljednikom izjavila ona četvorica Srba... Ako bi posvjedočili da ste ih uvrijedili na nacionalnoj osnovi, onda ne biste dobro prošli, vjerujte mi, dragi Oli... Suci su danas vrlo osjetljivi na ruganje bratstvu i jedinstvu i to najstrože kažnjavaju..."

Slušajući pukovnikovo predviđanje Oliju su se obrazi jače zažarili.

"Ali sva četvorica Srba su se nasmijala... Jedan mi je i čestitao na izvrsnoj caki... Pohvalio me da mi je kliker, tako je rekao, sjajno upalio..." – varavo se tješio.

"Ni u tom slučaju se ne biste izvukli, Oli... Doduše, njihove riječi da se nisu osjetili uvrijeđenima pomogle bi vam kao olakotna okolnost, ali spomen kralja Petra ozbiljan je politički delikt. Vjerujte mi, ne biste prošli ispod godine dana zatvora. I to uz izdašnu blagohotnost suda..."

Oliju su zaklecale noge i savile mu se kao kuhane kobasice.

"A to će reći da me očekuje suđenje i robija..." – izgubljeno je zabugario.

Pukovnik je naglo ustao i iz ormara za spise izvukao bocu jedva načeta *Remy Martina* i dvije masiv-

ne kristalne čaše. Dotjeranim izvježbanim pokretom, koji je skinuo iz salonskih filmova, uvjeren da će tako fascinirati neočekivana gosta, natočio je konjak o čijim je vrlinama na omotu pisalo da je *himna kvalitete i vrhunskoga okusa.* Ali Šiljo ne samo da je fascinirao natkonobara ležernošću kojom je natakao, nego više onim što mu je upravo hvalisavo najavio:

"Ne, neće vam suditi, a nećete ni robijati, nego ćete, naprotiv, uskoro kući! Ali uz uvjet da večeras u *Gradskome podrumu* zalijemo vašu slobodu."

"Ne razumijem vas, gospodine Miliću..."

"Sada ćete razumjeti!" – reče pukovnik i naglašeno teatralno podere prijavu, zgužva je i papirnatu kvrgavu lopticu košarkaški spretno ubaci u pletenu košaru. "Uvijek se mora pronaći dobro rješenje, dragi moj Oli. Za to je potrebno dvoje: pametna glava i sreća da vas posluži životna karta. Židovi mudro zbore da pored tri glavna izlaza postoje i tri sporedna. A na nama je da pronađemo pravi."

"Ako mi ne bacate pijesak u oči, a u što, poznavajući vas, ne mogu povjerovati, i prije nego što ću se rascviliti od ganuća, smijem li zaključiti da ćete me vi, gospodine Miliću, uskoro izvesti na pravi izlaz iz ovoga neugodnog mjesta u koje više nikada ne želim ući?" – bila su potrebna samo tri-četiri časka dok je Olijeva radoznalost nadvladala dotadašnju vjeveričju isprepadanost. Ne dočekavši pukovnikov odgovor pitao ga je usplahireno: "Tko me je prijavio, gospodine Miliću?".

"Imena na prijavi nije bilo. Suradnik koji vas je prijavio potpisao se pod svoj izvještaj tajnim kodnim nadimkom. A ja uistinu ne znam tko je on... Ali i da sam mu saznao ime, zar mislite da bih vam ga otkrio?" – otkačio je pukovnik Olija, jednako kao što se i ranije odmah rješavao svakoga koga bi izvukao iz zatvorskoga zagrljaja, a on ga potom gnjavatorski nagovarao da mu otkrije ime denuncijanta zbog kojeg je zaglavio. Kao što su ga uzaludno nagovarali i velikani kao što su Tin Ujević i Lovro Matačić. Prije nego što je objavio Oliju da je slobodan Šiljo je nalio još po jedan putni konjak. Lagano ga je pio i u njemu profinjeno uživao. Čim su iskapili čaše, ispratio ga je do izlaza: "Žalim što ste se uvalili u nevolje" – stegnuo mu je ruku, presjekavši u korijenu Olijevu nakanu da odgudi zahvalničku tiradu kako mu je zbog ove dobrote ostao dužnik za sva vremena. "Shvatite, Oli, da u Zagrebu ima i policajaca koji vole ugađati znancima time što ih pogdjekad razvesele malim radostima" – otpravio ga je fakinski toplo.

"Ovo mi je, doista, bio jadan i gadan dan!" – reče Oli na rastanku.

Kad je izašao na slobodu, umilne sunčeve zrake zarile su se u Olija. Iz njega je sve snažnije i brže lila slana pot. To je zato što su mu onih nekoliko sati provedenih u zatvoru načeli dotle stabilne živce, zaključio je zabrinuto.

Ubuduće je natkonobar Oli uzaždio bježeći od napasnika čim bi ovi počeli pričati političke viceve. Klonio ih se kao od vrela olova. Zbog pošalice o kralju Petru, koja mu je sinula pred srpskim gostima a on je bez razmišljanja ispalio, umalo da je konobarsko ruho zamijenio robijaškim.

A da nije bilo pukovnika...

Još se jedna zagrebačka znamenitost razdragala kad je u *Gradskome podrumu* vidjela Vikija Glovackoga, dok je u društvu pukovnika Đure Milića, prebrzo, kao da se plašio da će mu ga oteti, srkao teleći ragu, nosom gotovo uronjenim u duboki tanjur.

Cvjećar Hanzika, ispijeni čovječuljak iznuren od grudobolje koja se udomila u njemu, ušao je u restoran. Zaklonjen iza buketa izgledao je kao zamaskirani ratnik koji zavarava strijelce pokretnih meta. No bilo ga je lako zamijetiti. Glasno ga je pozvao gimnastički nabildani macan isturene stražnjice i krivih kaubojskih nogu, koji je za stolom kod ulaza blagovao s vidljivo starijom, ali *fajn* držećom zgodnom prijateljicom, nježno zaobljenih koljena, donekle debela neženstvenoga vrata, usni-

ca umrljanih od naslaga šminke i dugih lakiranih noktiju nalik pandžama, a koja je odavno prestala brojiti svoje godine. Macan je kavalirskom gestom kupio sedam crvenih ruža i zaneseno joj ih predao dok je ona privlačno popravljala besprijekornu frizuru. Hanzika je nemarno uzeo hrpicu novčanica koje je presavio, a da ih nije izbrojio i turnuo ih u stražnji džep hlača. Čim je krenuo k sredini sale, zapanjeno je zatreptao. Nije povjerovao u priviđenje koje mu se ukazalo. Je li moguće da je upravo ugledao Vikija Glovackoga, koji je nestao iz njegova vidokruga u ljeto 1945.? Tada je pročitao u *Narodnome listu* da je poznati glumac osuđen na sedam godina zatvora. Stoga se Hanzika nije nadao prizoru da će ga sresti u Zagrebu ove nedjelje, 21. siječnja 1951. Danas je Viki, po računici izvrsno obaviještena cvjećara, još trebao ležati u logoru u Staroj Gradiški. I da će biti slobodan tek za godinu i pol dana.

Hanzika je upamtio noć kad je upoznao Vikija. Tu u *Gradskome podrumu*, s kraja jeseni 1940., večerao je s komičarkom Micikom Žličar i od njega zatražio deset crvenih ruža. Umotao mu je jedanaest, ali ne crvenih nego ružičastih, a naplatio deset. Zaskočeni Viki cvjećarevu je samovolju ispratio negodujući, ali bez riječi. Postala mu je razumljiva kad ga je sljedećega poslijepodneva sreo u Ilici. Hanzika se odvažio da ga zaustavi i stidljivo zbunjen pouči:

"Mladi gospon, znam tko ste, gledao sam vas u kabareu *Dolac* i divim se vašoj sjajnoj komici. I zato što vas jako cijenim, dopuštam sebi drskost da vas uputim u tajni govor cvijeća. Molim vas da ubuduće damama uvijek darujete buket s neparnim brojem cvjetova. Zašto? Zato što je neparni broj na početku, a parni na kraju prstiju na rukama. Jedan i deset. Buketi s parnim brojem cvjetova ostavljaju se na groblju, onima koji su došli kraju, dakle, jedino mrtvima, dok živima dajemo samo bukete s neparnim. Svejedno koliko ih je, jedan cvijet, tri, pet, sedam ili devet. Iako se buketi najčešće slažu od sedam cvjetova... Još nešto, mladi gospon. Prijekorno ste me odmjerili kad sam umjesto crvenih, milostivoj gospođi Žličarevoj izabrao ružičaste ruže. Znajte, crvene jedino smijete darovati supruzi, zaručnici ili djevojci, ženi u koju ste zaljubljeni, kojoj vatreno hofirate ili s kojom dijelite život... Kako volim i pratim kazalište, tako mi je poznato i da vam je gospođa Žličar samo starija kolegica. Stoga sam sebi dao slobodu da taktično ispravim vaš previd!" – rekao mu je Hanzika, čiji je lirski tenor u ranoj mladosti bio vrijedan karijere prvaka, ali mu je plućna bolest, koja ga je tada ophrvala, srušila snove o blistavoj opernoj karijeri. Bolesni se cvjećar praznovjerno plašio uvelih cvjetova. Njihov naklon k zemlji pričinjao mu se kao znak da je korak bliže ukopu u crnu zemlju. I ako neke noći nije prodao sve bukete, na povratku kući, smotan kao zastava na pola stijega, darivao ih je usamljenim ženama koje bi sreo ili bi ih neveselo, kao da se zasvagda rastaje s osobom koju voli, osjećajući grižnju savjesti, postiđeno odlagao u košaru za smeće. Hanzikino izrovašeno i izgužvano lice, starački naborana potamnjela i omlohavjela koža, snuždeno spuštene očne kesice, otromboljeni podbradak i nekoliko preostalih zuba kojima je s naporom prežvakavao koricu tvrđega kruha bili su sve uočljivija osobna karta da ga vrijeme nemilice gazi, da mu glođe tanahna pluća i da mu se svijeća galopirajuće krati. Da će kao uveli cvijet prije starosti utrčati u posljednji životni krug. Kavana je postala škola u kojoj se pametni i dobroćudni Hanzika nastavio obrazovati. Sretao se s najviđenijim Zagrepčanima i s uglednicima koji su dolazili u Zagreb, a poslije razgovora s njima osjećao se obrazovanijim. Prvi cvjećar među purgerima živio je kao antički Grci koji su skupljali znanje odlascima u amfiteatar.

Razdragan što je vidio Vikija, Hanzika, u svome jedinom dvorednom odijelu staroga kroja, tamnih, pesimističnih boja, a koje bi prije pristajalo na pogrebniku ili ovrhovoditelju, ispričao se batlerski

smjerno zato što je uletio usred razgovora poštovane gospode i čedno zahvalio pukovniku koji ga je ponudio da sjedne i nešto popije s njima. Ukipljen kao redov s nogu je poželio glumcu dobrodošlicu u Zagreb, grad njegova umjetničkoga uspona:

"Od srca ću vam držati fige za sreću, gospon Viki. Da nam se što prije oporavite i, na radost Zagrepčana, vratite na pozornicu, bez koje ste isto što i riba izvan vode! Svi smo vas voljeli gledati i slušati. Od vašega smijeha se i čelik topio" – rekao mu je trubadurski svečano, motreći pritom drugim okom i u pukovnika, koji je lako preveo Hanzikinu usrdno odaslanu molećivu poruku da bez njegove dobre volje i zdušne pomoći kod budžovana koji drmusaju *odozgora* neće biti moguća skora rehabilitacija Vikija Glovackoga, novoj vlasti vrlo nepoćudna glumca. Doduše, oprostili su mu preostalih godinu i pol dana robije, ali još nisu ozakonili već izdržanu osudu petogodišnjega gubitka građanskih prava, a što podrazumijeva zabranu javnih istupanja.

Vikiju je zacmizdrio zbog Hanzikinih prelijepih želja o njegovoj glumačkoj budućnosti. Dok je brisao suze platnenim restoranskim ubrusom, prene ga pitanje:

"Ali koje budućnosti? Moja budućnost je poput jata pijanih gusaka zalutalih u dalekoj magli. Mutna i neulovljiva budućnost koja se ne da sagledati ovoga nedjeljnog poslijepodneva s pretrpana stola u *Gradskome podrumu*. I dok ona jednom možda i postane stvarnost, što će dotle biti sa mnom? Na koju se to kletu pozornicu mogu vratiti kad me ravnatelji zagrebačkih kazališta neće htjeti ili me neće smjeti primiti iako umijem više negoli valjano raditi svoj glumački posao? Zagreb, za kojim sam u Staroj Gradiški nostalgično venuo, čeznuo i snivao ga, postaje sjedište moje najveće tuge. Najutješnije što mi je netko od kolega prijateljski smogao reći u ovih pet-šest dana otkako sam pušten bilo je: strpi se, Viki. *Malo* se strpi. Dok *ono* zbog čega su te 1945. zatočili ne bude prekriveno zaboravom. No koliko će dugo potrajati to *malo*? Hoće li se oduljiti deset, osam, pet godina? Kad će mi vratiti građanska prava koja sam izgubio zbog *onoga* što sam zgriješio u NDH. A za što sam bio nujno osuđen u ime naroda i zbog čega ću još ispaštati. A što dotle, Viktore Glovacki? Od čega ćeš živjeti, stari moj, dok se oni *odozgora* smiluju i dopuste ti da smiješ glumiti?" – beznadno je razmišljao.

Vikijeve vlažne i zamagljene oči prestrašile su Hanziku da će za njime i on briznuti. Zato je smušeno prijateljski mahnuo dvojcu za stolom, okrenuo se na peti i izrazito splasnule dotad dobre volje, napet i namrgođen, odvrljao do dna blagovaonice.

Naišao je sredovječni bračni par s dvoje djece. Žena je zastala i upadljivo se zblenuto zagledala u Vikija. Kratkovidno ga je odmjeravala i prisjećala se: tko li je taj čovjek koji joj je odnekuda poznat? Dok se napokon nije prisjetila. Ispunjena ushitom požurila je za mužem i djecom, koji su već bili izabrali stol, i važno im kazala:

"Ljudi, zamislite, gospodin podbuhao od plača, koji sjedi preko puta nas je nitko drugi doli glavom i bradom glumac Viki Glovacki!" – dok im je to govorila, iz nje je zračila veselost, a osjećala se ponosnom kao da je čovječanstvu objavila kako je pronašla ključ za dešifriranje etruščanskoga pisma.

Kazujući za obilnoga ručka što je sve preturio u Staroj Gradiški, osobito prve godine robijanja, Viki je u povremenim nastupima malodušja pred Šiljom svoj život ocijenio kao promašaj. Ili kao kolateralnu pogrešku, bio je samosarkastičan.

Šilji je dugo trebalo dok je namajstorio Vikija i uvjerio ga da od njega primi dvije tisuće dinara koje mu je nezgrapno utrpao u mali džep. Neka mu se nađu, a vratit će mu ih kad bude stao na noge i počeo zarađivati.

Sutradan poslijepodne na Vikijeva vrata pozvonio je brkati neznanac široko raširena vrludava pogleda i predao mu težak kabasti paket uz napadno izgovorenu glasničku poruku da mu ga šalje drug

pukovnik Đuro Milić. Prije nego što se Viki snašao donosilac je izvjetrio. Po naglasku je mogao biti Banijac, a po lošem kroju jeftina konfekcijskoga, demodiranog i zagušljivog odijela koje nije umio nositi, bijeloj najlonskoj košulji, šiljatim sivim cipelama izlizanih peta, prekratkim crnim čarapama i crvenoj kravati vezanoj u majušni trokut, policajac nižega ranga u civilnome ruhu.

Viki Glovacki je iz paketa, slično cirkuskome vilenjaku, lagano izvukao par čvrstih cipela. A za njima crni pleteni džemper od grube predene vune, dug kaput od krombi sukna, odijelo od plavoga tvida, dvije košulje: jednu američku od denima boje petrolej, i drugu pamučnu kariranu crveno-crnu slovenske izrade, škotski šal, dvoje duge gaće i tri para debelih planinarskih čarapa dokoljenica. Pored boce konjaka još je odmotao zimsku salamu, dva para čajnih kobasica, slavonski kulen, dobar komad špeka, vrećicu čvaraka, pet konzervi sardina iz Komiže, kilogram šećera u kockama, pola kile rogača, *Kraševu* krem čokoladu u kartonskoj posudi i plehnatu kutiju engleskoga *Twinings* čaja. Tek tada Viki je razdriješio čvor iz *Gradskoga podruma:* zašto ga je Šiljo, bez veze i mimogredce, polupijano, policijski ispitivao: koji broj cipela nosi, koja mu je veličina odijela, na kojoj adresi živi i kad ga je najsigurnije pronaći kod kuće...

U četvrtak, četiri dana nakon što se ispred *Gradske kavane* sudario sa Šiljom, Viki je razderao omot brzojavke s porukom da se najžurnije javi režiseru Živku Cankiju u humorističkoj redakciji radio Zagreba zbog važnoga dogovora. Kad su se sastali, Canki mu je ponudio da se pisanim prilozima koji će biti vrlo dobro i odmah plaćeni uključi u jako slušanu nedjeljnu emisiju *Vedra večer*.

"Iz razloga koje naslućuješ izvjesno vrijeme nećemo ti smjeti spominjati ime u odjavi, kao što ih spominjemo ostalim autorima" – rekao mu je Canki ispričavajući se.

Vikija je u subotu, Cankijevim posredstvom, pozvao Mirko Trišler, urednik humorističkoga tjednika *Kerempuh* i bez okolišanja ponudio mu suradnju:

"Možeš pisati humoreske za nas. Ali, na žalost, ne pod svojim imenom, nego pod pseudonimom. Znaš već zašto, je l' da? A karikaturistima Ivi Kušaniću, Otu Reisingeru, Vladi Kristlu, Ici Voljevici, Nikoli Mucavcu, Vladi Delaču i ostalim dečkima smišljaj ideje. Prihvaćene ćemo ti honorirati. I znaj da su svi naši suradnici više nego zadovoljni uvjetima!" – bio je konkretan Trifun, kako su kolege zvale Trišlera.

Viki sretan, bodar i smiren zato što je novčano spašen, nije morao razbijati glavu tko je njegova dobra vila koja ga je poslije izlaska iz Stare Gradiške vratila među žive. Znao je da je ta vila muškoga, policijskog roda.

Te 1951. godine u Ilici je proradila humoristička scena *Variete,* a Viki Glovacki se zaposlio od 1. lipnja i namah postao vodeća zvijezda i zaštitni znak. Na svoj balkon napokon je mogao istaknuti pobjednički stijeg. Embargo s njegova imena bio je skinut.

Za svaku predstavu u *Varieteu* ulaznice su planule u pretprodaji. Zahvaljujući Vikiju Glovackome preprodavači su odlično zarađivali.

Viki je bar deset puta slao po dvije ulaznice pukovniku Miliću, uz napisani poziv da bi ga volio vidjeti u prvome redu sa ženom ili bilo s kime mu drago. Pukovnik mu se potom uvijek telefonski javljao i zahvaljivao na pažnji i sjećanju. Uredne nedolaske opravdavao je neodgodivim obvezama u svojoj nepredvidivoj *službi.* Obavještavao ga je da karte ipak neće ostati neiskorištene jer će ih ustupiti nekome od svojih ljudi.

Kad bi se sreli u prolazu, najčešće oko Trga Republike, Viki i Šiljo su prijepodne popili kavu, a poslijepodne konjak. Ako se nisu žurili, sjeli bi u *Dubrovnik* ili u *Gradsku kavanu,* a ako su se utrkivali s vremenom, onda bi strusili piće s nogu, u

Mocci. Šiljo je uzaludno obuzdavao Vikija kad bi panegiričarski razvezao s bajkama zahvalnicama, veličajući ga da mu je presudno pomogao:

"Daj mi krvi kad mi treba, daj mi kruha kad sam gladan!" – Viki je najprije zanosno izgovorio narodnu izreku i zatim blagozvučno nastavio: "Prepoznao si mi nevolju, prijatelju, nakon što sam bio otpušten iz Stare Gradiške. Spasio si me dok sam mučen samotinjom, izgubljen i bez krajcara, nalik ukletu brodu koji ne može pronaći luku, tumarao Zagrebom, samoubijajući se tugaljivim mozganjem o kurvinskoj sreći koja me je zaboravila. Pružio si mi ruku onda kad sam utučeno preturao po glavi da mi je glumačka karijera zapečaćena, a ja na cesti, nezaposlen i svima na teret, i Bogu i ljudima!" – Šiljo je pogotovu bježao od razgovora na temu koja je najviše golicala preporođena glumca: "Reci mi već jednom, molim te i preklinjem, što se i kako se dogodilo da su me godinu i pol dana ranije oslobodili iz logora? A uz nevjerojatno obrazloženje koje me je iznenadilo: poslije izjave izvjesnoga Đure Doležala, koga do danas nisam upoznao, zato što sam za NDH aktivno pomagao Narodnooslobodilački pokret! Tko je taj Đuro Doležal? Postoji li u zbilji?"

Vikijeva, uvijek na vlas jednaka pitanja odbijala su se o Šiljino pokersko lice, hladno poput posude napunjene ledom i s kojeg se širio savršeni mir kao s Budina kipa:

"Obratio si se na pogrešnu adresu, baćo!" – izvještačeno ga je gušio.

Viki nikad nije dočekao pravi odgovor koji je nedvosmisleno znao. Ali ga je ipak grozničavo želio čuti od do grla zakopčana pukovnika.

24.

Molba osuđenika Nikole Mirta za izvanredno ublažavanje kazne, koju je, uoči blagdana rada 1. svibnja 1951. godine, Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ u njegovo ime poslao odvjetnik Ante Štokić odbijena je bez obrazloženja. Ostane li do kraja osnažena presuda na dvadeset godina strogoga zatvora, koju mu je u ljeto 1945. izrekao predsjednik suda Vlado Ranogajec, Mirt će s robije izaći početkom lipnja 1965.

Za četrnaest godina.

Zagreb, četvrtak 23. rujna 1951., u 9.10

Vratili smo se ovome danu i satu kako bismo vrlome strpljivom čitatelju osvježili sjećanje na ono što smo ranije napisali u nekoliko sažetih redaka. Da je tajnica javila pukovniku Đuri Miliću kako ga traži izvjesna Iva Zdunić. No budući da ni nakon nekoliko sekundi nije dočekala šefov odziv, želi li da mu prespoji dotičnu drugaricu, pitala ga je što će joj kazati? Da je drug pukovnik na sastanku ili možda na terenu?

Sada slijedi nastavak, u 9 sati i 11 minuta:

"Spoji je!" – rekao je pukovnik stisnuta grla.

"Drugarice Zdunić, imate vezu s drugom pukovnikom!" – zakloparao je tajničin desetarski muškobanjasti bas.

Šiljo nije sačekao da Iva zausti riječ više osim usplahirenoga "halo". Nakon što je ona njega zatekla svojim pozivom, sada je on jednako uzvratio njoj, zbunivši je najprije pristankom da prihvati razgovor, a zatim još i pitanjem koje ju je presjeklo u nakani da ga uljudno pozdravi i formalno se predstavi ("Dobro jutro, ja sam Iva..."):

"Zoveš me kako bi me podsjetila da ti danas čestitam rođendan, je li?"

"Lijepo je što se još sjećaš moga rođendana..." – prošapće gotovo presnijećena Iva. Svoju oskudnu rečenicu iscijedila je sporo i uzbuđeno. Pa Šiljo joj se deset godina poslije njihove šizme, a od tada mu nije čula glas, obratio razborito, ugodno i šaljivo, kao onih dana kad su pričali svakoga dana.

"Ne bih se sjetio da tu važnu obljetnicu nisu jutros spomenuli na radiju, u emisiji *Dogodilo se na današnji dan...*" – podrugljivo je nastavio. Kao da je u slušalici vidio odraz Ivina sjetnoga osmijeha.

"Nije te napustio običaj da me ismiješ u svakoj prigodi..." – glas joj je postao sigurniji. Šiljo je očekivao da će je ushititi svojom dosjetkom i razočarao se što zauzvrat nije čuo njen prepoznatljivi koloraturni smijeh.

"Kojem dobru, mlada gospođo, mogu zahvaliti nevjerojatnu čast da si me pozvala?" – naglasio je riječcu 'gospođo' s primjesom zloće. Nepripremljeno je dočekala žaoku svoga prvog zaručnika, ali je odglumila da je nije shvatila: "Ivina dvostruka ignorancija u nepunoj minuti razgovora" – pomisli drugi put razočarani Šiljo.

Prije nego što je ponovno progovorila Iva je tegobno uzdahnula:

"Da je dobro – nije!"

"Reci što se dogodilo?" – požurivao je Šiljo.

"Voljela bih da ti to osobno kažem, a ne telefon-

ski... Bila bih ti jako zahvalna kad bi me primio bar na desetak minuta. I to danas. Što god prije možeš..." – premda je najavljivala nešto izuzetno, nije zvučala panično.

Šiljo je odložio slušalicu i provjerio kod tajnice je li prijepodne predviđen neki sastanak. Pošto mu je odgovorila da nema obveza do dva, kad je zakazan kolegij koji će voditi ministrov zamjenik Veljko Drakulić, poručio je Ivi da se zaputi u njegov ured. Kad stigne, neka mu se javi odozdo, s glavnoga ulaza, preko puta paviljona na Zrinjevcu.

Čekajući Ivu, Šiljo je naslijepo naslutio da ga je pozvala zbog svoga muža Nikole koji, evo, šestu godinu odvaljuje kaznu u Staroj Gradiški. No nije se naprezao i nagađao što se moglo dogoditi njegovu najboljem neprijatelju. Svejedno mu je, zaključio je nezainteresirano. I onako će ubrzo saznati od Ive koja je muka dovodi k njemu. Radije je razmišljao o njoj. O tome da je nekoć bio zaljubljen u nju do daske.

Makar mu nije po volji da to sebi prizna, ulovi se kako i dandanas s Ivom mjeri zgodne žene s kojima razgovara ili ih ogleda. Noge, koljena, grudi, stražnjicu, trepavice, sjaj očiju, kosu, prste... I ponajvećma ruke. Dok su bili zajedno, omamljujuće opsjednuti Šiljo vjerovao je da su njene ruke najljepše, najženstvenije i najpoželjnije u Zagrebu. Uspoređujući je s ostalim gracijama, čak i sada pristrasno odvagne da je prednost neporecivo na Ivinoj strani. Premda gotovo svaku krasoticu obuzeto poželi za svoj ratni plijen, ipak sve one, po njemu, za više kopalja zaostaju za Ivom. Iva je za Šilju bila razbarušeno i neukrotivo divna kao divlji cvijet. Skriveni simbol ljepote, seksepila, šika, šarma, gracilnosti, otmjenosti, duhovitosti, prigušene koketerije, inteligencije i elegancije.

I nakon što ga je ostavila, Ivini plusovi u Šiljinu su tajnopisu rasli poslije svake popijene čaše. Trijezan nije uspijevao progutati svinjariju koju mu je priredila.

U doteščaloj glavi buktala mu je nesmiljena bitka.

Tvrđa polovica razuma – koja ga je upozoravala da je Iva najprije bila njegova velika strasna ljubav, ali mu je postala još veće prokletstvo otkada se spetljala s Nikolom Mirtom – osuđivala ju je za veleizdaju i nevjeru. Zbog tih neoprostivih poroka tvrđa polovica s negodovanjem i mržnjom iskrižala je dugi popis Ivinih vrlina.

Mekša polovica razuma prekoravala je Šilju da je ipak on bio taj koji je izdao Ivu zato što je bez glasa ispario u partizane i ostavio je u neizvjesnosti i strahu.

"Ne, nisi ti izdao Ivu, nego je Iva izdala tebe!" – bila je krvnički neumoljiva tvrđa polovica razuma. Uvjeravala ga je riječima koje je želio slušati.

Po mekšoj polovici razuma, Nikolin zaprepašćujući brak s Ivom bio je leviratski. Plemenska pravila u negdašnjim vremenima nalagala su da se brat ili najbliži rođak oženi udovicom ako s pokojnim nije imala djece. A Nikola je Šilji bio kao brat.

Pred oči mu se pojavio Tias Mortigjija. Kad bi zašao u sentimentalne labirinte, no to su, doduše, bili rijetki petki, zapjevao je svoju omiljelu španjolsku sjetnu kanconu, prateći se na gitari: *Amor es una copa di vida.* Ljubav je čaša života.

Otkad je 1943. u partizanima saznao o Ivinoj udaji za Nikolu, zaljubljenik u poeziju Šiljo, jednom pred zoru u *Ritzu*, rekao je da su ga najvoljeniji pjesnici, Sergej Jesenjin, Aleksandar Puškin, Dragutin Domjanić, Antonio Machado i Tin Ujević – kojih je brojne pjesme znao napamet i rado ih govorio dok je padao, kako bi kazali muslimani, u *dertli* raspoloženja – jedino prevarili kad su pisali o savršenoj ljubavi.

Nije odgovarao na upite što je uzročilo da se njegova uzorna veza s Ivom, kako su je vidjeli znanci koji su ih onostrano poznavali, raspadne i raspukne se kao mjehur.

"Kad se dvoje rastanu, oni jedini pravo znaju

zašto im se to dogodilo!" - tako je Šiljo nabrijano prekidao i utišavao indiskretne pitaoce i pitalice.

Ivinu sliku u boji koju je pohranio u sebi i koju nije uspio potisnuti iz sjećanja njegove oči snimile su u podne, na posljednjem *rendez-vouzu*. Istoga dana prije nego što je čamcem preko Save iz Zagreba odveslao partizanima. Zaručnica ga je tada oduševila pripijenom haljinom sa smjelim prorezima, koji su se filmskom brzinom raskrivali i odmah joj pokrivali osunčana čulna bedra. Prkosno svjesna svoga izgleda, gordeljivo kao previjuša, špancirala je Praškom ulicom i pomračila umove pregrijanih Zagrepčana.

Najbljeskovitije pohotno izdanje Ive Zdunić, djevojke iz nadraženih muških snova. Navela je Šilju na slastoljubnu želju i grijeh.

Posljednji s njome.

Ugledao je Ivu s prozora, ogrnutu u lagani crni ogrtač i glave pokrivene okruglim, također crnim šeširićem koji joj je zaklonio polovicu lica, kako put putuje sredinom zrinjevačkoga parka i sitnim koracima trupkajući po polukružnome stepeniku plaho ulazi u zgradu *službe*.

Njihov susret, prvi poslije desetljeća otkad se nisu vidjeli, počeo je kako ga oboje nisu zamišljali.

"Zdravo, Šiljo!" - rekla je hrapavo Iva, stisnuta i naglo osušena grla. Odustala je od prethodne nakane da mu pruži ruku. Učinilo joj se da bi ta gesta bila pretjerano konvencionalna i neprimjereno smiješna. Dok su ljubovali i bili zaručeni, nisu se rukovali nego bi se na sastancima i rastancima zagrlili i poljubili. Nije se mogla sjetiti jesu li se ikada rukovali, osim prvoga dana kad su se kao studenti upoznali na plesu u Glazbenome zavodu. Onda ju je Šiljo naprečac osvojio. Nametnuo joj se izgledom privlačnoga grubijana. Zagrebačka kopija Georgea Rafta.

Unatoč snažnoj volji Iva ipak nije pronašla snagu nadvladazi Šiljin prodoran pogled. Oborila je glavu kao mačka koja ne može izdržati sudar s čovjekovim očima.

"Zdravo, Iva!" - jednako joj je blisko odzdravio. Da joj se obratio strogo službeno kao neznanki, kako je ranije smišljao da će učiniti kad se budu sreli (recimo suhoparno: Što želite, drugarice? ili tome slično) njegova nemilosrdna odbojnost do srži bi porazila preosjetljivu Ivu. No više mu nije bilo do osvetničkih podbadanja. I zato, ne znajući što bi još suvislo rekao u ovome mirnom dvoboju propraćenom kratkim rečenicama, rukom joj je pokazao da sjedne u fotelju koju je približio okruglome stolu pokrivenim zelenkastim masivnim staklom. Onda se Šiljo dosjetio da hvale prijaju ženama, na svakome mjestu i svakom prigodom, pa zašto da to ne upali i u zgradi policije: "Najiskrenije, izgledaš bolje nego ikad..." - rekao joj je. Doista, nije se izmijenila. Kao da nije proteklo toliko vremena, ostala je jednako mlada i vitka i plijenila je svježinom. Kao da su je u prohujaloj dekadi čuvali u ledenjaku. I dok je Iva, pocrvenjela poput maka, u nelagodi smišljala kako će mu suzdržljivo zahvaliti na kavalirskome komplimentu, Šiljo nije uspio umaći od napada zlovarnosti: "Vidim, brak ti savršeno prija..." - dobacio je prijetvorno.

Požalio je što se nesmotreno zaletio čim je Iva, povrijeđena kao išibano derište, prekrižila ruke, stisnula oči i usnice i zajecala. Šiljino lice čitljivo je kazivalo da mu je strahovito neugodno zato što se brzovito izrekao i da se sada nevoljno koleba hoće li je zamoliti za oprost.

"Ne mogu shvatiti, Šiljo, zašto gotovo svaku rečenicu moraš začiniti ironijom... A osobito ne danas kad mi uistinu nije do šale" - brisala je suze plavim rupčićem.

"Što se dogodilo?" - iz nestrpljivih pokreta osjetila se znatiželja da što prije sazna što će mu Iva otkriti. Naherio je glavu da joj pokaže kako je najpomnije sluša.

"Preksinoć je umro Nikolin otac" - rastuženo je nabrala oči.

"Ma što mi kažeš... Umro je stari Miroslav Mirt... Od čega, zaboga?" – osupnuo se uzemljeni Šiljo.

"Od šećerne bolesti. Dugo se mučio. Vidjela sam ga sat prije nego što je izdahnuo... Gospodin Štokić ti je rekao da s curicama stanujem u kući Mirtovih na Trešnjevci, oni su u prizemlju, a mi na katu... Tamnoljubičasto lice i debeli crni podočnjaci najavljivali su mi bolje od bilo kojeg specijalista da je smrt odavno uzela pod svoje tatu Mirta i samo što nije došla po njega... Izgledao je kao mučenik s freske. Hrlio je iz razočaranja u razočaranje. Ubilo ga je Nikolino uhićenje; onda stresna očekivanja hoće li mu jedini sin biti osuđen na smrt, kao što je predviđao cijeli Zagreb; pa osuda na dvadeset godina; robijanje u Staroj Gradiški; povremena sumorna viđanja s Nikolom u logoru, poslije kojih se dugo nije sabirao i umirio i, konačno, ovoga svibnja odbijena molba za izvanredno ublažavanje kazne... Unatoč tome što ga je Nikolin odvjetnik, gospodin Štokić, pretjerano samouvjereno uvjeravao da će sigurno ishoditi pomilovanje... Tata Mirt je malo govorio, posljednje godine proveo je uglavnom šuteći i odsutno meditirajući... Kad sam ga onomadne obišla, na rastanku me je dugo držao za ruku kao da je naslutio skori kraj... Ali duh ga nije napustio. Prije nego što ću otići da blizankama spremim večeru, oprostio se od mene parafrazirajući Remarquea, čija mu je knjiga *Na Zapadu ništa novo* stajala otvorena pored uzglavlja: U Zagrebu ništa dobro! – šapnuo mi je jadovno."

"Mogu li ti bilo čime biti od pomoći?" – ponudio se pomirljivo Šiljo.

"Upravo zato sam te zamolila da me primiš..." – rekla je smjerno Iva. Ovo joj je drugi put da govori o molbi za prijam. Šilju je zbog toga spopala neugoda. Ta, zaboga, Iva se postavila kao da moli predsjednika vlade koji s nadmene visine odlučuje hoće li primiti na kraći razgovor nepoznatu beznačajnu činovničicu umjesto da mu se obratila kao čovjeku koji je s njome podijelio i potrošio najljepši dio mladosti. Od Ive je saznao kakva je nevolja tjera da pred njime svlada stid zbog svoga prevjerena čina i, bude li zatrebalo, pokorno klekne i poljubi mu nogu. Da ga dotučeno zamoli za milost: "Neću okolišati nego ću ti reći zašto sam te zamolila da me primiš..."

"Pretpostavljam, zbog muža..." – umiješao se Šiljo.

"Tako je, zbog Nikole. Bilo bi neljudski da ne bude na očevu sprovodu. Pomislila sam da se taj problem može riješiti lakše i jednostavnije. Jer ni pola sata nakon što je umro tata Mirt dohitao nam je gospodin Ante Štokić. Kao i uvijek, do umišljenosti presiguran u sebe, Štokić je Nikolinoj majci Anđeli i meni obećao kako će putem svojih provjerenih partijskih veza bez problema udesiti da Nikoli bude omogućen dolazak u Zagreb na pokop. Ali ništa nije ostalo do njegove ljeporječivosti. Najprije su ga glatko odbili uz obrazloženje da osuđenima na petnaest godina i više ne odobravaju takvu pogodnost, makar to bio i sprovod roditelja, ako nisu odslužili tri četvrtine kazne. Moram reći da gospodin Štokić nije posustao na prvoj zapreci pa je tako jučer uspio doprijeti i do načelnika odjela za izvršenje kazni. I taj je, poslije dugih Štokićevih nagovaranja i uvjeravanja popustio, ali uz uvjet da Nikola, od polaska do povratka, bude pod stalnom paskom naoružanih stražara i neprestance vezan. Vezanih ruku čak i dok u mrtvačnici na Mirogoju s obitelji bude stajao uz kovčeg i primao izraze sućuti, a i potom dok se povorka bude kretala do groba. Strašno! Rekla sam odrješito gospodinu Štokiću i ne pitajući Nikolinu mamu kako je primjerenije da pod takvim ponižavajućim uvjetima i ne dođe na sprovod! Zamisli, molim te, Šiljo, kakav bi užasan šok doživjele naše osmoipolgodišnje kćeri da satima gledaju oca okovana u lisice! Pa taj bi ih jezivi prizor pratio dok su žive i od kojeg se godinama ne bi oporavile! Nemoćan da bilo što učini mimo toga gospodin Štokić me je posavjetovao da posljednju šansu potražim kod tebe. Jer on bi se osjetio hendikepiranim da te, po-

slije one spasiteljske intervencije uoči Nikolina suđenja, drugi put nešto moli za Nikolu... I zato, eto mene k tebi! Iako sam posljednja osoba na svijetu koja bi se smjela usuditi i od tebe zatražiti bilo kakvu uslugu, ipak, molim te, pomozi! Došla sam u krhkoj nadi da me nećeš otjerati, znaš već zašto... Da me nećeš odbiti i poslati do stotinu vragova. Ili me otpraviti svojom rečenicom da svi putovi vode – nikamo!"

"Kad je sprovod?"

"Trebala sam ti najprije kazati da je obitelj u očajnome vremenskom tjesnacu. Zato što je pokop zakazan za sutra poslijepodne u četiri... " – zajapurila se Iva.

Šiljo se dohvatio telefona, a da joj prethodno nije poslao ni najmanji znak niti joj bilo što spomenuo. Kao da je odjednom isparila iz njegove sobe. Naložio je tajnici neka ga spoji s Veljkom Drakulićem. Obavijestio je zamjenika ministra unutrašnjih poslova Hrvatske da će osuđeniku Nikoli Mirtu, koji u Kazneno-popravnome domu u Staroj Gradiški od ljeta 1945. izdržava kaznu od dvadeset godina strogoga zatvora, za koji trenutak potpisati nalog i teleprinterom ga proslijediti upravi *kapedea* da uz stražarsku pratnju sutra ujutro bude doveden u Zagreb na sprovod ocu. I da osuđenik ni tijekom vožnje policijskim kolima, a ni na sprovodu ne bude vezan. Iva je razgovjetno čula doministrov glas koji se šuplje odbijao iz slušalice:

"Dakle, ti si, druže Šiljo, preuzeo odgovornost i jamčiš za osuđenika...".

"Tako je, druže Veljko!"

"Jesi li mu poznavao pokojnoga oca? Ili pak poznaješ njega kad si tako siguran da neće pokušati bježati ili napraviti neku glupost na sprovodu..."

"Znam osuđenika još od djetinjstva, a poznavao sam mu i oca, o kome ti mogu reći da je bio čestit! Vrlo čestit čovjek..."

Drakuliću je to bilo dovoljno:

"U redu, druže. Slažem se... Zdravo!"

"Zdravo! Vidimo se danas u dva..."

Šiljo je izvukao načetu bocu konjaka i natočio po dva prsta u dvije čaše.

"Popij. Konjak će te umiriti..." – kazao je revno. Podigao je čašu, ali nije nazdravio Ivi: "Muža će ti dovesti sutra oko jedanaest pred kuću. Neka se preodjene i kad bude vrijeme, otprilike sat i pol prije sprovoda, krenut će tim istim policijskim kolima do Mirogoja. Stražari će ga čekati vani i neće prijeći vaš kućni prag, iako bi po propisu morali... Muž ti neće biti vezan, ali će u mrtvačnici uz njega stalno stajati dvojica stražara koji će ga pratiti do groblja i natrag. Žalim, ali to pravilo ne dopušta odstupanja... Poslije pokopa stražari će tvoga muža vratiti kući da tu zanoći. Neka nigdje ne izlazi ... I neka sutradan, u osam ujutro, bude spreman za povratak. Stražarima i vozaču prenoćište i hrana bit će osigurani u milicijskoj školi" – nizao je natenane Šiljo. Iva je primijetila da nijednom nije spomenuo Nikolino ime. Za nj je bio "tvoj muž".

"Neizmjerno puno si učinio Nikoli... I meni, naravno..." – rekla je pobožno Iva, a oči su joj zahvalno zakrijesile. U glazbi njezina oporoga govora, koji je Šiljo obožavao slušati, bilo je neke svečane uzvišenosti.

"Učinio sam pokojnome Miroslavu Mirtu!" – smrknuo se Šiljo. "Prenesi moje žalovanje udovici, gospođi Anđeli Mirt, molim te..." – dodao je zatim. Učinilo mu se nespretnim i nedoličnim da Nikolinu mati sada nazove drugaricom, kad ju je oduvijek zvao gospođom. I opominjuće je dodao, nastojeći da mu riječi odjeknu nepokolebljivo tvrdokorno: "*Nota bene,* Iva, ovo što smo se dogovorili znamo jedino ti, Štokić i ja. Za sve ostale, uključujući i tvoga muža, ti nisi bila kod mene, a formalnosti oko sređivanja dopuštenja da bude pušten na očev sprovod u Odjelu za izvršenje kazni sredio je odvjetnik Ante Štokić. Mislim da sam bio jasan!"

"Jesi!" – potvrdila mu je i ustrajno dometnula: "Ali to ne znači da ti ne trebam reći hvala zato što si se zauzeo..."

"Moj djed Đuro je rekao da čovjek koji žudi za pohvalama mora oglušiti."

"Čekala sam kad ćeš spomenuti djeda Đuru..." – uzviknula je.

Zlovidjeli predosjećaj izigrao je Ivu. Nakon što se naslušala čudovišnih priča o Šilji – ustrajnome ženoljupcu, jurišniku na suknje na najopakijem glasu, čiji je rovaš do vrha ispisan imenima najljepših Zagrepčanki koje je otkresao, a domalo da su ga predstavljali i kao seksualnoga manijaka koji po parkovima raskopčava kaput, ispod kojeg nema hlača i gaća – očekivala je kako će joj se prvi od jedine dvojice muškarca s kojima je spavala danas kad su u njegovim rukama i sukno i škare i kad je dotakao vrh policijskoga Olimpa nabacivati i beskrupulozno joj predložiti da se skrivećki nađu. Pripremala se kako da mu najbezbolnije izmigolji iz pandža. I još: kako da otupi Šiljinu svemoćnu poziciju nakon što ga bude zamolila za neprocjenjivu uslugu, a on joj pomogne? Računala je da će se Šiljo, pošto se preobratio u nezasitna pastuha kakvim su ga opisivali zagrebački tračonoše, pred nju postaviti kao trgovac koji razmjenjuje dobra. Ruka ruci. Dao sam ti, a i ti daj meni! Kako da razumno izmigolji iz krletke, a da pritom ne uznemiri njegovu naglu i burnu ćud? – ježila se Iva.

Da joj je makar i jednom dvosmislenom riječcom ili tek pohotnom kretnjom navijestio ma kakvu ponudu nemoralne vrste koje se plašila, Iva bi odglumila da ne shvaća što joj predlaže, ali Šiljo bi pao na najniže mjesto na ljestvici njene lige džentlmena. Usporedila bi ga sa supom lešinarom ili s hijenom. Ali sada, dok se ponaša kao isprepadani eunuh, ponovno joj se svidio. Onoga prosinca 1941. bezglavo se odrekla nenadano izvjetrena zaručnika.

Zamolila je Šilju da je nasluži s još jednom čašom konjaka. Usrknula je bez preduška i pomalo pripita osokolila se da isprekidano počne kao u transu:

"Neće mi biti lako izgovoriti ovo što ti kanim reći, ali moram... Moram, zato što si se ponovno numinozno iskazao kad se nisam smjela nadati... Kao i prije šest godina kad si Nikoli spasio glavu... I danas si mi također bio prijeko potreban zbog Nikole, koji se opet našao u lavljim ustima... Plagiram svoga oca koji koristi pojam lavlja usta kad želi slikovito reći da je netko jako nastradao..."

"A bi li ti, Iva, numinozno izvukla glavu iz lavljih usta i da, plagiram filmske režisere, napravila rez?"

"Natoči mi još koju kap konjaka..." – pružila mu je čašu, osjetivši da joj ponestaju riječi. I nju je obličke ulila u se i nastavila kao da je u njoj vulkanski provrelo: "Budi ljubazan, molim te, saslušaj me minutu-dvije, ali me pritom ne prekidaj... Željela sam ti zapravo reći da ni po kojoj pravdi i ni po kakvome zdravu razumu nisam smjela zakucati na tvoja vrata i od tebe zatražiti i najsitniju uslugu nakon što sam te ostavila i ranila te kad si nestao iz Zagreba. Ni po čemu mi nisi trebao ugoditi. Ali, evo, ti si mi se ipak našao kao prijatelj u nevolji. I čak si mi poslužio i kao zid plača."

"Čuj, zid plača... Zaglavila si, ženo, u patosu..."

"Zamolila sam te da me ne prekidaš pa makar se i izbaljezgala..." – usukala se Iva. "Oboje znamo da si ti, Šiljo, posljednja osoba na zemaljskoj kugli kojoj bih se smjela obratiti da mi pruži utjehu. Ali koja unatoč svemu poslije moga posredovanja drugi put pouzdano i plemenito neprocjenjivo pomaže Nikoli i meni. Iako smo te i on i ja podmuklo prevarili" – sve se jače tresla i zatim zacmizdrila.

Šiljo je uljudno prešao preko Ivina pokajničkoga lamenta kao da je zaboravio što je od nje doživio. A ona je pak, poznavajući njegovu škorpionsku prirodu, znala kako je daleko od pomisli da joj oprosti i zaboravi. I da će joj zlopamtiti dok bude živ.

Da je ustao i krenuo da je obgrli i poljubi je, Iva mu se više ne bi opirala. Očekivala je to od njega. No Šiljo se u nevjerici zbog njene tugovanke samo hraknjavo zakašljao i naporno šutio. Osjećao se izluđeno i bolno kao da trči bos preko kamenjara.

Iva se nije usudila uspoređivati Šilju i Nikolu.

Znala je da bi poslije ocjenjivanja vrijednosti bivšega zaručnika i sadašnjega muža rezultat na kraju bio premoćan po prvoga. Neravno nadmetanje porazno bi završilo po Nikolu.

Šiljo se podigao, a Ivi je to bio znak da joj valja otići. Jedan od njihovih tajnih pogleda i pokreta koje su samo oni razumjeli vratilo ih je deset i više godina unatrag.

Nisu se rukovali ni na rastanku.

Pošto je otpratio Ivu do kraja hodnika, Šilji se vratio u sjećanje jučerašnji ugodni razgovor u kavani *Dubrovnik* s doktorom Marijanom Košičekom, *čija je uža specijalnost seksologija. Divanili* su uz bijelo vino o inačicama u vječnome odnosu žene i muškarca:

"Nema razlike u ženskim i muškim mozgovima. U oba je usađeno više od stotinu milijardi nervnih ćelija. A mogućnosti tih ćelija su nedokučive" – počeo je stručno doktor. Škljocavo je otvorio srebrnu tabakeru s vitičasto utisnutim monogramom M.K. i ponudio pukovnika cigaretom. Šiljo se pitao kako je Košiček došao do američkih mirišljavih *Camela,* ali je odmah ukopčao da mu ih je najvjerojatnije donio neki pacijent. Ili ih je, što je vjerojatnije, kupio dok je nedavno sudjelovao na znanstvenu skupu u Baselu. Doktor je postao sretni dobitnik zato što ga se sjetio i obratio mu se za uslugu nakon primljena poziva, a pukovnik je učinkovito posredovao. Rekordno brzo, istoga dana, Marijanu Košičeku izdali su putnicu koja mu je otvorila vrata staroga sveučilišnog grada na Rajni, na tromeđi Švicarske, Francuske i Njemačke.

"Postoje li razlike u muškome i ženskom načinu djelovanja i razmišljanja prigodom seksualnoga čina?" – Šiljo se ogradio, skromno naglasivši doktoru da ga pita kao neobrazovani stopostotni laik, koji gotovo da i ne poznaje teoriju ovoga, po njemu nedostatno istražena, žanra. Košičeku je godilo i imponiralo što će freudovski poučiti obrazovana pukovnika:

"Kad se spoje ženska ticala u mozgu, ona tada potaknu rađanje novih misli i pokrenu nove planove. U susretu s muškarcem planovi kod žene su podložni naglim promjenama. Stoga se muškarac ne treba osvrtati na njih zato što oni za nj nisu bitni. Upamtite, Miliću: Ahilova peta žene je u tome što ona zna što radi, ali ne zna što želi. Zato muškarac mora izazvati žensku reakciju, a to će najbolje učiniti ako je naljuti..."

"Naljuti?"

"Ponavljam vam, žena zna što radi, ali ne zna što želi. Ženska želja uvijek je nejasna, nedorečena i najčešće nerealna."

"Pa kako se onda može ostvariti takva ženska želja?"

"Tako što postoji netko tko će je prihvatiti. To je muškarac. On je prihvaća najprije zato da ostvari svoj seksualni cilj. I ženska želja, makar bila razmažena pa i neprirodna, padne na plodno muško tlo. I bude ispunjena..."

"Komplicirano. No ipak razumljivo..."

Seksologovu definiciju Šiljo je pokušao presaditi na Ivu.

Iva ga je ponovno počela nezaustavljivo opsjedati i uznemirivati.

Na sastanku kod Veljka Drakulića nije uspijevao zatomiti dosadu. Bio je zadovoljan što ga, mimo običaja, nitko nije ništa pitao. A nije upamtio ni riječ od svega o čemu su raspravljali. Prazno je gledao preda se, otežali su mu se kapci sklapali pa se Šiljo naporno borio da mu glava ne klone i da za maratonske diskusije orni drugovi oko njega ne primijete da mu se prispalo.

Nije mogao potjerati iz misli Ivu, koja mu je izronila iz podsvijesti. Do danas ju je nekako snagom volje uspijevao izgurati duboko ispod površine svoga bića. Ali nakon što su se vidjeli poslije deset godina, nije znao kako da izblenda njenu pojavu. Iako ga je tvrđa polovica razuma, koja je Ivu bezuvjetno osudila za nevjeru i veleizdaju, opominjala da je što god je moguće prije istjera iz

nove stvarnosti. I ponovno je preseli u maštu.

"Možda ću za koji dan biti pametniji" – rasuđivao je zamišljeni Šiljo. "Ali, prije bih rekao da neću!"

U ranijim Šiljinim osvetničkim planovima kao završni, odlučni i pobjedonosni udarac bio je zacrtan tjelesni sudar s Ivom. U najraspaljivijim snovima, u kojima je svašta doživljavao, plastično je sanjao ševu s njome kao krunu obračuna s bračnim parom Mirt. Iva i on nagi u krevetu. Slatka zadovoljština. Ljuta trava na ljutu ranu.

Uloviti u trenutku slabosti dugo nejahanu omicu, samotarku, okrenuti je na brzaka i onda je bahato otjerati iskorištenu, popljuvanu i posramljenu.

Smrt u obitelji Mirt potrla je Šiljine paklenske nakane. Zato se i držao mlako kao kuhana janjeća noga, kako bi ga zgodno opisao djed Đuro.

Zanio se i zaustavio mu se dah nakon što je Iva ispila prvi gutljaj konjaka i prekrižila nogu preko noge. Tada je nehotice pokazala crninom zaklonjeni i tek na časak odškrinuti ulaz u njenu, njemu poznatu rajsku šumu. Kad je ulovila Šiljin zamućeni pogled, zbunila se, čedno sastavila koljena i ženstvenom kretnjom poravnala haljinu.

25.

Zagreb, groblje na Mirogoju, poslijepodne u petak, 24. rujna 1951.

Pulenat koji je zapuhao sa zapada očistio je od oblaka nebo iznad Mirogoja.

Najuža obitelj pokojnoga umirovljenika Miroslava Mirta stigla je na groblje u dva dijela, u 14,50, sat i deset minuta prije uročena sprovoda. Udovica Anđela, snaha Iva i unučice, devetogodišnje blizanke Višnja i Mirjana, dovezle su se taksijem koji im je poslao i unaprijed ga platio odvjetnik Ante Štokić. Propustile su sina, muža i oca Nikolu da prije njih izađe sam iz kuće i ukrca se u uščuvani crni policijski *mercedes* star petnaestak godina, zaplijenjen od Nijemaca.

Nikola je sjeo između dvojice logorskih stražara, preodjevenih u kestenjaste kožne jakne i raskopčanih kariranih košulja. Nosili su potkovane bakandže kojih je topot metalno odjekivao. Kao da su braća, obojica isturenih četvrtastih vilica, bezizražajnih zelenih očiju, kratko ostrigani i napetih, nategnutih mišica na rukama koje su se činile kao da će se rasprsnuti. Bili bi idealni modeli crtačima američkih stripova da po njima slikaju likove opasnih momaka kojima se nije uputno zamjeriti. Do lani su djelovali u postrojbi za posebne munjevite zadatke, uglavnom za likvidacije, zvanoj Leteća OZN-a. Njeni pripadnici bili su prepoznatljivi u policijskome svijetu po tome što su umjesto činova na ovratnicima nosili ušivene svijetloplave romboide. Vozač u milicijskoj uniformi ponašao se kao nesigurni provincijalac sirova šarma, koji se, impresioniran velegradskom bukom i poslovnom tišmom, nije snalazio dok je vozio po Zagrebu. Zato ga je osuđenik Nikola Mirt, iako poslije dugih šest godina prvi put ponovno na ulicama rodnoga grada, lako vodio i samouvjereno mu kazivao kako će se najkraće dovesti do Zvijezde i odatle Mirogojskom cestom do mrtvačnice. Dok je vozač parkirao kola na pločniku, iz birtije, u kojoj će uz čaj i kiflu sačekati povratak trojice suputnika, treštalo je supijano pjevanje glazbeno neshvaćenoga zagrijana kvarteta: *Tuli, tuli, tulifon...*

Nikola je uočio da su mu se pratioci po službenoj dužnosti – za razliku od logora kad su ga, kako su nalagali propisi, bahato oslovljavali sa ti, a on njih morao sa vi – sada obraćali u trećem licu. Bit će da ih je zadivilo njegovo gospodsko tamno diplomatsko odijelo od engleskoga listera, koje je, uz bijelu popelinsku košulju i crnu svilenu kravatu, ministarski svečano odudaralo od prosjački depresivnih, pepeljastih i odrpanih uzničkih halja. Kad je navukao hlače, Nikola ih je morao valjano zategnuti remenom. U svibnju 1945., kad su ga uhitili, bio je teži dvanaest kila.

Petero Mirtovih ušlo je zajedno u mrtvačnicu i s dvojicom stražara povrstalo se s lijeve i desne lijesa, ispred kojeg je bio postavljen tamnožućkasti lakirani drveni križ s natpisom: *Miroslav Mirt 1873. – 1951.* Na jednoj strani stajala je Anđela Mirt, do nje jedan od stražara, zatim Nikola Mirt i drugi stražar; a nasuprot Iva, djevojčice i pokojnikova sestra Agneza Burcar iz Petrinje, koja je došla nedugo za njima. Slabašna zgrbljena starica s mladenačkom frizurom, iako još u podnošljivim

godinama, djelovala je umorno kao nepokretna napolitanska matrona.

Dok su se svrstavali, mati je odlučno naložila pokunjenome i uzrujanom Nikoli, ne obazirući se na ukrućene stražare:

"Gore glavu, sine. Stoj ponosito i prkosno!"

Poslušao je majku. Blijed kao postojnska čovječja ribica, Nikola je bez suza dočekivao rodbinu, obiteljske prijatelje i znance koji su mu se žalovali mekim stiskom. Pružali su ruku i stražarima, uz tiho promrmljanu frazu: "Moja sućut" ili "Saučešće", uvjereni da su i ta dvojica Tarzana iz klana Mirt. Upućeni izuzeci, Ivini roditelji i odvjetnik Štokić sa ženom prigodom ceremonijalnoga rituala prezrivo su ih preskočili, iako su stražarima desnice već bile u zraku, automatski poletjele da prihvate njihove.

Nakon što su grobari iznijeli lijes ispred mrtvačnice, mladi bijeli fratar, nalik vitezu tužna lica, počeo je opijelo latinskim riječima iz molitve za mrtve, franjevca Tome Cellana iz trinaestoga stoljeća: *Dies irae, dies illa* koje je i preveo: Dan gnjeva, onaj dan. Završio je naglašenom žalostinkom:

"Neka našem napaćenom bratu Miroslavu bude laka hrvatska zemlja koju je toliko ljubio!"

Logorski čuvari, koji su se usko poput navodnika zbili između Nikole, na heretički spomen hrvatske zemlje ukrstili su mu iznad glave kratke sumnjičave poglede.

Šesteročlani muški zbor otpjevao je Paljetkovu *Falu* i potom je povorka, praćena glazbom vatrogasne limene glazbe, krenula prema grobnici.

Mimohodeći kamenom cestom uz arboretum jedna od blizanki – a sličile su jedna drugoj kao bijeli leptiri – tri minute starija Višnja povukla je za rukav Ivu koja se sagnula:

"Mama, meni je dosadno!" – šapnula joj je na uho.

"Sve ćeš mi reći kad se budemo vratili doma, zlato. A ovdje više nemoj govoriti, molim te!" – zbunjeno ju je umirivala. Iva je kanila ostaviti kćerkice kod kuće da se ne mrcvare na sprovodu, ali ih je dovela na Nikolin opetovani zahtjev.

"Znam da Višnji i Mirjani neće biti lako, ali povedi ih zbog mene. Želim ih se što dulje nagledati. Shvati, Iva, da se moje vrijeme koje ću provesti s njima, od dolaska iz Stare Gradiške i do povratka iz Zagreba, mjeri minutama!" – rekao je slomljeno. Poslije toga vapaja, nije smjela prijeći preko dirljive očinske želje.

Od oslobođenih zatvorenika s kojima je Nikola Mirt bio zatočen u Staroj Gradiški na sprovod njegovu ocu od poznatih Zagrepčana viđeni su Mirko Šeper, Kruno Simon, Viki Glovacki, Marijan Zuber i nogometaš *Lokomotive* Vladimir Zipa Zajc, dok se Lovro Matačić brzojavno žalovao iz Ljubljane, gdje je toga dana imao zakazan pokus s opernim orkestrom koji nije uspio odgoditi.

Potresen zbog odlaska još jednoga pajdaša, pokojnikov *amice* i vršnjak, po komunističkoj vlasti 1945. dekretom umirovljeni fizičar međunarodna ugleda, akademik i negdašnji rektor Zagrebačkoga sveučilišta, sedamdesetosmogodišnji Stanko Hondl, uglađene gospodske pojave i snježno sijede glave, jedan od "petkaša" – tako je zvala svoje društvo probrana skupina vremešnih purgera zato što su se godinama, svakoga petka u predvečerje, sastajali kod *Dva barilčeka* na višesatne razgovore uz vino, lagani prismok i karte – drhtava glasa tiho je kazivao arheologu Mirku Šeperu:

"Ako netko u petak zakasni ili ne daj Bože ne dođe za naš stol, svi mahom pomislimo da smo ostali zanavijek bez njega. Da nas je još jedan manje! I sretni smo kad se taj pojavi sljedećega petka. Ne kažemo mu, dakako, što smo pomislili o njemu. I bolje je što ne kažemo! A, eto, danas ćemo se, mi petkaši, poslije sprovoda po običaju naći u *Dva barilčeka,* ali oslabljeni, na žalost, bez Mireka kojeg više neće biti s nama... " – Hondl je prepričao Šeperu posljednji susret s bolesnim Miroslavom Mirtom u nedjelju, dok ga je obišao kod kuće na Trešnjevci: "Mirek, koji je bio plemenit kao dječje oko, uvijek je

govorio da mu je dobro i onda dok mu nije bilo dobro. Nije volio razgovarati s ljudima koji zapomažu nad svojom zlom sudbinom. Nije vjerovao u žaljenje i nije podnosio žaljenje. Uzmicao je od priča o bolestima, dijetama, kurama i lijekovima. I zato me je zatekao kad je rekao: Umrijet ću, znaš li, Stankec moj dragi... – Odgovorio sam mu gotovo bijesno: Ne vjerujem da ćeš umrijeti, Mirek. Ali umreš li ipak, nikad ti to neću oprostiti... – I neću!"

Trojica grobara, uz metalno tandrkanje i škripu lopata što je zasrsilo svijet osjetljivijih živaca, nabacila su posljednje grude, poravnali žitku zemlju i meko zabili križ posred rake. I kad je došlo vrijeme povratka s groblja, blizanke, koje su znale da je njihov tata stigao iz zatvora i da će se tamo ubrzo morati vratiti, kao po dogovoru istodobno su se objesile o njega i ovile mu se oko vrata. Stražari su ih sumnjičavo odmjerili kao da im malene napasnice žele preoteti osuđenika kojeg u jednome komadu moraju vratiti u logorsku gajbu, odakle su ga i doveli. Makinalno su se približili još za korak Nikoli. A onda su stali kao da su i oni blizanci urođenih usklađenih pokreta. Nisu ništa kazali nego su se povukli postrance za onaj isti maloprijašnji korak.

Višnja i Mirjana jedva da su maglovito sačuvale očev lik. Posljednji put su ga vidjele prije više od šest ljeta, kad su imale dvije godine i pet mjeseci. Danas prijepodne, otuđeni, otac i kćeri, ponovno su se počeli upoznavati:

"Dođi s nama doma, tatice!" – mazno je zakukurikala Mirjana.

Nikola je zasuzio i pokazao glavom prema stražarima:

"Doći ću, sigurno ću doći. Ovi stričeki će me dovesti autom... I zajedno ćemo večerati s mamom, bakom i tetom Agnezom..."

"A hoćeš li nas poljubiti prije spavanja?" – pitala ga je Višnja.

"Naravno da hoću, zlato... Svakako ću vas poljubiti..." – procijedio je Nikola i zagušio se u plaču. Za njim su zaplakale i blizanke. Nikola je u sebi prokleo crvene šogune koji su ga poslije hrvatskoga armagedona osudili na beskonačno dvadesetogodišnje robijanje. Uzrujano im je poželio da ih stigne suza njegove nejači.

Pao bi mu kamen sa srca i bilo bi mu lakše u duši da je iz sebe ispustio najglasniji životinjski urlik.

Zamišljeni Nikola izašao je iz kuće tri minute prije osam, a pratile su ga žena i majka. Stražari su ga čekali ispred kola, dok je vozač za volanom trljao sanjive oči. Nikola je nježno zagrlio majku, a s Ivom se oprostio dugim poljupcem. Zatim je okrenuo glavu da sakrije suze od njih.

Stražari su se pozdravili sa ženama kratkim uljudnim kimanjem:

"Moje poštovanje!" – promrmljao je niži stražar i sjeo do vozača. Viši je podijelio stražnje sjedalo s Nikolom:

"Evo, mi gdje omrkli, tu i osvanuli!" – rekao je onaj sprijeda i napol okrenut k Nikoli raspoloženo se nasmijao pučkoj izreci kojom je počeo jutarnji razgovor.

"Ti se omrsio, a... Ako, ako..." – upao je viši, nastojeći da mu riječ zazuji vragolasto: "Lijepa ti je drugarica, izgledna je, nema što!" – dodao je. Nikola je oborio pogled i ušmrknuo se. Viši se stražar vratio uobičajenome logorskom obraćanju osuđeniku na ti. Jučerašnja Nikolina odjeća za groblje ipak je činila čovjeka.

Kiša i oluja mijenjale su se kao po dogovoru. Nikoli je naglu promjenu vremena sinoć najavila mati:

"Kad je mjesec presvučen oblakom, ujutro će biti padavine!" – prorekla je Anđela Mirt pogledavajući u nebo i bila je u pravu. Za večerom je još znalački rekla: "Ako psi zijevaju, znajte, doći će promjene vremena! A trešnjevački psi su danas sumanuto zijevali. Namirisali su kišu...!" – i Anđela Mirt je ponovno pogodila.

Da otkravi smrknutu šutnju za večerom, Agne-

za Burcar, sestra pokojnoga Miroslava, mudroga sovinskog izgleda, koja otkad je obudovjela, samostanski povučeno životari u Petrinji, a poslije sprovoda prenoćila je u bratovoj kući na Trešnjevci, počela je priču da je u utorak dobila daleki list iz Južne Amerike od nećaka Tomislava, inženjera hidrogradnje. Na tankoj i prozirnoj omotnici azurne boje, naglasila je upečatljivo, na španjolskome i francuskom bilo je otisnuto: *Correo aereo* i *Par avion*. Nakon sloma NDH, isprepadan što je služio u domobranstvu, nećak je pobjegao pred partizanima i do preklanjske godine proboravio u izbjegličkome logoru San Saba kod Trsta. Ondje je i dočekao azil iz Paragvaja. Ovo je prvi put da se odatle javio teti Agnezi, kad je kao vrsni stručnjak pronašao lijepo plaćeni posao na hidrocentrali Yacyreta, na rijeci Parani:

"Tomislav je sada na jednomjesečnome odmoru. U pismu mi se pohvalio da pomalo šeće, malo lovi ribu i puno pije s dvojicom Indiosa iz plemena Guarani s kojima se zbližio. Napisao mi je da u jeziku tih Indiosa *guarani* znači: ljudi bez gaća..." – pri čemu se Agneza suzdržano nasmijala.

"Joj, Agneza, zaveži, molim te!" – Anđela Mirt je ubojno prekinula šogoricu, uzrujana što se usudila smijati na dan bratova ukopa.

Uvrijeđena Agneza oborila je nos i zašutjela. Osim što je domaćinima prigušeno poželjela laku noć, prevalila je večer tako da do povlačenja nije prozborila ni riječ.

Vihor je harao slavonskim pustopoljinama i bijesno šibao uzduž i poprijeko, kao da drži korbač ispleten od volovskih žila. Vozač je, psujući i rondajući, vozio *mercedes* izlokanom cestom, po gulašu od meke zemlje, uvela lišća, tople kiše i otpadaka, koji su vrludavo i izgubljeno plovili poput poludjelih jedrenjaka, a koje je usmjeravao kao misao nevidljivi pijani kormilar bez zemljovida i zdrava razuma.

Po baricama i lokvama koje su prošarale kolotečinu, dok im je blato šuštalo ispod obuće, odšljapkali su do zamračene seoske gostionice, najosamljenije kuće uokrug pet kilometara. Kao da se nahladila od snažnoga kovitlaca koji je u zoru napao kraj i još je trajao. Sa smrekovih šindra, u sve dublje mlake survavali su se slapići kišnice.

"Kijamet!" – zagunđao je niži stražar, istresajući kapi rose s jakne i pogledavajući ljutito u debele oblake.

"Vi mora da ste Bosanac!" – usudio ga se upitati Nikola.

"Po čemu zaključuješ da sam Bosanac?" – okrenuo se niži stražar.

"Pa, rekli ste kijamet. A tako kažu Bosanci..." – Nikoli je zadrhtao glas. Grizao se da niži stražar ne protumači krivo njegovo obraćanje i ne usadi u svoju vilansku glavurdu kako mu se želio ponizno dodvoriti i umiliti.

"Pogodio si, junakoviću. U pravu si, Bosanac sam. Od Dervente, znaš..." – voljno potvrdi niži stražar.

Iznad ulaza skupila se navlažena i od kiše otežala državna zastava izvješena na pola koplja, u slavu oblasnome partijskom sekretaru koji je prekjučer poginuo od groma.

Nikola, vozač i stražari naručiše kave:

"Dopustite da ja platim..." – ponudio se Nikola i uhvatio se za lisnicu.

"Nećeš ti. Danas Bosna časti turskom kavom!" – nepopustljivo mu se isprijеčio niži stražar, koji se držao kao da je predsjednik vlade i umišljeno se osvrnuo.

S radija na pultu krkljavo se čula glasovirska glazba. Nikola je prepoznao *Nocturno za lijevu ruku* Aleksandra Skrjabina, ali nije odgonetnuo tko ga svira.

"Promijeni to sranje i potraži nešto normalno!" – vozač se prekipjelo ustremio na konobaricu srednjih godina, glatka lica bez bora, spokojne i podatne bestidnosti.

"Neću!" – odbrusila mu je raskočopereno: "Meni se baš ovo sviđa!"

Volovski širokovrati vozač najprije joj je kanio ljutnuto uzvratiti, ali se suzdržao, zapanjen što seoska konobarica ne poštuje miliciju. Mrmošeći teatralno je krenuo hodati naprijed-nazad, prebacivši nametljivo ruke na leđa. I zatim bezumno i budzašto udari u tanak, isprekidan smijeh. Nikola je, po načinu kojim se vozač smijao, u njemu otkrio savršenu budaletinu. Hihot ga je podsjetio na režanje logorskih pasa:

"Preživjet ću i to glupo tandrkanje!" – napokon je odrezao vozač i tupavo odmjerio konobaricu koja se pakosno nalaktila na šank, ispod cmiljuće žarulje. Cvatući zbog lake pobjede okrenula mu je leđa. Pritom se samoljubivo ogledavala u izgrebano zrcalo uživajući u svome izgledu. Iz očiju joj se naziralo kako bi žarko voljela da se taj tikvan što prije pokupi iz gostionice, nogu pod nogu s trojicom ostalih šutljivih sudruga.

"Glupo tandrkanje su tvoje primitivne novokomponirane narodne pjesme. Te bedastoće ne mogu provariti. I gade mi se!" – kričavo je mljela konobarica neuništivom snagom i izdržljivošću nadarene torokuše.

Vozač se pokislo obratio stražarima:

"Baba je kvarizanat. Petljanka i dangubica. Raskopitila se kao magarica" – djetinjasto se razlaparao, ružeći je folklornim pokudama.

Stražari su, neosjetljivi na njegov bijes, mukom srkali vodnjikave ukuhane kave.

Jedini gost uz četvoricu putnika za starogradiški logor bio je mještanin raskokana nosa. Mirisao je na sijeno i slamu, usamljeno svaljen za rasklopnim stolom uz čašicu rakije. Usplahireno je podigao pogled sa subotnjega *Glasa Slavonije*. Ni on se nije nasmijao, nego se neutralno vratio čitanju sportskih vijesti. Ne bi volio da milicionar otkrije kako su mu simpatije na konobaričinoj strani. Pripadao je soju zazorljivih, opreznih seljaka koji se u ovim smutljivim vremenima – kad te ućorkiraju i za najmanju pokudu na Tita ili za spomen nadbiskupa Stepinca po dobru – plaše čak i smijeha.

Nikola je bio zadovoljan što je mogao saslušati Skrjabina do kraja. I što se opipljiva konobarica nije držala ugostiteljskoga pravila da je gost uvijek u pravu, pa nije ugibla glavu pred napasnim milicionarom. A taj bi je bez milosti i smjesta, ruku okovanih lisičinama, a nogu negvama, poslao na Goli otok kao informbiroovsku špijunku kad bi znao da je Aleksandar Skrjabin, čiju nerazumljivu i dosadnu glazbu ona obožava – Rus!

Nikola se nije odvažio pitati konobaricu je li čula tko je izvodio *Nocturno za lijevu ruku*. Iz straha da skroz ne razbjesni nahero nasađena vozača.

Odmah pošto je naplatila ceh, a da nije zahvalila nižem stražaru na simboličnoj napojnici, konobarica je veleposjednički samosvjesno sjela u kut i preko druge stolice ispružila čvrste noge prošarane pomalo nabuhlim ljubičastim žilicama. Nije udostojala pogledom odlazeće društvo, a ni odzdravila dvojici stražara i Nikoli koji su je pozdravili. Stražari su joj ovlašno rekli "zdravo", a Nikola "do viđenja". Vozač je izletio bez pozdrava i oholo tresnuo vratima, potvrdivši tim prosvjednim činom kako je odlučio da mu noga više ne zakorakne u ovaj mračni pajzl u kojem konobarica grdilica sluša najbesmisleniju i najdosadniju glazbu na svijetu, a koju puštaju s radija kad su dani narodne žalosti.

Preostali rondzavi gost slinavo je dudao čačkalicu i bio jako zadovoljan sobom kad je brzo riješio ne osobito tešku križaljku u *Glasu Slavonije*.

"Do viđenja!" – kazao je bez žara i gotovo bezglasno, ali tek kad su trojica civila i naprkonjeni milicionar već bili vani.

Kiša je još padala, sada usitnjenije.

"Kao da anđeli plaču!" – smislio je patetičnu figuru Nikola, podsjetivši se kćeri.

Kad je iz daljine opazio sive obrise logora i njegove dimnjake, Nikola Mirt je sebi nevoljko priznao kako se za onih nekoliko sati koliko je jučer

i danas proveo u svome trešnjevačkom domu prvi put poslije šest uzničkih godina osjećao izgubljeno, tjeskobno pa i suvišno. Vrijeme mu je sporo puzalo. Usporedio se s tigrom puštenim iz zvjerinjaka u savanu, koji se, odviknut od slobode, zbunjeno vrti u krug i samo što ne zariče: "Vratite me, ljudi, u kavez!"

Pitao se smalaksalo: je li možda odahnuo kad su policijska kola jutros u osam zabremčala i zaprašila put Stare Gradiške?

Iz visoka su ga, poput kiklopa, gledali netom upaljeni logorski reflektori, čija je trostruka svjetlost brzo kružila smjerom kazaljke na satu. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zvali su ih – svjetlometi.

U ponedjeljak, trećega dana poslije sprovoda, Iva je s javne govornice okrenula Šiljin uredski broj da mu još jednom zahvali za uslugu. Nije bila načistu što će mu odgovoriti ako bi joj predložio da se vide.

"Drug pukovnik trenutno nije u kancelariji. Potražit ću ga..." – rutinirano je lagala tajnica. Poslije nepune minute rekla je: "Drug pukovnik upravo govori na važnome sastanku i ne smijem ga prekinuti..."

"Kad bih ga mogla pozvati?" – pitala je Iva.

Još jedna repata tajničina laž:

"Odmah poslije sastanka drug pukovnik će otputovati na teren i neće ga biti najmanje dvije sedmice".

Iako je bila uvjerena da Šiljo nije otputovao na teren nego joj se nije želio javiti, Iva je ipak telefonirala i nakon dva tjedna.

"Drug pukovnik je otišao na novi službeni put!" – blefirala je tajnica.

"Kad bih ga mogla ponovno pozvati?"

"Ne znam, drugarice. Ali sigurno ne tako skoro!"

Iva je napisala kratko pismo Šilji, ostavila svoju adresu i zamolila ga da joj otpiše i naznači kad bi ga mogla pozvati. Ostavila ga je na porti na Zrinjevcu.

Nije dočekala odgovor koji je tjednima očekivala.

26.

Zagreb, prvih dana studenoga 1953.

Zdravo, Šiljo, kako si?"

"Sjajno. A ti, druže Stevo?"

"Ja, *amigo*, hvala na pitanju, sjajnije!"

"Znači, obostrana izmjena dobrih novosti..." – reče Šiljo.

Nakon što je naručio kavu i viski, Stevo Krajačić je po običaju odmah krenuo u srž i naciljao u metu. U subotnje predvečerje telefonirao je pukovniku Šilji Miliću i pozvao ga u svoj kabinet. Najavio mu je da želi čuti njegovo mišljenje o osjetljivim pitanjima iz nogometnih sfera.

"Znaš li, *amigo*, da *Dinamo* treba putovati na gostovanje u Alžir i Tunis?" –Krajačić je srknuo gucaj vrele kave i nastavio: "Neki, navodno pouzdani alžirski menedžer ponudio je povoljno plaćenu turneju od otprilike tri sedmice. Prvi susret planirao je za Božić u gradu Constantineu. Dinamovci bi igrali samo s lokalnim momčadima, s iznimkom o Novoj godini, kad je u Alžiru predviđena jedina jaka utakmica s prvakom Francuske *Reimsom*."

"Čuo sam o tome pozivu. Rekao mi je prije dva dana trener *Dinama* Oskar Jazbinšek" – reče Šiljo, upinjući se da pogodi što mu Stevo, koji vrlo površno prati sport, time želi poručiti: "Ali kakve veze ima njihova turneja sa mnom, a pogotovu s tobom, druže Stevo?" – pogledao ga je upitno.

Šiljo nije propuštao nedjeljne utakmice. Godinama je najradišniji član uprave najmlađega zagrebačkog prvoligaša *Borca*, negdašnjega *Milicionera*. General Stevo Krajačić, naprotiv, jedva jednom godišnje, i to poslije dugih nagovora, svrati na maksimirski stadion i užasno se dosađuje u počasnoj loži. Nerijetko bi predbacio Šilji, podrugujući se njegovoj opčinjenosti nogometom, kako ne može shvatiti da se netko u trideset šestoj tko imalo drži do sebe i smatra se intelektualcem neobuzdano pali na tribinama, prijeti, urla i kočijaški psuje zato što neki balavanderski jebivjetri bjesomučno udaraju loptu po travnjaku, a pritom jedva čekaju da se zavade sa sucem, pograbe se i iznogataju s protivnicima. Nogomet je za Stevu špansko selo i nepojmljivo traćenje vremena. Da njega pitaju za savjet, kao što ga ne pitaju, ne samo što ne bi plaćao te primitivne frajere nego bi još udario namet svakome tko igra tu smiješnu igru.

Zagledavši se u raskošni kristalni luster s visećim svjećicama i kuglicama, Krajačić počne otvarati karte:

"Jutros mi je telefonirao predsjednik *Dinama* Ivica Kolić. I ponudio mi da budem u vodstvu puta u Alžir i Tunis!"

"Sjajno, baćo!" – oduševio se Šiljo. "Pođi. Svakako pođi! Ne putuje se svaki dan na dugi, lagodni izlet u francuske kolonije... Alžir, Tunis, dvogrbe deve, datulje, Berberi, Sahara, fatamorgana, Casablanca, Humphrey Bogart, Ingrid Bergman... Zamisli, tamo ćeš proslaviti Božić bez straha da će te netko otkucati i zbog toga te isključiti iz Partije..."

"Ne zajebavaj me sitno kaluđerski, *amigo*! *No me jodes*!" – procijedi Stevo nakon što se svladao da se ne naceri Šiljinim upadicama. "Nemoj misliti da mi se neće u Alžir i Tunis. Rado bih išao, vrlo rado... Ali već je dogovoreno da čekam Novu godinu s Titom, a da prije toga pođemo u lov!"

Šiljo sada ponovno nije na čistu što mu je Stevo mislio kazati.

"Zar si me zvao da se izjadaš što zbog lova s maršalom nećeš moći na put?"

Nije ga zvao da mu se pojada. Ali je upravo saznao što mu je kanio objaviti:

"Koliću sam kazao da ću kao zamjenu za Alžir i Tunis ponuditi tebe, *amigo!*"

"Pa ja sam u suparničkome klubu, čovječe! Hajde, reci: zar je pravedno da ja iz *Borca* budem u vodstvu puta *Dinama*?" – ustuknuo je Šiljo.

Kao da očekuje Ciganku gataru, Stevo izvrne ispijenu šalicu s kavenim talogom na bijeli tanjurić ukrašen plavim kružnicama.

"Slušaj, *amigo*, morat ćeš poći..." – gotovo prošapće glasom čovjeka navikla da njegova bude posljednja: "Nisu oni mene zvali zato što me ludo vole, nego zato što sam im potreban. Prije svega, trebam im ishoditi da ta zgodna turneja bude odobrena. I zatim da s policajcem u vodstvu ostali članovi uprave kluba, koji će se ugurati da im guzica vidi puta, budu pokriveni ako netko od igrača zabrljavi. Da se ne vrati. Emigrira, zatraži azil... shvaćaš li, *hombre*?"

"Shvaćam! Ali što ja tu mogu posebno učiniti, baćo?" – napregnuo se Šiljo: "Neću valjda držati nogometaše stalno zaključane s oglavom i na lancu u sobi i puštati ih samo na pišanje, u restoran i na igralište... Ako se netko nameračio pobjeći – pobjeći će! Ni tri policajca bolja od mene neće ga moći zaustaviti..."

Stevo reče:

"Ipak će drugačije biti s tobom... Sretna je okolnost što valjano govoriš francuski. I potom: u *Dinamu* su načuli kako neki lukavi menedžer iz Pariza, poljski Židov..."

"... Julius Ukrainczek" – pomogne mu nogometno informirani Šiljo.

"Tako je, upravo taj *hijo de puta* Ukrainczek opsjeda Mantulu, Čonča i Dvornića i nudi im da igraju kao profesionalci u Francuskoj. Negdje je procurilo da će njih trojica za pozamašan novac kojim im maše taj mutivoda doista i ostati.... Iz *Dinama* je, koliko znam, do sada jedino pobjegao vratar Monsider, čini mi se prije pet godina. Ostao je u Trstu. S njime je emigrirao i drugi vratar Babić, ali taj se kasnije vratio. I još neka dva juniora, ne sjećam se koji su..."

"... Matanović i Franjić!" – ponovno mu je pomogao Šiljo.

"Da, oni. Po svijetu se već razmiljelo podosta naših odbjeglih poznatih sportaša i sportašica. Eno, jedan za drugim ostali su nam najbolji tenisači: Punčec, Mitić i Branović; deseci veslača, boksača, plivača, biciklista, vaterpolista, rukometaša, atletičara, košarkaša... A tamo se vani, na zapadu, o svakome sportskom asu, prvaku i rekorderu koji nam utekne novine razbubnjaju: Pobjegli iz Titova komunističkoga raja; Izabrali su slobodu; Nisu mogli izdržati teror u Titovu paklu... i što sve još ne nadrobe! Takvi nam članci, *amigo*, strašno štete i srozavaju ugled zemlje u svijetu. A kako su to vrlo popularni, zgodni mladi ljudi: plivači braća Marijan i Mislav Stipetić, Andrej Quinz i Maroje Miloslavić; biciklist Milan Poredski, koji je negdje u Kanadi prišao ustašama; boksač Nello Barbadoro; košarkaš Relja Mešterović i da ih sve ne nabrajam, jasno je da ih prati gromki publicitet" – raspričao se Stevo, a Šiljo se netom osvjedočio da taj strikan potkovanije poznaje sportske prilike nego što je o njemu dotle mislio. Doduše, govori mu o mračnoj strani sporta, ali ipak.

"Ne vjerujem da Mantula, Čonč i Dvornić kane ostati..." – prekinuo ga je.

"Drago mi je što to čujem od tebe, *hombre*!" – čilo prihvati Stevo, toplo ga obujmi oko ramena i tek onda mu zakašnjelo nazdravi s viskijem: "E vidiš, zato što znaš u dušu nogometaše, morat ćeš poći na turneju s *Dinamom*! Imaš više od mjesec i pol dana za pripremu. Poveži se s Ivicom Kolićem i ostalima u klubu. Ispitaj što se zbiva oko njih. I ako na vrijeme spriječiš nekoga fakina koji sanja o bijegu, učinio si golem posao!"

Šiljo natukne:

"S tim sportašima valja biti napose obazriv, baćo. Koji put smo i mi bili krivi da su nas neki od njih napustili. Nismo znali lijepo s njima, bili smo nepravedni i okrutni..."

"Ne mogu pogoditi što mi želiš reći, *amigo*..." – nije ga razumio Stevo.

"Sjeti se afere sa Sašom Strmcem..."

"To je bilo neugodno, *amigo*. Strahoviti promašaj *službe*! Autogol!" – sjetio se.

Saša Strmac je s bratom Mikijem bio oslonac vaterpolske momčadi *Mladosti*. Iz imućne židovske građanske obitelji, vrsni studenti, uglađeni, elegantni, zgodni, omiljeli vicmaheri, simpatični i rado primani u društva, uspješni kod djevojaka, pravi zagrebački dečki. Braća Strmci, fokusirani kao dobre partije, ispunjavali su i najstrože kriterije mamica. S povjerenjem su puštale svoje kćeri da ih Saša i Miki izvode na čedne plesove u Glazbenjak, ali i, da to ne znaju, na manje čedne tulume. I neke ljetne večeri 1950., dok se s društvom zabavljao na terasi *Esplanade*, policajci su bez naloga i riječi objašnjenja izveli Sašu i s tih stopa odveli ga vezana u Beograd, u zloglasnu Glavnjaču. Ondje su ga perači mozgova i istjerivači đavla držali dugih osamdeset dana, tražili da prizna nešto o čemu nije čuo, a ni znao, ispitivali ga o ljudima koje nije upoznao, prijetili da će mu prosvirati metak u glavu i sustavno ga zlostavljali. Kad se očajni mladić već bio pomirio s udesom da više neće vidjeti zagrebački zalaz sunca, pustili su ga. Nenadano naglo, jednako kao što je bio i nenadano uhićen, bez obrazloženja i napisana rješenja. Isprepadan, izmučen, slomljen i razočaran, Saša je s obitelji ubrzo optirao u Izrael.

"Saša Strmac je bio žrtva objede najprizemnije vrste" – narogušio se Šiljo.

"Da. Nastradao je, a da nije saznao zašto. Neka bolesno sumnjičava budala je u njemu, ali bez veze, naslutila američkoga špijuna. A Saša nije bio ni š od špijuna! Nismo za izložbu cvijeća zbog onoga što smo učinili s njime. Krhka nam je utjeha, *amigo*, da je i to dio našega posla. I najsramniji previdi, poput onoga sa Sašom Strmcem, na žalost, idu nam u rok službe" – zatrepće Stevo i upita: "Je li Saša dobio ikakvu zadovoljštinu za pretrpljene patnje?"

"Dobio je kar od ovce! Savezna policija mu se nije čak ni formalno ispričala" – naprasito odgovori Šiljo. "Moj djed Đuro kaže: U koga je pogača, u toga je nož!"

Šilji se dopala Stevina zamisao da putuje s *Dinamom*. Do sada nikad nije prešao državnu granicu. Dok je *služba* slala desetke policajaca na posebne zadatke u Njemačku, Italiju, Francusku, Belgiju, Austriju i Švicarsku, on je naganjao ubačene križare po Lici, Slavoniji, Moslavini i Podravini. Konačno će dočekati da omiriše zrak drugih podneblja. Makar će u zagonetni egzotični svijet Sjeverne Afrike ući kroz vrata za poslugu, s nogometašima, i to je ljepše i otmjenije negoli spavati s otkočenim revolverom ispod jastuka i s glavom u torbi utrkivati se s ustašama po zapadnim Europama.

"Radojka računa s time da ćemo dočekati Novu godinu kod kuće. Pozvali smo kuma Rumbu..." – reče Šiljo neuvjerljivo brižno. Da Stevo ne pomisli kako se polakomio. Da ga je afrička pozivnica od prve obuzela i raspametila.

"Ne izvlači se obiteljskim obvezama, *amigo*! I tako si gost kod svoje žene i u svojoj kući! Najljepše dane proživljavaš noću, izvan kuće!" – narugao mu se Stevo. "Prepusti mi Rumbu i Radojku. Telefonirat ću im i lagati za tebe. Reći ću im kako sam te satima uzaludno molio, kumio, preklinjao i na koljenima te nagovarao da pristaneš. A ti, čeličnoga karaktera, ni da čuješ. Da ne pogaziš kumovsku riječ. Na kraju sam ti, kad mi nije bilo druge, generalski zapovjedio da mijenjaš doček Nove godine u Zagrebu za pišljivi Alžir! Što kažeš na ovu podvalu, ha?"

"Ne treba pretjerivati, baćo..." – lako se predavao Šiljo.

Stevo ga je zaustavio:

“*A propos* Rumbe... Imaš li vijesti o onoj njegovoj pobjegulji, tvojoj kumi?”

“Ivanka se preudala u Argentini. Za tipa kojeg znam po nadimku. Snaga. Zbog njega je ostavila Rumbu i emigrirala!” - odgovorio je Šiljo.

“Rumba je, čuo sam, propatio zbog nje, je li tako?”

“Jest, dugo je patio. Ali vrijeme je da je zaboravi...”

“Hoće li se ponovno oženiti?”

“Neće! Samo se budala dvaput saplete o isti kamen! Ne vele zaludu: želiš li da te kude - oženi se, a želiš li da te hvale - umri!”

“Rumba je, vjerujem, razuman. Prije će umrijeti” - nasmije se Stevo.

Pozvali su Ivicu Kolića. Rekao je Stevi kako se razveselio kad je čuo da je njegov stari, još prijeratni znanac i brat po lopti pukovnik Šiljo voljan popuniti vodstvo *Dinama*. Dodao je da ih je menedžer Agid iz Alžira danas potanko izvijestio o planu putovanja. *Dinamov* predsjednik čitao ga je s teleprinterske poruke, a njih dvojica su ga pratila s odvojenih slušalica.

“Iz Zagreba ćemo vlakom 19. prosinca. Dvije noći provest ćemo u spavaćim kolima. Preko Ljubljane, Trsta, Venecije, Milana, Genove, talijanske i francuske rivijere (“Ah, San Remo, Nica i Monte Carlo!” - pomisli bonvivanski Šiljo) do Marseillea, gdje ćemo prenoćiti. Onda luksuznim brodom *Djebel Dira*, u čijim kabinama ćemo prespavati četvrtu noć, do najveće alžirske luke Orana. I, napokon, posljednja etapa, duga dvije noći. Prvo noćenje osigurano je u hotelu u Oranu, a drugo u spavaćim kolima do Constantinea, na sjeveroistoku, gdje će nas već sutradan dočekati prvi suparnik. Dva dana potom obrest ćemo se u Sidi Bel Abesu (“Grad u kojem je stožer francuske Legije stranaca!” - sjetio se Šiljo. Rado i često navodio je surovo legionarsko pravilo: “Stupaj s nama ili umri!”). I zatim u Alžir, na novogodišnji susret s prvakom Francuske *Reimsom*. Poslije toga ćemo na utakmice u gradove Orleansville i Marengo. A odatle autobusom i vlakom u susjedni Tunis. Od 16. do 18. siječnja 1954. tri dana zaredom sastajat ćemo se s vodećim domaćim momčadima: dvaput u glavnome gradu Tunisu i jednom u Ferianu, gdje će nam se završiti turneja. Iz Tunisa ponovno dugo, četverodnevno putovanje: brodom do Italije, a odatle vlakom do Zagreba” - završio je Kolić.

“Primljeno k znanju!” - reče Šiljo trseći se da pred Stevom zatomi nabujalo blaženstvo. Već ga je zatresla putna groznica. Rajzefiber, kak’ bi rekli purgeri.

Stevo, koji je računao sa Šiljinom popustljivosti, pljesnuo ga je bodro po leđima. Muško iskazivanje zadovoljstva poslije uspješno skončana dogovora.

Stevo Krajačić posavjetovao je Šilju da se odmah počne pripremati za turneju:

“Tvoja je misionarska zadaća da sačuvaš igrače. I vratiš ih sve u Zagreb. Zato, *amigo*, otvori četvore oči i danonoćno motri da nitko od njih ne bude obrlaćen. Da nitko ne podlegne nagovorima nekoga svim mastima premazana bjelosvjetskoga mešetara koji će dečkima mahati pred nosom svježnjevima dolara. Ili što je gore da ih ne slomi kakav odbjegli ustaša, zakleti neprijatelj jugoslavenskoga socijalističkog poretka. Jer popusti li i neka od naših zabludjelih ovčica postane sportski profesionalac, to ujedno znači da će se pod utjecajem takvoga ustaškog ološa uvrgnuti i u političkoga emigranta. Na tebi je, prema tome, *hombre*, da i vuci budu siti, ali i sve koze na broju.”

Šiljo se pitao što, zapravo, u ovome slučaju znači pripremiti se?

27.

Misao mu je odvrludala maestru Lovri Matačiću, s kojim je o tome što znači pripremiti se razgovarao nakon što je posljednjega dana kolovoza 1946. znameniti, onda četrdesetsedmogodišnji, dirigent bio pomilovan i oslobođen iz Zavoda za prinudni rad u Staroj Gradiški, gdje je dijelom odrobijao prvu od pet godina na koliko je bio osuđen.

Levijatanskim stasom, sirovom snagom i snažnom, žilavom građom Matačić je nalikovao Lotaru, crnome slugi stripovanoga mađioničara Mandrakea.

"Prije nego što sam se počeo pripremati za dirigiranje Beethovenove *Treće simfonije Eroice*, detaljno sam proučio Napoleonov život!" – govorio mu je maestro kad ga je pukovnik Đuro Milić pozvao u svoj ured na Zrinjevcu na obavještajni razgovor. Izrijekom je zatražio da ga on ispita. Nije želio prepustiti do srži uznemirena i isprepadana umjetnika u nezgrapne šake nekoga bilmeza od inspektora iz *demimondea*, kako Francuzi zovu polusvijet. Primitivnoga, priučenog bosjačkog džentlmena koji u džepiću sakoa vidljivo drži naliv-pero, zrcalo i češalj; nosi umašćenu kravatu na lastiku, unaprijed vezanu u trokut još u tvornici; koji i zimi i ljeti, i danju i noću ne skida tamne naočale s jeftinim staklima i satima ne vadi čačkalicu iz zubala. To su vidljiva obilježja kojima takvi duduci pokazuju i dokazuju velegradu da su mu se nametnuli i prilagodili. Zar da Matačićev slučaj prepusti inspektoru svakojakoviću i bukvi, operiranu od sluha, kome je klasika deveta rupa na svirali, a vrhunski glazbeni doživljaj bećarci, rere, gange, *Kozaračko kolo, Po šumama i gorama* i *Partizan sam, tim se dičim...*

Šiljo je upamtio pouku koju mu je Lovro Matačić otkrio čim je zatomio strah i nelagodu, a nakon što je stupio u zazornu kuću OZN-e. Kasnije ju je prepričavao kao izvrsnu ilustraciju kad se upustio u raspru o vrhunskome profesionalizmu, posvećenosti poslu i radišnosti. Bilo je to maestrovo iskustvo u pripremi orkestra.

"*Also*, ja vam tako reći detektivski proučavam karaktere muzičara i kakvoga su kova. Ispitujem njihove navike i običaje zato što do kraja, do najsitnijih detalja moram saznati kako dišu. Tko su ljudi koji sviraju u mome orkestru? Kakvi su među sobom? Podnose li se, druže li se, pođu li zajedno na piće, smiju li se šalama koje čuju? Kakva je razina tih viceva? Imaju li *sence of humour*, smisao za humor, kako vele Englezi. Tko od njih voli ženske, a tko je, oprostite na izrazu, homoseksualac? Ima li kockara ili onih koji se zadužuju i ne vraćaju novac ili pak notornih pijanaca? Jesu li čisti, briju li se svakoga jutra, peru li kosu, vonjaju li po znoju, kakvi su im zubi? Kod glazbenica motrim kako su odjevene, jesu li uredne, depiliraju li dlake ispod pazuha i s nogu? Kakve su im frizure? Štimaju li im brakovi, vole li švrljati, jesu li im djeca odgojena? O, *natürlich, meine liebe*, i naizgled neprimjetne sitnice presudno utječu u konačnome učinku ansambla!" – napeo se maestro. I onda kao da je požalio što pred pukovnikom nije obuzdao bujicu riječi, sklopio je krug svoje teorije o poniranju u psihe glazbenika: "Ako je išta u meni švapsko, onda

je to bolesna potreba za savršenstvom. Tu sam *vollkommen*!"

Lovro plemeniti Matačić bio je za vrijeme NDH nadzornik glazbenih ansambala Hrvatske vojske i šef dirigent Simfonijskoga orkestra Hrvatskoga državnog krugovala. Sve do 23. travnja 1945., dvije sedmice prije kapitulacije Njemačke, kad je u Zagrebu ravnao tim orkestrom, na koncertima je istupao u odori domobranskoga potpukovnika.

U Banskim dvorima, u nazočnosti vojskovođe Slavka Kvaternika, među prvima prisegao je na vjernost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 12. travnja 1941., dva dana poslije njezina proglašenja, dakle, prije Pavelićeva povratka iz emigracije u Italiji.

Lovro pl. Matačić bio je među poglavnikovim najelitnijim i najtraženijim kulturnim poklisarima. Osobito su postale omiljele i učestalo izvođene njegove skladbe: *Pjesma hrvatske pobjede* i *Hrvatska svečana koračnica* – u slavu oružanih snaga NDH.

Kad je, čak i političkim laicima i najzadrtijim ustaškim optimistima došlo do mozga da se nezadrživo bliži opijelo Hitlerovoj Njemačkoj i njenim ratnim saveznicima, pa tako i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Lovro pl. Matačić u svome posljednjem ratnom izlasku u inozemstvo, u velikoj dvorani *Reichssendera* u Beču, izvanredno je postavio Zajčevu operu *Nikola Šubić Zrinjski* i njome ravnao na praizvedbi. Prenosile su je sve radijske postaje Trećega Reicha. Oduševljena ga je publika ispratila salvama ovacija. Prethodno je Lovro von Matačić za milijunsko slušateljstvo, također izravno, na njemačkome pročitao svoje predavanje: *Kulturno izrastanje hrvatske nacije obilježeno stoljetnim borbama i odricanjima.*

¶Na Dujšinov nagovor da se ne plaši jer mu se ništa neće dogoditi ("Ta, zaboga, Lovro, ti si bio glazbenik a ne političar!"), obodreni Matačić 10. svibnja 1945., dva dana po ulasku Jugoslavenske armije u Zagreb, prijavio se i stavio svoj raskošni dar na uslugu netom postavljenome povjereniku radija, glazbeniku i partizanu Ivi Vuljeviću, kojem je bila tek dvadeset šesta. I koji oduvijek pa i onda kad je zavladao u ime svoje pobjedničke armade nije skrivao divljenje prema liku i djelu dvadeset godina starijega maestra.

Dubravko Dujšin ga je sokolio:

"Lovro dragi, pa mnogi od nas znaju da su ti prije dva mjeseca, u ožujku, nakon tvoje prekrasne premijere *Zrinjskoga* u Beču oduševljeni Švicarci nudili zlatne poluge da se preseliš k njima, postaneš šef dirigent orkestra Radio Lausanne i, što bi tebi bilo spasonosno, da se skloniš od rata. Rekao si mi da si ih odbio zato što nije dobro da umjetnik bude emigrant. I vratio si se u Zagreb. A kaži pravo bi li tako postupio da imaš nečistu savjest i putra na glavi? Jasno da ne bi, čovječe!" – odriješito ga je pogledao veliki glumac i podsjetio da je u prosincu lanjske, četrdeset četvrte, na koncertu za hrvatske vojne akademce u Stockerauu, pod njegovim čudesnim štapićem, plesao i prvak berlinskoga baleta, Srbin Dimitrije Parlić: "Eto vidiš, Mitu Parlića je, odmah poslije oslobođenja Beograda, ovodobna komunistička vlast imenovala za koreografa njihova baleta. I ne kopaju mu po najbližoj prošlosti zato što je prije toga plesao u Njemačkoj!"

Smiren ljubaznim prijamom kod Vuljevića, Lovro Matačić se s Lili vratio u svoj stan. Nestrpljivo je brojao sate čekajući poziv s radija. Držao se Vuljevićeva obećanja kako nema zapreka da i ubuduće ne ostane dirigent radijskoga Simfonijskog orkestra.

Dočim, bilo je jačih od Ive Vuljevića.

Kobnoga 12. svibnja po Lovru Matačića dolaze panduri kockastih glava. Utrpaju ga u crnu maricu i zgađeno mu saspu da ga uhićuju kao narodnoga neprijatelja i vjernoga slugu okupatora i domaćih izdajnika. Odvode ga na isljeđenje u vojni zatvor na Novu Ves 18 i bacaju u ćeliju broj 96 u kojoj između petnaestak sparušenih uznika prepoznaje glumce Dalibora Šatalića i Maksa Furiana i umjetničkoga fotografa Đuru Griesbacha.

Da ga unizi i dublje mu gurne glavu u šljam, obijesni upravitelj zatvora kolutavih očiju, tjelesno i moralno neprivlačna izgleda, duduk natočen mržnjom, natjera maestra da s još trojicom bandita, kako ih je posprdljivo zvao, prenese glasovir s drugoga kata i ubaci ga u kamion. Fotografija hamalskoga prizora – s poučnim potpisom da je to tek djelić zaslužene kazne ustaškome trabantu Lovri Matačiću, koji se ogriješio pred narodom i stoga ne smije očekivati oprost nego prezir i osvetu – objavljena je u *Vjesniku*.

Tako je Hrvatska saznala da je virtuozni ravnatelj iza partizanskih rešetaka.

Prije razgovora s Lovrom Matačićem na Zrinjevcu, nakon što su ga 31. kolovoza 1946. otpustili iz logora u Staroj Gradiški, Šiljo je iz dosjea izvukao smeteni zapisnik sa saslušanja glumca Dubravka Dujšina, koji je 31. svibnja 1945. nečitko potpisanu isljedniku morao odgovoriti na neugodno pitanje:

"Što vas je navelo da u svoju kuću od 6. do 10. svibnja primite Lovru Matačića?"

Dujšin nije zatajio da mu je Matačić presudno pomogao nakon što su ga ustaše bile dvaput utamničili:

Kad sam posljednji put bio u zatvoru 1944-45, Matačić je radio oko mog oslobođenja, pak je to i njegovim posredovanjem i uspjelo. Da sam do kraja ostao u zatvoru, bili bi me ustaški koljači sigurno likvidirali.

Ali Dujšin je sve do posljednjega detalja rekao i to da je uoči ulaska partizana u Zagreb po prirodi bojažljivi Lovro Matačić bio izvan sebe od straha pa je to uzrokovalo što mu je dopustio da se sa ženom skloni kod njega u Jurišićevu:

Ja sam u posljednjih nekoliko godina bio potpuno udaljen od kazališta i javnosti, a o Matačićevu radu nisam znao ništa, jer nisam imao s njim nikakove veze niti sam stajao u nekim prijateljskim odnosima, štaviše Matačića sam smatrao uvijek neodgovornim čovjekom i nisam ga ozbiljno shvaćao. Znajući da je htio kod mene spavati samo par noći od straha pred eventualnim ispadima u prvim danima preokreta, dok se ne organizira redovita vlast, dopustio sam mu, i ne sluteći da time počinjam neki propust. Razumije se samo po sebi da ja nisam ni namjeravao, niti bih ikada pristao da bilo koga, pa ni Matačića, skrivam pred našim narodnim vlastima. Znajući pak Matačića kao neozbiljnog i politički neuračunljiva čovjeka, nisam slutio da bih bilo kako mogao omesti postupak protiv njega, niti je to bilo u mojoj intenciji.

Šiljo nije pokazao povjerljivi dokument Matačiću, čak mu ga nije ni spomenuo, kako ne bi prosuo zlu krv između dokazanih prijatelja. Tašti bi se maestro nepomirljivo rasrdio na Dujšina i od njega se zanavijek razbratio da je saznao što je o njemu rekao, premda najvjerojatnije u nakani da mu olakša krivnju. Okrenuo bi glavu od njega zato što je izjavio da je Matačić bojažljivac koji je dočekao ulazak partizana u Zagreb izvan sebe od straha. I pogotovu što ga je opisao kao neodgovornu, neozbiljnu i politički neuračunljivu osobu. Glumac se, opet da opere i sebe – poput svetoga Petra, koji se nakon posljednje večere odrekao Isusa – pred mrkim isljednikom biblijski odrekao višegodišnjega prijateljstva s Lovrom. Kazao je da nisu stajali u prijateljskim odnosima.

A to je bilo daleko od istine.

Dujšin je prevrtljivo prešao s jedne obale na drugu da spasi maestra. Ali i sebe.

Iz ćelije 96 na Novoj Vesi, gdje su zatočenike gotovo svakodnevno hranili jedino posnom purom, maestra poslije 66 dana odvode u dvoranu Vojnoga suda Komande grada Zagreba i u ekspresnome suđenju, koje je bilo zbrzano za nepuni sat, 17. srpnja 1945. "*optuženi: Matačić Lovro, pokojnoga Kolomana, rođen: 14. veljače 1899. u Sušaku, zanimanje: dirigent opere, vjeroispovijest: rimokatolik, bračno stanje: oženjen, mjesto posljednjega boravka: Zagreb*" – osuđen je na pet godina prisilnoga rada

s lišenjem slobode i na pet godina gubitka političkih i pojedinih građanskih prava. U obrazloženju potpisanu po predsjedniku vijeća kapetanu Vladi Ranogajcu stoji:

Kao domobranski potpukovnik organizirao, vodio i nadzirao domobranske i ustaške glazbe u t. zv. NDH i s njima nastupao kod mnogih njemačkih i ustaških protunarodnih manifestacija. Još za vrijeme bivše Jugoslavije, a naročito za NDH, u Hrvatskoj i inostranstvu svojim radom kao muzičar i dirigent vjerno služio fašističkoj, a naročito ustaškoj propagandi. Dati mu mogućnost da među zatvorenicima djeluje na kulturnom polju (muzički).

Matačić je saznao da će kaznu odslužiti u Staroj Gradiški. Prebacivanje u logor čekao je u Velikoj Pisanici kod Popovače, u prihvatilištu za zatvorenike. I dok je čekao, koješta se vilovito izmijenilo.

Što se sve izmijenilo, Lovro Matačić je 1. svibnja 1947., povjerio svoje viđenje napetih događaja manjoj skupini osuđenika, Zagrepčana, u Staroj Gradiški, kad zbog blagdana rada nisu morali raditi tako da su dobar dio toga slobodnog dana proveli u vježbama zbora i orkestra. Maestro je u logoru skupio sve koji su iole imali sluha i spremio doista izvanredan zbor i orkestar. U njima su svirale i pjevale poznate face: Viki Glovacki, Marijan Zuber, Mario Arkus, Edgar Popp, Mirko Šeper, Hugo Mondekar, a jedan od baritona u zboru bio je i velečasni Kamilo Kolb. A što im je Lovro Matačić ispripovijedao u predasima vidljivo je iz dojave sitno ispisane olovkom na obje strane istrgnuta kockastoga lista iz školske teke, koju je logorskoj upravi dostavio anonimni mnemonički doušnik iz robijaške sredine, potpisan kodnim nazivom Zeleni. Pukovnik je temeljito sastavljeno potkazivanje pronašao u maestrovu kažnjeničkome dosjeu. No da ga ne ubije u pojam i ne zagorča mu i tako gorku stvarnost, da mu ne stane na muku već poslije prve slobodne noći – jer znao je da bi ga zbog te opake denuncijacije izjela usađena klica sumnje – nije mu otkrio da su ga u logoru poput sjene pratila naćuljena uha uhode, zavrbovana političkoga osuđenika. Ta pismena i pravopisno potkovana krtica, čiju čestitost i uzničku solidarnost dobrohotni Matačić ni časka nije stavljao na kušnju, uredno ga je špijunirala. Pukovnik je prosudio: zašto da mu time još više podere nerve, to prije što maestro mora smišljati što će raditi i kamo će se osvrnuti u mučnoj bitci za opstanak.

Maestrova ispovijed prepričana i zapisana po tajnome suradniku zvanom Zeleni:

Poslije šest tjedana, iz Pisanice su me sproveli u Zagreb, ponovno u zatvor u Petrinjskoj. U sobi, u kojoj sam predao stvari, rekli su mi: Matačiću, osuda vam je izmijenjena! – Optimistički sam pitao: U što je izmijenjena? – Netko mi je ledeno ujedljivo dobacio: U kaznu smrti strijeljanjem! – U ćeliji u koju su me potom smjestili bilo je gotovo devedeset osuđenih Zagrepčana: trgovaca, ustaša, domobrana, glumaca, liječnika, intelektualaca, koji su čekali da ih smaknu. Neke sam ponaosob poznavao, a svi su oni poznavali mene. Osjetili su da sa mnom nešto nije u redu pa me jedan od njih upitao: Što se dogodilo, maestro? – Mrtav hladan odgovorio sam: Also, dečki, osuđen sam na smrt! – Zatim sam, u šoku što ću i ja zajedno s njima uskoro odletjeti u nebo, legao u svoj komadić ćelije i bez stanke odspavao dvadeset četiri sata! – Do revizije moje prvotne osude od pet godina prisilnoga rada, kako sam saznao, došlo je zato što viši sud Druge armije nije priznao odluku nižega Vojnog suda u Zagrebu. No uvjeren sam, a i o tome sam kasnije bio diskretno obaviješten da su smrtnu kaznu za me uporno tražili neki od najutjecajnijih hrvatskih rukovodilaca, pa čak i pojedini moji kolege – poznati skladatelji i ravnatelji, koji su se borili na strani partizana. Među takve, srećom, nije spadao Ivo Tijardović, koji je, premda istaknuti komunistički kadar, na više važnih mjesta intervenirao za moj spas. Osim Tijardovića, za me se najviše zauzeo istaknuti glazbenik profesor Milan Graff, koji je, čim je

saznao za preinaku vremenske osude u smrtnu, pokrenuo široku akciju među zagrebačkim kulturnim i javnim djelatnicima. Da svuda gdje mogu u državnome vrhu traže aboliciju za me. Onih 17 dana koje sam proživio u ćeliji zatvora u Petrinjskoj ulici bili su mi najopasniji i najteži u cijelome življenju. Između jutarnjih nadanja i noćnih strepnji. Nadanje je najljepše ujutro, a najružnije navečer. Jer iz noći u noć iz ćelije su izvodili po nekoliko cimera. I budući da su ih upozoravali da ne trebaju ponijeti stvari, bilo nam je kristalno bistro kako te nesretnike odvode na gubilište. Svaka je revolucija ista. Najprije radi bez partiture. A kad počne raditi s partiturom, onda onaj tko preživi – preživio je. Koncentrirao sam se da ne poludim u užasnutome iščekivanju noći, kad će i mene prozvati da pođem na put bez povratka, tako što sam supatnicima iz ćelije pripovijedao dogodovštine iz kazališnoga života. A kad nisam govorio, onda sam buljio u note koje sam ispisao u zatvoru na Novoj Vesi, donio ih sobom u Petrinjsku i zakucao na memljivi zid: Drugu temu iz trećega stavka Beethovenove Devete simfonije. Svakoga dana ostajalo nas je manje i manje. Bilo nas je još dvadesetak, kad je željezna vrata otključao mucavi stražar koji je jedva zategao: Mmmmaaatttaaaćććić. Pomislio sam, evo i moje posljednje mise. No umjesto u maricu i u njoj u Rakov Potok na strijeljanje, mucavac me poveo u sobu upravnika zatvora, tipa neotesana odgoja i govora. Začinivši svoju rečenicu osmijehom pogrebnika, obavijestio me da mi je smrtna kazna ukinuta i da je zamijenjena prethodnom koju su mi odrezali na suđenju u Novoj Vesi: pet godina prisilnoga rada. Potom su me premjestili u drugu ćeliju, također u Petrinjskoj. Tamo sam ostao sve dok su me lani, 10. listopada, dovezli amo u Staru Gradišku. I ovdje ću, sretan što sam u Petrinjskoj uspio prebroditi sedamnaestodnevnu golgotu na oštrici života i smrti, valjda dočekati i taj predaleki 12. svibnja 1950. – kad ću do posljednje sekunde odguliti svojih pet godinica. Svoj račun sam papreno platio, za razliku od nekih koji su više griješili od mene, a sada su privilegirani i na istaknutim položajima. Eno, kipar Antun Augustinčić, isklesao je 1941. brončanu bistu poglavnika Ante Pavelića koja je bila izložena na Bienalu u Veneciji. Vidio sam je svojim očima. No nakon što je pobjegao partizanima, Augustinčić je postao osobni Titov kiparski miljenik, pa je uradio i njegovo poprsje. Ili pjesnik Vladimir Nazor. Njega je poglavnik osobno imenovao akademikom u HAZU, zato što mu je 1941. ispjevao odu. Nazor je, kao što i vi dečki znate, predsjednik Sabora Hrvatske. Razlika između njih dvojice i mene jest što ja nisam napisao ni pola note u slavu Ante Pavelića, ali i što se nisam dosjetio pa, kao i oni, na vrijeme zbrisao u šumu, partizanima. I što, preobukavši drugi šinjel, danas besramno kade novoj vlasti.

Lovro Matačić nije dugo dočekivao sumorna gradišćanska buđenja u zoru. Pomilovan je 31. kolovoza 1946. Od 12. svibnja 1945., kad su ga zatvorili, odrobijao je 15 mjeseci i 19 dana. Iz logora su ga policijskim kolima vratili u Zagreb, a sljedećega jutra, 1. rujna u 10 sati, sastao se s pukovnikom Đurom Milićem na Zrinjevcu.

Pukovnik nije otkrio Matačiću kako se dogodio ispolinski obrat. Kako lanjskoga vrućeg ljeta, na izmaku kolovoza, u prvim poslijeratnim mjesecima euforičnoga i ubitačnog trijumfatorskog ludila, ipak nije skončao na stratištu, iako mu je presuda bila potvrđena. Komandir zatvorske milicijske čete izabrao je četveročlani streljački vod, rekavši u sumrak momcima da poslije rane večere pođu odmah na spavanje, zato što će u dva poslije ponoći krenuti iz Petrinjske u Rakov Potok na izvršenje zadatka.

Sretna zvijezda zaustavila je metke za maestra, već usađene u ležišta pušaka, samo sedam sati prije smaknuća.

Poslije niza zauzimanja iz Hrvatske, ostalih dijelova Jugoslavije i svijeta za spas Lovre Matačića, predsjednik vlade Vladimir Bakarić i ministar

unutarnjih poslova Ivan Krajačić bili su primorani da zalede potpisani i žigosani nalog o egzekuciji.

Nakon dvosatna razgovora s maršalom Josipom Brozom Titom u Belome dvoru u Beogradu o najgorljivijim problemima koji tište Hrvatsku Bakarić i Krajačić obavijestili su ga usput na rastanku, poslije brzoga radnog ručka da će se sutradan pred zoru grješni domobranski dirigent Lovro Matačić rastati s dušom.

Dotle smireni i ležerno raspoloženi Tito naglo se uzrujao i poskočio sa stolca. Zacakljenih očiju i zažarenih obraza reskavo je podigao glas:

"Vi u Hrvatskoj ste načisto poludjeli, bogamu! Ne mogu vam se načuditi poslije ovoga što ste mi rekli o Lovri Matačiću. Zar vam nije jasno da ubiti ga znači navući nevolju na glavu! Strašnu nevolju! Shvaćate li, drugovi, da ćemo okrenuti cijeli kulturni svijet protiv sebe ako ga ne poštedimo. Zar nam je to potrebno u ovim napetim vremenima? I pitam vas, zašto me niste obavijestili da ga kanite likvidirati? Tim prije što sam se već ranije zanimao za njega..." – Tito na to presudno raspletе: "Ne, nipošto! Matačićevo strijeljanje ne dolazi u obzir!"

Pukovnik također nije rekao Lovri Matačiću i da je i prije tri dana bio oslobođen, ponovno na zahtjev maršala Tita. Zahvaljujući lobiranju slavnoga dvojca uglednih Hrvata iz svijeta glazbe koji godinama žive i uspješno rade u SAD-u: Zinke Kunc i Zlatka Balokovića. Oni često posjećuju Tita. A Zinka Kunc, prva diva operne kuće *Metropolitan* u New Yorku, i prečesto. Tito joj je u slapovima iskazivao nabujale najnježnije osjećaje i osvajao njeno srce i time što joj je, ma gdje se primadona nalazila, svakoga tjedna slao bukete crnih, vrlo rijetkih, skupocjenih ruža.

Zlatko Baloković, guslački virtuoz svjetskoga imena, uporno je još od 1941. u Americi zagovarao i promicao Titovu partizansku borbu. I onda dok su se tamošnji najutjecajniji mediji pa i predsjednik Franklin Delano Roosevelt utrkivali u veličanju četničkoga đenerala Draže Mihajlovića i kralja u egzilu Petra II.

Kad je išao k pukovniku Đuri Miliću, Lovro Matačić bio je odlučan da ga pita kome treba zahvaliti što je svoje odtamnovao domalo četiri godine ranije nego što mu je bilo presuđeno. Nakana mu nije bila bez podloge. Lili mu je sinoć u dugome monologu za večerom kazala kako je putem svojih židovskih veza od osoba bliskih komunističkim prvacima u Zagrebu i Beogradu – bolje reći: od njihovih žena i ljubavnica – stopostotno provjereno saznala da njen suprug život i slobodu duguje maršalu Titu.

"Maršala Tita je Zinka Kunc – a Tito, istinabog, prosi milostivu Zinku da se čim prije uda za njega, pa je stoga njena riječ najodlučnija – zgroženo obavijestila da vlasti u Zagrebu samo što nisu ubile Matačića. Sasula mu u lice kako će Amerika, a i cijeli zapadni svijet poludjeti kad čuju da njegova, Titova vlast, strijelja i vješa svoje najveće umjetnike, a među takve dragulje spadaš i ti, dragi moj Lovro. Tito je pobjesnio, rigao je vatru i zagrozio se Bakariću i Krajačiću neka se nizašto na svijetu ne usude ubiti maestra Matačića. I tako su, hvala maršalu Titu, ovi naši bogci u Zagrebu morali poništiti smrtnu osudu koja ti je mimo svih pravnih regula bila izrečena u tajnosti i bez tvoje nazočnosti na procesu. Prije toga, onaj astmatični, škripavi doktor Bakarić tobož se nije želio miješati glede tvoga slučaja. Neizravno je spomenuo svojoj fakinskoj policijskoj bagaži da će, zamisli molim te lijepo, ispoštivati svaku odluku vojnoga suda. Svejedno mu je hoće li Matačića osuditi na dugogodišnji zatvor ili na smrt. On za tebe neće pomaknuti ni mali prst. Jedino s čime se neće složiti bit će oslobađajuća presuda. To nikako, rekao im je! Ali brus! Na kraju je zaplesao kako mu je zasvirao maršal Tito. Je, dragi moj Lovro, i nad popom je pop. Nad Bakarićem je Tito! A nad Titom je milostiva Zinka, Bog joj dao zdravlja. Nakon što si mi jutros telefonirao iz Stare Gradiške da ćeš navečer doći, ponovno sam preko svojih bapskih žnora čula da je maršal Tito naložio

neka te smjesta puste jer su mu se neki engleski političari popeli na glavu i hudo mu zamjeraju što još drži u logoru velikoga dirigenta Matačića."

Lovro Matačić, obrijana tjemena kao Erich von Stroheim, sa sizifovskim uzničkim teretom na grbači, bogobojazno i malodušno, nogu za nogom, pružena koraka, uspinjao se sprčena lica na drugi kat u pukovnikov ured. Taj mu se uspon betonskim stepenikom učinio dugim i napornim kao da osvaja Mont Blanc. Prigušujući čitljivu tremu grozničavo je smišljao odakle će isisati snagu da pita svemogućega policajca:

"Je li istina kao što sam čuo od svoje žene – a ona je, vjerujte mi na riječ, gospodine pukovniče, izvrsno obaviještena – da je maršal Tito izrekao par lijepih riječi u moju korist i krucijalno pridonio da me pomilujete?"

No što je maestro bliži ulaznim vratima, to mu je izvjesnije da će izgubiti moć govora. Vrluda kao otpušteni robijaš koji prvi put poslije mnogo mjeseci hoda bez nadzora. Još jučer bio je zatvoren. Bio je čovjek broj sve dok nije okrenuo leđa pasjem logoru u Staroj Gradiški u kojem se runio. Ispremiješana sluđena razmišljanja mu se hrvu:

"Kako ću se odvažiti i usuditi da pred pukovnikom Milićem, koji je jedan od *fuhrera* hrvatske policijske kreme, izvučem iz usta svetački nedodirljivo Titovo ime? Do jučer sam glavinjao kao mjesečar, koljena su mi uzdrhtala kao trske na buri, a gornja usnica plaho zatitrala kao u isprepadane vjeverice kad bih osjetio blizinu bezobličnih čuvara podmuklih pogleda koji su znojavo zaudarali, i prostih podoficirčića... Strašio sam ih se kao vatre i pred njima bio na oprezu. I hoće li sada pukovniku biti pravo ako se ja, Lovro Matačić, osoba bez građanskih prava, drznem spomenuti maršala Tita?"

Zakopao je i zaboravio svoje neproslovljeno pitanje.

Pukovnik Milić je najljubaznije i opušteno dočekao maestra. A maestru godi što ga pukovnik nije, kao što je pogrešno pretpostavio, zmijski lukavo navlačio da mu udvorno priča kako mu je u logoru bilo dobro, kako je postupak prema njemu bio uljudan, a hrana obilna i krepka. Ni tvrdnja pod jedan, ni pod dva, ni pod tri – ne odgovaraju beznadno hladnoj, očajnoj i odljuđenoj uzničkoj stvarnosti. Maestro je došao na Zrinjevac kukavički pripravan da svoj boravak u sivoj i smrknutoj Staroj Gradiški kao i zatvorske dane prethodno odrintane u ćelijama na Novoj Vesi, u Pisanici i u Petrinjskoj, pred pukovnikom *post festum* opiše najbiranijim frazama i lirski ih oslika vedrim bojama. Svaki od njegovih, unaprijed pažljivo složenih odgovora na pukovnikova očekivana, ali srećom nedočekana pitanja bio bi odvratna laž ("Nije tako loše kao što se priča...", ili tome slično). Maestro je odahnuo kad je napokon osjetio da inteligentnome i akademski obrazovanom pukovniku nije stalo da od njega sluša kako mu punim ustima licemjerno hvali zemaljski pakao u kome se pekao. Bila bi to poremećena, žalostiva farsa. Ponio bi se kao obazriv i pristojan zet koji se poslije očajnoga objeda oprašta od punice, bolno loše kuharice i ne može se nadiviti njenim zagorjelim, neslanim, bljutavim i neukusnim splačinama koje je ona umišljeno nazvala delicijama.

Pukovnik je do euforije zašarmirao maestra tananim poznavanjem glazbe. Osobito kad mu se pohvalio da je u više navrata, u đačkim, studentskim i napokon pravničkim, službeničkim danima pratio njegove nezaboravne zagrebačke koncerte i operne izvedbe. Maestro se ugrizao za jezik nakon što se brzopleto zaletio i nesuzdržano, gotovo isljednički nepovjerljivo ga pitao: kad ga je slušao, gdje ga je slušao i što je slušao? No dah mu se vratio čim je pukovnik, brz kao strijela, iz džepa izvukao spremne odgovore:

"Bila mi je sedamnaesta kad ste, mislim da ne griješim, u studenome 1934., u Velikome kazalištu ravnali na premijeri *Aide*, koju ste i postavili, je li

tako? Pa zatim sljedećega ljeta, u kolovozu, sa Zagrebačkom filharmonijom, još živo pamtim, svirali ste Liszta, Musorgskoga i moju najomiljeniju *Šestu simfoniju* Čajkovskoga... Potom sam još nekoliko puta išao na vaše opere i koncerte. Ali posljednji koncert kad sam vas slušao doista nikad neću zaboraviti. Neću zato što sam poslije nekoliko dana prebjegao partizanima. Ili, kako Zagrepčani kažu, u šumu..."

"Ne razumijem... Zašto ste pobjegli u šumu nakon moga koncerta, *mein Gott*?" – smeteno ga je prekinuo maestro Matačić. Časak potom pukovnik mu je strpljivo objasnio da nije pobjegao od glazbe, nego da pretekne ustašku policiju koja je sužavala obruč oko njega. Pukovnikovo nasmijano lice nije skrivalo da uživa u svojoj fino zapletenoj priči.

"Vratio bih" – nastavio je – "vaše sjećanje na rujan 1941. Sa svojom djevojkom slušao sam vas dok ste dojmljivo dirigirali Berlinskom filharmonijom koja je onda prvi put gostovala u Zagrebu. Učinio sam čudo neviđeno i pred njome postao junak dana kad sam se domogao dviju ulaznica... Upamtio sam i što ste izvodili, maestro..."

Lovro Matačić se posve opustio. Zaboravio se da nije u koncertnoj dvorani, nego u ukočenoj, suhoj i strogoj zgradi policije.

"*Also, unmoeglich*! Nevjerojatno. A ja se, evo, neka budem proklet, sada ne mogu sjetiti što smo onda igrali..."

"Mozarta, Wagnera, Bersu i moga voljenog Schuberta..." – efektno je poentirao pukovnik Milić.

"Točno, točno. *Sehr gut! Stimdt*! Igrali smo Schubertovu *Osmu*, Wagnerova *Tannhausera*... Bravo, milijun puta bravo! *Wunderbar*! Primite, molim vas, moje najdublje poštovanje, gospodine!" – maestro je glasno klicao i snažno zapljeskao poput egzaltiranoga obožavatelja s galerije koji traži bis. Onda je ustao i duboko se naklonio razdraganome pukovniku koji se u mislima grčevito ispitao: nije li prekardašio s lakrdijom koju je izveo pred Matačićem? Je li se tim neplaniranim igrokazom izopačio u narcisoidnoga zaljubljenika vlastita *ega*, svoga znanja i svoje rječitosti? Je li to pokazatelj da su se u njegovoj čvrstoj i nepokolebljivoj prirodi počele nazirati duboke pukotine?

Sa suprotne strane stola, preobraćeni rob, neofit, sada udivljeno obožava gospodara. I nevjerojatno sretna pogleda, očas zaboravlja sve strašno što je još do jučer propatio pod vlasti koje je Milić vjerni pazikuća. Maestro bi sada, da mu je pukovnik ponudio, zbog njega potpisao da se učlanjuje u Komunističku partiju.

Pukovnik je i prije ovoga prvorujanskog jutarnjeg spektakla povremeno ushićivao barske goste kad bi im pred zoru, napadnut pićem, u transu, zanesenjački kazivao Jesenjinove pjesme. Slušatelji koji ga nisu poznavali pomislili bi da slušaju prvaka drame, a ne punokrvna policajca:

"Hoćete li mi povjerovati, maestro, da jedva čekam dan kad ću ponovno uživati dok vas budem gledao kako dirigirate" – rekao je nesmotreno pukovnik. Ponosio se što je izgubljenoga dirigenta makar na četvrt sata uspio vratiti na normalne tračnice.

Nakon njegovih riječi Matačićev razvučeni smiješak namah se ukrutio.

Iz bajke – posijane u nekome nestvarnom, dalekom i visokom sazviježđu, u koju je maloprije poneseno odlutao i zalutao – upravo je tresnuo na tvrdu zemlju. Iz kratkoga sladunjava sna, s mjesečevoga sedla bezdušno je zbačen u sadašnjost, u mučna vunena vremena, u kojima će od danas i tko zna dokle živjeti s pokorom na leđima. Živjeti, ali i preživljavati u koži žigosana roba, a iz koje se – ostane li na snazi presuda koju mu je lanjskoga ljeta pročitao sudac Vlado Ranogajec – neće smjeti izvući još četiri godine.

Kao građanin bez građanskih prava u toj će koži okajavati svoju osuđenu, prokazanu domobransku prošlost.

Maestro se osjeća kao obespravljeni kmet najnižega roda i reda. U ime naroda crveni despoti sudski su mu oduzeli prostrani stan koji je 1940. kupio svojim, zarađenim novcem. On i Lili će ubuduće kao raskuće morati stanovati u iznajmljenoj podstanarskoj sobi, u ulici Vladimira Nazora 20. U ulici netom krštenoj po starome mnogohvaljenom pjesniku. Dobitniku jedne od najkrupnijih premija hrvatske partizanske životne lutrije.

"Budu li mi ikada dopustili da ponovno dirigiram pred publikom, povjerovat ću u nevjerojatno!" – prošaputao je izgubljeno maestro. Nije se mogao oduprijeti, a da samomučiteljski ne reciklira i mračnu budućnost: "Ne, nema mi spasa" – nastavio je smušeno i bez reda, kao čovjek kome su njegovi sistematični preodgajatelji izglačali svijest i utuvili mu da se neoprostivo ogriješio. Da je njegov grijeh najveći grijeh.

"Spasa vam nema, ali propasti nećete!" – pukovnik je nespretno pokušao skrenuti na vedriju stranu ceste. No čim je procijenio da se razgovor s obeshrabrenim maestrom razvodnio i potekao u otegnuto i mlako natezanje bez doskorašnje strasti, ispričao mu se prenapetim rokovnikom obveza i brzo ga skončao. Na bijelu kartonu veličine posjetnice zapisao je broj svoga službenog telefona. Uvjerljivom prisnošću obuhvatio ga je oko ramena: "Bez skrupula me pozovite, maestro. Bilo kada. Kad god vam se bude učinilo da će vam ustrebati moja pomoć!"

Spuštajući se mramornim stepenikom, maestro nije bio uvjeren da je poslije razgovora s pukovnikom popunio praznine u srcu, iskopane dok je robijao.

S kraja prizemnoga hodnika pratio ga je ukočeni brončani pogled s poprsja Josipa Broza Tita koje je isklesao Antun Augustinčić.

Četvrtoga dana po povratku u Zagreb Lovro Matačić – posredno, putem Dubravka Dujšina, koga je galopirajuća boljetica bila groteskno izobličila – zamolio je Ivu Vuljevića, povjerenika radija, da odvoji nekoliko dragocjenih minuta i primi ga. Vuljević ga je promptno pozvao:

"Budite uvjereni, poštovani maestro, da ću se svojski potruditi kako bih za vas što prije ishodio placet odozgo... Shvatite me, bez toga neće ići", smjerno je podigao kažiprst, polako ga okretao i pratio pobožnim pogledom, kao da se s njime uspinje gore iznad oblaka, u nebeski kabinet Vladimira Bakarića: "Dok budemo čekali odgovor da ponovno preuzmete mjesto šefa dirigenta Simfonijskoga orkestra radit ćete kao korepetitor. Naravno, ovdje kod nas, na radiju! Kako ne biste gubili vrijeme i novac, od ponedjeljka ću vas staviti na platni spisak!" – rekao mu je obećavajuće.

Matačić sebi nije mogao objasniti: tko je taj nevidljivi moćnik koji će odozgo, na spomen njegova imena, kimnuti glavom, potpisati rješenje, udariti žig i dopustiti mu da se vrati za svoj još okovani pult? No zatomio je dvojbu pred uslužnim Vuljevićem:

"Zapuhali su novi vjetrovi čim se za sve, pa i za to tko je podoban za dirigenta Simfonijskoga orkestra, moraju pitati oni odozgo. U sosu u kojem se kuham bilo bi mi nepromišljeno odbiti prigodu da najprije počnem zarađivati kao korepetitor. U ovome bezumlju drugoga izbora i tako nemam" – praktično je prosuđivao prizemljeni maestro.

No kojoj god je osobi odozgo Ivo Vuljević izložio genijalni plan s jedinstvenim Lovrom Matačićem kao šefom dirigentom Simfonijskoga orkestra Radio-Zagreba, brklja se istoga trena obarala brzinom sječiva na giljotini.

Neprolazna zapreka Vladimir Bakarić nije želio čuti ni jote o Matačiću:

"Druže Vuljeviću, nemojte biti neozbiljni i tjerati me da začepim nos na spomen Matačićeva imena. I upamtite, preda mnom ga više nikad nemojte izgovoriti! Hrvatska glazbena kultura ostat će čistija i preživjet će bez toga plemenitaškog ustaškog dirigenta koji mi se zanavijek zgadio!" – prekinuo je

razgovor zbog lomna zdravlja sve nervozniji predsjednik vlade Narodne Republike Hrvatske. Odbijanje mu bijaše nepokolebljivo.

Dalmatinac Miloš Žanko, ministar kulture, bio je radikalniji od svoga premijera:

"I kad bi mi, kojim čudom, čak i drug Tito zapovjedio da onaj ustaški glazbenik postane šef dirigent Simfonijskoga orkestra radija, napisao bih smjesta ostavku. Slomili bi mi se svi ideali i duboko bih se razočarao zato što bismo s uskrsnućem vampira Lovre Matačića izdali i okaljali svijetle tekovine naše revolucije!" – oratorski se izvikao Žanko i optužujuće se zapiljio u Vuljevića. Povjerenik Radio-Zagreba potučeno je slušao beskonačne nemilosrdne filipike egzarha hrvatske kulture protiv mrskoga otpadnika.

Uzdrhtalo iščekujući odluku odozgo da je napokon određen za šefa dirigenta i da su time i u njega zapuhali blagotvorni vjetrovi, maestro se mladenačkom voljom bacio na privremeni korepetitorski posao.

Jedva su prošle dvije sedmice kad ga je u unajmljenoj sobi u Nazorovoj, za nj prerano, prije osam ujutro, iz devetoga sna prenuo zvrndavi zvon telefona – dvojnika. Maestro se u bunilu najprije nije mogao sjetiti gdje je. Prošle su tri-četiri sekunde dok se djelomice rasanio:

"Maestro, jeste li pročitali jutrošnju *Borbu*?" – klonuli glas Milana Graffa nije nagovještavao povoljne vijesti.

"*Leider*, ne čitam *Borbu*, Milane... A što bih trebao valjanoga pročitati u toj vašoj *Borbi*?" – pitao ga je pospano maestro.

"Nije valjano. No ne bih o tome u telefon..." – uzmucao se kao miš oprezni Milan Graff. Kao i brojni Zagrepčani i on je bio malograđanski opterećen vlastitom važnošću. Da tajne službe iz OZN-e danonoćno prisluškuju njegove razgovore.

"*Also*, znate li da su u Sparti ubijali tekliće koji su donosili loše vijesti..." – usiljeno se našalio maestro.

Ali Graff nije saslušao do kraja antičku legendu jer je uspaničeno poklopio slušalicu.

Mučna slutnja koja ga je uzela pod svoje prišapnula je maestru da ono s *Borbom* neće okrenuti na dobro.

I nije. Bolesno je rastegao usnice kad je na trećoj stranici pronašao predugu i sivu plahtu od članka crnogorskoga proleterskog pjesnika Radovana Zogovića, jednoga od vazda zlovoljnih ljudi bez osmijeha, koji se vjerojatno nije nasmiješio ni na svadbenoj fotografiji. Udvorničku hagiografsku *Pjesmu o biografiji druga Tita* napisao je 1943. u partizanima. Počinjala je uzvišenim stihom: *Piši, mašinko – piši...* i u njoj bijahu kitice poput: *Tito – to smo mi – svi – Vi znate naš kuršum i slavu! – I on je pun nas – i velik – i mi smo u njemu viši – viši – za ljudsku glavu! – Oca Titovog znate – i majku što rodi Tita. – Znate ih – i znaćete ih – i znati!* Morali su je nabubati napamet đaci od prvoga do osmog razreda gimnazije. Zogović je, u ime partijske vrhuške, inkvizitorski bdio nad umjetničkom čistoćom kulture i informiranja. Jataganom je drubio glave piscima, slikarima, kiparima, skladateljima, režiserima, upraviteljima kazališta, direktorima filmskih i novinskih kuća i napose ambiciozno poslušnim urednicima kulturnih rubrika i časopisa kad bi ti kukavci, makar i najbezazlenijim treptajem, otpadnički skrenuli sa strogo kontroliranoga putokaza socijalističkog realizma. Sveti uzor bio mu je sovjetski bog komunističke ideologije Andrej Aleksandrovič Ždanov, kome je virio iz maloga džepa na prsluku. Radovan Zogović se u *Borbi*, kao sokol na guštera, krvnički ustremio kandžama na Ivu Vuljevića zbog nebudnosti. Jer je na zagrebačkome radiju zaposlio niz ustaša: ... *među ostalima i ustaškog pukovnika Lovru Matačića!* – podvukao je mračno.

Maestru se prividjelo kao da je bačen i pada u provaliju s nesagledivim dnom.

U jutarnjem tramvaju – jedanaestici, toga vrlo

toplog rujna vonjalo je po znoju, rakiji i ustajalu duhanu.

S dušom u nosu pokolebani maestro odvezao se do uprave Radio-Zagreba u Jurišićevoj ulici i najavio se Vuljevićevoj plavokosoj tajnici, nalik slatkim glupačicama iz američkih filmova. Odmah ga je uvela u šefov ured. Ispremetanih razmišljanja povjerenik je izgledao kao nesretnik kome je mafija poslala krepanu ribu umotanu u novine. Ta poruka bez riječi kazuje da će se primatelj uskoro premjestiti na groblje. Ivo Vuljević je izbezumljeno ustremio pogled u maestra i preko volje mu ponudio da sjedne:

"Što ćemo s vama poslije ovoga?" – zastenjao je slomljeno.

"*Wirklich* ne znam, dragi Ivo. Ali što će biti s vama?" – užagrelih očiju pitao ga je maestro, u prvi mah zabrinutiji za njegovu više negoli za svoju sudbinu!

"Vjerujte, pojma nemam. Oboma nam je Zogović smotao omču oko vrata. I samo što je ne zategne!" – Vuljević nije znao kamo će s rukama. Maestro mu je u očima očajnički tražio neki trag koji će mu odgonetnuti: kako će biti osuđeni?

Saznali su za dva dana. Ivo Vuljević je kažnjen posljednjom opomenom pred isključenje iz Komunističke partije. A Lovri Matačiću, građaninu bez građanskih prava, trenutno je otkazano korepetitorsko mjesto u redakciji ozbiljne glazbe Radio-Zagreba, uz trajnu zabranu ulaska u glavnu zgradu i ostale pogone.

Zgaženi maestro od srama se nije usudio pitati povjerenika Vuljevića: hoće li mu biti plaćeno četrnaest odrađenih korepetitorskih dana?

Postidio se svoje stidljivosti.

Maestro Matačić je iz lisnice izvukao zapisani telefonski broj pukovnika Milića. Ta rekao mu je da ga bez skrupula pozove bude li mu potrebna njegova pomoć.

Upravo mu je bila neiskazivo potrebna.

Nakon trećega uzaludnog poziva, izgubljeno je odustao.

Tajnica mu je sva tri puta ravnim olovnim glasom – kao u govornice s razglasa na Glavnome kolodvoru koja objavljuje da putnički vlak iz Koribe kasni pedeset pet minuta – odgovorila da je drug pukovnik na službenome putu. I ne zna koliko će izbivati.

Prije rata je čuo izreku nekoga Engleza koja se sada obistinila u njegovu slučaju. Daleka rijeka ne gasi požar.

Maestro Lovro Matačić je za neveliki novac glazbeno poučavao skupinu dječaka i djevojčica u podstanarskoj sobi u Nazorovoj 20, tek da se on i Lili namire za hranu, stanarinu, tramvajski prijevoz, telefonski račun, četiri kutije najjeftinijih cigareta dnevno i pogdjekad za kino ulaznice i poneki koncert.

A onda su ga se sjetili Makedonci. I spasili ga.

Skopje, utorak, 5. siječnja 1948.

U euforičnome buđenju svijesti zakašnjelo priznate nacije, nakon što su izabrali svoju vladu; osnovali svoje Narodno sobranie; proglasili svoj glavni grad Skopje; izglasali svoj Ustav i svoje zakone; počeli govoriti, čitati, pisati, učiti, pjevati, glumiti, suditi i služiti opijela na svome jeziku; otisnuli svoje novine; narisali svoju zastavu i svoj grb; ispjevali svoju himnu; osnažili svoju azbuku i svoj pravopis; utemeljili svoje sveučilište i svoju Akademiju nauka; predstavili se sa svojom reprezentacijom na prvome nogometnom prvenstvu Demokratske Federativne Jugoslavije u Beogradu i krenuli s prvenstvenim sportskim natjecanjima u svojim ligama – Makedonci su odlučili da i oni, poput Beograda, Zagreba, Ljubljane, Sarajeva, Novoga Sada i još nekih većih gradova u Jugoslaviji, pored drame, dobiju svoju operu i svoj balet.

Fortuna je odano stala uz čovjeka bez građanskih prava i pomilovana osuđenika Lovru Matačića zato

što prvoustoličeni direktor nove opere, skladatelj i ravnatelj Todor Skalovski nije bio opijeni šovinistički grandoman, nego uman i razuman djelatnik širokih vidika. Njemu je nadasve ležalo na srcu novorođenče koje mora preživjeti pod njegovom rukom i izrasti u snažni i ugledni hram Euterpe i Terpsihore, muza glazbe i plesa. Dalekovidno je shvatio kako će se jedino s prvoklasnim i autoritativnim imenima san o operi i baletu iznjedriti u lijepu javu.

Sastavio je popis ljudi koji su mu nadohvat i s kojima će pregovarati.

Pod brojem jedan, na listu želja upisao je slavnoga uzora, virtuoznoga maestra Lovru Matačića. Upoznao ga je dok je studirao u Salzburgu, a i kasnije ga u više navrata sretao i zadivljeno ga pratio dok dirigira. Ali o maestru je poslije rata čuo nemile novosti. Da je bio osuđen na smrt zbog suradnje s ustašama, a onda pomilovan i zatočen u logor u Staroj Gradiški. Raspitao se i saznao da mu poslije izlaska s robije ne daju posla u Zagrebu. A znao je da bi skopska opera, s divom kakav je Matačić, još u povojima divovski zakoraknula u čizmama od sedam milja.

S divom – divovski!

Todor Skalovski zamolio je prijam kod predsjednika prve makedonske vlade, tridesetdvogodišnjega Lazara Koliševskoga. Pozvan je odmah da idućega jutra dođe u rezidenciju na brdu Vodno. Pred ulazom vile, koju je čuvao pospani vojnik s puškom o desnome ramenu, vozač je pjevušeći laštio crni *mercedes* sa statusnom oznakom na tablici *M – 1*. Donji prozori bili su mu prekriveni bijelim čipkastim zastorima.

Skalovski je stigao s predsjednikom makedonskoga Saveza kompozitora Petrom Bogdanovim Kočkom. Ne okolišajući, slikovito je objasnio suhonjavu premijeru, hladnoga, poput pergamenta blijeda nezdrava lica, s kojega se čitalo da je ćiraš, da je Lovro Matačić neizmjerno potreban budućoj skopskoj operi. Kao zrak čovjeku, voda cvijeću, sol kruhu, nebo sokolu, sunce limunu, vjetar jedrenjaku, benzin automobilu... Razgaljen pjesničkom usporedbom, Koliševski ga je odmila oslovio deminutivom, ali se odmah potom i mlakušasto pobunio:

"Ama, drugaru Todorče, pa taj tvoj Lovro Matačić bio je osuđen kao ustaša! Na pet godina, heeej bre!"

"Da, bio je osuđen i lanjskoga ljeta oslobođen iz Zavoda za prinudni rad u Staroj Gradiški. A znaš li zašto, drugaru Lazo? Zato što je dirigirao u vrijeme Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske! Kao što su, uostalom, Karl Bohm i Herbert von Karajan dirigirali za Hitlerove vladavine u Njemačkoj; Arturo Toscanini u milanskoj *Scali* u eri fašizma u Italiji; Stevan Hristić za njemačke okupacije u Beogradu... I, kao što ti je poznato, i ja sam također dirigirao u Skopju u danima bugarske okupacije Makedonije! Htio sam ti reći kako smo i Matačić, i Bohm, i Karajan, i Toscanini, i Hristić, pa i moja malenkost radili ono što smo najbolje znali. A da pritom nijedan od nas nije okrvavio ruke u zločinu. I pod Hitlerom, Pavelićem, Mussolinijem, Milanom Nedićem i carom Borisom pekari su pekli kruh, liječnici liječili, kondukteri bušili karte, kočijaši tjerali fijakere, vodoinstalateri popravljali cijevi, glumci glumili, a dirigenti dirigirali!" – odvažno je govorio Todor Skalovski, koji se pod Bugarima morao pobugareno prezivati Skalov, a prije toga pod Srbima posrbljeno Skalović.

Lazar Koliševski je pet godina mlađi od Skalovskoga. Obrve su mu se tmurno skupile, a čelo namreškalo kad se podsjetio:

"Dok je Todorče u fraku dirigirao pred bugarskim okupatorima, ti isti Bugari su mene, ilegalca, radnika Lazara Koliševa, ulovili poslije provale u studenome 1941., i u lancima me sproveli u skopski zloglasni zatvor, nasuprot tržnice s jedne strane, i palače Sobranja od žućkastoga mramora, u kojoj je sada moj kabinet, s druge. Danima su me policajci

i agenti stravično batinali kao sivca čvornatim korbačem na kojem je pisalo: *Az znam vsičko*, i sadistički me mučili. I zatim me sudac prijekoga suda poslao na vješala. Ali noć uoči pogubljenja, kad sam se već bio oprostio od očajne majke, nakon dirljive molbe koju je moj odvjetnik po dužnosti napisao monarhu Borisu III, božjom milošću car svih Bugara me pomilovao. Smrtnu kaznu mladome boljševiku car je zamijenio doživotnom robijom" – Koliševski je u mislima slagao najstrašnije poglavlje iz svoga dramatičnog životopisa. "Već dotle sam proživio dovoljno i za tri burna života... Do 9. rujna 1944., kad je pao carističko-fašistički režim, ja, sadašnji prvi građanin Makedonije, trunuo sam u bugarskim kazamatima. Onda su me oslobodili i vratio sam se u Makedoniju. Robija je najveća revolucionarna škola! – rekao je drug Tito. I u pravu je!" Pošutjevši časak, Lazar Koliševski, koji je do 1941. kao Lazar Kolišević živio u Kragujevcu, gdje se poslije Vojnozanatske škole i zaposlio, smireno prozbori: "A što mi ne kažeš, drugaru Todorče, i to da se sadašnji dirigent opere u Beogradu Oskar Danon borio u partizanima...?"

Skalovski mu, ne oklijevajući, odgovori:

"Drugaru Lazo, poštujem hrabri izbor kolege Oskara Danona da se borio u partizanima! Iako nepopustljivo stojim iza svoje prosudbe da nije svatko rođen za ratnika. No uz moje divljenje zbog Oskarova moralna čina, ipak držim da je pobjegao u šumu kako ga Nijemci ne bi zatočili u neki logor smrti kao Židova!"

Koliševski se zamislio. Da pojača dojam, zažmirio je uzdignute glave:

"A možeš li u toj operi ipak početi bez Matačića?" – iskušavao ga je.

"Drugačije će biti s Matačićem!" – oštro je zanijekao Skalovski. "Bez njega ćemo početi kao sićušna i nezamijećena provincijska operska kućica. A s njime bismo odmah uletjeli u krug velikih! Na Matačićev poziv u Skopje će gostovati najslavnija svjetska pjevačka imena, jamčim ti, drugaru Lazo."

Predsjednik vlade je olabavio vezove na novim, lakastim cipelama. Jutros ih je prvi put obuo pa su ga žuljale i stezale. Koliko bi mu ugodnije bilo da su za broj veće:

"Ma lako bih ti dao Matačića da je bio zatvoren ovdje kod nas, da smo ga mi osudili..." – govorio je, a u sebi vagao dokle može ići pred Skalovskim: "Ali, reci mi, drugaru Todorče, kako da ga dovučem iz Hrvatske?"

Skalovski je pripravno dočekao predsjednikov otpor:

"Molim te, drugaru Lazo, telefoniraj predsjedniku hrvatske vlade Vladimiru Bakariću i osobno ga, onako drugarski, kao kolega kolegu, kako ti već umiješ, zamoli da nam dade Lovru Matačića. Reci mu kako to od njega tražiš zbog viših, kulturnih interesa!" – smišljao je na glas recept za uspjeh: "Objasni mu da će, učini li nam to, njegov čin biti cijenjen kao bratska gesta, kao nezaboravna i dragocjena pomoć naroda Hrvatske novoj makedonskoj kulturi."

Lazar Koliševski je napokon popustio pred Todorovim vrućim parolama. Urgentnom vezom pozvao je Vladimira Bakarića i pronašao ga u Zagrebu. No nije ga slomio i nakon četvrtsatna uvjeravanja:

"Da si me pitao o Lovri Matačiću" – utišano je hriptao Vladimir Bakarić – "možda za koje tri-četiri godine, hajde, još tako-tako... Kad u kolektivnoj svijesti možda izblijede njegove svinjarije. Kad će se, možda, zaboraviti djelić stravične krivice i kulturnoga zločina toga tipa bez morala, časti i ponosa. Kažem ti, druže Lazo, tek tada bismo možda mogli razgovarati čak i o takvoj mogućnosti. Ističem: možda!" – Koliševski je primijetio da se Bakarić poštapa riječcom možda: "Ali, zaboga, druže Lazo, zar da vam ga pustimo sada, odmah, možda istoga trena, dok si rekao britva? I dok je ustaški muzikant i domobranski pukovnik, Pavelićev dvorski dirigent Lovro plemeniti Matačić još bez građanskih prava? Apsurdno! Nemoguće! Ne,

druže Lazo, stoput ne! Ma ne dolazi u obzir. Čudim ti se kako si dopustio da su te s takvom idejom preveslali neki tamo sumnjivi sufleri! Ne mogu se sabrati od čuđenja kako ti je tako što sinulo na pamet, druže Lazo..." – odbijao ga je sipljivo i pridometnuo: "Taj isti Matačić, ako možda nisi znao, uglazbio je koračnicu: *Pjesma hrvatske pobjede*. Ustaška Hrvatska legija, u čiju je čast Pavelić čak i izdao poštanske marke, pjevala je tu koračnicu pred Staljingradom dok se tukla protiv Crvene armije i povijesno osramotila Hrvatsku!"

Koliševski je zlovoljno zarežao zbog propaloga posredovanja kod Bakarića:

"I što sada? Ja njemu košeno, a on meni striženo... Kao što njegovi Hrvati vole reći: Martin iz Zagreba, Martin u Zagreb! Bakarić ne želi dopustiti da Matačić bilo gdje muzicira, kažem ti, drugaru Todorče. I tu više nema zbora! Bijesan je na njega i ne oprašta mu zato što je u više navrata dirigirao pred Antom Pavelićem, koji ga je, kako mi je još kazao, rado primao a i odlikovao!"

Premda gori kraj bilateralnih telefonskih pregovora predsjednika dviju republičkih vlada nije mogao zamisliti ni najzadrtiji pesimist, Skalovski se nije obeshrabrivao. Obigravao je oko Koliševskoga kao mačak oko vruće kaše:

"Slušaj me dobro, drugaru Lazo. Naš lukavi makedonski seljak kaže da ni sve glave nisu jednake, niti su svi prsti na ruci isti!"

Koliševski je upopriječio oči na nesnosna gnjavatora:

"Hoćeš li mi, drugaru Todorče, time u rukavicama kazati da kad nije išlo kod Bakarića, neka onda za Matačića molim kod druga Tita, je li?"

"U srebro ti se okovala!" – podciknuo je od veselja Skalovski: "Časti mi, od prve si pročitao moje misli, drugaru Lazo! Upravo tako, pozovi druga Tita i zamoli ga da nam pomogne. Drug Tito je, uostalom, muzikalan: poznato je da znalački svira na glasoviru... I obožava operu!"

Iz ubojitoga pogleda Lazara Koliševskoga, zbog ezopovske opasne aluzije na primadonu Zinku Kunc, sijevnule su munje. Shvativši da je izlanuo riječ previše, Todor Skalovski je kao postiđena opatica pokajnički smjerno sagnuo glavu.

Premoreni Koliševski se napokon odvažio i pozvao maršala Tita. S knedlom u grlu i poslije uvodnih debelih isprika začinjenih biranim frazama – kad se bar pet puta ogradio da on u ovome slučaju samo pomaže dvojici drugova, direktoru buduće prve makedonske opere Skalovskome i predsjedniku Društva kompozitora Makedonije Kočku – rekao mu je što su ga konkretno zamolili:

"Želja im je da dovedu u Skopje Lovru Matačića..." – jedva je progrgljao.

Tito ga je najprije pitao zašto se obratio njemu, umjesto da to jednim pozivom riješi s Vladom Bakarićem ili Stevom Krajačićem? I pošto mu je Koliševski, kliještima izvlačeći riječi iz sebe, pokunjeno priznao da se s Bakarićem proveo kao bos po trnju i ostao praznih šaka, Tito je izrekao svoje sudbonosno "da", brže i jednostavnije nego što su ustreptali i nestrpljivi Makedonci pretpostavljali:

"Ako će vam onaj Matačić biti, kako da kažem, korisniji u Skopju negoli u Zagrebu gdje mu ne daju dirigirati, onda neka čim prije počne raditi u toj tamo vašoj, šta ti ja znam, novoj operi, bogamu! A s Bakarićem ću ja razgovarati..." – skratio je priču maršal. Dok se predvečer bude čuo sa Zinkom Kunc, pohvalit će joj se kakvu će uslugu učiniti Matačiću. Još jednu, treću veliku uslugu. Kad ga je prošli put molila da oslobodi maestra iz logora u Staroj Gradiški, Zinka mu je spomenula da je 1936. u Zagrebu upravo Lovro briljantno dirigirao Charpentiereovu operu *Louise* u kojoj je ona pjevala naslovnu ulogu. Obradovat će stoga Zinku svojom velikodušnošću. A podsjetit će novoga ordonansa neka joj ne zaboravi poslati crne ruže u New York. Smetenoga pukovnika, njegova prethodnika, koji je prošli put to šlampavo previdio, otjerao je u vražju mater i smjesta ga potjerao. Sada taj brljivko služi u nekome garnizonu u Slove-

niji, u Vipavi ili u Jesenicama, nije se točno sjetio u koji su ga nevidbog bacili... Buket mora stići pola sata prije početka predstave u *Metropolitan* operi. U Zinkinu garderobu. I ni slučajno cvjećarima ne smije navesti tko šalje ruže. Zinka će to znati. Pa tko joj je, bogamu, ikada do njega slao crne ruže! A bilo bi i jako neprilično da vlasnik cvjećarnice, aranžerka i raznosač tamo u New Yorku pročitaju ime pošiljaoca i zatim prošire trač po žutim novinama. Kako komunist, gerilski maršal Tito, narudžbom iz Europe, iz nekoga Beograda ("Je li taj grad u Čehoslovačkoj, ili u Jugoslaviji, ili će ipak biti u Jugoslovakiji?" – nagađat će i nabadati američki geografski analfabeti) rasipno daruje primadonu Zinku Milanov najskupljim crnim ružama. A vrlo, vrlo rijetko su toliko galantni prema damama iz svoga visokog društva čak i milijarderi, poput Johna Rockefellera mlađega, Howarda Johnsona ili Averyja Fishera. Neki bi od njih pali na stražnjicu kad bi saznali što nisu znali. Da je moguće uzgojiti i prirodne crne ruže...

Tita smeta što Zinku u svijetu poznaju po prezimenu pokojnoga muža, osrednjega zagrebačkog dramskog glumca Zdravka Milanova koji joj po umjetničkome dometu nije bio ni ispod nožnoga palca. Ne, nije ljubomoran, ali mu to svejednako nije pravo. Ipak bolje zvuči Zinka Kunc, kako je predstavljaju u Jugoslaviji. Više od Zdravka Milanova Tita razdire spoznaja do koje su došli njegovi obavještajci da je Zinka godinama bila ljubavnica Ante Došena koga je rat zatekao u New Yorku pa se i nije mogao vratiti u Zagreb. Ante je sin najstarijega ustaškog dužnosnika Marka Došena, koga je Pavelić imenovao predsjednikom Hrvatskoga državnog sabora i proglasio vitezom. I koji je do smrti, u osamdeset petoj, u rujnu 1944., najbliže surađivao s krvolokom Vjekoslavom Maksom Lubirićem. Ante Došen se u Americi deklarirao kao ustaša i zato je pod okom agenata iz jugoslavenskoga konzulata. S prestankom rata Zinka je, doduše, prekinula s Došenom, ali su ostala strasna pisma koja mu je napisala u najvatrenijem amoku i koja bi joj mogla nauditi ako bi ih se netko dokopao i objelodanio ih.

"Bila je lakoumna i brljiva, kao što samo žene mogu biti!" – opsjenarski je sklopio svoje razmišljanje maršal Josip Broz Tito.

Titova bijaše neporeciva. S tri riječi uvjerljivo je preveslao Vladu Bakarića da Makedoncima prepusti Matačića, koga on i tako drži zacementirana u Zagrebu. Kao što je i očekivao, obesnaženi Bakarić nije proturječio, nego se vojnički poslušno složio netom čim je saznao kakvo od sada mora biti njegovo, stubokom izmijenjeno mišljenje o maestru. Jednako Titovu. Ali njegovo je od danas novo mišljenje tek za javnu upotrebu.

Predosjetivši da Vlado ne voli Lovru Matačića i da mu srce tuguje zbog iznuđene indulgencije, Tito ga je pokušao utješiti i odobrovoljiti:

"A ti, Vlado, kako da kažem, nikako nemoj popustiti i dopustiti da taj Matačić dirigira u Zagrebu. Sve dok budeš smatrao da još nije došlo vrijeme za to. Dotle, neka njega tamo u Skopju..."

"Da, druže Tito. Nećemo ga još dugo puštati da dirigira u Zagrebu..." – prohuktao je astenično u slušalicu Bakarić. Uspio je ostati sabran, iako se najprije, kad mu je Tito kazao zašto ga zove, zatečeno zbunio. Kao da su mu ukucavali čavao u tjeme. No i u najtežim trenucima savršeno je gospodario živcima.

Tito je pred suton zazvao u Beli dvor na partiju šaha Crnogorca Milovana Đilasa. Prijali su mu i veselili ga susreti s Đidom. Volio je Đidin reski gorštački a ipak intelektualni humor kojim je začinjavao svoje zgodne anegdote. O njemu je ushićeno govorio da je najduhovitiji, najšarmantniji, najobrazovaniji, najnačitaniji, najoštroumniji, najpismeniji, najrječitiji pa i najpristaliji među njegovih desetak najbližih suradnika.

Đido je banuo sa zemljakom, mladim generalom

Pekom Dapčevićem, koji je, otkako je zapovijedao Prvom armijom u bitkama za oslobođenje Beograda u listopadu 1944., kad je tek bio navršio trideset prvu, uletio u legendu i u narodnu pjesmu. Nakon što bi dopjevali klanjalice u slavu Tita i Staljina, jer su oni po redoslijedu važnosti najveći narodni miljenici i junački sinovi (*Druže Tito, ljubičice bijela, tebe voli omladina cijela, druže Tito, ljubičice plava, ti se boriš za narodna prava; Ide Tito preko Romanije i on vodi svoje divizije; Druže Tito, primi naske, u redove partizanske; Drug je Staljin izd'o naređenje, svi u borbu za oslobođenje; Oj Staljine, gujo ljuta, boljševiče po tri puta...* i tome slično) – pojci na partizanskim sijelima zaojkali bi davorije i o generalu Peki: *Dapčeviću druže Peko, ti se čuješ nadaleko*. I ovu: *Pekove su divizije – zauzele Terazije*. Ili pak ovu: *Pekovi su proleteri – uzeli Beograd cijeli*!

Tito je bio vidljivo slab na Đida toliko da jedino njemu nije spočitavao, nego je, štoviše, nehajno prelazio mimo pravila kućnoga protokola, kad bi ga iznenadio i na svoju ruku, bez prethodne najave, doveo mu koga od svojih Crnogoraca. Nije mu smetalo Đidino grandomansko i napadno dokazivanje velike bliskosti s njime kad bi pokupio nekog zemljaka i rekao mu bezazleno kao da ga zove na piće s nogu u skupštinski bife: "Hajde sa mnom Starome". Sutradan je cijela Crna Gora i Boka pride čula da je taj i taj, Vesko, Vasko, Mićun, Đoko, Ćano, Novo, Andrija i tko zna tko još iz Đilasove plemenske bulumente, koji bi pustio glas od Cetinja do Kolašina, od Titograda do Ulcinja i od Nikšića do Bijeloga Polja: "Ja i Đido smo skoknuli do Staroga u Bijeli dvor da ga vidimo i slatko se siti ispričamo do mile volje, a nijesmo ni ošjetili da smo uz pićence i večericu zabrazdili do rujne zore" – pričali su prepoznatljivom crnogorštinom, uz naglašeni samoglasnik na pretposljednjem slogu.

Iako je maršal Tito cjepidlačarski osjetljivo držao do poštovanja hijerarhijskoga redoslijeda – eda nitko ni časka ne smetne s uma i slučajno zaboravi tko je gazda u Jugoslaviji – Đido je bio iznimka. Dovesti ma koga Titu bez pitanja, bez njegova znanja i suglasnosti, nisu se usuđivali čak ni Leka Ranković, Bevc Kardelj i Moša Pijade, pa ni Stevo Krajačić, koga je on držao za najpovjerljivijega prijatelja pred kojim nema tajni.

Ali, eto, Đilasu se moglo...

Tito je kozmopolitski ležerno obrlaćivao Đidu da se i on, kao vodeći ideolog Partije, mora složiti sa zagrebačko-skopskom rošadom Lovre Matačića, dakako, jedino za ljubav Makedonaca.

"Znaš koliko su oni preosjetljivi, bogamu, rasplaču se za svaku sitnicu koja im nije po volji, kako da kažem, kao junferice, eto..." – Tito je pritom upro svoj opjevani ukočeni svijetloplavi pogled u Đidu i pokretom džepara brze ruke pohotno mu uzeo pješaka na F7, dok je ovaj zdvojno tresao glavom i napovijedao:

"Stari, rehabilitacija Matačića, neće biti po volji Zogoviću... Kad čuje, đipat će kao jarac vezanih nogu. Znaš koliko je Radovan przničav, takvoga majka ne rađa..."

"Što ga sad Zogović ima s Matačićem?" – začuđivao se Tito.

"Preklani, u listopadu, napao ga je u *Borbi* zato što je služio ustašama..." – rekao je Đido dok je potezao skakača na C3.

Tito je ponovno zaključio da je Đidino zastrašujuće pamćenje kao u šahovskoga prvaka svijeta, Rusa Mihajla Botvinika, koji je u mozgu pohranio tisuće partija, poteza i kombinacija. Tako i Đido fotografski pamti sve što se i kada se pojavilo u novinama.

"Neka se Zogović sada suzdrži, bogamu. Zbog Makedonaca, znaš... Reci mu kako sam ja obećao Koliševskome da ćemo pustiti Matačića u Skopje. Tamo će im, kako da kažem, napraviti makedonsku operu, bogati! Tako mu kaži!" – reče Tito.

General Peko Dapčević nije se uplitao u njihov razgovor, nego je dotle lagano gladio vučjaka Atmana (Taj rasni pas pepeljaste dlake, pripadao je ustaškome poglavniku Anti Paveliću, a njemu ga

je pak 1941., prigodom državničke posjete Berlinu, poklonio feldmaršal Hermann Göring. Pavelić je ostavio Atmana u svojoj vili na Tuškancu kad se ujutro, 6. svibnja 1945., pred partizanima povlačio iz Zagreba put Austrije. Vojnici iz Prve proleterske divizije zatekli su ga dok je žalostivo cvilio. Ugledavši ih, napušteni Atman je mahnito pojurio u krug loveći vlastiti rep i divlje zagrebao pandžama po skupocjenu sagu. Njihov zapovjednik, general Koča Popović, poznavajući Titovu slabost prema psima uručio mu ga je kao ratni plijen,prigodom maršalova prvoga posjeta Zagrebu 20. svibnja i istinski ga obradovao. Zacijelo stoga što je Atman bio njemačke pasmine, Tito mu se obraćao samo na njemačkome.). Peko Dapčević ujedno je i kibicirao šahiranje državnoga broja 1 i državnoga broja 2-4 i meraklijski slasno, gucaj za gucajem, ispijao svoj najdraži francuski konjak *Martel*. Kad je na dnu trbušaste kristalne čaše sa zlatnom ugraviranom krunom dinastije Karađorđevića i simbolom svrgnutoga kralja *P II*, naslijeđene od kraljevske obitelji, ostalo još samo nekoliko kapi, polučujno, crnogorski otegnuto, više za se, odsutno kroz zube zapućpurikao je revolucionarnu odu koju je neznani pjesnik ispjevao njemu u čast: *Dapčeviću druže Peko, ti se čuješ nadaleko...*

Vraćali su se pješice, šetajući iz Beloga dvora u svoje obližnje dedinjske vile. Milovan Đilas prešao je po gustoj, crnoj spužvastoj kosi, koju su brijači zvali: smrt za češljeve, i onda duboko natukao prepoznatljivi lenjinski kačket. Najavio je Peki Dapčeviću da će mu ispričati vlastite doživljaje s Radovanom Zogovićem eda bi mu oslikao složenu ćud toga čudnog *sapiens homa*:

"Ivo Andrić je pisac kojega vrhunski cijenim i s užitkom ga čitam" – počeo je staloženo nizati riječ za riječ Đido uvlačeći cigaretu u muštiklu da ih potom krene slagati prepoznatljivim rječnikom kojim je govorio na kongresima, plenumima i mitinzima. "Okupaciju je, kao što znaš, druže Peko, Andrić proveo povučeno i pasivno u Soko Banji i u Beogradu. Ali ispravno se držao. Kvislinška vlada ga je, kao i brojne srpske intelektualce, pozvala da potpiše *Pismo lojalnosti* njemačkoj vlasti. Iako su vremena bila opasna, zatvori puni, a glave letjele i za najmanji iskaz otpora, Andrić je bio među vrlo, vrlo rijetkima koji je taj više puta ponovljeni poziv kvislinga hrabro i dostojanstveno odbio. Kao što su učinili književnici Isidora Sekulić i Milan Kašanin, filozof Miloš Đurić... General Milan Nedić, predsjednik srpske izdajničke vlade, zbog toga je užasno bjesnio. Andriću je i javno zaprijetio da će nagraisati tako da je on od tada živio u svakodnevnoj strepnji i napetosti da će mu se Nijemci i kvislinzi osvetiti. I još pogotovu otkad je pismom, koncem rujna 1942., iz Soko Banje, nakon poziva upravitelja Komesarske uprave Srpske književne zadruge Svetislava Stefanovića, izričito zabranio da i jedna njegova pripovijetka bude uvrštena u *Antologiju savremene srpske pripovetke.* Došli smo do toga Andrićeva pisma, vidio sam ga svojim očima, da ne pomisliš kako je ovo što ti govorim rekla – kazala. U Soko Banji i kasnije u svome stanu u Prizrenskoj ulici Ivo Andrić je spreman čekao policiju da dođe po njega i odvede ga u logor na Banjicu, u noć bez povratka. Ipak su ga poštedjeli. Postalo nam je jasno zašto ga nisu dirali tek kad smo čuli o davnome njemačkom zakonu koji su, zanimljivo, striktno poštivali čak i bezočni Hitlerovi nacisti. Da diplomati najvišega ranga koji su u bilo koje vrijeme zastupali svoje države u Berlinu ne smiju biti progonjeni i zatvarani, ma što učinili i ma koliko se zamjerili njemačkim vlastima. To je vrijedilo i za one koji su se zatekli u okupiranim područjima. Taj zakon, dakle, nije mimoišao ni Ivu Andrića, kojega Hitler iskonski nije podnosio. Dok je službovao u Berlinu, nikad ga nije zvao na svoje prijame. Jednostavno, Hitler je bio alergičan na njega, ludio bi i na spomen Ivina imena... Iako smo se potrudili da Andrić, od nekoliko drugova kojima je vjerovao, eksplicitno čuje kako je zbog

svoga moralnog i visoko etičnoga čina uskraćivanja potpisa okupatoru i domaćim slugama zaslužio naše divljenje, do mene su doprle obavijesti da je od prvih dana poslije oslobođenja Beograda panično strahovao od nas. Razumio sam ga, jer sam i ja osjetio što je strah dok me je hapsila kraljevska policija i osudila me na robiju. Plašio se Andrić da ćemo ga zatvoriti i onemogućiti mu da objavljuje svoja djela. Naravno, plašio se zato što ga je mučio kompleks da je do 1941. bio poslanik kraljevine Jugoslavije u Njemačkoj. I što se rukovao s Hitlerom kad mu je predao akreditivna pisma. A i što je bio u najužem sastavu delegacije kad je na ceremoniji u *Reichstagu*, predsjednik vlade Dragiša Cvetković 24. ožujka 1941. svečano potpisao sramnu deklaraciju o pristupanju Jugoslavije Trojnome paktu fašističkih sila osovine, Njemačke, Italije i Japana. Ivo Andrić je napustio Berlin čim mu je ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop uručio notu da je Njemačka objavila rat Jugoslaviji, a Beograd potom bio bombardiran 6. travnja 1941. Želio sam, stoga, umiriti Andrića i uvjeriti ga da se nas ne mora bojati. Kako bih ga potaknuo i obodrio da stvara mirno i bez straha negdje u siječnju 1945. pozvao sam ga na večeru u restoran hotela *Moskva*. Najavio sam mu da će nam se pridružiti i Radovan Zogović. A fra Ivo – kako ga, protiv njegove volje, zovu neki pisci, aludirajući što je polazio franjevačku gimnaziju u Travniku – lecao se Radovana. Tresao se od njega kao riba na ostima. Znao je da je u Radovanovim rukama željezna metla kojom je u našoj novoj kulturi beskompromisno pometao nepočišćeni korov, buržoasku, malograđansku, prokapitalističku i protunarodnu antikomunističku nepoštenu inteligenciju. Spominješ li se, druže Peko, kako je, na Radovanov zahtjev, odmah poslije oslobođenja bio zatvoren pjesnik Sima Pandurović zato što je pisao u kolaboracionističkim novinama i časopisima i zbog čega je osuđen na pet godina gubitka nacionalne srpske časti... Radovan se nije želio zauzeti za nadarenoga pjesnika Gligorija Božovića, koga su strijeljali zbog suradnje s domaćim izdajnicima... Književnika i vrsnoga prevoditelja Svetislava Stefanovića, koji je likvidiran 1944., odmah po oslobođenju Beograda, također zbog suradnje s okupatorom zato što je, kako sam ti maloprije spomenuo, bio na čelu Komesarske uprave Srpske književne zadruge – Radovan je posthumno proglasio za književnu ništariju... Jednako se izrazio i o historičaru i piscu Slobodanu Jovanoviću, koji je bio ministar predsjednik kraljevske izbjegličke vlade u Londonu i koga smo na suđenju Draži Mihailoviću preklani osudili u odsutnosti, a koji i dandanas tamo u neprijateljskoj emigraciji strahovito djeluje protiv nas kao zagovornik kralja Petra i četničkoga pokreta... Radovan je o Tinu Ujeviću gadno napisao da je osramotio zvanje književnika zato što je objavljivao pjesme za vrijeme Pavelićeve ustaške Hrvatske i uređivao novinu za hrvatske radnike u Njemačkoj, a njegovu je čudesnu poeziju omalovažio i o njoj posprdno rekao da je nategnuto i nemoćno stihovanje... Zaistinski sjajni pjesnik Momčilo Nastasijević, koji je umro čini mi se 1938., po Radovanu je bio mračnjak i mucav kliktuša... Pjesnikinja Desanka Maksimović i još nekolicina pisaca, koje Zogović nije umjetnički diskvalificirao, morali su vratiti do posljednjega groša honorare koje su primili za sve što su objavili za okupacije... Radovan Zogović je preko pisca Veljka Petrovića naložio da se knjige koje je Srpska književna zadruga izdala tijekom okupacije isijeku i bace u stari papir. A paradoksalno je to što je Veljko Petrović bio najbolji prijatelj strijeljanoga Svetislava Stefanovića... Pjesnik Dušan Baranin ispjevao je hvalospjevnu poemu o borcima na Sutjesci, a Radovan ga je odadrnuo i poručio mu u kritici u *Borbi* koju je naslovio *Klevetnik heroja sa Sutjeske* kako on nema moralno-političke i književno-stručne vrline da piše o njima. Dok se bila ta legendarna bitka, Baranin se skrivao u jami pored svoje kuće. Pa je umjesto epopeje neustrašivih, još se sjećam te Radovanove rečenice: *...dao svoju*

ličnu kapitulaciju i svoj poraz, odnosno poetizaciju kapitulantstva i poraza. – Nabio mu je na nos da je u ratu zanimanjem bio kukavica!"

"Ma nemoj, čoče! Alaj je Radovan zdravo iskrpio tu rđu i avetinju Baranina! Znači, reka' mu je u brk da se u doba okupacije skriva' ka' ženetina i da se usmrđeo od straha! Srušio ga je ka' buldožer!" – zadivio se Peko i spontano progovorio jezikom koji je ponio iz rodnoga sela Ljubotinja kod Cetinja, a čuvao ga za opuštene zemljačke beogradske besjede. Mladi general je lijepo mislio o pjesniku Zogoviću. Zato što ga je, zajedno s jednako legendarnim generalom Kočom Popovićem (s kojim je danas u svađi i drugu godinu ne govore) spomenuo u stihu svoje slavljene *Pjesme o biografiji druga Tita: I rodio se opet – na Viru i Ubu – s prvom ustaničkom granatom. – I rađa se snova – s brigadama Koče i Peka – sa svakom – novom – brigadom!* Peko se sada zadivljenije zgledao u Đilasa: "A mene se čini da si ti, Đido, bogumi, pamtilo, da tebe nema ravna odavde do Kosova. Pamtiš ka' suri orao!"

Iako je Peko Dapčević medenom laskom želio ugoditi Milovanu Đilasu, ovaj nije ispuštao niti svoga nadahnuta kazivanja o gnjevljivome veziru novoga doba Radovanu Zogoviću. I nastavio govorenje, površno propustivši kroz drugo uho kićenu hvalopojku:

"Do žrtvenih pisaca što sam ti ih nanizao fra Ivo je sve do jednoga visoko držao. Stoga je stopostotno vjerovao kako će nemilosrdni Radovan i njega uštinuti do krvi, obršiti ga i obezvrijediti kao sumnjiva elementa. Naravno, zato što je kao diplomat služio kraljevini Jugoslaviji... I da ne duljim, vratit ću se našem susretu. Budući da mi je Radovan javio da je spriječen pa neće moći večerati s nama u *Moskvi*, rekao sam mu neka svrati kasnije kod mene na piće. I došao je. Iako ga je, baš kao i mene, poznavao još iz prijeratnih književnih dana, Andrić je smjerno, prije bih rekao preponizno, dubokim naklonom pozdravio Zogovića. Moram ti reći, čoče, da je Radovanovo mišljenje o Andriću kao piscu bilo fantastično, pa je valjda zato, čim je stigao, mimo običaja, skinuo s lica mrku i ljutitu masku, i benevolentno i prijazno, živo se uključio u naš započeti razgovor o Njegoševoj poeziji. Dok sam u predahu ustao da natočim još po jedno piće, fra Ivo je iz ručne torbe izvukao dvije tanahne neugledne knjižice tiskane na grubome papiru od po jedva šesnaest stranica, u izdanju *Prosvete*, namijenjene radničkim knjižnicama, večernjim školama i masovnome kulturno-prosvjetnom radu. Jednu, koje je naslov bio *Sestra*, napisao je Radovan Zogović; a drugu, *Mrtvo slovo* – ja. I pazi sada, dobri moj Peko: čarobni autor kakav je Ivo Andrić – ako ćemo pošteno, literarni gorostas u usporedbi s nama dvojicom, koji mu ne bismo mogli ni cipele očistiti – uz najslađaniji osmijeh na svijetu, poput stidljiva gimnazijalca koji je prvi put ugledao uživo velike pisce, zamoli nas da mu se potpišemo na te knjižičice. Čuješ li, čoče, da se mi potpišemo Andriću! Zbunjen, bez riječi, uzeo sam naliv-pero koje mi je Ivo spremno pružio i potpisao sam mu se ispod formalne posvete. Pogledao sam ispod oka Radovana, koji samo što u zemlju nije propao od nelagode. Ali i on mu je – dok su loš dojam pojačavale žućkastozelenkaste boje koje su mu izbile na licu – hoćeš-nećeš nešto nažvrljao. Sutradan mi je Radovan zapanjeno telefonirao kako ga je spopala gadna sramota. Zbog sebe, ali više zbog Andrića: je li moguće, Đido, zakukao je Radovan, da je Ivo promišljeno donio one bijedne knjižice i tražio da mu se potpišemo samo da nam se umili? Što njemu treba takva primitivna vulgarizacija, zar misli da će tako što u isto vrijeme puše i srče spasiti golu kožu? Pa to je raspad pameti! – nije se prestajao čuditi. Andrićeva sluganska demonstracija, kako je taj njegov čin nazvao Zogović, toliko ga je bila ozlojedila da se odjednom uzjogunio kao mazga i počeo se netrpeljivo protiviti objavi njegova, slažeš li se, prekrasnog romana *Na Drini ćuprija* koji je dovršio u vrijeme samonametnute izolacije tijekom okupacije, a koji smo u Agitpropu prethodno

bili jednoglasno prihvatili, pa i Radovan s nama. Više očima nije mogao vidjeti fra Ivu. Radovanova netrpeljivost se pojačala nakon što je u međuvremenu dočuo još nešto o Ivi Andriću od nekoga njegova vršnjaka, školskoga kolege. Zajedno su stanovali u konviktu travničke franjevačke gimnazije. Elem, taj je čovjek ispričao Radovanu da je Ivo potkazivao đake koji potajice puše. Izdane nevoljnike njihov profesor, svećenik, tjerao je da huknu kako bi osjetio duhanski vonj, ulovio ih u grijehu i strogo ih kaznio. Zato su bijesni đaci pušači, kad su saznali tko ih je prijavio, za neke rane zore, dok je spavao, pokrili bunovna Andrića dekom preko glave i osvetnički ga pretukli..."

"Auuuu... Ma u to, čoče, nikako ne mogu povjerovati, eto..." – zavapio je Peko. Đido je neodređeno slegao ramenima i nastavio pričati svoju priču o Andriću i Zogoviću:

"Jedva sam udobrovoljio Radovana da se smekša i prestane se opirati pa smo *Na Drini ćupriju* ipak objavili prosinca 1945. I od tada do danas ne stignu je natisnuti dovoljno, koliko se za nju jagme po knjižarama. Eto, vidiš li, dobri moj druže Peko, kako zbog Radovanove dvoumice Andrićev roman nad romanima umalo nije zaglavio u bunkeru..." – reče Đilas.

"Očinskoga mu oca u vrh guzice jebem!" – otelo se Peki. Iz njega, kao i iz većine Crnogoraca, u nastupima oduševljenja, divljenja, čuđenja ili ljutnje, sijevne psovka, britka kao fijuk sablje. Ali i on, kao i njegovi zemljaci, u takvim prigodama metodično psuje jedino oca. Za ružno spominjanje ženske duše, majke, kćerke, sestre ili žene, lako padne i glava. Pekin pobožni otac znao je reći kako bog Isus ima samo majku.

Đilas je još jednom prečuo usklik mladoga generala:

"Otkad smo ga podigli na postolje prvoga jugoslavenskog suvremenog romanopisca Ivo Andrić nam propagandno puno koristi. Poslali smo ga lani u Moskvu. Sjećaš li se da je u *Mladome borcu* napisao divnu, afirmativnu reportažu o prvomajskoj paradi na Crvenome trgu?"

"Šteta, promakla mi i nijesam je pročita..." – pokislo prizna Peko. A nije morao. Jer Đilas se revnosno usredotočio na improvizirani ulični noćni referat za svoga jedinog pažljivog slušatelja. Prešavši preko generalova kajanja zbog zapostavljanja reporterskoga opusa Ive Andrića, nastavio je docirati *ex cathedra*:

"Nego da se vratim našim piscima. Radovan Zogović nikad nije mirisao Miroslava Krležu. Ne miriše ga ni danas. Najprije zato što je u nekoj polemici prije rata, u svome časopisu *Pečat*, tamo 1939., u napisu koji je bio naslovio *Tri srpska ovna* Krleža grozno napao njega, Jovana Popovića i mene. Iako smo u onim nenarodnim vremenima dijelili ista komunistička uvjerenja, iskoristio je dva posljednja sloga naših imena: Zogović Rad - ovan, Popović J - ovan, a ja Mil - ovan, izvrijeđao nas je uzduž i poprijeko i s omalovažavanjem pisao o našim književnim radovima. A Radovanu se Krleža zamjerio i stoga što, poput nekih drugih hrvatskih književnika, Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, na primjer, nije otišao u partizane, premda smo ga, kao najisturenije prijeratno ljevičarsko pero, pozivali više puta da nam se pridruži. Ali Tito, unatoč svemu, nikome ne da podignuti ni mali prst na Frica, kako on prisno zove Krležu... I dok se Zogović i Popović još ljute na Frica, ja sam mu oprostio. Pomirili smo se... Rekao sam preklanjskoga ljeta Krleži kako bi lijepo i zapaženo odjeknulo da pođe na izgradnju omladinske pruge Brčko – Banovići i napiše nešto uzvišeno i poletno o brigadirima pa tako začepi velika usta svih koji ga olajavaju zato što je Narodnooslobodilačku borbu prespavao u Zagrebu. Poslušao me je. Podigao je u Agitpropu novac za troškove i potpisao se, zamisli, molim te, ćirilicom na putnome nalogu! Dali smo mu kola i vozača koji ga je odveo na prugu i vratio ga poslije pet dana... Ali, na kraju, stari lisac Krleža nije namrčio ni jote o mladim udarnicima..."

"Što veliš, čoče!" – zapanjeno će Peko. "A što mu je na to reka' Radovan?"

"Radovan Zogović se više i ne usudi da ga dira."

Peko je pogodio pravi razlog Zogovićeve promjene:

"A je l' se to čangrizalo od Radovana smekša' prema Krleži samo zbog druga Staroga, reci mi boguti, Điđo?"

"Pa, naravno zbog Staroga, a što misliš tko bi drugi mogao slomiti Radovana..."

"Uh, očinskoga mu oca mangupskog..."

Đilas je dopunio svoju kratku priču o Krleži:

"Ma kad Tito nekoga uzme pod svoje, taj ti je, dobri moj druže Peko, zaštićeniji i od medvjeda dok traje lovostaj. Evo, prekaljeni obavještajac Josip Kopinič – a ti znaš da je on uz Stevu Krajačića naš čovjek od najvećega povjerenja Kominterne i druga Staljina – također ne može svariti Krležu. Kad bi mogao, svojim bi mu zubima otkinuo grkljan. Znaš li zašto? U Zagrebu je Kopinič za cijelo vrijeme Nezavisne Države Hrvatske održavao radio vezu s Moskvom, koju ustaše ni uz najveći trud nisu uspjeli otkriti. Po Titovu nalogu, dvaput je dolazio Krleži u kuću i nagovarao ga kao najveće ljevičarsko ime među piscima da prebjegne partizanima zato što bi time umnogome podigao ugled naše revolucije, osobito među intelektualcima. A Fric mu je oba puta odgovorio da ne želi jer mu je svejedno gdje će biti ubijen, u Zagrebu ili u šumi! I kad mu je Kopinič treći put pozvonio, Krleža ga nije pustio u kuću nego mu je odbrusio da će ako se odmah ne pokupi, pozvati ustašku policiju i pred nosom mu zalupio vrata! Ojađeni Kopinič ga je zbog takvoga oportunizma tužio Starome. Odmah poslije oslobođenja tražio je od njega Krležinu književničku likvidaciju, pa čak i da mu sude i osude ga! Ali Stari je prešao preko toga! I od nas uporno zahtijeva jaču Krležinu afirmaciju u vrhu Društva književnika Jugoslavije!"

Prije nego što će se pozdraviti ispred Đilasova doma, general Dapčević se tek tada domogao veće riječi. Prepričao je onomadašnji zafrkantski susret s pukovnikom Jovom Popovićem, dabome, također Crnogorcem, o kome jedino najuži državni, partijski i vojni vrhovi znaju da je postao načelnik zahtjevne i odgovorne službe za prisluškivanje:

"I pitam ti ja Jova: Boguti, Jovo, sada mi čojski pošteno priznaj, prisluškujete li vi i mene? – I znaš li Điđo što mi je na to reka'? Kaže Jovo mene: Ej, Peko, čoče, štogod ti rečem ti ćeš se naljutit'! – Zašto da se naljutim? – pitam ga u čudu, a on će mene: Ako ti rečem da te prisluškujemo, što mi zovemo tehnički nadzor, poluđet ćeš zato što nemamo povjerenja u tebe, nego te gledamo ka' da si *capo di tutte spie*! A ako ti velju da te ne prisluškujemo, opet ćeš poluđet i znam da ćeš mi sasut u obraz: Koji sam vam ja to šišnjar da me ne prisluškujete! – Eto tako mi je uvalja' Jovo, očinskoga mu oca..."

Peki Dapčeviću su se prsa nadimala od važnosti i uzbuđenja zato što se Điđi dopala njegova pošalica, toliko da je jedva potiskivao glasni smijeh. Osjetio se kao da mu je prepisao skupu nadarbinu. Kao da ga je ustoličio u panteonu.

Preostalih petstotinjak koračaja do vile u bliskome susjedstvu, u Užičkoj ulici, general je ubrzano pregazio gunđoreći svoju najvoljeniju pjesmu: *Dapčeviću druže Peko, ti se čuješ nadaleko.*

U uspavanome Dedinju, progutanom od ustajale mrtve tišine, kad je puni mjesec u izmaglici noć činio depresivnijom, general je na tren čuo i noćobdijsku mišolovku sovu koja ga je, gotovo bešumno lepetajući krilima, nisko nadletjela u potrazi za plijenom.

Tek je ušao u kuću, kadli mu je zazvonio telefon. Zvao je Điđo:

"Pronašao sam što je napisao Krleža u zagrebačkome časopisu *Republika* 1918., poslije propasti Austrougarske monarhije. Pazi: *Beč gladuje, Austrije nema. Rulja je zavladala svijetom, rat su do-*

bili balkanski cigani. Kakva li sramota... Ovi ušljivi balkanski cigani koji čitava dana žvaču luk i pijuckaju po apsanama, ova nepismena bagra za vješala. Toj danas Evropa vjeruje i dala joj je u ruke nekakve barjake." – Što kažeš na to, dobri moj druže Peko, ha?"

"Očinskoga mu oca, a odakle ti je to, boguti, Đido?"

"Lako ćeš pogoditi. Od Zogovića. Tužio je Krležu Starome, misleći da će mu ga ogaditi tim člankom. Ali Stari mu je odgovorio neka ne traži svijećom iglu u stogu sijena i neka se ne petlja oko Frica. Onda mi je dao taj prijepis, opomenuvši me da s njime ne talasam zato što je Krleža nasušno potreban našoj književnosti. Što kažeš, Peko?"

Đilas je znao što će general reći:

"Auh, očinskoga mu oca, u vrh guzice..."

Sutradan se Đilas oglasio Titu:

"Slušaj me, Stari, Radovan Zogović jedva je pristao da Lovri Matačiću odobrimo odlazak u Skopje... I uz jedini uvjet da u prvo vrijeme ne smije javno dirigirati. I da se o njemu ne smije pisati u novinama, a ni govoriti na radiju..."

Tito je pocrvenio. Naglo se trznuo kao da mu je zabio prst u oko. Učinilo mu se da će iskočiti iz kože koliko se bio rasrdio:

"Što je taj umišljeni Radovan, bogamu, sebi utuvio u glavu? Je li se pobio s mozgom? On se ne slaže s nečim što sam ja već odobrio! Gle, molim te! Bolje bi mu bilo da ne brljavi! S ovoga mjesta ti poručujem, Đido, da Lovro Matačić ide u Skopje i – šlus!" – praskao je nestrpljivo. No čim se ispuhao, Tito je nastavio nešto savitljivije: "A koju će vražju mater Matačić u Skopje ako ne smije dirigirati? Zašto su ga onda zvali? Zar da prodaje sladoled, bozu ili kikiriki..."

Milovan Đilas je strelovito shvatio da će Tito smijeniti Radovana Zogovića u sljedećih četvrt sata ako ga istoga trena ne počne izvlačiti iz živa pijeska u koji je počeo tonuti. Ipak je morao razboritije prenijeti njegove riječi, prekorio se. Stoga je zaplivao mirnijim rukavcem rijeke:

"Ali, Stari, možda ti nisam najbolje objasnio što je Radovan predložio... On misli da Lovro Matačić, najprije u tišini, bez pompe, osnuje orkestar i priprema ga zajedno s opernim pjevačima. I nije mi to rekao zato da tebi udara kontru, daleko bilo, nego, znaš ti njega kakav je komunistički čistunac, strepi da zbog Matačića ne podignu glas ljudi kojima su u ratu ustaše pobile nekoga iz obitelji... Vidiš, zato je oprezan, a ne što se ne slaže s tvojom odlukom... Radovan predlaže, a ti ćeš na kraju, naravno, odlučiti: kad se Matačić, s vremenom, bude preodgojio u duhu naše nove socijalističke kulture, tek onda ćemo mu dopustiti da dirigira! Vrijeme zacjeljuje rane... Eto, Stari, baš tako mi je rekao Radovan, od slova do slova."

Tito nije bio načistu je li ovaj crnogorski belzebub Đido ozbiljno uzeo zdravo za gotovo što je Radovan Zogović zamijesio s Matačićevim preodgajanjem ili vrda. Kad se smirio, prihvatio je zamisao da dirigent najprije prođe socijalističko kulturno čistilište i potom bude isturen u javnosti:

"U redu, slažem se, neka bude kako Radovan predlaže. Da se izvjesno vrijeme Lovro Matačić ne pojavljuje kao dirigent. I da ne pišu o njemu po novinama. Da bude, kako da kažem, nevidljiv i nečujan." – I dostojno promišljanju zagorskoga pretka, lukavca Petrice Kerempuha, Tito je dodao: "Ali neka mu to još ne kažu. Bar dok ne dođe u Skopje. Tko žuri, kasnije stigne."

Pošto se čuo s generalom Krajačićem, pukovnik Milić je poslije četiri mjeseca ponovno pozvao Lovru Matačića na razgovor. Čim mu se maestro uzbuđeno javio, pukovnik ga je, izvježbanoga vedra glasa koji je naštimao da vrlo optimistički zazvuči, pripremio za radosnu vijest. Za maestra najljepšu na svijetu. Kakvu odavno nije čuo. Pukovnik je znalački procijenio da s njime mora nadasve obzirno taktizirati. Kako se ne bi desilo da obeščašće-

ni i obeščovječeni maestro, zbog obilja lošega što je pregrmio, ne presvisne od neizvjesnosti i straha kad ovoga objutarja, dok se u nosu ćuti ledeni miris zime, trapava koraka kao u šopane guske, bude pohitao k njemu na Zrinjevac.

Lovro Matačić, građanin bez građanskih prava i časti, pokopao je nadu da će ikada dočekati dan kad će mu netko kazati koju dobru...

Za neku minutu, pukovnikovim posredstvom, maestro će se uvjeriti da se novčić napokon obrnuo na njegovu stranu. I da ga je sreća posula zlatnim prahom.

"Kao da postajem Matačićev *eminence gris*!" – pomislio je dok ga je čekao. Uzvišenije mu je zvučalo da danas bude siva eminencija na francuskome.

Nakon što su važno ukrstili poglede i rukovali se u spartanski jednostavno opremljenoj sobi, pukovnik je paternalistički posavjetovao maestra kako najviši kulturni interesi nalažu da bezuvjetno ode u Skopje i tamošnju još nerođenu opersku kuću porodi i osovi je na zdrave noge. To je povijesna zadaća, važno je naglasio. I stoga mu preporučuje neka puno ne razmišlja. Naprotiv. Koliko je Makedoncima stalo da im dođe, postat će mu jasnije kad mu kaže da se Todor Skalovski zbog njega sinoć zaputio spavaćim kolima iz Skopja. U plemenitu misiju nagovaranja, uvjeravanja i slamanja titana Matačića. Bude li potrebno, pred njime će se baciti ničice da ga izmoli. A maestrova će jedina biti da pristane i usliši molbu:

"Večeras u sedam Todor Skalovski će vas čekati da večerate u *Rubin* sali hotela *Esplanade*, gdje je rezervirao sobu. I da se načelno dogovorite o najbitnijem" – rekao je.

"I *also*, što potom?" – mlohavo ga je pitao satrveni maestro, lomeći se u nevjerici: "Ta kolosalna novost čini mi se dalekom i neuhvatljivom, moj gospodine... Kao da su je namijenili nekome drugom, a ne meni, razumijete li me? Uletio sam u prazno životno razdoblje, kad ne znam kako bih gledao u budućnost. Pesimistički ili optimistički? Prije mislim da će biti ono prvo..."

"Što potom? Za pet dana, a najkasnije za sedam, naprtite denjak i put pod noge, maestro!" – u zanosnome nastojanju da mu neusiljeno dokaže kako je sve što se upravo s njime zbiva u sklopu normalnoga i očekivana slijeda, a ne fantastika, pukovnik je s dozom samoprezira osjetio da je za nijansu ipak pretjerao, glumeći pred Matačićem dobrosrdačnoga glasnika, pouzdanoga savjetnika i požrtvovnoga detektiva elitne kulture.

No to nije bio kraj potresnim vijestima. Da su se našli na opernoj pozornici, a ne u zgradi policije, onda bi, prije negoli će pukovnik teatralno objaviti sljedeću, još važniju novost, orkestar bubnjevima i trubama gromko zasvirao tuš.

"Počašćen sam što su me ovlastili da vam kažem, maestro, kako je želja maršala Tita da se prihvatite posla u Skopju. Premda nekim drugovima u Zagrebu to nije pravo" – dometnuo je važno, u ulozi osobe upućene i u najčuvanije državne tajne. No sada nije smio postati vjesnik zla i izdati mu do kraja istinu. Da je skupina hrvatskih političkih i partijskih rukovodilaca, od Vladimira Bakarića i naniže, bezvoljno oborena nosa i šutkom, saslušala Titov nalog. Riba ribu, a ribar obje! – kazao bi djed Đuro. Velika riba Bakarić progutala je sitnu ribu Matačića, da ribar Tito zatim odjednom izvuče iz mreže veliku ribu Bakarića sa sitnom ribom Matačićem u njegovoj utrobi. Maestro će već jednoga lijepog dana saznati da je maršal Tito bio taj koji je udario posljednji žig na njegov sudbinski befel. Bolje da čuje od indiskretnih sveznalica tko je sve bio protiv njega. A da ih je protiv maestra Lovre Matačića bilo – bilo ih je!

Todor Skalovski dao je Lovri Matačiću *carte blanche* da po svome ukusu dovede pjevače i glazbenike koji će popuniti još premalu posadu buduće skopske operne kuće. Maestro je kucao na mnoga vrata. I premda im je bratoljubivo nudio daleko bolje

plaće nego što su ih primali u Zagrebu, i dodatak za odvojeni život povrh, tridesetak osoba s kojima je pregovarao stjeralo je strah u kosti već od pomisli odlaska u nepoznati, primitivni Balkan, Bogu za leđima, čak tamo u Makedoniju. Piljili su u nj kao u kozlića s dvije glave i osam nogu. Kao da ih je zvao u neku još nepostojeću operu iza sedam mora i gora, koju su zgubidani i manijaci nakon što su se prejeli ludih gljiva iz obijesti kanili osnovati za razonodu Legiji stranaca u Francuskoj Gvajani ili ljudožderima iz plemena Gula Gula u džunglama Zanzibara.

Maestro Matačić je ipak uspio nagovoriti četvero avanturista.

Najmlađa među njima, anonimna mezzosopranistica tamnoga ugodnog glasa Ana Lipša, još nije proslavila dvadeset drugi rođendan. Dobivala je tek manje uloge u HNK.

Iskusni tenor Mario Šimenc, u pedeset drugoj, bio je tri godine stariji od maestra. Prvi put je pjevao pod njegovim ravnateljstvom kao mladac 1923. u Ljubljani, u *Čarobnome strijelcu* Carla Marije von Webera. A potom, nebrojeno, osobito kao prvak zagrebačke Opere, od 1941. do 1945. Izmigoljio je od osude umjetničkoga Suda časti zbog djelovanja u NDH zato što je Slovenac.

Dirigent, Zagrepčanin Vladimir Benić, bio je u dvadeset šestoj. Na želju oca Krešimira Benića Koranskoga, usavršavao se doonomadne u Matačićevoj privatnoj glazbenoj školi u podstanarstvu, u Nazorovoj. Maestro je o njemu govorio kao o svome najnadarenijem učeniku. Vladek je mladenački oduševljeno krenuo u Skopje kao da hrli ususret neponovljivu izazovu. Bio je uvjeren da će mu, uz njegovu potporu, to biti fantastična prigoda za skok u afirmaciju.

I napokon, Krešimir Benić Koranski, skladatelj, glazbeni pedagog i novinski kritik. Sa šezdeset jednom, najstariji u maloj zagrebačkoj glazbenoj četi koja se zaputila da pokori Makedoniju. Bio je netom otpušteni knjižničar Hrvatskoga državnog konzervatorija zato što je na tome mjestu zarađivao svoju plaću od početka do kraja NDH. Lovro Matačić ga je poveo da mu pomaže u uvježbavanju budućega orkestra. Benić Koranski je najmanje od svih razmišljao. Zapravo, nije razmišljao ni sekunde, nego se otprve odazvao zovu. Razlog je bila galopirajuća bijeda koja mu je prijeteći kesila zube. Kao jedini hranitelj peteročlane obitelji, sa ženom, dvoje djece i majkom, sve je bogobojaznije osjećao blizinu gladi i studeni u nezagrijanu stanu. Za gladnoga ne postoji loš kruh. A on drugi mjesec nije priskrbio ni pola dinara, nakon što su ga, poslije zakašnjele prijave u studenome 1947., obilježili kao suradnika domaćih izdajnika. Nitko se nije usudio da ga zaposli, makar nije bio ustaša nego nezapaženi, marginalni činovničić, tihi knjiški moljac. Benić Koranski je slušao na radiju i pročitao u *Narodnome listu* kako su radnici neke tvornice na mitingu jednoglasno zatražili i o tome pismom obavijestili maršala Tita da se u novi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije unese članak: *Tko ne radi, ne treba ni jesti*! Postali su važni kad je Tito u plamenome govoru spomenuo njihov zahtjev. Benić Koranski je uzaludno obijao pragove, pozivajući se na taj ustavni slogan o kojem su novine pisale panegirike, a s radija danima ushićeno talambasali o visokoj svijesti napredne radničke klase. Prihvatio bi što god mu ponude, zapomagao je. No uzalud. Nitko ga nije želio. Ili točnije: nisu mu smjeli dati da radi. Čistio bi i zahode, iako je visoko obrazovan, samo da radi i štogod zaradi za kruh i mlijeko. Bolje živi magarac, nego mrtav lav! Nije pomagalo. Osudili su ga bez suđenja da ne treba jesti. Neka on i njegovi ukućani skapaju od gladi! Svaka bora na njegovu čelu mogla je ispričati mučnu priču kako mu se utisnula. Nakon što ga je Matačić pozvao u Skopje, već sluđeni Benić Koranski mu se povjerio kako je razmišljao o skoku s mosta. Da kao suvišan i odbačen čovjek bez potpornja, i kojemu

je fitilj dogorio, izvede *salto mortale* i utopi svoj krivudavi život u ledenoj Savi.

"Lovro, pozvao si me u minutu do dvanaest!" – zahvalno se raspekmezio.

Matačić ga je savršeno razumio i bio presretan što mu je pomogao i spasio ga. Donedavna – dok je s Lili, u podstanarskoj sobi u Nazorovoj, izgubljeno prizivao Boga i pitao ga zašto medicina nije izumila lijek koji liječi tugu i nevolju i tuđe ravnodušnosti, sebičnosti i strahove – i njega su, kao i Benića Koranskog, ujedale iste zmije.

Peti i šesti putnik za Skopje, u vlaku *Simplon* ekspres, koji je, začudo, švicarski točno na sekundu, krenuo s Glavnoga kolodvora poslijepodne 8. veljače 1948., bili su Lovro i Elizabeta Matačić, poznatija kao Lili. Glazbenome društvu cijeli odjeljak prvoga razreda, u sredini vagona, sačuvala je milicija. Cedulja pepeljaste boje od hrapava škarnicl papira, na kojoj je crnim masnim slovima upadljivo strogo pisalo: *REZERVIRANO*, bila je upozoravajuće zalijepljena na prozoru s unutarnje strane vrata. Lovro Matačić je znao da su tu umiješani prsti njegova anđela čuvara, pukovnika Milića.

Četvrt sata prije polaska uglađeni mladić iz agencije *Putnik* donio im je karte, a gospođi Matačić i gospođici Lipši – upravo tako ih je oslovio, ne nazvavši ih kako se već bilo uobičajilo 'drugaricama' – predao je bukete plavih orhideja. Na rukom ispisanim posjetnicama, umetnutim u plavi celofan, u koji je bilo umotano cvijeće vezano na vrhu finom bijelom vrpcom, Todor Skalovski im je poželio sretan put, uz iskazano veselje što će ih sutradan ujutro prvi pozdraviti u Skopju.

Skopje, 9. veljače 1948.

Sunce je iskosa štedljivo grijalo, jedva se probijalo kroz tmaste slojeve oblaka i otapalo zimske okove kad je garavi vlak sumanuto uletio u Glavnu željezničku stanicu s beznačajnih dvanaest minuta zakašnjenja, u 6,37.

Mamurne došljake iz Zagreba dočekali su Todor Skalovski i Petre Bogdanov Kočko, čvrsto ih izgrlili i u dva automobila odveli ih u *Grand hotel Makedoniju*, tik pored glavnoga Trga maršala Tita, koji je prije rata, za srpske vladavine, bio Trg kralja Petra II, a za bugarske Ploštad Car Boris III.

Matačiće su smjestili u najprostraniji apartman. Račun im je bio otvoren.

"Bez limita!" – rekao je galantno Skalovski.

Matačić mu je smjerno zahvalio na gostoljubivosti, naslutivši da se ovako, na mala vrata, vraća negdašnjem životu na velikoj nozi, na koji je bio navikao i o kome je čeznutljivo sanjario u mrtvačkome i gladnom okružju logora u Staroj Gradiški. U Zavodu za prinudni rad, kako ga zovu vlasti. Doduše, s luksuzom ovdje neće ići. To je Balkan i petnaest ćevapčića s lukom u Skopju, a ne *MittelEuropa* i čokoladna kava sa šlagom u Mariahilferstrasse u Beču. Ali ne valja biti gramziv i nezahvalan i zahtijevati nemoguće. Nego krenuti lagano ali sigurno, dumao je živnuli maestro. *Langsam aber sicher*. Korak po korak. *Schritte zu Schritte*.

Zaigranim potpisom i kraljevskom nonšalancijom podmirivao je što su on i Lili potrošili na jelo, piće, telefonske razgovore, pranje, glačanje i ostalo.

Poslije četiri dana maestro je pozvao Skalovskoga u bistro *Makedonije* na piće i razgovor. Otvorio mu se i rekao da je dolaskom u Skopje postao zbunjeniji i nesigurniji.

"Nemoj, *meine liebe* Todore, o meni misliti da sam bolesno tašt, ali ne mogu a da ne istresem žuč i ne kažem ti kako se sve više osjećam kao duh. Kao nevidljivi ukleti zloduh..." – počne okolišajući i onda u dahu izrekne što ga peče. Dok je osjećao jako grčenje mišića, izgledao je divlje, čak spreman i da se potuče: "Nisam tkogod, stekao sam internacionalno ime u glazbi. Zato ste me, *nicht war?*, i pozvali. Ali u Makedoniji, osim nekoliko ljudi iz te-

atra, nitko pojma nema da sam tu, među vama, da ste me doveli da dirigiram i režiram u operi. U ova četiri dana nije mi došao nijedan novinar, o meni nije izašao ni redak u *Novoj Makedoniji*, a gdjeli fotografija; ne pozivaju me na radio. A imao bih puno reći o novoj operi... Oprosti što sam neskroman, ali i ti dobro znaš da bi se svaka operna kuća i koncertna dvorana, ma gdje u svijetu, hvalila do nebesa da im je došao Lovro Matačić, koji je ubirao uspjehe sve i svuda. Moj dolazak bio bi probitak za svaki glazbeni hram. No mene u Skopju novinari ignoriraju kao gubavca. Bježe od mene kao od dreka na kiši. *Also*, do sada se ni jedan novinarski pas nije ni popišao na me! U redu, prihvatio bih takvu stvarnost da u Makedoniji ne običavaju pisati o glazbenicima. Ipak nije tako. Eno, mala Ana Lipša dala je opširni intervju *Novoj Makedoniji*, a i na radiju. Rekla mi je da joj je to bilo prvo iskustvo s novinarima tako da ih je prestrašeno dočekala. Također i Mario Šimenc govorio je za novine i radio. Ne, nisam ni trunčice ljubomoran, dapače, veseli me što su ih počeli tretirati kao zvijezde. Ali mene koji sam, priznat ćeš, po popularnosti tristo kilometara ispred njih, obilaze u velikome krugu. U Skopju sam kao u getu. Kao čovjek s velikom prošlosti, a bez budućnosti. Reci mi, *bitte,* koji je to zatornik zabranio i najmanji spomen Lovre Matačića?"

Iako ga je svaka maestrova o izolaciji i novinarskoj ignoranciji lupala po glavi poput džilita, Todor Skalovski, intelektualac oštra i mudroga pogleda, olakšano je dočekao njegovo jadikovanje i prigovaranje kao ružnu, ali i nužnu posljedicu. Postala mu je glupa i neugodna u isti mah igra skrivača u tunelu. Zato će je prekinuti i otvoriti se pred maestrom od a do ž, makar ga zatim živa oderali. Ne smije uljepšavati okrutnu istinu zato što bi prosipanje lažima bilo nepošteno. Makedonci o takvim nepriličnim stanjima vele: *Ebaniot – eban, tepaniot – tepan!* To jest: jebeni – jeben, tučeni – tučen!

"Lazar Koliševski mi se povjerio" – počeo je oprezno Skalovski – "da te maršal Tito – po svemu sudeći poslije snažnoga upliva Zinke Kunc – najprije spasio kad ti je ukinuo već potvrđenu smrtnu presudu, potom kad te preklanjskoga ljeta oslobodio iz Stare Gradiške i, napokon, prvih dana ove 1948. godine kad je amenovao da dođeš u Skopje i djeluješ u operi umjesto da tko zna dokle vegetiraš pod zabranom u Zagrebu. Unatoč svojoj bajoslovnoj karizmi Tito je ipak morao popustiti pred pritiscima najzadrtijih konzervativnih glavešina iz svoga okružja. Popustio je pred buzdovanima, eto tako zovem te zatucane dogmate. Sputani pred Titovim autoritetom, prikladno – iako je bolje reći lukavo – predložili su mu da tvoj povratak, povratak proskribiranoga Matačića, u javni i javnosti izloženi umjetnički život ide puževskom brzinom, mic po mic. Plaše se da bi tvoja brzometna rehabilitacija uzrujala i uzbunila glazbenike komuniste. Zato, rekli su Titu, za ljubav mira, ne bi valjalo prenagliti s trenutnim skidanjem embarga s tvoga imena, nego da je uputnije to činiti lagano i jedva primjetno. Sve dok ga zanavijek ne skinu i ukinu! Tako su napunili glavu Titu!" – Skalovski je odahnuo. Osjećao se kao da je sa sebe odbacio teški kamen koji su mu vezali o vrat prije nego što će ga baciti u Vardar.

"I koliko će potrajati embargo? Deset, pedeset ili sto godina?" – ironično je uskočio maestro koji nije mogao provariti nepravdu. Pratio je Todora teškim pogledom kao da ga krivi zbog tko zna čega.

"Kraće nego što se nadaš, Lovro" – reče on čuvstveno. Smeteno se trsio da ga udobrovolji. A maestro se udobrovoljio još sljedećega časka kad se, mefistovski gromko, zadivio svome crnom humoru:

"Ha, ti bogca!" – smijeh mu se koturao poput rijeke ponornice: "*Also*, do boljih dana koji će mi svanuti tko zna kad, a vjerojatno nikad, kakav sam *pech-vogel*, ostat će da je posljednji put o meni bilo pisano kad su novine objavile da sam osuđen na pet godina prinudnoga rada, ha – ha – ha..."

Maestrov zarazni duh prešao je i na dotle utučenoga Skalovskog:

"Griješiš, Lovro, griješiš. Posljednji put je o tebi

pisao Radovan Zogović u *Borbi*. Kad je napao Ivu Vuljevića zato što te zaposlio na radiju, iako si bio, kako je naveo, ustaški pukovnik!" Zatim mu je priznao: "Ali čak je i to bilo dobro. Zogoviću ću ostati vječni dužnik zato što te je krvnički sasjekao. Jer tek nakon što sam pročitao njegov članak, sinula mi je ideja da te dovedemo u Skopje. Bog zna bih li te se usudio sjetiti da me Zogović nije inspirirao!"

Maestro se gromovitije zagrohotao:

"Jesi spadalo, Todore, jebal te vrag makedonski!"

Kad su svladali još po tri mastike, Skalovski je, lakše nego što je računao, odvažno prenio Matačiću da su Bakarić, Đilas i Zogović zacrtali u koliko se etapa mora odvijati njegov povratak iz izolacije. Izlaganje mu je išlo na refule zato što je morao sačekati maestra koji ga je treštavo prekidao kako bi izrigao sav bijes i sasuo rafal hrvatskih i njemačkih psovki na Bakarića i Zogovića (o Đilasa se, začudo, nije kačio). Koristeći stanku dok je maestro prinosio čašicu, Skalovski je staloženo nastavljao odande gdje je bio zaustavljen. Dokazivao mu je da će njegov križni put do Golgote, istina, biti posut trnjem i koprivama, ali i da će potom nemimoilazno biblijski uskrsnuti.

Maestro je računao da će nekako, zbrda-zdola, sklepati pjevački ansambl i zbor. Ali s orkestrom se, nuto jada, gubio u mračnoj slijepoj ulici. Sve u sve, zatekao je tek šestero glazbenika koji su se koliko-toliko kvalitetno mogli nositi s njegovim prezahtjevnim kriterijima. A trebao ih je bar još tridesetak.

Ne možeš li ući na vrata, uskoči kroz dimnjak, snažio se.

Lovro Matačić je u logoru u Staroj Gradiški sastavio valjani orkestar od ljudi različite glazbene naobrazbe. Taj je recept kanio prenijeti i ovdje, u Skopju.

Začelo se kad je s Lili prešao Kameni most, na drugu stranu obale Vardara. Smucali su se Čairom, orijentalnom četvrti, kad je kraj njih prošla skupina od pedesetak zarobljenika u iznošenim, skrzanim, dobrano dronjavim i prašnjavim njemačkim i talijanskim uniformama. Odsutnih pogleda i posivjelih obraza vukli su se kao magla, u bezvoljnu neurednome stroju, dok im se oštri vjetar podmuklo uvlačio u pore i bolno ih štipao. Zgledan u njihova lica, maestro u pol glasa reče:

"Lili, okladio bih se u velik novac da među profinjenijim likovima koje sam zapazio, među ovim jadnim zarobljenicima mogu pronaći i školovane glazbenike..."

Gospođa Matačić se oduševila muževom domišljatošću:

"Pa pitaj ih tko što od njih umije svirati..."

No kako je i maestro donedavna isto nosio uzničko ruho, nije im se osmjelio prići i pitati ih o onome što ga progoni. Tko od njih zna svirati? Ustrašio se dvojice stražara, golobradih partizančića. S cigaretom nalijepljenom o kraj usnice – koja im je smiješno pristajala kako bi se u šatri reklo: kao kokoši grudnjak – jedan s lijeve, a drugi s desne strane stroja, pratili su zarobljenike naoružani puškama koje su im se nahero objesile o desno rame. I što ako ti šmrkavci postanu neugodni i grubi prema njemu dok bude prišao njihovim štićenicima i obratio im se na njima čudnim jezicima? Daleko je ova balavurdija od toga da zna što je opera, što orkestar i tko je maestro Lovro Matačić.

Kad god maestro nije znao kako će se izvući iz skopskih labirinta, upomoć bi mu priskočio Todor Skalovski. Tako je bilo i sada. Nije izbrojio ni dva dana kad je kod svojega intimusa, Mihajla Apostolskoga, proslavljenoga makedonskog partizanskog generala, isposlovao dopuštenje da s Matačićem obiđe zarobljeničke barake u potrazi za glazbenicima. I to je bio pogodak u sridu. Kao kopač u rudniku dijamanata maestro je uporno tražio i pronašao dragulje koji su mu bili potrebni kao komad kruha. Kazališni orkestar nazvao je gusarskim brodom zato što ga je sastavio od jedanaest narod-

nosti. Osim njemačkih i talijanskih zarobljenika, u njemu je još bilo: Slovenaca, Makedonaca, Hrvata, Cincara, Cigana, Albanaca, Armenaca, Bugara i Srba.

Iscrpljeni glazbenici su ispod brade brundali zbog galijotskoga rada koji im je nametnuo maestro Matačić. Crnoputi guslač je na pokusu, koji se otegao do tri poslije ponoći, klonulo raširio ruke, udario se gudalom po glavi i mučenički zavapio:

"Aman, bre, gos'n Matačiću, pomagaj, popadasmo načisto od umora. Pa i mi Cigani, majku mu ljubim, imamo dušu!"

Oktet zarobljenih vojnika, petorica Nijemaca i trojica Talijana – Erich, Andreas, Gerhard, Rudolf, Eugen, Giacomo i dvojica Giuseppea – prije odlaska na frontu bili su profesionalni glazbenici. Giacomo, štoviše, čelist u milanskoj *Scali*; niži, mlađi i tamniji Giuseppe – Peppino, momak iz visokoga talijanskog društva s licem huligana, orguljaš u operi *San Carlos* u Napulju; a Rudolf cimbalist u Berlinskoj filharmoniji. Rudolf je ("*Also fantastisch*, kako je svijet mali!" – danima se nije mogao nadiviti zapanjeni maestro), u ožujku i listopadu 1941. surađivao s Lovrom von Matačićem dok je kao gost ravnao njegovim orkestrom u Berlinu te u rujnu iste godine kad je Berlinska filharmonija gostovala u Zagrebu. Svojim zemljacima Rudolf se jedva usudio prišapnuti da su prvi berlinski koncert slušali *Reichsmarshal* Hermann Göring, ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop i ministar propagande Josef Goebbels sa ženama; a na zagrebačkome, u Hrvatskome državnom kazalištu, došao je i poglavnik Ante Pavelić sa ženom Marom i starijom kćerkom Višnjom. Zarobljenici su jedini u novome skopskom ansamblu, veselom lakoćom podnosili maestrov kaplarski dril i torturu na svakodnevnim predugim pokusima. Makar i pedeset puta ponavljali jednu jedinu frazu, sve dok je nisu istesali do pruskoga savršenstva i automatizma. Njima je Lovro Matačić doletio kao blagoslovljeni dar s neba. Svirali su i neiskazivo uživali što su se, prije nego što su mogli zamisliti i u najsmionijim maštanjima, vratili starome poslu. Umjesto da po deset sati, svetkom i petkom, prekopavaju smrdljive kanale u Čairu. I da su, uza to, sada do grla siti, ispavani, obrijani, namirisani i okupani, a iz negdašnjih pohabanih i vonjavih uniformi, koje su se raspadale, preodjenuti u ugodna civilna odijela. Doduše, nisu bila skrojena po posljednjem modnom kriku i od finih engleskih štofova, ali su se i u njima gospodski osjećali poput lordova, pogotovu kad bi se podsjetili kakve su dronjke doskora nosili. Iz pretrpanih crvotočnih hladnih i memljivih baraka premjestili su ih u četiri ugodno zagrijane sobe nenastanjene jednokatnice preko puta teatra, s pogledom na Vardar sa zapadne, a na kulu Kale s istočne strane doksata. Najljepše ih se dojmilo što su ih uredno nagrađivali s ponešto novaca, tako da su sebi mogli galantno dopustiti i doskora nezamisliv luksuz. Da jednom sedmično plate skupe telefonske pozive i iz glavne pošte, na suprotnoj obali rijeke, razgovaraju sa svojima u Njemačkoj i Italiji.

I svima se, poslije četiri sušne godine, dogodila žena.

Svima osim Andreasu. Njemu se dogodio muškarac.

Maestro Matačić je pripremao orkestar, a drugi su ravnali umjesto njega. Vladimir Benić *Pagliacce*, a Todor Skalovski *Orfeja*.

Napokon je dočekao svoj davno čekani Dan D.

Devetoga dana u prosincu 1948. s imena Lovre Matačića skinut je embargo. Od tada nije bio nepostojeći dirigent. Više nije trkač koji trči kroz život vezanih očiju, koji ne smije gledati što se zbiva oko njega i kraj koga tutnje veliki događaji. Životopis mu nije više suh i bezbojan, bez okusa i mirisa popularnosti i slave, kao što se bio otegao od svibnja 1945. Beskonačne tri godine i devet mjeseci nametnute prisilne anonimnosti.

Razdragani ranoranilac, njegov pouzdanik Todor

Skalovski rasanio je maestra četvrt sata poslije sedam. Gubeći dah od ganuća i susprežući se da mu se ne iskradu suze sretnice, telefonski mu je kazao da je jutros uskrsnuo. Ponovno se rodio kao dirigent, i to na dan točno – deset mjeseci nakon što je počeo djelovati u Skopju. Euforični Matačić mu je istoga poslijepodneva plačno priznao kako ga je ta vijest potresla više negoli kad ga je zlovoljni upravnik zatvora u Petrinjskoj pretprošloga ljeta (istina, tome krvopilcu kao da je bilo žao zbog toga) suho izvijestio da mu je oproštena smrtna kazna.

"Razmisli, Lovro, što ćeš dirigirati za početak. Izbor je, naravno, ostavljen tebi na volju" – rekao mu je Skalovski. Osupnulo ga je što Matačić nije mozgao ni časka, nego mu je munjevito kao iz puške odgovorio da se odlučio za komičnu operu *Otmicu iz saraja* koju je Mozart uglazbio 1782.:

"Narodu će se *Die Entfuhrung aus dem Serail* uvući pod kožu!" – dodao je.

"Tvoja je pretpostavka hrabra. Otkud si tako siguran?" – odmjeri ga Skalovski.

"Zato što Turci izvlače kraći kraj! I ta je opera popularno napisana kao opereta!"

Todoru Skalovskome bilo je lako proniknuti da se odluka u maestru kuhala i bujala u njemu od prvoga dana kad je stupio u Skopje. Dok je čučao pritajen poput lovca u busiji, sve sigurniji da će dočekati kapitalca. Sada mu nije pretjerano zasmetala i ova, ipak djelomična, umjetnička indulgencija uvjetovana time što mu ime smije biti otisnuto na plakatima i na programima, ali ga još neko vrijeme ne smiju spominjati u novinskim i radijskim kritikama i u recenzijama.

"Neka se gone s tisućama crnih vragova ti moji crveni sadistički dušobrižnici! Prenapuhani državnički diletanti! Bijedne kreature! Misle li da će me lovom na vještice učiniti nevidljivim? *Dummheit*! Pa glazbeni narod, kao putem indijanskih dimnih poruka, odavno je saznao da diskriminirani Lovro Matačić radi u Skopju, ali je izopćen kao bijela vrana, bez ljudskoga prava na javne istupe za pultom i bez spomena u medijima. No sve sam sigurniji da ću se uzgorito vratiti na stare tračnice. *Primo o poi*, vele Talijani. Prije ili kasnije!" – rogoborio je maestro više sebi u bradu negoli svome dobročinitelju: "Rijeka savire niz planinu i uvijek pronađe put do mora!" – zaključio je vizionarski.

Sve napetije i mučnije zaokupljen brigom kako će proći s *Otmicom iz saraja*, koliko god dotle bio univerzalne radoznale ćudi, maestro se više i nije osvrtao na svjetska i domaća događanja izvan opernoga feuda. Gorio je u grču, kao da je od svijeta koji se micao kraj njega odvojen staklenim zvonom. Zurio je otupjelo i prazno i oko sebe nije ništa čuo. Uspoređivao se s kljusadi koja tegle skopske fijakere sa spuštenim krovom i kojima su kočijaši stavili naočnjake da ne vrludaju lijevo i desno, nego da samo motre preda se. Čak je prestao listati i svoje najomiljenije novinsko štivo *Wiener Kurier*, koji mu je uredno slao rođak iz Beča. Ni navečer na glomaznome *Phillipsovu* aparatu, oblikom nalik vrtnoj kućici za ptice, a koji mu je direktor hotela napadno svečanom filantropskom gestom altruistički unio u apartman, više nije potajice žedno lovio režimu nepoćudne postaje: Glas Amerike, BBC, Radio-Vatikan, pa ni hrvatsku emisiju Radio-Madrida, koje je dotle slušao bez daha, ustrašeno stišavajući zvuk do šapta. Jedina opsesija i duhovna avantura postao mu je Wolfgang Amadeus Mozart i njegova *Otmica iz saraja*. Poistovjećivao se s likovima iz opere. Čas je bio zaljubljeni Belmonte, koji je krišom doplovio u Tursku da oslobodi iz ropstva zaručnicu Constanzu, njenu sobaricu Blondu i slugu Pedrilla; čas Osmin, opaki nadzornik saraja; a čas dobri Selim-paša...

Maestro je skazaljke svojih misli vratio dva stoljeća unatrag. Na čarobnome sagu iz tisuću i jedne noći odletio je na Orijent, u Osmansko carstvo.

U groznici, kao promrzao sunce, čekao je dan premijere, 24. ožujka 1949.

A tada će ili uzjahati planinu ili potonuti u mutnoj vodi s krokodilima!

Onda se i Lovri Matačiću nenadano dogodila žena.

Raskošna i zamamna Bugarka razorne i drske ljepote, i vrlo očiglednoga seksepila, doletjela mu je na krilima vjetra s juga. Izbacila ga je iz svakodnevne ustaljene orijentalne kolotečine, lupeški mu se prikrala u snove i uznemirila razum. Pričinila mu se kao da je pobjegla iz najskrivenijih muških čulnih, grješnih i pohotljivih misli.

Bila je dvostruko mlađa od njega. Dvadesetpetgodišnja brineta, samosvjesnoga izazovnog hoda, napukla senzualnoga glasa, vitka kao omorika, karijatidna stasa, upadljive ponosno zavraćene glave, visoka i široka pametnoga čela, indijanskoga veličajnog nosa, fatalnih sivih očiju opasno stisnutih kao u divlje mačke, popunjenih jagodica, zubi kao presađenih s plakata iz zubarskih ordinacija, bujne lelujave izazovne stražnjice, spektakularno dugih nogu i rosandićevski izvajanih oblih koljena.

Dvadesetak dana prije premijere ugledao ju je u predvorju hotela *Makedonija*. Nakon toga fatalnog prsta sudbine, kad ga je probola Kupidovom strijelom natopljenom neizlječivim slatkim otrovom, o njoj je dovijeka zaljubljeno govorio da je najvoljenija žena njegova života.

Sjedila je za stolom i očito nekoga nestrpljivo čekala.

Maestro, koji je pod lijevim pazuhom nosio partiture, odsutno je protutnjao pored nje grabeći dugim guliverovskim koracima sve ubrzanije prema dizalu. Kad je opazio neznanku, poput automobila koji je naglo prikočio, usporio je, otmjeno podigao filcani šešir široka oboda i naklonivši joj se lagano bez riječi je pozdravio. Odvezao se do apartmana, ali se poslije nekoliko minuta spustio i pristupio joj, prigušujući zadihanost. Iznenadio je pitanjem: može li sjesti za njen stol?

Ranije ga je vidjela na cesti, ruku pod ruku sa zgodnom ženom u smeđem krznenom kaputu. Od prijateljice Ajke, s kojom je dokono tumarala, saznala je tko je ta poznata nabijena osoba širokih pleća i žilava potiljka kao u dizača utega, u majstorski skrojenome trodijelnom odijelu, *Harris Tweedu*, koje je i laiku kazivalo da je skupocjeno. Tih dana skopsko visoko društvo zadivljeno je pričalo o ispolinskome Lovri Matačiću i o skorašnjoj *Otmici iz saraja* koju upravo režira i praizvedbeno će je dirigirati. Pomama za ulaznicama prerastala je u kockarsku pošast.

Maestro je pitao mladu damu tko je ona. I kako to da se osamila.

Namamljena fluidom koji je stari *cavaliere* zarazno ispuhivao iz mesnatih nosnica otvorila mu se i rekla da je strankinja, Jasmina Nikijeva iz Sofije. U Makedoniju je došla pred dvije godine s mužem, inženjerom, münchenskim diplomantom, koga je kao priznata stručnjaka ovdašnja vlada pozvala da se za privlačnu plaću uključi u podizanje hidrocentrale u Mavrovu, najvećega građevinskog pothvata u republici. I njihovo vrijeme, uzdahnula je pritom ucviljeno, idilično je teklo kao med i mlijeko sve do Rezolucije Informbiroa, kad se, lanjskoga proljeća, 1948., Tito istrgao iz Staljinovih gruzinskih šapa i kad se potom zakotrljala bujica pogibeljnih nasrtaja Kremlja i njegovih satelita na Jugoslaviju. Muža su joj uhitili, zajedno s nekolicinom stranih inženjera iz tako nazvanih zemalja narodne demokracije. Okrivili su ih za špijunažu i sabotažu. Njezina su čovjeka oštro osudili na deset godina strogoga zatvora. Makedonski javni tužitelj, pozivajući se na dokumente i svjedoke, lako je uvjerio porotu da je optuženi kanio izvesti paklensku diverziju koja je, uz brojne žrtve, trebala do temelja razoriti hidrocentralu. Rasplakana Jasmina povjerila se maestru da joj se boravak u Skopju pretvorio u hadsku muku. Ali ne vraća joj se u Bugarsku zato što ne želi ostaviti muža.

“Zatočen je u zatvoru u Idrizovu, nedaleko od Skopja. Dopušteno mi je da ga posjećujem jednom mjesečno, pričem mu mogu ponijeti do petnaest kila hrane!” – kazala je i dodala da se zaposlila kao

knjižničarka na skopskome Medicinskom fakultetu. Stanuje u jeftinoj stiješnjenoj sobici koju dijeli sa zemljakinjom Janom, a koje je muž također osuđen zbog istoga inkriminiranog nedjela. Njih dvije sirotice biju zaludnu bitku s vjetrenjačama, upirući se da istjeraju na vidjelo pravde nevinost nepravedno nabijeđenih supružnika. Jasmina je svratila u hotel zato što su u Skopje stigli bugarski diplomati koje je kanila zamoliti da se zauzmu kako bi joj muž bio oslobođen. No unatoč obećanju nisu se pojavili.

Maestro je tješio Jasminu da su montirani procesi komunistički specijalitet pa je tako i on umalo izgubio glavu u Hrvatskoj. Da je uvjeri u snagu svojih riječi, i ne pridigavši se sa stolice, medvjeđe nezgrapno poljubio joj je ruku.

Prvo što je pomislio bilo je da je tom gestom dojmio i očarao mladu Bugarku.

Skopje, srijeda 23. ožujka 1949.

Zima je upravo pobjegla ispred proljeća koje je rascvjetalo sletjelo u makedonski glavni grad kad je Todor Skalovski zamolio maestra da poslije završetka posljednjega, generalnog pokusa, u osam navečer, odvoji vrijeme za vrlo važan posjet.

Stigao je po njega *mercedesom* kojim je upravljao mladić tužna izgleda, nalik nesretnome trubaduru. Skalovski je rekao maestru da upravo polaze na Vodno, u rezidenciju predsjednika vlade Lazara Koliševskoga.

"Lazo je po nas poslao svoja kola. Volio bi te vidjeti i popričati prije sutrašnje premijere..." barunski važno naglasio je Skalovski s vidljivom željom da ga impresionira. Ali maestro se uzvrpoljio i srce mu se kameno steglo. Todorov ga dolazak nije razvedrio:

"Hoćeš li me pripremiti na to da će me gospodin Lazar obavijestiti kako su mi zabranili dirigirati?" – sumnjičavo ga je odmjerio maestro, i ulakćen, gore-dolje bezglavo jurio kazališnim foajeom kao zarobljeni lisac u zvjerinjaku. Sjetio se da mu je prije rata u Beču znanac, novinar crne kronike, kazao kako je jedino loša vijest – prava vijest.

"Naprotiv, Lovro. Jedino što Lazo želi jest da ti poželi uspjeh. I zahvali ti za sve što činiš za procvat makedonske glazbe" – uvjerljivo ga je umirio Skalovski.

Lazar Koliševski nije bio sam. Pio je čaj s generalom Mihajlom Apostolskim.

Koliševski se najprije ispričao Lovri Matačiću. General i on bili su nakanili doći na praizvedbu *Otmice iz saraja*, ali zaskočio ih je žurni poziv iz Beograda. Ujutro moraju krenuti na izvanredno zasjedanje Narodne skupštine Jugoslavije.

"Zar bi gospoda smjela doći na predstavu kojom ravna dirigent, kojega ne smiju spominjati u novinama i na radiju?" – odvažno je pitao maestro. Hrabrošću je iznenadio Skalovskoga. Ali više sebe.

"Ukinuli smo i tu zabranu!" – prijazno mu je uzvratio Koliševski dok je zdravim zubima drobio hrskavi keks. "Naložio sam glavnim urednicima radija i novina da embargo više nije na snazi i da ubuduće mogu slobodno pisati o vama... No ograđujem se jer to, bar za sada, vrijedi jedino za Makedoniju. Nisam siguran hoće li vam se Bakarić javiti da vam kaže kako stojite u Hrvatskoj" – sarkastično je dodao. Svaku riječ izgovarao je tiho i uzvišeno, kao da kazuje molitvu na obiteljskome božićnom ručku.

Maestro se uljudno nasmiješio predsjednikovoj kiseloj umotvorini o neumoljivome Vladimiru Bakariću, a nije se obuzdao poslije blagovijesti da će s njegova imena u Makedoniji biti skinuta zabrana. Kanula mu je teška i mučna muška suza.

Apostolski, ugledavši ganutoga Matačića, skrenuo je razgovor na tvrđu temu:

"Vama, maestro, kao i našem Lazi, životna priča bila je u jednome razdoblju navlas jednaka. Obojica ste bili osuđeni na smrt i obojica ste pomilovani

u posljednjem trenutku prije smaknuća..."

"Ipak postoji razlika" – uletio je Koliševski kišući i kašljući: "Mene je pomilovao bugarski car Boris III, a druga Matačića maršal Tito!"

Matačić je upio da ga general Apostolski oslovljava 'maestro', a predsjednik Koliševski 'druže'. On će ostati kod buržoaskoga 'gospodine'. Još nije kadar prevaliti ono 'druže'. Bilo mu je drago što ga predsjednik i general ne ispravljaju u duhu novoga, još nenapisana, komunističkoga bontona.

Kad su Matačić i Skalovski, poslije salonske konverzacije koja se oduljila, izašli iz rezidencije Lazara Koliševskoga, vani ih je dočekao mrak kao u vreći.

Istim kolima odvezao ih je isti vozač tužna izgleda.

General Apostolski krenuo je pješice do svoje nedaleke uspavane vile koja je stršala kao nasukani brod.

Maestro se tek sada, dok mu je polumjesec napol namigivao, pogledom uperenim s Vodna u kotlinu, uvjerio koliko je Skopje siromašno osvijetljeno.

Skopje, petak, 25. ožujka 1949., dan poslije premijere Otmice iz saraja

Smušeno poslijepodnevno kazivanje Jasmine Nikijeve, uz kavu, u četiri oka i u najdubljem povjerenju, dobroj prijateljici i vršnjakinji, atraktivnoj Dalmatinki Ajki Niketić, ženi profesora Boška Niketića, koji je držao katedru na skopskome sveučilištu:

"Usred našega prvog razgovora, u predvorju hotela *Makedonija* – nakon što je podmirio račun, a osupnutu konobaru napisao bezobrazno visoku, nepriličnu napojnicu – Lovro Matačić mi je iznebuha predložio da odemo u apartman, gdje će nam njegova žena Lili pripraviti nešto lagano za jelo. Oklijevala sam, ali poslije uzastopnih navaljivanja kolebljivo sam pristala. Iako sam došla nenajavljena, gospođa Lili me je damski dočekala. Spravila je finu ranu večericu, a zatim Lovru i mene nenadano ostavila same. Izgovorila se da mora poći na dogovoreni sastanak sa zagrebačkom prijateljicom koja je na proputovanju. Čim je gospođa Lili zatvorila vrata, Lovro mi se primakao, sjeo posve blizu mene, toliko da su nam se tijela gotovo doticala. Duboko me pogledao u oči, uhvatio za ruku i držao je čvršće, prisnije i dulje nego što bi se moglo očekivati od besprijekorna europskoga džentlmena kakav je on. Pogotovu prigodom prvoga susreta. Onda je počeo uzneseno govoriti o glazbi. Mada nije učinio ni koraka dalje, u zraku sam osjetila da se u njemu zakuhalo. Zaljubljena u svoga muža, bila sam uvjerena kako mi nije ni do najbezazlenijega flerta dok moj jadnik čami na robiji. Misleći gotovo svakoga trenutka o njemu, nisam baš najpozornije slušala što mi Matačić priča. Zaključila sam da je u preopširnim objašnjenjima trošio puno suvišnih i nepotrebnih riječi. Gospođa Lili, koja se vratila poslije sat i pol vremena, prekinula je Lovrin dugi i pogdjekad zamorni monolog. Kad sam im rekla da moram poći, Matačići su se ponudili da me isprate. Kod Oficirskoga doma sreli smo tvoga Boška. Bio je počašćen i sretan što je upoznao znamenitoga umjetnika, zemljaka iz Hrvatske. Malko smo popričali, kad nas je Boško sve troje pozvao k vama u subotu u osam, na večeru... Nisam ti još rekla, ali to je bilo prvi put da me netko u Skopju zvao u svoj dom otkad su mi zatvorili muža. Jasno mi je da zaziru od bugarske državljanke i ne zamjeram im zbog toga straha zato što je Jugoslavija sada u neprijateljstvu s našom zemljom, zamalo na oštrici rata. Čini mi se da se ipak više plaše od mene – supruge osuđena neprijatelja Jugoslavije... Onomadne je zatvorski stražar u Idrizovu otišao najdalje. Moju cimericu Janu i mene gadljivo i s gnušanjem nazvao je Staljinovim kurvama i onda se prostački podrignuo... Najprije sam odbijala Boškove pozive, ali Matačić je uporno ustrajavao da moram doći. Napokon sam popustila zato što je diktatorski od-

lučno uvjetovao: Ili ćemo doći utroje ili nitko! – No ispričala sam se da ću nešto zakasniti zato što sam u subotu već bila dogovorila izlazak s prijateljicama. I zakasnila sam, kao što znaš, tri debela sata, više nego što sam predviđala, tako da sam k vama stigla malo prije jedanaest. Kad si otvorila vrata, sjećaš li se Ajka, šapnula si mi prijekorno: Ma di si, Jasmina, za Gospu blaženu, stari je poludija, cilu večer pita za te... – Čim sam ušla, vidjela si, Lovro se podigao, posjeo me do sebe i dok se nismo rastali, razgovarao je tako reći jedino sa mnom. Uspio mi je, a da nitko ne čuje, prišapnuti kako će me prekosutra, u ponedjeljak, čekati u restoranu na brdu Vodno. Pogled mu nije tajio da se u mene zaljubio preko ušiju. Iako sam se prepala njegova zanosa, ipak sam prihvatila taj tajni sastanak. Na nevolju, razboljela sam se i od visoke vrućice nisam se mogla izvući iz postelje. Poslala sam zato u restoran cimericu Janu da mu kaže kako sam se razboljela i stoga ne mogu doći. Bilo bi mi strašno neugodno da finoga gospodina, kakvim sam od prvoga viđenja doživjela Matačića, bestidno ostavim da me uzaludno čeka. I slušaj sada ovo, Ajka: Lovro je s Janom smjesta dohitao da me obiđe i raspita se o mome zdravlju. Zasramila sam se kad sam ugledala njegovu orijašku pojavu dok s bokorom ruža pogrbljeno ulazi u našu trošnu sobicu tek nešto bolju od zatvorske ćelije. Sutradan me Lovro više iznenadio kad me posjetio s dvojicom liječnika, koji su me pregledali i ostavili mi hrpu lijekova, do kojih sama u ovoj oskudici ne bih mogla doći čak i da sam za njih ponudila suho zlato... Lovro je cijele sedmice dok sam ležala svakoga poslijepodneva nakon jutarnjih pokusa dolazio k meni, ostajao i po tri sata i onda se vraćao u teatar na večernje pokuse. Govorio mi je samo o glazbi. U iščekivanju premijere *Otmice iz saraja* bio je užasno uzbuđen. Dan ranije darovao mi je ulaznicu za šesti red slijeva i naglašeno rekao: Draga Jasmina, svoje ću prvo javno dirigiranje, sutra navečer, posvetiti vama! – Stao je pred pult blijed, siviji i od pepela. Ulovila sam trenutak kad je uzdrhtao dok se klanjao gledalištu koje ga je dočekalo i sokolilo silnim pljeskom. A zatim se, nadvladavši razumljivu entropiju, okrenuo orkestru. Bakarno taman, Lovro je nalikovao Neptunu koji umjesto harpuna drži palicu. Dok je uzvišeno izrastao kao da izlazi iz mora, postajao je veći, veći i veći. Izvedba je bila više nego čarobna. Na kraju mu euforična publika nije dopuštala da ode. Najmanje petnaest puta ga je pozivala da s ansamblom izađe na pozornicu. Bila je to njegova noć vraćene slave... Poslije predstave gospođa Lili me pozvala na koktel u teatarski foaje. Ugledala sam egzaltiranoga Matačića opkoljena gomilom obožavateljica. No čim me opazio, naglo se odvojio od svih i počeo mi vatreno ljubiti ruke, tako da su uzvanici osupnuto promatrali neočekivanu scenu. Zasramila sam se zbog napadnoga iskaza naklonosti, ponajviše zato što mi je muž u zatvoru. Do kraja koktela Lovro je simpatičnom rastresenosti primao čestitke i nije me puštao od sebe. Više puta mi je ponovio da je dirigirao samo za me. Iako to sebi najprije nisam željela priznati, hvatala sam se da mi je njegovo udvaranje sve ugodnije. I da me više ne zamara kao prvoga dana. Naprotiv, rasla sam od njegovih lijepih riječi... Draga moja Ajka, sada ću ti povjeriti najveću tajnu, a ti mi prisegni da ćeš je držati kao pod kamenom. Lovro me sinoć pozvao da se nađemo sutra poslijepodne i pođemo u šetnju, u prirodu. Još do jučer, prije nego što sam ga vidjela na koktelu, bila bih sigurna i odlučna da neću prihvatiti taj poziv. Ali poslije toga ja više nisam ona ista Jasmina. U meni se prelomilo i sada znam da nisam ravnodušna prema njemu. Pristala sam i poći ću. Predbacit ćeš mi da je razlika među nama prevelika, prošloga mjeseca, 14. veljače, on je napunio pedeset godina. Meni je, kao i tebi, dvadeset peta. Znaš li da je Lovro dvije godine stariji od moga oca? Što god mi ti o tome kazala – pa i ono najgore i najporaznije da mi je suprug u zatvoru i da je Matačić oženjen, pa da se upravo zato ne smijem upuštati u opasnu i nečasnu avanturu, jer neću

biti poštena prema svome mužu i gospođi Lili koja me ugostila u njihovu apartmanu i bila srdačna i fina prema meni – bojim se kako neću smoći snage da te poslušam. Sigurna sam da neću, premda bi ti, mila moja Ajka, bila u pravu da me osudiš i prezreš kao vjerolomnicu, povijušu, uskočnicu, heteru, pohotnicu, žderačicu muškaraca, laku žentuaču. Možeš me i usporediti s luđakinjom koja s visoke litice bezglavo skače u presahli potok. Ali osjećaj koji me obuzeo nadjačava moj stid i razum, moje obzire i sve skrupule... Muž mi je bio i do danas je ostao prvi i jedini muškarac koga još nisam iznevjerila... Lovro me nježno lomio i iskusno je shvatio kad je došao trenutak da mi otme srce. To je lomljenje trajalo danima, sve dok me sinoć nije posve dotukao. Dočekao je svoje ožujske ide i ubio me kao Brut Cezara... O njemu bih prije rekla da je dojmljiva ličnost nego lijep, ali svakako je tip koji se dopada ženama. I lako ih osvaja. Jer on je taj, a ne žene, koji određuje pravila igre... Gubim glavu. Bolje je reći da sam je već izgubila..."

Ajka je pokušala prizemljiti Jasminu koja je lebdjela u oblacima:

"Ti si se, rekla bih, prije zanijela za Lovrom Matačićem zbog njegove impozantne popularnosti i imena, iako si sada uvjerena da si očajnički zaljubljena u njega. No zanijeti se i zaljubiti se – dva su različita i daleka osjećaja. Pala si na njegov prevejani očinski pristup, šempjo moja." Jasmina se nije složila s Ajkom. A ona ju je učiteljski oprezno još poučila: "Što s vihorom stigne, to voda odnese. Za Lovru, oženjena čovjeka i miljenika žena, i ti ćeš, kao i brojne prije tebe, ubrzo postati okrenuta stranica kratkoga ljubavnog romana. Taj veliki iluzionist gleda život kao na švedski stol, s kojega se posluži specijalitetima koje najviše voli i pojede ih. Strah me je da je tvoj zanos s ograničenim rokom trajanja" – rekla je Ajka Jasmini i prorekla joj da će ubrzo ponovno nastaviti živjeti na suprotnoj strani maestrove ulice.

Jasmina je uvjeravala Ajku da je slijepo zaljubljena u Lovru Matačića i da joj je strasni zanos popio pamet. A i on je zaljubljen u nju, dodala je samosvjesno.

Lovro Matačić opet uživa u sve većoj slavi.

Na pozornici skopskoga Makedonskog narodnog teatra opera slijedi operu: *Bahčisarajska fontana*, *La Boheme*, *Carmen*, pa čak i, u Hrvatskoj zataškavani, *Nikola Šubić Zrinjski* Ivana Zajca.

U ožujku 1950. maestrovo prvo gostovanje izvan Makedonije. U Ljubljani, na poziv direktora opere Valensa Vodušeka, dirigira *Boccaccia*.

Na Ohridskome ljetu iste godine postavlja i dirigira *Orfeja i Euridiku*.

I zatim, u listopadu, serija trijumfalnih, razgrabljenih koncerata u Ljubljani sa *Slovenskom filharmonijom*, kad pod njegovim ravnanjem, u najzvjezdanijim danima svoje globalne karijere, pjeva Zinka Kunc, o kojoj kritičari pišu da je kraljica *Metropolitan* opere. *La regina della casa.*

U ljeto 1952. potpisuje stalni angažman s operom u Rijeci. Zagreb mu je nadohvat, ali zabrana dirigiranja pred publikom, i svakoga spomena u tisku i na radiju u Hrvatskoj, još nisu obesnaženi.

Lovro je osvojio Jasminu. Od proljeća 1949. postala je nezaobilazna u njegovoj intimi i to ostaje do maestrove smrti, u siječnju 1985., u Dubrovniku.

U ispovijesti zagrebačkome novinaru Mladenu Plešeu, u tjedniku *Nacional* ožujka 1996., tada vremešna ali još privlačna Bugarka, razgrnula je veo s javne tajne i objelodanila ono što su svi znali, ali su se pravili kao da ne znaju. O onome što je bilo: njenoj vezi s maestrom. Rekla mu je da je Lovro Matačić, poput šeika, trideset pet godina legalno živio s dvije žene. Vjenčano s Lili Matačić, a nevjenčano s njome. No on je i Jasminu, upravo kao i Lili, gdje god se pojavili, predstavljao kao gospođu Matačić. Pred intimusima nazivao ju je svojom počasnom ženom. Suprugom *de luxe*. Kad je Plešeu otvarala dušu, Jasmina je prošla sedamdeset drugu, bila

skrašena u Milanu, u lijepoj kući koju joj je poklonio glasoviti ljubavnik. Imala je dvije putovnice, hrvatsku i talijansku, a čekala je i bugarsku.

"Kad sam upoznala Lovru u Skopju, njegov brak s Lili odavno nije bio pravi. Formalno su bili muž i žena, no više nisu imali ničega zajedničkog, ni u krevetu, a nisu bili ni u ljubavi. Bio je to tek korektan odnos dvoje pristojnih ljudi. Lili je bila Židovka, sjetna osoba bez rodbine. Mnogo je učinila za Lovru, osobito kad ga je spašavala iz zatvora, i on je to zahvalno cijenio. S početka, Lili je podnosila njegovo udvaranje jer je vjerojatno mislila kako je po nju bolje da bude s udanom nego sa slobodnom ženom koja bi joj ga mogla preoteti. Naša je veza dugo bila platonska, vjerojatno stoga jer se nismo imali gdje sastajati nasamo. Lovro je bio nestrpljiv, takvi su muškarci, a napose glazbenici. No ništa nije uvjetovao, sve je ostajalo na držanju za ruke i ponekome poljupcu. Pisao mi je pisma, a u jednome je napisao kako je on sag, a ja kraljica koja hoda po njemu. Iznajmila sam sobicu, dva sa dva metra, samo s krevetom i noćnim ormarićem. Svejedno, kakva god ona bila, tijesna i neudobna, onda nam se činila veličanstvenim ljubavnim gnijezdom. Bili smo presretni. Otkrili smo da se u svemu slažemo. Ubrzo je Skopje saznalo o našoj ljubavi. Lovru su pozvali u UDB-u i upozorili ga kako mu nije pametno da se viđa s Bugarkom čiji je muž u zatvoru. On im je hrabro odgovorio da me voli, a i da nas dvoje ne razgovaramo o politici. I budu li nas pokušali rastaviti, zagrozio im se, prestat će dirigirati i odseliti se iz Skopja. Kad su se uvjerili kolika je njegova ljubav, odustali su od pritisaka, zamolivši ga da se viđamo što diskretnije... Lovro mi je stalno govorio neka svakoga dana molim Boga da dobije putnicu kako bi se vratio na svjetske pozornice. Onda bi zaradio veliki novac i postao imućnik. Tako bismo putovali svijetom, živjeli u najboljim hotelima, a ja bih nosila najljepše haljine. Pustila sam ga da sanjari otvorenih očiju. Na kraj pameti mi nije bilo da će se to ikada dogoditi... Moj se muž i dalje zlopatio u skopskome zatvoru, a život nas je razdvojio. I on je toga postao svjestan. Čuo je o mojoj vezi s Lovrom, pa me počeo nagovarati neka se vratim u Sofiju i tamo ga čekam. Našla sam se između dvije vatre: voljela sam muža, ali i Lovru. No kad god bih Lovri spomenula kako moj muž zahtijeva da se vratim u Bugarsku, pobjesnio bi. Kumio me i molio da ne idem. Jer odem li, on će izludjeti. Više ni dana nije mogao bez mene, govorio mi je. Najprije sam mislila kako mu je to prolazna avantura koju ćemo oboje preboljeti i zaboraviti. Na sreću, to se nije dogodilo... Istodobno kad je Lovro u ljeto 1952. prešao u Rijeku, gdje je postao umjetnički direktor opere, moga su muža premjestili u zatvor u Sremsku Mitrovicu, a potom je, siromah, završio u logoru na Golome otoku. Tamo ga više nisam smjela posjećivati. Odjednom sam ostala sama. Nisam mogla hladno istrpjeti ogovaranja sve brojnijih izumitelja besmislica da me Lovro ostavio. Smetalo mi je i to što je Lili pričala prijateljicama kako su se konačno riješili vijoglave Bugarke, koja je sama popila svoj otrov što ga je bila izmućkala njoj. Lovro me telefonski pozvao poslije mjesec dana. Rekao mi je da je zakupio sobicu od nekoga zborista pa zato neka odmah rasprodam svoje stvari i preselim se k njemu u Rijeku. To sam i učinila. Moj muž je odrobijao na Golome otoku sve do 1956. kad su ga napokon oslobodili. Javio mi je da će se vratiti u Sofiju. Ništa mi nije predbacivao, čak je nesretnik tvrdio da je on kriv za sve. Napisao mi je pošteno kako nikada više neće biti onako kao što nam je nekoć bilo, ali da ipak pokušamo skupiti nešto mrvica i razbijenih komadića iz divnih davnih prošlih vremena i nastavimo živjeti. Odgovorila sam mu da ne želim u Sofiju. I da moj budući život više neće biti tamo nego drugdje. Ostala sam u Rijeci, a on je bez mene pošao u Bugarsku. Klasična priča o muškarcu i ženi koji su se voljeli, ali koje je udes okrutno rastavio... Lili nije preostalo nego da pristane na našu vezu, jer bi se u suprotnome Lovro rastao od nje. Tada nas

dvije nismo bile u dobrim odnosima kao potom kad smo se zbližile... Rijeka se podijelila: muškarci koji su me upoznali opravdavali su i shvaćali Matačića, dok su žene žalile njegovu suprugu, a mene osuđivale kao stokuću... U Rijeci se, zahvaljujući Lovri, iznjedrilo glazbeno čudo. Vrsni umjetnik Boris Papandopulo sve opakije zaviđao je Lovri na popularnosti, pa je ispod žita spletkarenjem udesio da mu 14. kolovoza 1954. otkažu. Otkaz – a koji se nisu usudili potpisati ni intendant, ni direktor opere, nego tehnički direktor kazališta *Ivan Zajc* Josip Herman – uručio mu je, zamislite, portir. To je za Lovru bilo porazno poniženje koje ga je slomilo i unesrećilo. Nezahvalno su ga najurili kao najgorega neradnika i odbacili kao ofucani dronjak, nakon što im je postavio i dirigirao vrhunske predstave: *Orfeja, Šišmiša, Carmen, Werthera, Evgenija Onjegina, Aidu...*"

(Ovdje prekidamo ljubavnu priču Jasmine Nikijeve da bismo se podsjetili kako je maršal Josip Broz Tito i četvrti put sudbinski izmijenio životnu putanju Lovre Matačića.)

Čim se u glazbenoj internacionali pročulo da je Matačić oslobođen robijanja i zabrane dirigiranja, gotovo svakodnevni pozivi s više strana svijeta: telefonski, pismeni, brzojavni i usmeni zapljuskivali su ga poput proljetnih kiša. Ali maestro – koji snažnije žudi da ponovno osjeti patinu najpoznatijih zapadnih koncertnih dvorana – otklanjao ih je s razočaranjem i žaljenjem. Pomirio se da ih ne može prihvatiti. Impresariji su potezali do Rijeke, Ljubljane i Skopja i nudili mu izvanredno plaćene ugovore. Kad bi se poslije druge čašice s njima odvažio, opustio i potisnuo u zatvoru usađeni i još tinjajući strah od uhoda, koji su mu se priviđali da ga nevidljivo prate i prisluškuju, počeo bi im objašnjavati u četiri oka i u najstrožem povjerenju ("Molim vas, *liebe freund,* neka ovo što ću vam kazati ostane među nama") da u Zagrebu nema voljnih, a još manje hrabrih glavonja koji bi mu odobrili putnicu. Stalno mu ljuto spominju i nisu mu oprostili domobransku pukovničku epizodu umjetničkoga djelovanja za NDH, za što je najprije bio osuđen na petogodišnji zatvor, onda na smrt i potom još jednom na petogodišnji zatvor i gubitak građanskih prava. Ako bi ga pustili preko granice, nisu dvojili da će Matačićev prvi izlazak iz Jugoslavije ujedno biti i posljednji. Putovanje u jednome smjeru. Bez povratka.

Nakon što je, koncem siječnja 1948., pukovnik Đuro Milić donio muštuluk Lovri Matačiću i obavijestio ga da je napokon dobio posao u operi u Skopju, poslije toga je zadugo izgubio svaku vezu s njime. Maestro ga je, doduše, kad god bi iz Skopja navratio u Zagreb na kraći odmor ili se našao na proputovanju za Rijeku i Ljubljanu uvijek pozvao u ured, ali je on, kao da je sebi namjerno namještao najteže poslove, uvijek i upravo tada obilazio najosjetljivija hrvatska žarišta. Opasne križare potisnuli su opasniji informbiroovci. Jednom je tajnica prenijela pukovniku da je drug Matačić došetao i do porte, odakle su je telefonski spojili s njime. Kad mu je rekla da je pukovnik i ovaj put izvan Zagreba i reda radi ga pitala što da mu poruči, maestro joj je kazao kako je došao s nakanom da zamoli pukovnika Milića ne bi li štogod učinio za nj. Da konačno dobije putnicu i pođe dirigirati u inozemstvo odakle ga učestalije pozivaju. Ostavio joj je svoje skopske, riječke i ljubljanske telefone s molbom da mu se pukovnik čim bude našao vremena javi. Ali pukovnik mu nije uzvratio. Uostalom, što da mu kaže? Zar to da su Bakarić i Žanko i nadalje neprobojno tvrdi prema njegovu slučaju? I da im se on ne usuđuje prkositi tako što će mu, na svoju ruku, odobriti pasoš, iza njihovih leđa i mimo njihova znanja. Ne, to ne bu išlo...

Spomenute četrdeset osme godine, poslije srpanjske Rezolucije Informbiroa objavljene u Bukureštu i energičnoga raskida Tita i Jugoslavije sa

Staljinom, Moskvom i sovjetskim komunističkim blokom, vojska i služba sigurnosti hodale su po minskim poljima i proživljavale najopasnije, najneizvjesnije, najnapetije i najnervoznije razdoblje u bici za opstanak, po Kremlju odbačene i anatemizirane države. Pukovnik Milić djelovao je kao prvi operativac u danonoćno budnome stožeru špijunaže i kontrašpijunaže.

UDB-ini inozemni agenti uznemirujućim šifriranim depešama bombardirali su Aleksandra Rankovića da krvavi, mračni i podli šef strašnoga KGB-a Lavrentij Berija, po Staljinovu nalogu, kuje planove da smakne otpadnika, vjerolomnika, revizionista i izdajnika Tita. Bijesni *hazjain* Staljin proglasio je druga Starog za neprijatelja nad neprijateljima međunarodnoga proletarijata...

Nepristupačne logore usred morskoga puta, između Rijeke i Zadra, opustjele kamenjare: veći, Goli za muškarce, i manji, Sveti Grgur za žene, otkrio je Slobodan Krstić-Uča, rasni srpski policajac. Uča je pobrao lovorike u *službi* kad su njegovi najodvažniji prokušani i prekaljeni partizanski oficiri oštroumno smišljenom i komandoski pripremljenom prijevarom ubacivši se drsko u srce najskrovitijega gorskog orlovskog gnijezda upecali četničkoga poglavicu, đenerala Dražu Mihailovića. Dvije stotine robijaša dovezenih iz Lepoglave žurno je uredilo ta dva otoka da s početka sljedeće 1949. u svoja stravična njedra prihvate na preodgajanje prve zatočnike, kukala im majka. Tisuće osumnjičenih, okrivljenih zato što preko noći nisu prestali vjerovati u prvu zemlju socijalizma, Sovjetski Savez. I koji su, između Josifa Visarionoviča Džugašvilija Staljina i Josipa Broza Tita, a po cijenu zatvora, srednjovjekovnih mučenja, prisilnih uvjeravanja da priznaju svoje zablude i svenarodnoga prezira – fanatično izabrali Staljina. Da udarac za njih i njihove obitelji bude potpun, te su otpadnike ravno iz postelje odvlačili u zatvor.

U Makarskoj su, ispod brda koje nije mogla razbiti ni atomska bomba, na najbržu brzinu izgradili najsuvremenije opremljene skrovite podzemne urede za Tita, Rankovića, Kardelja i Đilasa. Da najviši rukovodioci budu ondje skriveno prebačeni i sklonjeni u slučaju skorih, očekivanih napada sovjetskih, mađarskih, bugarskih, rumunjskih i albanskih trupa na Jugoslaviju i da odatle rukovode ilegalnom gerilskom borbom.

Tito i Ranković su se složili da Uča Krstić kriomice otputuje u Pariz, sretne se s fizičarom Pavlom Savićem, koji je veliki mozak u institutu *Curie*, i nagovori ga da radi na izumu jugoslavenske atomske bombe...

Stevo Krajačić i Šiljo Milić su prije izlaska Rezolucije i Staljinova *katil fermana* Titu namirisali i potom saznali kako se neraskidiva ljubav s bratskim Sovjetskim Savezom hladi i puca. I da je tek pitanje mjeseci kad će bratstvo, iskovano u ratu protiv fašizma, presahnuti i izvitoperiti se do otvorena neprijateljstva. Najosjetljiviju i najbrižnije čuvanu državnu tajnu otkrili su im na zatvorenu sastanku za najuži krug šefova *službe*, u proljeće u Beogradu, Rankovićevi pomoćnici, Svetislav – Ćeća Stefanović, Jovo Kapičić, Voja Lukić, Slobodan Krstić – Uča i Sava Mitrović – Mali i srpski ministar unutrašnjih poslova Slobodan Penezić – Krcun. Od skora su, rekoše, u stopu praćeni i stalno prisluškivani savezni ministri Andrija Hebrang i Sreten Žujović – Crni. Potonji je, zaprepastio ih je Ćeća na tome sastanku, u više navrata odlazio u rezidenciju sovjetskoga ambasadora Anatolija Lavrentijeva i izvještavao ga o tome što se događa u Politbirou Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije. I još mu ide na noge.

Šiljo je poslije te *top secret* spoznaje prosudio da će ih *služba* obojicu najskorije zatvoriti i raskrinkati ih.

Upravo se to i dogodilo. Danas Žujović robija, a Hebrang nije živ...

Nakon što mu je detaljno referirao što se događa

na skliskome domaćem terenu, umorni Šiljo se do golih kostiju otvorio Stevi Krajačiću:

"Od Rezolucije Informbiroa za me, kao i za svakoga opreznog i vazda nepovjerljiva policajca koji puše i na hladno, i najbolji komunisti postaju sumnjivi. Dotle sam vjerovao svojim suradnicima, a poslije nje ipak vjerujem najviše sebi... Jebi ga, druže Stevo, tu mi je profesionalnu deformaciju teško priznati, ali tako je!"

"Policija traži skupe i teške ustupke. I ja se pitam kako da onda policajac uravnoteži svoj život!" – nije ga utješio Krajačić.

Šiljo je tih dana nerijetko grozničavo razmišljao što bi se događalo s njime poslije Rezolucije Informbiroa da se nije očajnički i uvjerljivo borio sve dok se napokon nije izborio eda bi se istrgao iz naručja kušnje da se pokori neporecivu nalogu *odozgo* i s početka 1946., nakon preporuke Ivana Krajačića i Josipa Kopiniča, ode u Moskvu, u visoku obavještajnu školu krštenu po utemeljitelju i šefu sovjetske tajne policije Feliksu Edmundoviču Đeržinskome, koja se najprije zvala Če – Ka *(Črezvičajnaja komisija)*, potom preimenovana u GPU *(Gosudarstvenoe političeskoe upravljenie)* i napokon u sadašnji KGB *(Komitet gasudarstvjenoj bezopasnosti)*. Za nju su birali kroz sito i rešeto najpomnije pročišćene i provjerene policijske kadrove iz zemalja narodnih demokracija i školovali ih za kontraobavještajce i likvidatore neprijatelja socijalizma. Šilji nije bilo teško nazrijeti kako bi mu tijekom dvogodišnje obuke ondje svakodnevno ispirali mozak. Sve dok ga ne bi isprali u stotinu voda. I da će, nakon što prođe iscrpljujući dril, po povratku u zemlju fizički djelovati u Zagrebu, Beogradu, Münchenu, Parizu, New Yorku ili u Sydneyju, ali će dvoglavi stariji brat, koji će stalno misliti umjesto njega i govoriti mu što mu valja poslušno i slijepo činiti, biti udaljen više tisuća kilometara, u Moskvi. Preciznije: u središtu KGB-a u Lubjanki i u Kremlju. I da će iz svoga rječnika zanavijek morati izbrisati pojmove: ne, neću, ne smijem i ne mogu. Pa tko bi mu u nas, kao moskovskome pitomcu, poslije strahovitoga obrata i nemirljive svađe Tita i Staljina, Komunističke partije Jugoslavije i SKPB-a (*Svesajuznaja komunističeskaja partija boljševikov*), povjerovao da mu srce tuče za Tita, a ne za Staljina? I on bi, najvjerojatnije, poput stotina pripadnika *službe* bio osumnjičen kao protudržavni element i staljinist. Kao uvjerenoga informbiroovca zatočili bi ga na Goli otok, gdje se ljeti i kamen mrvi od paklenske vrućine.

No to što se zbivalo sa Šiljom tek je uvodna, epizodna i marginalna sličica iz priče koja govori o događanjima povezanim s maestrovim životnim zaokretom.

Sjećanje ljubljanskoga tenora Rudolfa Francla:

"U predvečerje nove godine, u jednoj od njegovih najljepših rezidencija, na Brdu kod Kranja, nas nekoliko prvaka ljubljanske opere, uz osmeročlani orkestar, priredili smo u četvrtak, 31. prosinca 1953., krasan silvestarski poslijepodnevni komorni koncert za predsjednika Tita i svitu, koju su činili probrani najviši državni, partijski, vojni, omladinski, kulturni i ostali vrhovnici. Nova klasa, kako će ih ubrzo u svojim oštrim ideološkim člancima u *Borbi* nazvati Milovan Đilas i zbog čega ga je uvrijeđeni Tito najprije osvetnički izopćio iz vlasti, a potom bacio u zatvor. Titova avangarda bila je nadasve sretna i počašćena što će zajedno s najvećim sinom jugoslavenskih naroda i narodnosti, kako smo mu tepali, dočekati dolazak nastupajuće 1954. Tito se oduševio našim izvedbama. Ne mogu a da se ne pohvalim kako sam predsjedniku, koji se uistinu razumio u operu, bio iznimna pjevačka slabost. Napose mu je bila prirasla srcu moja uloga u *Traviati*, u kojoj me slušao nekoliko dana ranije u ljubljanskoj operi. Poslije silnoga pljeska i pohvala predsjednik je poželio porazgovarati sa mnom. Pristupio sam mu praćen direktorom ljubljanske ope-

re Valensom Vodušekom. Vodušek je pitao Tita: *Tovariš predsednik,* hoćete li pronaći vremena da ponovno dođete u našu operu, u Ljubljanu? – Kako da ne! Ali pod uvjetom da pjeva Francl! – smjesta je prihvatio Tito, a ja nisam znao kamo bih sa sobom lebdeći od sreće. Biste li tada pogledali *Werthera, tovariš predsednik*? – predložio mu je ohrabreni Vodušek. – Vrlo rado! – složio se. Vodušek je ispitivački pogledao Tita: *Tovariš* predsednik, a smije li *Werthera* dirigirati Lovro Matačić? – *Seveda* da može! – odgovorio mu je smjesta. Kratku rečenicu Tito je počeo na slovenskome, jeziku svoje majke, a završio je na očevu, hrvatskome jeziku. Vodušek je zavirio u raspored predstava i ustvrdio da je prvi sljedeći termin opere *Werther*, francuskoga skladatelja Julesa Masseneta – koju smo pod Matačićevim ravnanjem nadasve uspješno počeli izvoditi od premijere u listopadu 1953. – tek 8. siječnja 1954. No kako su ulaznice bile odavno rasprodate, Vodušek je odmah, s nogu, smislio poseban, raniji termin, utorak 5. siječnja: Svakako *bom prišel*! – potvrdio je Tito i opet pomiješao *hrvaščino in slovenščino*. Ađutant je u podsjetnik upisao i zaokružio taj datum" – rekao je Francl i naglašeno dodao: "Toga trena sam vjerovao da je to bila spontana reakcija Valensa Vodušeka, koga je Tito, upravo kao i mene, osvojio svojom strasti za operu. I da je samo njemu za ljubav, u hipu, munjevito uročio izvanrednu, u stvari zatvorenu izvedbu *Werthera* za najekskluzivniju režimsku publiku. Pomislio sam: Da je Tito od njega zatražio, Valens bi istoga časka u smokingu i u lakiranim cipelama, bez predaha trčao od Brda do Tamarske doline, popeo se navrh gorja i bez skija, vratolomno skočio s mamutske skakaonice, 120 metarske velikanke na Planici! – No kasnije sam, mozaično slažući detalj po detalj, i studiozno prateći nadolazeće događaje, shvatio da to nije bila Vodušekova nadahnuta improvizacija, nego lisičje prepredena, unaprijed smišljena diverzija. Ipak ljudska, plemenita i poštena diverzija, koja je odlučno pomogla bogomdanome, ali onda još neželjenom i u svojoj hrvatskoj domovini odbačenom, umjetniku Lovri Matačiću da ispliva iz bare u kojoj se utapao i pronađe stazu preporoda... Čim smo se odmakli od predsjednika, Valens Vodušek me zamolio da na jezik svežem sto uzlova i nikome pa ni ženi ne otkrijem da će Lovro Matačić za koji dan u Ljubljani dirigirati *Werthera* pred predsjednikom Titom. Proročanski mi je rekao na uho: Za Lovrinu budućnost će neiskazivo puno značiti što će mahati za Tita. A najvjerojatnije i za Vladimira Bakarića, kojemu je kost u grlu..."

Ljubljana – Rijeka, 3. siječnja 1954.

Valens Vodušek je telefonirao Lovri Matačiću u Rijeku i obavijestio ga da je za utorak, 5. siječnja, *vis maior*, u repertoar iznebuha uletjela izvanredna predstava *Werthera*:

"Morali smo je uvrstiti na zahtjev vlade. Igrat ćemo je za neke vrlo važne persone, *VIP*-ove. Još ne znam koje. Ali znam da su ti moćni *VIP*-ovi eksplicite zatražili da *Werthera* dirigira maestro Matačić!" Vodušek je bio krajnje zagonetan kao sfinga. Puhao je na hladno i nije rekao maestru da je tu predstavu na Silvestrovo izmislio on. I jedino zbog Tita. A što ako Titu iskrsne kakva državnička obveza koju neće moći izbjeći pa zbog nje otkaže obećani dolazak? Ili ako ga, što mu se učinilo vjerojatnijim, savjetnici nagovore da mu je uputnije izbjeći kompromitiranoga Lovru Matačića. Uzeo je daha i pragmatično nastavio: "Tvoje je, Lovro, da se čestito odmoriš, pripremiš se i koncentriraš, a ja ću ti prekosutra poslati vozača da te dovede u Ljubljanu."

Za svaki slučaj Valens Vodušek je – poslije mozganja i nagađanja što će se dogoditi ako se bude dogodilo – predvidio i treću mogućnost. Najgoru od svih. Nije nemoguće, nego je, štoviše, vrlo moguće da dežurni čuvari proleterskoga i socijalističkog ćudoređa iz Titova okoliša uvjerljivo obrlate

svoga kumira i nametnu mu soluciju da dolazak na ljubljansku predstavu *Werthera* uvjetuje zamjenom dirigenta. S nekim koji je čiste i poćudne ratne prošlosti, za razliku od nečistoga i nepoćudnog Matačića.

U svoj direktorski ured Valens Vodušek te je nedjelje u podne pozvao Matačićevu alternaciju, Novogoričana Rada Simonitija. Rado je suptilni dirigent i skladatelj, pametan, drag i simpatični *fant*. Ovoga proljeća napunit će četrdesetu. Ratovao je u partizanskoj borbi i napisao mnoštvo poznatih i često izvođenih masovnih borbenih i domoljubnih pjesama, koračnica i kantata. Valens je oduvijek vjerovao u Rada. Predložio ga je 1949. za Prešernovu nagradu za ozbiljnu glazbu i potom uvjerio ocjenjivački odbor da mu i dodijeli to najprestižnije priznanje u slovenskoj kulturi. Zahvalni Simoniti nije zaboravljao to nesebično kolegijalno zauzimanje. Vodušek je znao da u njemu ima odanoga suradnika:

"Rado, ti si prvi kome kažem da će prekosutra na *Werthera* doći *tovariš* Tito. Od naših će biti Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Boris Kidrič, Vida Tomšič, Aleš Bebler, Miha Marinko, Boris Ziherl, Josip Vidmar... Iz protokola su mi javili da će stići i rukovodioci iz ostalih republika..."

Rado Simoniti ga je oduševljeno zaustavio:

"*Naj ga srat*, Valens! Pa to će biti još jedna divovska večer naše opere! *Madonca, tovariš* Tito će nas ponovno posjetiti za manje od deset dana! Ohoho! Znaš li, Valens, da me nikad nije tresla tako grozna trema kao onomadne dok sam mahao *Traviatu* pred Titom? Nikad nisam bio toliko uzbuđen... I još se uzbudim kad god se toga sjetim! To što sam dirigirao pred Titom toliko se bezobrazno hvalim prijateljima da sam im se popeo na glavu. *Seveda*, hvalim se i time što sam poslije predstave upoznao *tovariša* Tita i razgovarao s njime. I što su u *Slovenskome poročevalcu* objavili snimku *tovariša* Tita i mene! Moja žena je kupila dvadeset primjeraka" – razvezao je.

Direktor opere je ljubazno i strpljivo saslušao razdraganoga Simonitija i tek zatim nastavio s unaprijed smišljenom farsom o navodnoj Matačićevoj bolesti. Sebi je oprostio tu malu stratešku podvalu, pravdajući se istrošenom maksimom Niccoloa Machiavellija da cilj opravdava sredstvo:

"U utorak ću, kao i uvijek, poslati kola po Lovru u Rijeku..." – počeo je blefirati Vodušek i nakon što je nervozno bacio tek zapaljenu cigaretu, iz koje je povukao samo dim, nešto sabranije nastavio: "Ali bojim se za nj, *veš*, Rado, zato što ovih dana nešto pobolijeva... Jutros smo se čuli i priznao mi je da je muški potegao u Zagrebu na dočeku Nove godine sa svojim fosilskim šajserskim društvom, tako je kazao... Potužio mi se Lovro da ga zbog toga, otkako se sinoć vratio u Rijeku, trese lagana groznica... No i ako ozdravi i doputuje u Ljubljanu, nisam siguran hoće li biti kadar da se drži na nogama... Želim reći kako ne znam hoće li premostiti uzbuđenje nakon što sazna da će mahati pred Titom... Slutiš zbog čega... Zato te molim, Rado, dođi u punoj spremi. U najotmjenijoj kongresnoj koži. Naravno, u fraku. I budi spreman da uskočiš ako Lovro ne bude sposoban dirigirati... Zbog nezaliječene bolesti ili povišenih emocija..."

"*Seveda. Fajn.* Kupljeno! No mislim da će stari vuk Lovro, s tisućama milja u nogama, ozdraviti!" – složio se vedro. Iz Rada je isijavao neusiljeni, dobrodušni optimizam.

Opera Slovenskoga narodnog gledališča, izvedba Werthera, 5. siječnja 1954.

Pojedini uzvanici, a napose državni i partijski rukovodioci iz Narodne Republike Hrvatske nisu se sabirali od stresa kad su pred početak predstave iz netom otisnuta programa, a iz kojeg je još odisala grafička boja i ostavljala crne mrlje na prstima, ugledali ime zabranjenoga dirigenta.

Lovro Matačić! Zar je moguće?

Tko je taj destruktivni ćaknuti degenerik u operi, siktali su, koji je nesmotreno i nebudno dopustio da prezreni i osuđeni domobran i truli plemenitaš Lovro Matačić, koji je još u proljeće 1945. mahao pred Antom Pavelićem i njegovim ustašama i nasmijano im se klanjao prije i poslije koncerata, izlazi na oči legendarnome partizanskom maršalu Titu? Pa jesu li slovenski drugovi slijepi? Jesu li poludjeli? Jesu li zveknuti u glavu? Kako im se takav sramni propust oteo pameti? Tko im je podmetnuo tu veliku obmanu koju su progutali, pitali su se tiho između sebe, zgroženi i naoštreni drugovi, osobito hrvatski.

Najprije nisu pomakli ruke kad je Matačić istupio pred orkestar i naklonio se uz grčevito iskamčeni, izgubljeni i stegnuti smiješak. No opstrukcija im se utopila i nestala u zaglušujućem pljesku većine neobaviještenih, opredijeljenih i neopredijeljenih. Ali kad su gvirnuli u ložu i ispod oka snimili druga Tita kako snažno plješće, povučeni zapanjujućom spoznajom i oni su se nesvjesno i mehanički po Pavlovljevu zakonu uvjetnoga refleksa obraćenički upodobili s njime i zakašnjelo udarili dlanom o dlan. Doduše, mlako...

Nakon što se poslije uvertire podigao zastor i maestro Matačić, uz pomoć svoga čarobnog štapića, na krilima nota prenio dvoranu u osamnaesto stoljeće, oneveseljeni nezadovoljnici su i dalje negodovali. Ali nijemo. Valja podvući: nijemo, zato što su vidjeli da drug Tito, mada preopterećen državničkim brigama, blažen i gotovo hipnotiziran, uživalački i znalački prati zvonko pjevanje Mire Brajnika, Andreja Andrejeva, Sonje Drakslerjeve, Ladka Korošeca, Elze Barbičeve i ostalih raspoloženih solista. Zato ga nisu smjeli, a dakako ni željeli ni iz daleka ometati svojim došaptavanjima protiv pojave ozloglašenoga dirigenta.

Massenetovu glazbu u Matačićevim rukama slušalo je i cvijeće. Raskošne ruže, za ovu prigodu posebno dovezene iz Hercegovine, podizale su stidljivo oborene ljupke, krvavo crvene i djevičanski bijele glavice iz kristalnih vaza i okretale se u smjeru razigranih izvođača i sve temperamentnijega dirigenta.

Burno odobravanje – izdašna nagrada maestru Lovri Matačiću za savršeno ravnanje uglazbljenom Goetheovom lirskom poemom o ljubavnim jadima mladoga Werthera – odužilo se pred stanku nakon drugoga čina. Poveo ga je šezdesetdvogodišnji maršal izdovoljena srca i povukao za sobom uzvanike iz domaće kreme i ljubljanskoga diplomatskog zbora da ne štede zabridjele dlanove.

Tito je naložio ordonansu da u stanci pošalje Matačiću cvijeće u garderobu.

Ali vrhunsko iznenađenje naslutilo se tek poslije završene predstave.

Josip Broz Tito, pod dojmom prekrasnih Massenetovih arija, rekne Aleksandru Rankoviću i Ivanu Krajačiću – koji se tih dana ne odvajaju od njega, jer znaju što on još ne zna, da su njihovi obavještajci bili brži od groma, zaskočili i poslali u nebo skupinu emigranata koji su pripremali atentat na maršala – kako bi na koktelu u foajeu rado upoznao vrloga maestra i čestitao mu.

"Neponovljivi idilični zvuk i umjetnički ugođaj!" – raspjevano reče prvi građanin.

Krajačić je jedva uhvatljivim migom pozvao pukovnika Đuru Milića, koji je predvodio zagrebačku ekipu osiguranja, i na uho mu zucnuo maršalovu želju.

Dok je Tito govorio Rankoviću i Krajačiću da bi volio upoznati Lovru Matačića i čestitati mu – glavni junak nezaboravne operne večeri u Slovenskome narodnom gledališču zabačene glave između ramena, razvezane leptirice i do pupka raskopčane svečane košulje ukrašene porubima, oznojen i slatko smlavljen, s ručnikom oko vrata, strovalio se i zavalio na široku rasklopnu platnenu stolicu. Nalikovao je boksaču koji se u predahu između dviju rundi odmara u kutu.

Pokucao je i gotovo na prstima u garderobu ušao visoki i okošti smeđokosi momak u kono-

barskoj odori i u bijelim rukavicama. Maestro dvoji: je li profesionalni ili priučeni konobar? Zaključio je da je stvarnosti bliža mogućnost pod dva jer sudeći po očima koje hladno strijeljaju i sokolski vrludaju, taj će kumašin prije biti čuvar Titovih leđa.

"Čime vas mogu poslužiti da se okrijepite, druže Matačiću?" – uslužno mu se obratio i vojnički se ukrutio kao trupac. Maestro je sluhistički zaključio da dečko nije Slovenac, kao što je logično očekivao sve dok nije progovorio, nego najvjerojatnije Slavonac. A to što ga ranije nije viđao među ugostiteljskim osobljem u Gledališču i pogotovu što ga je oslovio 'druže', a ne 'gospodine', Matačić je bio sve uvjereniji da je momak policajac. Nijedan ga konobar do sada nije nazvao drugom.

"Hvala, mladiću, za sada ne bih ništa. Popit ću štogod kasnije, kad budem otišao na koktel..." – otklonio je ponuđeno čašćenje maestro.

Dotle smireno konobarovo lice odjednom se izgužvalo:

"Vi na koktel?" – uznemirio se i začudio. Da potom podigne kažiprst i ispriča mu se: "Trenutak, molim lijepo. Pitat ću..."

"Koga će vraga on pitati za koktel?" – uzjogunio se Lovro Matačić. I dok se nije stigao dosjetiti gdje je i kome je odmaglio, ostavivši pritom u brzini pritvorena vrata, navodni konobar je dolepršao brže nego što je otišao. Ponovno je navukao ledenu krinku i odlučno škrgnuo kao da mu čita osudu:

"Kazao mi je drug... ovaj, drug iz osiguranja, da vi ne možete na taj koktel!"

Maestro je želio nešto upitati crnoga glasnika u bijelim rukavicama, ali mu je ponestalo daha i sape. Zahroptao je i krknuo. Srce mu se poderalo, malj ga je udario i duša se istisnula iz grla. Kao da ga je pogodio kuršum u čelo. Poskočio je, odbacio zgužvani ručnik s vrata i smušeno istrčao. Dok ga je zatečeni momak zazivao: "Druže, stanite, heej druže..." maestro se zaletio u zahod. Povratio je žuč u umivaonici. I kad je zatim puštao vodene mlazove čistunski ispljajući gadljive ukiseljene tragove u odvodnu cijev, od bola su mu prokapale trostruke suze.

Ridao je i tresao se kao u bunilu.

Pukovnik Đuro Milić se žacnuo kad je u minuti potom zatekao napuštenu Matačićevu garderobu i k tome otvorenih vrata. Nehajno okačeni crni sako fraka na vješalici u kutu, preko lijevoga ramena bijela razvezana leptirica i natopljeni ručnik na podu, bili su neočekivani dekor koji nije slutio na dobro.

Izgubivši kompas, lunjao je pet minuta malahitnim hodnicima dok je pronašao kapetana Zvonka Okolišanova zvanog Lala, vođu ekipe osiguranja južnoga krila Gledališča i potporučnika Stanislava Perkovca, prerušenoga u konobara:

"Gdje je Matačić?" – zaurlao je ne pozdravivši ih i zaprijetio im očima.

"Izletio je iz garderobe kao bez duše i nestao!" – obeznađeno pisne potporučnik.

"Gdje je, do moga, izletio?" – pojačao je okorni glas pukovnik Milić.

"Tako je naglo izletio da nisam stigao vidjeti kamo je otrčao!" – smeteni potporučnik Perkovac se ukipio, prilijepio ruke na bokove i pred pukovnikom je stao u stavu mirno. Njegovim se primjerom poveo i kapetan Okolišanov.

Pukovnik je obečio oči i udarao se prstom po bradi:

"Gdje ste ga sve tražili?"

"Ljudi koji čuvaju vanjska vrata rekli su da nitko u bijeloj raskopčanoj košulji nije izašao, a ni ušao. Ne samo u bijeloj košulji, nego nitko!" – preuzeo je riječ kapetan. "Svuda ga tražimo, a on je propao u zemlju!"

"Što se dogodilo da je pobjegao?" – pukovnikov glas bio je nabijen eksplozivom.

"Pobjegao je kad sam mu prenio da mi je drug kapetan rekao da drug Matačić ne može na koktel!" – ponovno se oglasio potporučnik Perkovac.

Usporedni pojmovi: strašan, strašniji, najstrašniji bili bi previše nježni i lepršavi kad bi se netko la-

tio pera u nakani da opiše izraz pukovnikova lica. Izgledao je opasan poput ranjena vepra. Kapetan Zvonko Okolišanov podigao je ruke s bokova i nemoćnički ih širio. No pronikao je kakva mu obrana jedino može spasiti kožu od nadolazeće elementarne nepogode koja stiže s razornim tajfunom nazvanim po pukovniku Đuri Miliću.

"Druže pukovniče, meni je drug major Jovica Jakovljević, iz osiguranja druga Bakarića, rekao da mu je drug Mile Odrljin, šef kabineta druga Bakarića, rekao da drug dirigent Matačić ne smije biti na koktelu na kome je drug Tito zato što je bio osuđen na gubitak građanskih prava. I ja sam zato drugu potporučniku rekao kad me došao pitati neka prenese drugu dirigentu Matačiću da ne može na koktel!" – uspio je kojekako iztrtati rastrzani i jadno sročeni alibi kapetan Okolišanov.

Pukovniku se razbistrilo. Shvatio je s koje su strane zapuhali ubitačni vjetrovi koji su, mimo Titove volje, otpuhali s koktela maestra Lovru Matačića.

"Tražite ga. I više se nemojte oslanjati na svoje glave, nego na noge! I kad ga nađete, dovedite mi ga. Jedino ga meni dovedite! Je li jasno? I bez priče! A sada, gubite se!" – otpravio je kapetana i potporučnika kao učitelj koji je potjerao iz razreda đake zato što nisu napisali domaću zadaću.

Hitro su se udaljili kao da su iskočili iz zapaljene brvnare.

Pukovnik se sjetio da maestra, čim ga njegovi rastrčali ljudi nisu pronašli po hodnicima, može zateći u toaletu. Možda mu je pozlilo kad je čuo da je neželjen.

Bio je u pravu.

Ugledao ga je oborene glave, brade utonule u široke dlanove, podbočena laktovima na mramorni stalak do umivaonice i podbuhla od plača.

Pukovnik je, slovo po slovo, ljeporjeko puštajući krilate riječi, smirivao zgrčenoga maestra. I brzo ga razoglavio i uvjerio da su obojica žrtve najgluplje zabune na planetu. Kako je, do vraga, nepoželjan kad je predsjednik poželio da ga neizostavljivo upozna i čestita mu na sjajnoj izvedbi.

Podragane taštine, naglo preporođeni maestro, obrisao je suze i istoga časka duboko u srcu zakopao maloprijašnju žalostivu epizodu koja se, s Milićevom blagotvornom pojavom, pretvorila u igrokaz s veselim prologom. Čak je naslutio da mu završna slika obećava i veseliji epilog.

Dok je mijenjao košulju, dotjerivao se i lickao za sudbinski susret s maršalom na koktelu u teatarskome foajeu, maestro je poneseno zafućkao i potom mumljajući zapjevušio ariju Werthera iz prvoga čina. Pukovnik je pomislio kako je gdjekad potreban majušni korak da se iz nesreće uskoči u vlak za sreću. A bio je iznenađen maestrovim lijepim glasom. Da je znao to što nije, ne bi se čudio. Ovako, tko zna je li ikada čuo da mu je otac Koloman pl. Matačić bio operni pjevač u Milanu i Zagrebu, a da je njegov sin iz drugoga braka Lovro, poslije seobe iz rodnoga Sušaka u Beč, počeo glazbeni život pjevajući u zboru crkve svetoga Petra, a da je zatim s devet godina bio primljen u glasoviti *Zbor bečkih dječaka* koji je tada djelovao u sklopu Carske i kraljevske dvorske kapele.

Pukovnik je poljskim telefonom pozvao Krajačića. Začas će dovesti maestra, javio mu je. Nestrpljivi Stevo je u međuvremenu saznao koja se psina zamiješala s njime.

"Stari se rasrdio kao ris kad sam ga izvijestio zašto se Matačić nije pojavio. Bijesno mi je rekao da ga želi upoznati, pričem ga nije briga što su ga neki drugovi, a ti pogađaš koji su, upozorili da je Lovro bio osuđen na gubitak građanskih prava! Kao da Stari to ne zna, *caramba*!" – mrnđao je u škripavu slušalicu Krajačić i požurivao Šilju: "Neka se momci čim prije nacrtaju ovdje s njime, jesi li me razumio *compadre?*" – pritom je podsvjesno izgovorio jednu od Titovih najčešćih uzrečica: čim prije.

Krepko Titovo rukovanje s Lovrom Matačićem i čestitke, kojima su se pridružili njegovi prvi surad-

nici Milovan Đilas, Edvard Kardelj, Moša Pijade, Aleksandar Ranković, Boris Kidrič, Ivan Gošnjak, Franc Leskošek i Ivan Krajačić. Za njima su gorljivo pohrlili ostali, koji su se dotle motali u njihovoj blizini i odvažili se pristupiti vodećem otkravljenu krugu. Uznemireni hrvatski čelnici Vladimir Bakarić, Anka Berus, Jakov Blažević, Vicko Krstulović, Marin Cetinić i Miloš Žanko iz nevelike udaljenosti pratili su nevjerojatan prizor. Samo što ne iskoče iz kože. Ne mogu se načuditi fantomskome prikazaniju koje im se odigrava pred nosovima: Tito i Matačić! Gotovo jednako bi se zapanjili da su ugledali Tita i Pavelića u srdačnome, živom razgovoru!

Hrvati neupadljivo bojkotiraju prokazana zemljaka, domobranskoga dirigenta.

Poslije nekoliko konvencionalnih rečenica Tito se obratio maestru:

"Recite mi, mogu li štogod učiniti za vas, druže Matačiću?"

"Možete, možete, jako puno možete učiniti, gospodine..." – kao da je očekivao upravo taj maršalov prijedlog i zato je maestro hitrokrilo poput lastavice i uskočki odvažno zaigrao na sve ili ništa. Strahovanja su mu okopnjela i iz razvezane kese izbacio je na zelenu čohu kockarskoga stola skrivenu, dugo žuđenu želju: "Učinite mi da dobijem pasoš!" – grunuo je kao ispaljeni metak.

I dok su Krajačić i Milić maestrove neuviđavne krivovjerničke riječi dočekali kao tresak cjepanicom u tjeme, hladnokrvni maršal nije trepnuo. Oni koji ga pobliže znaju osjećaju da je ipak bio zatečen:

"Zašto nemate pasoš, bogamu?" –izvježbanim pokretom ugurao je cigaretu u filigranski izrezbarenu muštiklu od višnjeva drveta.

"Ne znam!" – maestro podigne ramena i uvukavši jaki vrat sastavi ih s lotarovskom glavom. "Ali, eto – nemam ga!" – nasmiješio se nesigurno.

"Hmmmm" – progunđao je meko u bradu Tito prepoznatljivim zagorskim izgovorom. "Bar to se, kako da kažem, dade lako riješiti" – i okrenuo se Krajačiću: "Daj, Stevo, bogati, čim prije sredi taj pasoš drugu Matačiću!"

Stevo složno zakima i napol zaklopi lijevo oko. A to je nepogrješiv znak da se predsjednik Savezne vlade i Saveza komunista Jugoslavije dalje ne mora brinuti o svome obećanju. Sve što će se ubuduće događati u svemogućim je rukama njegova djelatnoga i poduzimljiva faktotuma Krajačića, čovjeka brzih odluka. No Tito je, lakim i vedrim zahvatom, želio iz sebe istjerati crva koji mu je počeo svrdlati po savjesti, od časka kad je dao *besu* Lovri Matačiću:

"Pa nakon što dobijete pasoš i otputujete u inozemstvo pitam se hoćete li nam se vratiti u zemlju?" – proprtio je uz ležerni osmijeh, ali upivši ponovno uzrujana maestra ukočenim plavim očima, koje su udvorničkim nadahnućem opjevali njegovi hagiografi.

"Zbog vas ću se vratiti. Imate moju poštenu riječ!" – blago je uzdrhtao maestro. Bio je zadovoljan uvjerljivom prisegom svome dobročinitelju.

Ovakvu sretnu noć na javi dotle se nije usudio ni odsanjati..

Šiljo je, poslije kratkoga dogovora s Krajačićem, pozvao Matačića da odmah, sutradan, dođe u njegov ured na Zrinjevcu.

U sekundu točno, u osam ujutro, maestro, u sivkastozelenkastim, rezedastim kaputu, odijelu i šeširu lovačkoga kroja, uzvrpoljeno ulazi u sivu zgradu policije, s dvije fotografije formata 3,5 x 4,5 centimetra s neobuzdanim uzbuđenjem.

Činovnica iz pasoškoga odjela, ružno građena zdepasta tijela, koja je dohitala iz obližnje Petrinjske ulice na poziv pukovnikove tajnice, napadno naglašenim mekećućim kordunaškim naglaskom neuko je oslovila znamenita gosta: druže Matančiću. Šilji se uzbibala krv. Neugodno mu je zbog sramnoga previda pa hini da je prečuo to kulturno poniženje. Činovnica, ne gubeći vrijeme, krene

svrhovito ispunjavati maestrove podatke na bijelome kartonskom obrascu:

"Matačić, ne Matančić, bez n, molit ću vas lijepo..." – ispravio ju je gotovo postiđeno maestro. Aristokratskom suzdržljivošću nije pokazao koliko je ranjena njegova veličina dirigenta svjetskoga ugleda. Ukočena činovnica prima uglađenu Matačićevu pouku idiotski ravnodušno, bez isprike i razoružavajućega, tipično ženskog koketnog osmijeha, što ponovno rasrdi Šilju. Razmišlja da još danas zovne šefa pasoške službe Borka Vranjicanija i obzirno mu kaže kako tu šuplju kravu, koju su mu utrpali po ključu ili po vezi, a koja nije čula o dirigentu Lovri Matačiću, mora bezuvjetno zamijeniti obrazovanijom urbanom curom. Da je zgodna još tako-tako, pa da joj i progledaš, ali ova svrakolika rugoba, neodoljivoga žandarskog šarma i s osmijehom hijene, natjera ljude da obore pogled kad je vide...

Pošto ga je piskutljivo zamolila da se potpiše na dnu, činovnica se sada, doduše neizravno, ipak ispričala maestru zbog posljednje procedure. Neka drug Matačić (ovaj put je rekla bez n i Šiljo je s olakšanjem odahnuo) oprosti što će umazati desni palac, ali pravilo je za sve koji podižu putnicu da ostave otisak na poleđini kartona, pa će stoga morati i on. Lovri Matačiću su se pred oči vratili stradalnički prizori kad je poslije uhićenja u Zagrebu, a i prije odvođenja u Staru Gradišku namrgođenim zatvorskim službenicima ostavljao otiske svih deset prstiju. Jedan po jedan! Kao početnik koji vježba na glasoviru. Podsjećanje na te ponižavajuće čase pomutilo mu je maloprijašnje euforično raspoloženje. Daj Bože da su izopačena, trnovita vremena, dok mu je život bio posut ljagama, otišla u povijesno nepovratno razdoblje njegova životopisa. Hoće li se jednom, za dvadeset, trideset godina, kad bude postao planetarno znamenit, usuditi da ih otkrije svojim budućim biografima?

Pukovnik i maestro pili su drugu šalicu kave i ćaskali o glazbi i ženama kad se, poslije tričetvrt sata, crvena putnica, još friška, ispod čekića, zacaklila na stolu.

Posljednja formalnost koju je činovnica, podređena šefu pasoške službe Borku Vranjicaniju, zatražila od smetena dirigenta bila je:

"Potpišite da ste primili putnicu, druže Matačiću. Hvala!"

Lovro Matačić se rasputovao. Odasvud tražen, izrastao je u neumorno svjetsko potucalo. I u koku koja nosi zlatna jaja. Augsburg, Baden – Baden, Bologna, Den Haag, Prag, Firenca, Berlin, Beč, Chicago, Napulj, Detroit, Frankfurt, Verona, Buenos Aires, Madrid, Tokio, Basel, Budimpešta, Ženeva, Monte Carlo, Cleveland, London, Milano, Salzburg, München, Barcelona, Pariz, Bayreuth, Atena... Kao Lovro von Mattachich žnjeo je slavu, uspjehe i zamamne honorare.

No nije emigrirao i postao čovjek bez domovine, apatrid, kao što su strepili general Stevo i pukovnik Šiljo. Za njih bi takav maestrov postupak bio ravan vrućem krumpiru u ustima kad bi se suočili sa zlopamtljivim pogledom Vladimira Bakarića. Štoviše, Matačić je pronalazio vremena za domaće koncerte u Zagrebu, Varaždinu, Ljubljani, Rijeci, Dubrovniku, Osijeku... Bez uvjeta i razmišljanja, uvijek je s naglašenom voljom dirigirao u Skopju. Na plakatima za njegove jugoslavenske predstave, dakako, izostavljali su plemenitašku oznaku pl. ili *von* ispred prezimena.

Maršal Tito, nakon njihova opisanoga prvog i jedinog, ali prijelomnog, susreta 5. siječnja 1954. u Ljubljani, nikad više nije slušao maestra Lovru Matačića.

Kad je 26. listopada 1960. na nekoliko dana navratio u Zagreb – poslije trijumfalnih dirigiranja *Aide* i *Carmen*, s Birgit Nilsson, Giuseppeom di Stefanom, Jean Madeirom, Aldom Prottijem, Christom Ludwig, Walterom Kreppelom, Biserkom Cvejić, Ettoreom Bastianinijem i još niza zvi-

jezda u *Staatsoperi* u Beču, a prije leta u Chicago i Detroit – ponovno rođeni i sada već, zahvaljujući sve moćnijoj televiziji, svjetski glasoviti Lovro Matačić, pozvao je pukovnika Đuru Milića da popiju piće u *Gradskoj kavani.*

Pukovnik je odavno priželjkivao takvo miholjsko lijepo i sunčano zagrebačko rano poslijepodne. A ono se dogodilo upravo na njegov četrdeset treći rođendan.

"Nehajno sportski, ali skladno odjeven, maestro se pomladio" – zamijetio je.

Lovro Matačić je odmah razvezao kako jedva čeka prigodu da se, mada zakašnjelo, osobno zahvali gospodinu Brozu za putnicu koju, da nije bilo njegove snažne riječi, ne bi dočekao ni u fantaziji.

"Gospodin Broz se prema meni četiri puta ponio kao najveći džentlmen. Dok mi je bilo najteže. Dok sam ulazio u bitke unaprijed uvjeren da ih ne mogu dobiti. Dok sam o sebi izgubljeno razmišljao kao o teškome promašaju od čovjeka. Da sam nitko i ništa! *Null.* Rođen kao statistička pogreška. Ili kao neuspjeli abortus! Bez utjecaja gospodina Broza moje iščekivanje da će mi jednoga dana u Zagrebu odobriti pasoš bilo bi ravno učinku lajanja ovčarskoga psa na mjesec. A tvrdim vam, gospodine Miliću, iako je sada već tisuću devetsto šezdeseta, iako je prošlo više od petnaest godina od završetka rata, Bakarić mi, da je ostalo po njegovu, još ne bi zaboravio i oprostio dirigiranje u domobranskome *anzugu. Wahrheit*! Da je Bakarićeva bila posljednja, odgulio bih do posljednje sekunde svih pet godina rešta pod plavim nebom iznad Stare Gradiške!" – dodao je poetski maestro i svoju rečenicu koja mu se dopala začinio promuklim mefistovskim smijehom.

"Eto izvanrednoga naslova za kantatu: *Plavo nebo iznad Stare Gradiške*!" – pomisli podrugljivo pukovnik. No pred razvedrenim Lovrom Matačićem suzdržao se od razmetanja sa svojim neprovarljivim crnim humorom.

Kraj ispovijedanja Jasmine Nikijeve novinaru Mladenu Plešeu:

"Lili i ja smo se privikle na to da dijelimo Lovru otkad je počeo dirigirati u inozemstvu. S njome je živio u braku, a sa mnom nevjenčano. Ali, svejedno, svuda me je predstavljao kao gospođu Matačić. Govorio mi je da Lili – koja se djevojački prezivala Levensohn, i bila je rođena Beograđanka, kći Ignjata i Helene, oboje židovske vjeroispovijesti – doživljava kao sestru, a mene kao ljubav. Lili, jedanaest godina mlađa od njega, bila mu je druga zakonita supruga. Prije nje proveo je osam godina u braku s Čehinjom, sopranisticom Karlom Dubskom Matačić. Vjenčali su se 1922. u Novome Sadu, kad su Lovri bile 23 godine. Ondje je tada formalno odslužio vojsku, a za stvarno je dirigirao u novosadskoj operi."

"Gospođa Lili se nije razveselila kad vas je viđala s njime..." – oprezno će Pleše.

"Naravno da nije. Ali Lovro joj je objasnio kako ne može živjeti bez mene, pa joj nije preostalo nego da pristane na našu vezu."

"I što se dogodilo kad su Matačića pustili u inozemstvo?"

"Prvi mu je izlazak bio u Njemačku, a s njime je otputovala Lili, zato što ja, kao bugarska državljanka, nisam imala nikakvih dokumenata, nego samo dozvolu boravka u Jugoslaviji. Dali su mi je kad sam na Lovrino zauzimanje 1958. dobila jugoslavensko državljanstvo, a morala sam se odreći bugarskoga. Živjela sam u Rijeci i to mi je bilo najteže razdoblje. Kad je otišao, Lovro me nije mjesec dana zvao zato što nije imao novaca za telefon. A kad me pozvao iz Londona, gdje je postigao silan uspjeh snimivši ploču s tamošnjoj filharmonijom, dugo nismo uspjeli zaustiti ni riječi, nego smo samo jecali. Dotle su se u Rijeci kladili kao na konjskim trkama: hoće li me Lovro ostaviti? Živjela sam od njegove plaće koju je primao u Ljubljani. Vidjeli smo se nekoliko mjeseci kasnije kad je Lovro došao odraditi koncerte u Ljubljani. Od 1958. i ja sam mogla putovati s njime, pa

sam se preselila u Berlin, gdje je on postao direktor Državne opere. Tada sam učinila najveću životnu pogrešku. Trebala sam postati majka njegova djeteta, ali plašila sam se da ću ga izgubiti budem li se bavila s bebom, a ne njime. Abortirala sam. Tako je Matačić ostao bez potomka."

"I kako ste uskladile život vi i Lili kad ste se pomirile s podjelom muža?"

"Lili je živjela u Münchenu i prešutno smo se dogovorile. Ona nije dolazila u Berlin, a ja u München. Podijelile smo Europu i svijet. Kad sam se preselila u Milano, Lili više nije dolazila u Italiju, južni dio Europe i u Ameriku, a ja nisam odlazila u Njemačku i u Japan. Lovru je opsjedala jedino glazba i netko ga je morao voditi. Vjerujete li mi, gospodine Pleše, da nije razlikovao novac, nije znao kako izgleda njemačka marka, talijanska lira, švicarski franak i američki dolar..."

"Jeste li bili ljubomorni na Lili?"

"Oh ne, nikako! Zašto bih kad između njih nije bilo ničega. Ljubomornija sam bila na Lovrine obožavateljice, punokrvne krasotice koje su ga opsjedale. Bio je privlačan i popularan i stalno okružen lijepim ženama. Kad je bio sa mnom, nije gledao druge, a dok je bio bez mene – nije me zanimalo što radi!" – skončala je svoju sagu Jasmina Nikijeva.

Đuro Milić nije pročitao taj razgovor u *Nacionalu*, objavljen u ožujku 1996.

Odavno ga nije bilo među živima.

28.

Zagreb, s početka prosinca 1953.

Šiljo je obuzet pripremama za sjevernoafričku turneju.

Listajući spise o *Dinamu* zaključio je:

"Iako su nogometaši kad god putuju u inozemstvo pod posebnom paskom zbog prevelike policijske bojazni da ne podlegnu zamamnim izazovima podmukle kapitalističke propagande, s *plavima* nije bilo problema. Iako uoči svakoga *Dinamova* prelaska granice Zagrebom prolete zlokobne glasine kako će taj i taj igrač sto posto ostati vani, a u tim kuloarskim pričama najčešće su sumnjali u najvećega bohema među njima Zvonka Cimermančića; iako su dostavljači marno zapisivali i dojavljivali UDB-i i najmanju sumnjivu sitnicu, pa čak i bezazleni vic koji su čuli u kavanama, na igralištima i na špici – iz *Dinama* je dosad, slovom, ostao tek jedan prvotimac. I to još prije pet i pol godina, 1948." Bio je to kao pantera gipki vratar Zvonimir Monsider, koji danas zarađuje kao profesionalac u Španjolskoj, u *Barceloni*.

Među uredno razvrstanim papirima najdeblje je izvješće iz Trsta, gdje je 28. ožujka 1948. *Dinamo* odigrao prvenstveni susret s počasnim gostom u Saveznoj ligi Jugoslavije radničkim proljevičarskim klubom *Ponziana*, koji su potajice financirale hrvatska i slovenska vlada. Tada su se *dinamovci* u Zagreb vratili s pobjedom i dva boda, ali bez oba vratara, Zvonka Monsidera i Josipa Babića. Potonji se, međutim, ubrzo pokajao i budući da ga u *Dinamu* poslije te avanture više nisu željeli, sada brani u Sarajevu, u *Željezničaru*.

Monsider je za NDH, kao vratar *Concordije*, polazio Časničku školu, a u ustaški pokret dragovoljno se upisao među posljednjima u Zagrebu: u travnju 1945., u dvadeset petoj, kad je Titova vojska stupala nadomak grada ("Taj je momak ili bio kompletno lud ili neizlječivi fanatični optimist!" – pomislio je Šiljo). S desecima tisuća Hrvata koje su Englezi izručili partizanima i Zvonko Monsider je prošao križni put Austrijom i Slovenijom. Ni slučajno se ne bi izvukao od masakra u Kočevskome rogu da ga nije spasio sretni slučaj! Prepoznao ga je mladi potporučnik, Zagrepčanin, bolesni druker *Concordije* i izdvojio iz kolone koja je plutala u smrt. Nekoliko su ga mjeseci držali u logoru u Staroj Gradiški, odakle su ga, na nagovor Ice Hitreca, izvukli čelnici nogometne sekcije *Dinama*, kojoj je bio potreban kvalitetan vratar. A Monsideru nije bilo premca. Za tri klase bio je bolji od ostalih, tako da su, unatoč pristranim gunđanjima generalskih pravovjernika, koji su vodili suparnički *Partizan*, i ondje u Beogradu zbog viših interesa morali zaboraviti njegovu ustašku epizodu. Posve su zašutjeli kad su im iz Zagreba prizemno dojavili da je i njihov vratar, Zagrepčanin Franjo Šoštarić, također vidljivo obilježen istočnim ratnim grijehom. Monsider je čuvao mrežu na prvoj poratnoj utakmici reprezentacije nove, druge Jugoslavije, koja je u svibnju 1946. u Pragu senzacionalno pregazila favoriziranu Čehoslovačku s 2:0. Kao njegova pričuva na klupi je sjedio – Šoštarić.

Tu je Šiljo prekinuo čitanje "dosjea Monsider" i u predahu odvrludao u drugu prošlost. Do još jedne nogometno-političke afere.

Do "slučaja Šoštarić".

I Franjo Šoštarić je, uostalom, kao i više zagrebačkih nogometaša najviše klase, u jesen 1945. morao pristupiti novome umjetnom armijskom klubu, stvorenom po uzoru na velikoga sovjetskog brata, moskovski *CDKA* (*Centraljnij Dom Krasnoj Armiji*). Nazvali su ga *CDJA* (*Centralni Dom Jugoslavenske Armije*) *Partizan*. Generali, pukovnici i majori razmiljeli su se i skupljali ponajbolje što su našli na rasturenu tržištu. Ponajviše Hrvate. Vratare, dvojicu Franja: Glasera i Šoštarića; braniče: Ivana Švaljeka i Miroslava Brozovića; pomagača: Zlatka – Čika Čajkovskoga; napadače: Franju Rupnika, Florijana Matekala i Stjepana Bobeka. Kasnije su iz Zagreba još dolazili: Vladimir Firm, Božo Kolaković, Jozo Krnić, Drago Hmelina, Zvonko Strnad, Božidar Senčar, Bruno Belin, Emil Ferković i Branko Zebec. Neki su iz prvoga vala bili ucijenjeni, prije svih Švaljek i Šoštarić, zato što su ratoli u dragovoljnim postrojbama vojske NDH; a pored njih i Bobek koji je, da izbjegne odlazak na bojište, u zatvoru na Savskoj cesti, u daktiloskopiji uzimao otiske prstiju uznika.

Partizan je u ljeto 1946. odletio na turneju u Sovjetski Savez. Prvi vratar je Šoštarić, a u pričuvi, za svaki slučaj, igrač trener Franjo Glaser. Nakon utakmice u Lenjingradu domaćini iz *Zenita* pozvali su goste na večeru, a potom je na red došlo uobičajeno rusko oštro ispijanje votke. U više navrata svi su morali nazdraviti velikome Staljinu. Neka se nađe junačina koji neće piti za zdravlje genijalnoga vođe, vojskovođe i učitelja svjetskoga proletarijata. Toga rituala nisu bili pošteđeni ni igrači. Neki od *partizanovaca*, nenavikli na alkohol, simulirali su i kriomice izlijevali gromovito piće, nekima je brzo pozlilo pa su nesuzdržano povraćali, dok se Šoštarić, Zagrepčanima poznat i kao ljubitelj kapljice, izvanredno nosio s izdržljivim Rusima. Toliko da su mu se sve glasnije divili i sve mu češće punili praznu čašu. I kad je jedan od vođa puta, kapetan Crnogorac Pavle Jovičević, krenuo s partizanskom: *Nas i Rusa trista miliona*; i za njome: *Oj Staljine ruski sine* – došlo je do pomračenja. Trešteni Šoštarić je teturajući skinuo sa zida Staljinovu fotografiju:

"Gdje ja pijem, tu nema Staljina!" – zatulio je kao Tarzan i uz poklič – "Ratatata takatakataka!" – neubrojivo je tresnuo o pod. Razbijeno staklo se raspršilo, a kartonski lik nedodirljiva brke, mačje stisnutih očiju i lukava osmijeha, žalosno se zgužvao i poderao.

Netko od užasnutih sovjetskih oficira pijano se mašio za kožnu navlaku u kojoj je ležao pištolj, spreman da po kratkome postupku presudi razbojniku koji se sramno i bezobrazno drznuo uvrijediti jedino živo božanstvo na zemlji.

Šoštarića su okovali i sproveli ga u zatvor. No sutradan, uoči leta momčadi *Partizana* u Tbilisi, glavni grad Gruzije, unatoč prijetnjama da će ga poslati na *ssilku* u Sibir, ipak su ga oslobodili. Vođe obiju momčadi su, prije svega i radi vlastite sigurnosti – jer u suprotnome i oni ne bi izmakli dugoj i temeljitoj torturi savjesnih isljednika iz tajne sovjetske policije GPU – prosudili kako je ipak bolje zataškati nezapamćeni skandal. Izoliran i pod paskom, nesmotreni Franjo Šoštarić nije pušten na igralište tbiliskoga *Dinama*, nego je ostao u hotelskome pritvoru, a na vrata *Partizana* stao mu je imenjak, uzor i trener Glaser.

Po povratku u Beograd Šoštarića su danima neugodno ispitivali i ponovno izvukli na vidjelo crne točke iz njegove ratne prošlosti. Ispostavilo se da mu je ovo gostovanje s *Partizanom*, za razliku od svih ostalih, zapravo, bila drugi dulji posjet slavnoj zemlji Sovjeta. Među 360 hrvatskih avijatičara, koji su u sastavu dvije lovačke i dvije bombarderske eskadrile 1942. operirali kod Staljingrada – nalazio se i Franjo Šoštarić! Uputili su ih na Istočno bojište nakon suglasnosti glavnoga zapovjednika *Luftwaffe*, njemačkoga ratnog zrakoplovstva, maršala Hermanna Göringa. Prije polaska u Rusiju na smotru im je došao poglavnik Ante Pavelić i

sa svima se rukovao. Pilot lovca njemačke izrade *Messerschmitta Bf-109 G* Franjo Šoštarić osobito se iskazao obaranjem pet sovjetskih zrakoplova, pa se oficirima iz *Partizanova* vodstva tek tada upalila žaruljica zašto je veseli vratar ružičasta nosa povike protiv druga Staljina začinio graktavim oponašanjem zvuka strojnice: "Ratatata takatakataka!"

Šoštarića su isključili iz *Partizana* i kaznili ga trogodišnjom zabranom putovanja u inozemstvo. Da mase ne saznaju pravi uzrok, nisu ga smjeli kazniti i doživotnom zabranom igranja nogometa, nego su ga – pod prijetnjom zatvora ne bude li poslušao – poslali u Rijeku, tamošnjem prvoligašu *Kvarneru*. No kad je potkraj 1947. *Partizanu* ustrebao dobar vratar – još jednom su mu morali zaboraviti grijehe pa su ga vratili u Beograd. A poslije Rezolucije Informbiroa 1948. posve su ga rehabilitirali. Što je Tito više grdio Staljina, to su Franju Šoštarića sve muškije i učestalije tapšali za iskazano junaštvo u Lenjingradu. Štoviše, neki su ga predlagali za odlikovanje i čak ga nagovarali da se učlani u Komunističku partiju. Ipak, njihovo zauzimanje nije prošlo zbog učinkovite avijatičarske karijere u nerehabilitiranome ratnom zrakoplovstvu NDH.

Dok je trajala Šoštarićeva agonija, njegov suigrač i ratnički sljednik Ivan Švaljek uvukao se u se i postao manji od truna. Iz bojazni da se ne sjete i otpuhnu prašinu i s njegova dosjea. Švaljek je, istinabog, do odlaska na Istočno bojište bio sitna riba u Ustaškoj mladeži, no u mutnim vremenima poslije promjene vlasti, i to je moglo biti dovoljno da ga spreme na više godina u zatvor. Spasonosni nogomet čuvao ga je od zakivanja na križ, ali... Ne vele badava zagorski mudrijaši kako malo opreza nije na odmet.

Ono što se po povratku iz Sovjetskoga Saveza zgodilo s Ivanom Švaljekom i admiralom Đurom Lončarevićem može se svrstati među burleskne izmišljotine pod skupnim naslovom: *non e vero ma ben trovato.* Ali Stjepan Bobek, koji je bio na sastanku na kojem je iznjedrena prekrasna anegdota, za neke opuštene sjedjeljke, prisegao je Šilji da je "ono o Švaljeku i admiralu" od riječi do riječi gola istina.

Nogometaši *Partizana* su za razliku od ostalih prvoligaša dvaput sedmično morali na masažu, ali i na političku nastavu. Te četrdeset šeste na temu bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti govorio im je admiral Đuro Lončarević, politički komesar Ratne mornarice. Kad je izrekao što je imao, drug admiral pođe ispitivati svoje slušatelje. Podigao je Švaljeka, koji je dotle odsutno gladio sotonski dlakave ruke i prsa, i natjerao ga da se smrzne:

"Reci ti nama, Švaljek" – gukne admiral – "što misliš kako je u našoj zemlji riješeno nacionalno pitanje?"

"Dobro, druže admirale!" – odrješito zaječi prozvani Ivan Švaljek.

Admiral koji je jakim primjerom želio ukrasiti svoje važne riječi, stoga ponovno upita snuždenoga Ivana:

"Sada nam reci, može li danas netko u Zagrebu na ulici viknuti: Živjeli Srbi?"

"Može, druže admirale!" – opet glasno zagrmi Švaljek.

"A može li danas netko u Beogradu na ulici viknuti: Živjeli Hrvati?"

"Može, druže admirale!"

Admiral vrlo zadovoljan Švaljekovim političkom potkovanosti tjera dalje:

"Jesi li ti, Švaljek, na primjer, mogao 1939. godine u Zagrebu na ulici vikati: Živjela Komunistička partija Jugoslavije?"

"Nisam, druže admirale!"- zacičao je.

"Tako je, Švaljek. A reci: zašto nisi mogao?"

"Nis' mogel, druže admirale, jerbo sem tada živel v Krapini!"

Detalje o tome kako je ostao u Trstu vratar Zvonko Monsider, pukovnik Đuro Milić pronašao je u obimnu izvještaju koji je zagrebačkoj OZN-i sročio

jedan od vođa puta, član uprave *Dinama* Branko Janeković. Morao je opisati sve do najbeznačajnije sitnice: od trenutka kad su se ujutro, u subotu, 26. ožujka 1948. našli na Glavnome kolodvoru u Zagrebu, zatim: gdje su jeli, spavali, kad su išli u kino i u šetnju, tko je s kime dijelio sobu, pa do toga o čemu su razgovarali i s kime su se sastajali članovi *Dinamove* ekspedicije u Trstu. Napose se očitovao kako se moglo dogoditi da poslije utakmice, u ponedjeljak, 28. ožujka ujutro, iz hotela nestanu Monsider i Babić?

U Trst ih je otputovalo osamnaest: trinaest nogometaša, trener i četvorica vođa puta. Šesnaestorica su pošla na zajedničku jednokratnu putnicu, a samo dvojica s osobnom: trener, Austrijanac Karl Mutsch, i službenik OZN-e Zvonko Novosel, koji je nosio kolektivnu putnicu i 160.000 lira otkupljenih kod Narodne banke Hrvatske, za podmirenje troškova momčadi.

Janeković piše:

Cijeli život cijele ekipe u toku ovih četiri dana puta i boravka u Trstu može se svesti na sljedeće:

1. Formiranje grupica. Svi igrači, s obzirom na prijateljstvo, zajedničko gledanje na političku situaciju, zatim na ciljeve s kojima je tko išao u Trst, možemo podijeliti: a) Cimermančić, Pukšec, Jazbinšek; b) Wölfl, Reiss, Čajkovski, Kacian; c) Jurić, Benko, Pleše, Horvat, Babić; d) Monsider, koji je veći dio boravka proveo izbjegavan od ostalih igrača; e) Novosel, Brnčić, Hofman, Janeković.

2. U toku ova dva dana najviše su se kretali u društvu emigranata igrači – Jazbinšek, Cimermančić i Pukšec. Neke ustaškinje su se okupljale u jednome noćnom baru, a s bivšom igračicom hazene iz zagrebačke Concordije sastao se Cimermančić.

3. Prema političkoj orijentaciji mogli bismo, na osnovu mojega oko šestomjesečnog bavljenja i druženja s njima – cijelu ekipu koja je bila na putu podijeliti ovako: a) Kao politički negativne spram današnjeg društvenog uređenja, ljude sklone lagodnom životu i naučene da primaju više novaca nego što mogu zaraditi, ove: Cimermančić, Pleše, Jazbinšek, Pukšec, Reiss i Monsider; b) Kao politički neopredijeljene, koji se ne odnose neprijateljski prema današnjem poretku, ali su "demokratski" raspoloženi, jer ipak imaju mogućnost kakve mutne zarade, a time lakšeg i boljeg života, igrače: Wölfl, Drago Horvat i Babić; c) Kao politički pozitivne, koji se pozitivno izražavaju prema današnjem društvenom uređenju, igrače: Kacian, Benko, Jurić, Željko Čajkovski.

Karakteristično je da su se u društvu ustaša najviše kretali oni čiji je politički stav naveden kao negativan (iz grupe a).

4. Slučaj Monsidera imade uz njegovu veliku gramzljivost za novac i lagani život još i političku pozadinu, jer se ne smije zaboraviti da je on ustaški zastavnik koji je prešao u ustaše u travnju 1945, kada je već svima bilo jasno da je s NDH svršeno.

Pukovnik je sklopio izvješće o Trstu. Umoran je. Zašto su, pita se u čudu, njegovi kolege iz *službe* nižega položaja ponižavali vođe puta Dragutina Brnčića, Otta Hofmana i napose Branka Janekovića, s čijim se recima upravo gomba, da otkrivaju i beznačajne i isprazne pojedinosti. Kao na primjer je li Wölfl kupio kilu limuna i dvije kile naranača; je li Braco Reiss negodovao da se u Trstu možeš najesti čokolade *Nestle* i napiti se *Coca Cole* i *espresso* kave, a kod nas ne; i da je Cimermančić pred nekolicinom emigranata, koji su u hotelu posjetili nogometaše i s nekima od njih čak prijateljski razgovarali, glasno prepričavao kako je u sportskoj četi, sredinom 1945. navodno "zaje..." rekordera u skoku uvis Srbina Mihajla Dimitrijevića, zvanoga Mita Šampita, zato što ga je ovaj navodno pitao: "A je li, bre, šta ti je to gemišt?" I kad su sjeli za stol, Dimitrijević je, navodno, dobacio Cimermančiću: "Šta bi bilo s vama Hrvatima da vas mi Srbi nismo oslobodili?", na što mu je ovaj, navodno, odgovorio: "Jeli bismo *Sacher* torte i umjesto *Kozaračkoga kola* slušali bečke valcere!" – da potom emigranti, navodno, krenu ružiti Srbe i *Kozaračko kolo*.

Sve navodno do navodnoga.

No prijave o bečkim valcerima i *Sacher* tortama nisu jedine besmislice u *Dinamovu* spisu. Papirići se gomilaju od osnutka društva. Prvi je iz prosinca 1945., kad je, poslije dviju utakmica u Beogradu, i u Zagrebu bila dočekana momčad nogometnoga prvaka SSSR-a moskovskoga *CDKA*. Uoči dolaska bratskih sovjetskih sportaša u Beogradu je, sjećao se Šiljo, bio upriličen sastanak u Generalštabu, na kojem su osnivači *Partizana* Svetozar Vukmanović – Tempo i Otmar Kreačić – Kultura polemizirali: Za koga navijati? Za *CDKA* ili za naše? Ali i *CDKA* je naš koliko *Partizan* i *Crvena zvezda*! Radoznale oči 25.000 gledatelja, vidovnjački su naslutili generali, bit će uprte u svečanu ložu da vide čijim će se zgodicima radovati najviši politički, partijski i vojni rukovodioci: maršal Tito, dr. Ivan Ribar, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Andrija Hebrang, Sreten Žujović, Bane Andreev, Vlada Zečević, Peko Dapčević, Arso Jovanović i ostali, koji su potvrdili da će 6. prosinca gledati *Partizanov* sraz s moskovskom družinom. Na ponovljeno Tempovo pitanje "Za koga navijati?" Kultura je, umrtvljena lica, neodređeno odgovorio: "Po savjesti!" I nitko od njih nije tugovao što je *Partizan* izgubio. A pogotovu što je izgubila i *Crvena zvezda*. Ali u Zagrebu se, za razliku od Beograda, zavrtio drugačiji film. Prije nego što će pojačani *Dinamo*, kao gradska reprezentacija, ugostiti krasnoarmejce, domaće nogometaše pozvali su na dogovor. Nitko ih, doduše, nije savjetovao da prepuste pobjedu sovjetskim uzorima, ali su im napunili glavu neka se ponašaju krajnje prijateljski, neka ne idu odveć oštro na Ruse, neka ih ne izazivaju kako publika ne bi došla u kušnju i isfućkala ih, i neka svaku sučevu odluku, ma kakva ona bila, prihvate tiho, bez riječi, grimasa i gestikuliranja kao da su nijemi. Jer uvjet iz Moskve bijaše da sve susrete, dva u Beogradu, te po jedan u Zagrebu i Splitu, vodi njihov sudac.

U ime zagrebačkih reprezentativaca prozborio je Oskar Jazbinšek:

"Ja sam, je l' da, protiv toga da im puštamo. Bumo fest igrali i kaj bu – naj bu! Ne razmem, je l' da, zakaj oni ne bi smeli zgubit ak' su Rusi? Kajgod! Kaj onda ak' su Rusi, pak su i oni od krvi i mesa, ti bokca, je l' da! Nisu bića s druge planete, je l' da! Če mislite drugač, je l' da, onda prosim, reč'te mi pošteno, ja ne bum štel igrat narihtanu tekmu! Ja, je l' da, ni svome tateku ne pustim i ak igramo domine, a zakaj bi onda puštal Rusima..."

Svi nogometaši listom su se složili s Oskarom.

Javio se major Marijan Matančić. Prijeratni zagrebački krojač i sudac na utakmicama malih klubova iz predgrađa, kao ljevičar bio je zatvaran za NDH, a onda je pobjegao u partizane. Vratio se kao oficir Narodnooslobodilačke vojske i angažirao se kao lovac na glave – tražio je igrače za novi klub *Partizan*. Očinski je zaštitio Stjepana Bobeka od uhićenja nakon što su se na nj bili hajkački ustremili partizanski isljednici. Gonili su ga stoga što su iz njegova kluba *Ličanina,* a da izbjegne domobransku mobilizaciju i mogući odlazak u neku vojarnu izvan Zagreba, udesili da se njihova dvadesetogodišnja zvjezdica uposli kao beznačajni službeničić u ustaškome zatvoru. Štefov malodobni mlađi brat Oto, također nogometaš, okrivljen kao ustaša, već je ležao ulogoren u Staroj Gradiški. Matančić je odsudno izjavio kako mu je mladi Štef Bobek dobrohotno doturao cigarete u ćeliji na Savskoj cesti, kao i da je prenosio njegove uzničke poruke obitelji. I, dakako, toga ljeta odveo ga iz Zagreba u *Partizan*. Majora Marijana Matančića premjestili su u Beograd gdje je postao glavni kaponja među nogometnim sucima.

"Dragi moj Oskare" – gotovo ustručavajući Matančić se obratio Jazbinšeku. "Ne tražimo od vas da puštate. Ali, dopusti mi, to tebe i dečke mogu valjda zamoliti, da ne igrate grubo! I dočekajte *CDKA* srdačno i drugarski!"

"Ak' je tak, je l' da, dragi Marijanček" – umirio se Oskar – "onda bumo igrali. I kak sam rekel za rezultat, je l' da, kaj bu – bu!"

Osiguranje na igralištu *Građanskoga* bijaše ne-

zapamćeno. U usporedbi kako je milicija budno uredovala na utakmici reprezentacije Zagreba i *CDKA*, čuvanje kralja Đure VI u Londonu bilo je nalik kao kad učiteljica nadgleda mali odmor u školskome dvorištu.

Susret je po zubatoj hladnoći – kad je i sibirska zima, koja je doletjela s Moskovljanima, morala navući svoje najdeblje krzno – uz uočljivo, vrlo drsko lupeško pomaganje sovjetskoga suca svojim zemljacima, završio bez pobjednika 2:2. Uvjeti za igru bili su teški. Gledateljstvo je bučno klelo i negodovalo ne birajući riječi kad god bi sudac oštetio njihove miljenike. A to je činio prečesto. Marijan Matančić, koji je sjedio u loži s rukovodstvom gostiju, ispričavao im se, crveneći se zbog pogrda i dugih salvi zvižduka upućenih pristranome Rusu. Domaćoj momčadi nije bio djelitelj pravde nego nepravde.

Iz zapisa dežurnoga djelatnika OZN-e na utakmici Reprezentacija Zagreba – *CDKA*, koji je Šiljo pronašao u *Dinamovu* spisu:

Jedinu ljagu na ovu doista prijateljsku utakmicu bacio je igrač domaćih drug Cimermančić Zvonko, kad je, poslije sudara s igračem CDKA Fedotovim, nagazio na žitko blato koje je jako špricnulo u lice igrača Fedotova, na što se dio gledalaca smijao, što je za svaku osudu.

Šilju su više zanimale dostave novijih nadnevaka, koje se dotiču sadašnjih igrača *Dinama*, a nad kojima će od skora, gotovo mjesec dana, poput koke nad pilićima, bdjeti na turneji po Sjevernoj Africi. Nalazi da su dežurna uha, najčešće od svih, prijavljivala Dragu Cizarića s nadimkom Čita. Zbog šverca i preduga jezika:

Nogometaš Cizarić D. bio je uhvaćen u vlaku u pokušaju da prokrijumčari 237 pari najlonskih čarapa poslije povratka Dinama iz Beča 17. 08. 1953. Nije priveden na saslušanje, poslije zauzimanja druga Šibl Ivana, generala i narodnog heroja. Roba druga Cizarić D. je zaplijenjena. Sjedeći za susjednim stolom u Gradskoj kavani 21. 08. 1953. mogao sam čuti što razgovaraju okupljeni drugovi: Šibl I., novinari: Modrić T. i Šarić P., i nogometaši Dinama: Cizarić D., Mantula L., Crnković T. i Režek B. Drug general Šibl I. pita, očito, u šali, druga Cizarić D. znade li zapjevati ustašku pjesmu Puška puca, budući da je neko vrijeme proveo u ustašama, na što Cizarić D. kaže da zna, ali ovisi. Na pitanje druga Šibl I.: O čemu ovisi? – drug Cizarić D. odgovara: Ako pjevam ja, onda sam ustaša, idem u lance i u buksu, a ako pjevate vi onda ste se samo šalili. – Poslije toga Cizarić D. kaže da je on bio neki šefić ustaške mladeži, ali kad su ga partizani zarobili, snašao se i s njima je kao partizan ušao u uniformi u Zagreb. Na to su se svi nasmijali. Onda je za prisutnoga druga Crnković T. drug Cizarić D. rekao da se on hvali kako je bio u partizanima, što je istina, ali im je došao tako što je krao drva i zalutao u Maksimiru, u šumi, kad su ga našli partizani poveli ga sa sobom i tako je postao potporučnik. Drug Crnković T. se i sam tomu smijao. Drug Crnković T. je pred svima rekao da su on, kao i svi igrači olimpijske reprezentacije Jugoslavije, koja je lani na Olimpijskim igrama pobijedila SSSR u Tampereu, dobili po 200 dolara premije od druga Tita, ali on zna da ih je drug Tito nagradio svakog sa po 300 dolara, međutim po sto dolara od svakoga igrača, trenera i saveznoga kapetana, prisvojilo je rukovodstvo ekipe i podijelilo među sobom, na što je drug Šibl I. kazao kako ne vjeruje u to, kako još nije čuo da je drug Tito nagradio nogometaše s dolarima i upozorio novinare Modrić T. i Šarić P. da o tome što su čuli ne samo da nikad ne pišu nego i da nikome ne pričaju.

Pukovnik je izdvojio taj dragulj špiclovske nepismenosti i pohranio ga. Bude li ikada opisao svoja sjećanja, možda će ga i prepisati kao obrazac nadljudske gluposti.

29.

Alžir u četvrtak, 31. prosinca 1953., ujutro

"*Bonjour, monsieur Milic, vous avez un appel telephonique de Zagreb...*"

Nedugo poslije sedam sati u apartmanu 302 na trećem katu moderno preuređenoga hotela *Suisse*, u glavnome gradu Alžira, s pogledom na Alžirski zaljev i luku, nemilosrdni reski i panični zvon, a potom koloraturni glasić telefonistice prenuli su Đuru Milića, vođu puta *Dinama*, i prekinuli ga da dosanja započeti san. A još bi spavao. No toga posljednjeg jutra u godini, pozivom iz Zagreba preko Pariza, presjekao ga je Stevo:

"Tko rano rani ili je pekar ili Stevo Krajačić!" – prekorio ga je Šiljo i, između dva zijeva, uspavljujućim glasom istresao dosjetku sročenu među policajcima o znanome ranoranilaštvu generala Krajačića koji se dizao i prije pijetlova: "Je li, baćo, da si i ti čuo onaj štos: zašto strijeljaju u praskozorje? Zato što pospani čovjek koga će ubiti, kad su ga već nasilu probudili, jedva čeka da što prije završe s tom gnjavažom" – dodao je kunjajući.

Stevo Krajačić mu se ovlaš ispričao što ga nije mogao pozvati prije kao što su se dogovorili uoči polaska. No nije jer je do sinoć bio u lovu. Šiljo zamišlja sadržaj njegovih lovačkih priča. Prije pet godina, Stevo je ustrijelio u Slavoniji vepra teška dvjesto kila, ali se potom u njegovim opisima težina gotovo utrostručila.

"Nemoj me pitati s kime sam lovio kad znaš..." – tajnovito je isturio riječ iz usta. Šiljo je, mada ga je još lomio drijemež, otprve pogodio da je zagonetna osoba X maršal Tito. Stevo mu je kazao da je jako radoznao i zato od njega želi potanko saznati što se važno zbilo u prvih pet dana *Dinamove* sjevernoafričke turneje: "Ne štedi moje vrijeme i telefonske impulse *službe*. Danas nemam posla i prije nego što u podne odletim vojnim avionom na doček Nove godine, znaš već s kime (Šiljo je, naravno, opet znao tko je to 'znaš već s kime') rado bih čuo tvoje unikatno izvješće, *amigo!*"

"Sve je pod kontrolom, baćo. *Tutto mettere in ordine*! Svi su mi na broju. *Numerus clausus*. I sve ih držim na oku. Nije bilo ni najmanjega neugodna iskoraka. Poslušni su kao bubice. Nećeš mi vjerovati, ali počeo sam uživati u novoj dužnosti nogometaške dadilje..." – sada je već sabranije govorio netom rasanjeni Šiljo.

"Onda pričaj natenane, *viejo tio*... Ovdje su se novine uvelike raspisale o veličanstvenim pobjedama Dinama, pa sam tako i ja upoznat s rezultatima... Ali volio bih, *companero*, da mi više kažeš o onome ostalom..." – poticao ga je Stevo.

"Razumijem, druže generale!" – ugodljivo mu se narugao Šiljo i krenuo od Kulina bana, najprije oponašajući ukalupljene fraze sportskih izvjestitelja: "Gostovanje je počelo više negoli lijepo, laganim utakmicama sa slabašnim lokalnim momčadima. Kao što znaš, najprije je pukla dvoznamenkasta pobjeda nad laičkim bezveznjacima u Constanzi od 13:0... A zatim samo 2:0 sa *Sportingom* u Sidi Bel Abesu, prije četiri dana. I njemu su dečki, da su htjeli i malo više uprli na preuskome pješčanom terenu, mogli profesorski pretrpati mrežu. Ali onaj

fini, uglađeni i blagi čovjek, menedžer Agid, prije polaska na igralište, u hotelu samo što nije kleknuo pred trenera Oskara Jazbinšeka. Molio ga je i svitlao da *Dinamo* zbog dva važna razloga treba poštedjeti nadobudne mladce iz Sidi Bel Abesa, koji, kako je duhovito rekao Agid, vole nogomet, ali nogomet ne voli njih... Podsjetit ću te da je u Sidi Bel Abesu utočište francuske Legije stranaca... Prvi Agidov razlog bio je što bi, nakon još jedne *goleade*, naši sljedeći suparnici napunili gaće od straha i, unatoč potpisanim ugovorima, otkazali mu već uročene susrete tako da bi skroz-naskroz riknuo. Pukao. Bankrotirao... Više ne bi imao ni za kruh i vodu, a gdjeli da nas do kraja isplati, cvilio mi je... A drugi razlog bio mu je također uvjerljiv. Agid je rođen u Sidi Bel Abesu, pa se prepao kako će se njegovi ljutiti mještani, u slučaju katastrofe, razgunđati protiv njega. Gadili bi ga da se umislio, da se izrodio od sredine iz koje je iznikao. I da se urotio s crnim šejtanom zato što im je namjerno doveo prejake nogometaše iz tamo nekoga Zagreba, s paklenski smišljenom nakanom da ismije i osramoti njihove miljenike... Oskaru se Agid bio omilio pa ga je smirivao i uvjeravao neka se ne brine. Stručno ga je posavjetovao da prenese njihovu treneru neka se njegovi zemljaci zbiju, sabiju se i zacementiraju u šesnaestercu i da sve da ih i batinama ganjaju ne prelaze na našu sredinu. Jedino to, a ostalo je njegova briga. Oskar je Agidov vapaj prenio našim igračima. Prvi je tu igru prije igre pročitao svim mastima namazani prefriganac Mara Wölfl. Kazao je: Sprašit ćemo im samo dva komada. Je li to u redu, Oskare? – pitao ga je. Oskar se složio. Dečki su viteški poštivali dogovor. Nakon utakmice udobrovoljeni Agid duboko je zavukao ruku u džep i svakoga od oduševljenih nogometaša nagradio s po dvadeset dolara. Oskarovoj ženi kupio je u suku vrijedan prsten, a nas iz vodstva, svečano pozvao da večeras u Alžiru, na silvestrovsku noć, na dočeku strusimo nekoliko butelja francuskoga prvoklasnog vina u *Orient* baru. Obećao nam je stvarno vrlo skupo vino koje on najviše voli, *Chateau Margaux*. Rekao je: uzet ću ono iz izuzetno dobre berbe, 1949. Nanjušio me lupež da se od svih naših papana iz vodstva, osim što jedini govorim francuski i engleski, također jedini i razumijem u francuska vina. Zato je buljio samo u mene, kao štrk u jaje, dok je zaneseno, kao da doživljava orgazam, pričao o *Chateau Margauxu* i pritom gustiozno coptao jezikom... Morao sam, jebi ga, druže Stevo, pristati u ime svih na taj izlazak. Zašto i ne bih... Ti ćeš mi kazati: lako je navesti žabu u vodu. Ali nisam to učinio zbog vina nego zato što kapitaliste valja podrivati i iscrpljivati. Slažeš li se, baćo, da sam postupio marksistički ispravno?"

S druge strane žice čuo se otegnuti Stevin klaunovski hihot na sva žvala:

"Da je po tvome, komunizam bi odavno ovladao cijelim svijetom, *compadre*..."

Stevina dosjetka udobrovoljila je Šilju. Pripalio je novu cigaretu i nakon što je lagano otpuhnuo tri-četiri kolutava dima, nastavio je svoju bizarnu alžirsku ispovijest:

"A sada, čuj ovo, baćo... Agid je poslije *Chateau Margauxa* izvukao iz rukava još jednu jaku kartu. Važan kao paša, naglasio je da u noćnome klubu, *Orientu*, u koji nas je pozvao na novogodišnje piće, svira odlična banda mađarskih Cigana. Priznao mi je da je strahovito slab na cigansku glazbu. Zamisli što me frajer pitao... past ćeš na rit od čuda: – Volite li i vi, *monsieur*, a to pitam i ostalu gospodu iz vodstva, slušati Cigane? – i na to me upitno i važno ogledavao. Kažem ti, gleda jedino u mene, kad sam već, htio ne htio, ovdje morao postati čovjek za vezu s njime..."

"Što, zar uistinu nitko osim tebe ne zna francuski? Zar nam ostala četvorica iz vodstva i da ne trepnu, kao što si i ti čuo, nisu rekla da tečno govore francuski?" – ljuto se snebio Krajačić. "Zbog toga smo ih i odredili da putuju, *joder*..."

Šiljin odglumljeni razočaravajuće posprdni uzdah proprati kraj Stevine rečenice:

"I ja znam da su nam ti vrlo važni drugovi iz

vodstva, ali ako ćemo po pravdi – lažljivi neznalice u Zagrebu, prije polaska na put, prodavali maglu i bezočno smjelo tvrdili da govore francuski. Kao da su ih u najmanju ruku očevi začeli u Louvresu, u dvorcu Louisa XIV... A da ih vidiš sada, baćo, kako putuju svijetom kao koferi, samo bleje i na svaku Agidovu riječ smješkaju se kao lud na sjekiru... Da su se kojim čudom odvažili i ovdje u Alžiru upotrijebili svoj bogati fundus od čak pet-šest francuskih riječi, poslije takvih na sreću neostvarenih poliglotskih pokušaja – zaboljele bi ih ruke. Što je najsmješnije, ti drugovi iz dana u dan žive u sve jačoj vjeri – jer katkada nešto i pokušaju protrtljati na svojoj tragičnoj, urođeničkoj francuštini – da ih njihovi uljudni sugovornici savršeno razumiju. I počinju utvarati kako bi za nekoliko dana, kad bi se samo malo potrudili, fest prošprehali francuski. Ma vidi, molim te, baćo, tih destiliranih kretena..."

"Zapleo si se u ogovaranja kao pile u kučine, *caramba*! No reci mi napokon, što je s tim Ciganima koje si spomenuo?" – sasjekao ga je Krajačić.

"A-ha..." – lecnuo se Šiljo – "nastavit ću gdje sam stao. O Ciganima... Dakle, na Agidovo pitanje volim li cigansku glazbu jedva sam se suspregao da se ne napregnem od slatkoga smijeha. Rekao sam mu i pritom složio filozofski mudru facu: *Oui, oui, oui, monsieur* Agid. Kad sam posebno raspoložen, obožavam slušati mađarske ciganske bande. A slažete li se da je posebno raspoloženje najposebnije u novogodišnjoj noći, *n'est – ce pas*? U sebi pak mislim kako bi se ubogi Agid raspukao od čuđenja kad bi saznao o mojoj tisuću i jednoj noći koje sam potratio s Ciganima... O zorama koje sam bećarski probdio s njima dok su mi svirali na uho... I o novcu koji sam na njih rasprdekao... Tada sam se sjetio djeda Đure koji se sprdao s razmetljivim hvališama kad bi mu pričali o nečemu što je on odavno znao i iskusio. Ili kad bi ga pokušavali podučiti onome što je umio učiniti stoput bolje od njih: Nuto der kukavca, uči ćaću kako se djeca prave! – tako je govorio o njima... Da ti pravo kažem, kopka me da vidim i čujem kakvi su to mađarski Cigani ovdje u Alžiru... Falsifikat, sto posto! Ma hajde, odakle mađarski Cigani u Alžiru... Krivotvorina, poput magaraca koje u cirkusu prefarbaju u zebre..."

Stevo je ponovno zauzdao besjedu o Šiljinim nezatajenim ciganskim slabostima:

"Toliko si se zanio, *socio*, s tim Ciganima da si zaboravio Legiju stranaca. Ona me zanima više od vandrokaša... Reci mi je li u Sidi Bel Abesu bilo dodira s legionarima? Jesi li sreo koga koji je naše gore list? Mora da ih je u Legiji kao pljeve. *Legia patria nostra...*"

Šiljo je rukavom svilene pidžame obrisao potno čelo. Orosio ga je vrući orkanski pješčani južni vjetar *gibli*, koji se u snažnijim i bržim valovima uvlači kroz poluotvoreni prozor. Nagađao je: dok je ovdje kod nas u sunčanome Alžiru bar plus dvadeset pet stupnjeva, zagrebačko zimsko jutro mora da pokazuje bar dvadeset pet ispod ništice. Sada tamo i kamen pršti od studeni. Lovi se u spoznaji da se brzo uklopio u promjenu meridijana i paralela čim je počeo na pomalo neočekivano otuđen način rasuđivati o osjetnoj klimatskoj razlici od čak pedesetak stupnjeva: kod *nas* u Alžiru i kod *njih* u Zagrebu! I pošto je samozadovoljno zaključio da je njemu koji se *ovdje* znoji ljepše negoli Stevi koji *tamo* cvokoće, krene izlagati što je saznao o zadanoj temi. O legionarima:

"Kad smo doputovali u Sidi Bel Abes i ušli u hotel, u foajeu su šutljivo sjedila dvojica legionara. Lako sam ih prepoznao po zelenim okruglim beretama. Dotle sam ih viđao jedino na filmu. I dok se nisam sabrao, jedan od njih, kad je spazio našega igrača Lelu Mantulu, poskočio je kao kamen iz praćke. Uletjeli su jedan drugome u zagrljaj, izljubili se i muški istapšali po leđima. Lelo mi je rekao da su sarajevska raja, odrasli su u istoj ulici kod Marindvora. Onaj drugi sa Sarajlijom u društvu, koji je okolo sijevao surovim pogledom i kome je

životopis bio urezan na izboranu licu, bio je Slovenac iz Ptuja. Pozvao sam ih, zajedno s Mantulom i njegovim cimerom Batom Dvornićem, na piće. Bosancu je ime Tihomir, a Slovencu kako drugo nego Janez. Pitao sam momke, procijenio sam ih da su obojica negdje oko tridesete, godina više ili manje, ima li u Legiji još nekoga iz Jugoslavije? U Sidi Bel Abesu su osim njih još trojica, rekli su mi, neki Srbin Ivan iz Sremske Mitrovice i dvojica Hrvata, jedan Zagrepčanin, Mario, a drugi Božen, iz okolice Zadra, upamtio sam imena... Ali kako je jedinica u kojoj su ona trojica od pretprošle sedmice negdje u akciji, nisu mogli doći na našu utakmicu sa *Sportingom*. Slovenac i Bosanac su neko vrijeme ostali s nama, a onda su se, prije nego što smo pošli na večeru, vratili u kasarnu. Tihomir je sutradan došao na igralište, menadžer Agid ga je razveselio ulaznicom za ložu, dok se Janez nije pojavio zato što je morao na obuku. Nije se dogodilo ništa posebno, Tihomir je poslije završetka sačekao Lelu Mantulu ispred svlačionice i došao potom za nama taksijem u hotel. Popio je s Lelom oranžinu i poslije dva sata oni su se predvečer dirljivo pozdravili i rastali. Pomislio sam da će kanuti suzica, ali nije. Tihomir je dao Leli četiri pisma, za roditelje i prijatelje. Mi smo ujutro pošli vlakom u Alžir tako da ga više i nismo sreli..."

"Je li taj Tihomir pričao štogod o politici? Je li harangirao protiv naše zemlje?" – revno se raspitivao Krajačić.

"Preda mnom nije. A mislim da nije ništa kenjao i jad je ostao nasamo s Lelom Mantulom... Ostavio je dojam suzdržljiva momka koji radije sluša nego što govori. Koliko sam uspio uloviti izdaleka poneku njihovu riječ, on i Lelo su razgovarali o sarajevskim znancima i događajima iz mladosti" – referirao je Šiljo kao navijen.

"Imaš li mi kazati još nešto što bi mi bilo zanimljivo?" – Stevi se nije zaklapao telefon i kad je Šiljo već bio izdimio i četvrtu ljutu francusku cigaretu *Gitane*.

"Ako te zanimaju emigranti, još nam se nijedan nije približio. Ma daleko je Alžir, baćo, ovo je ipak sjeverna Afrika... A menadžeri će, najvjerojatnije, dohrliti sutra na našu novogodišnju utakmicu s prvakom Francuske *Reimsom*, koji je i pobjednik Latinskoga kupa. *Reims* je, to pretpostavljam znaš, među najboljim svjetskim momčadima. Odsjeli su u ovome hotelu. Zvijezda do zvijezde. Lede nam se kosti od njih: Kopa, Glowatzky, Marche, Jonquet i Šveđanin Lundquist, koga su lani kupili za veliki novac... Platili su mu stravičnih trideset tisuća dolara..."

"Ta njihova imena mi ništa ne kazuju i zato mi baš ništa ne znače" – neznalački uvjerljivo rekne Stevo. Onda je naivno pitao Šilju ne bi li pred njime ublažio razočaravajući dojam: "Koliko će *Dinamo* sprašiti golova tome *Reimsu*, što misliš, *amigo*?" – Time je do kraja zblanuo loptačkoga zaljubljenika i univerzalnoga znalca Šilju, koji mu je zato što nema blage veze tko su najslavniji francuski igrači Raymond Kopa, Roger Marche i Louis Jonquet, profesorski upisao jedinicu, visoku kao gora. Iz predmeta: svjetski profesionalni nogomet :

"Blago onima koji ne znaju!" – zavapio je Šiljo i pesimistički dodao: "Slušaj me dobro, baćo, iako ćemo večeras poslati igrače na počinak već u deset, tako da oni, za razliku od nas privilegiranih iz vodstva puta, neće dočekati novo ljeto u ponoć, *Dinamo* bi morao biti sretan ako mu *Reims* sutra ne bude sprašio više od tri gola!"

"Nemoj mi reći! Ma što mi to kažeš..." – bio je jedini Stevin nesuvisli mehanički komentar pred novogodišnji sudar *Dinama* i *Reimsa*, a za koji su sve ulaznice već planule.

Na kraju su izmijenili uloge tako da je pukovnik Šiljo ispitao generala Stevu o novostima u Zagrebu. General ga je zapanjio kad mu je prvi put otkako se poznaju ispričao i najnoviji vic koji je upravo prokolao:

"Prezervativ je tužen sudu zbog silovanja. Sudac ga pita zašto je to učinio, a prezervativ mu plačno kaže: Nisam kriv, druže suče, navukli su me fakini!"

Pošto su jedan drugome poželjeli sretno Novo ljeto, na zgražanje zapanjenih telefonistica s međunarodnih centrala, koje su se poznavale jedino po glasu, general i pukovnik prekinuli su maratonsku ćakulu u trokutu: Zagreb – Pariz – Alžir.

Šiljo je pogledao na sat. Klafrali su točno sat i trideset osam minuta. Poput najvećih zagrebačkih velikoustih torokuša iz otmjenih tračlerskih salona.

Skladno pitanje pjevušavih cura iz Pariza i Alžira, nevidljivoj kolegici iz zagrebačke centrale: "Zar kod vas, u Jugoslaviji, postoji netko toliko bogat da će nehajno platiti papreni račun za beskonačno telefonsko čavrljanje" – ostalo je bez određenoga odgovora. Oprezna Zagrepčanka je predmnijevala da se Ministarstvu unutrašnjih poslova Hrvatske ne smije naplaćivati pišljiva interkontinentalna trakavica, makar potrajala i dulje od sat i pol. Ali iz vrlo razumljivih razloga to im se nije usudila kazati:

"Kao što ste se upravo uvjerile - postoji!" - zagagoljila je patriotski privlačnim glasom, ali neuvjerljivo i izvještačeno pričem je umno kontala: ako u nas netko nekome išta naplati, onda to čini – jedino policija.

30.

Alžir, Silvestrovo 1953., u noćnome baru Orient, u 22.15

U zastakljenome izlogu ispred ulaza u bar *Orient* pribodene su obojene glatke fotografije artista, plesača, glazbenika i pjevača koji će u novogodišnjoj noći do zore zabavljati slavljenike. Među njima su i petorica crnpurastih nasmijanih glazbenika u bijelim smokinzima, *Les Gitanes de Budapest*. Cigani iz Budimpešte na koje se menedžer Agid, ljubitelj francuskoga vina i mađarske ciganske glazbe, željno pali i loži nekoliko dana, još od Sidi Bel Abesa. Njihov je poklonik otkad ih je sredinom ljeta slušao u Oranu.

Šiljo je krenuo u osvajanje noćnoga Alžira bez posebnih očekivanja tek da utuče vrijeme. Veselio se što mu vrijeme prolazi u dokolici i neradu. Da je u Zagrebu, kao što je trebao biti da mu nije iskrsnula misija s *Dinamom,* dočekao bi novu 1954. kod kuće s Radojkom, Rumbom i s njegovom novom, njemu još neznanom prijateljicom, rastavljenom osječkom odvjetnicom, prvom s kojom je kum sastavio više od tri mjeseca veze poslije Ivankina razočaravajućega i zaprepašćujućega nevjernog bijega sa Snagom u Argentinu. Silvestarska noć vjerojatno je jedina u godini kad Šiljo otkako se oženio i kad nije na zadatku ne zuji po kavanama, restoranima i barovima, nego se reda radi obiteljski skrasi kod kuće. Javio se poslijepodne telefonski Radojki, pošteno na svoj, a ne na klupski račun nakratko s pošte. Rekla mu je da će se prije ponoći uvaliti u krpe, nakon što uz kamin pročita nekoliko stranica knjige i s gramofona odsluša nešto s četiri dugosvirajuće ploče kojima je sebe častila za Novo ljeto, kupivši ih u *Posredniku,* u dućanu na kraj Jurišićeve ulice, u kojem preprodaju tehničku robu prošvercanu sa Zapada. Likujući mu je spomenula da je pronašla glazbu po svome ukusu: *Carmina burana* Carla Orffa, *Gianni Schicchi* Giacoma Puccinija, jednu od manje poznatih opera Giuseppea Verdija *Ernani,* s Mariom del Monacom i Zinkom Milanov u nosećim ulogama, i najljepše arije Marija Lanze. Nadasve voli Lanzin bogati glas, podsjetila ga je. Jetko se zasmijuljila kad joj je Šiljo ispričao da će ga organizator turneje s još četvoricom drugova iz vodstva povesti "u neki ovdašnji bar da slušaju neke sumnjive Cigane". Radojka dijeli kruti sud zadrtih zagrebačkih policijskih birokratskih stjenica, *aparatčika* – tako suhe i bezvoljne kabinetske tipove nazivaju u ruskim poslijerevolucionarnim pojmovnicima – da joj je pustopašni muž duhovni partijski otpadnik i komunistički razvratnik.

"Jesu li i te Cigane policijski priveli čak iz Mađarske samo da tvoja skitalačka duša bude zadovoljena i u Alžiru?" – pitala ga je zločesto Radojka. Podsjetila se još živuće priče o logorskoj kapeli iz Stare Gradiške. Potom ga je obavijestila da je iz Osijeka zvao kum Rumba i čestitao joj novogodišnji blagdan. Sa svojom dragom i s još dva para on će na doček u *Čingilingi čardu* kad je, na žalost, zbog više sile morao otpasti dogovoreni mirni kućni tulum kod njih u Zagrebu.

Šiljo se toga poslijepodneva najprije oduševio idejom da telefonski iznenadi i tri svoje patnje i neostvarene želje, čija pojava ne ostavlja ravnodušnim muški Zagreb. Tri bijele točke na njegovu ljubavničkome zemljovidu. Na te cure bezuspješno je

bacao laso i postavljao im Erosove stupice. Psihološki je prosudio da će ih neuobičajena pažnja što ih se sjetio čak s afričkoga kontinenta oduševiti i da će ih po povratku poslije takve skupe geste lakše smotati i upecati. No ubrzo se ohladio zato što bi mu se moglo dogoditi da se umjesto njih javi netko drugi. A to bi onda bio uludo bačen novac. Neka se zato te još nedostupne veselkaste cice mace zadovolje razglednicama koje im je poslao iz Orana. I taj slikoviti, egzotični pozdrav iz daleke Afrike, ukrašen živopisnim markama, utisnut će snažan dojam kod njih i nesumnjivo će ih slatko uzbuditi. Ta ne donosi listonoša svaki dan razglednicu iz Alžira, iskusno zaključi trofejni lovac na ženske skalpove.

Agidu se pridružio neodoljivo šarmantni starčić s fesom, koji je dostojanstveno nosio. Građevinski poduzetnik i nogometni dostojanstvenik iz Alžira Abdulah paša, jedva čujna glasa i svetački čistoga bijelog lica, nepravilnoga jajastog oblika. U prvi mah navodi na pomisao da je paša presahnula zdravlja, bolestan od nepoznate, teške boljke kojoj nema lijeka. Suha, zategnuta i izrovana koža gotovo da mu se slijepila s koščatim tijelom. Raskošnu odjeću je rafinirano odabrao ukusom staromodnoga kicoša koji zna razlučiti lijepo od kiča. I izvan granica svoje zemlje, Abdulah paša je poznat kao strasni lepodopterist – kolekcionar zbirke od više stotina vrsti leptira.

U baru *Orient* odabranu družinu sultanski je dočekao trsnati vlasnik i odveo ih do najveće lože, gdje je već bio postavljen stol za sedam osoba, nakrcan bogatom ponudom grickalica. Vino se hladilo u srebrnim posudama.

Šiljo survan u plišanu fotelju puši, pijucka prvorazredni *Chateau Margaux* i uz mistični plam svijeća jedini razgovara na francuskome s Alžircima Agidom i Abdulah pašom. Ostala četvorica zagrebačkih gostiju, ovdje neiskazanih jezičnih vrlina, međusobno na hrvatskome sočno i zadivljeno opisuju izgled dvanaest eksplozivnih dugonogih i visokih gološavih francuskih plesačica s ružičastim peruškama koketno podignutih iznad stražnjica, a koje su prije Alžira, kako ih je bombastično najavio konferansje, godinu dana bile zvijezde spektakla u pariškome najglasovitijem kabareu *Moulin rouge*. Tri Evina obilježja, dva vrlo isturena ispod brade, s lijeve i desne strane grudnoga koša, i ono donje u sredini tijela, između nogu – pokrivena su im oskudnim blještavim svilenim krpicama u obliku hobotnica iskrivljenih krakova. Drugovi iz *Dinamova* vodstva uz glasne pohotne uzdahe i poklike pokvareno smišljaju što bi sve bili kadri muškarački učiniti da im svejedno koja od ovih krasotica nekom ludom srećom dopadne ruku. S manje oduševljenja prate vještine žonglera, majstora stepa, slonovski tustoguzatoga mađioničara pa i njegove asistentice, crnkinje iz Gvineje, vitke cure tužne ljepote i gumena osmijeha. Sve oko sebe promatraju široko otvorenih očiju kao opčinjeni seljačići iz visoke gore koji su se prvi put spustili u veliki grad. Pritom preko mjere piju i bez stanke kao lopatom brzinom roja skakavaca tamane gomile indijskih oraščića, zaslađenih badema, kikirikija, suhih smokava, datula umotanih u zašećereni hrskavi marcipan, maslina, okruglih štapića sa susamom i prženih prozirno tanko izrezanih listova od krumpira. Zašto da ne kad je sve badava. Zato, navali narode, klopaj i cugaj, trpaj u se koliko god te volja!

Abdulah paša je o sebi kazao da je uzorni vjernik zato što nikad ne zaboravlja *namaz*. To je obveza svakoga muslimana da pet puta dnevno klanja. Abdulah paša je oduševio Šilju kad mu je ispričao kako su svakome Alžircu tri najljepša milozvuka: žubor potoka, zveket dukata i uzdah žene. I osobito kad mu je tiho izgovorio stih perzijskoga pjesnika Omera Hajjama iz njegovih glasovitih *Rubaija* prepjevan na francuski: *Da sam bio pitan, ne bih na svijet ni došao; Da se sada pitam, zar bih ikad s njeg pošao?*

Agid dotle ne može dočekati trenutak kad će se na podiju napokon pojaviti njegovi omiljeli *Les Gitanes de Budapest* koje očekuje željno i s nestrpljenjem.

U predahu između točaka brkati šef sale u jarko crvenome dvorednom sakou sa zlatnim dugmićima, i on kao i Abdulah paša pokriven fesom uz podanički naklon, nakon što je pogledom zamolio Agidovo dopuštenje, okrene se k Šilji i upita ga medena glasa:

"Pretpostavljam da gospodin govori francuski, *n' est - ce pas...*"

"Izvolite!" – potvrdno klimne Šiljo.

"Upravo vas trebam. Jer bi vas i vaše prijatelje izvjesna gospoda voljela počastiti šampanjcem" – reče šef sale rastvorivši vinsku kartu ispisanu na biblijskome papiru: "Izaberite, koji vam je naugod: *Taittinger, Brut, Dom Perignon, Blanc de blanc...*"

Šiljo prekine krasnorječivoga šefa sale usred nizanja naziva nenadmašenih svjetskih prvaka među šampanjcima, stoljetnih galskih simbola, zaštitnih znakova na najvećoj cijeni, ponosa vinorodne i blagorodne Francuske:

"Tko su izvjesna gospoda koja nas žele počastiti? I kojim povodom?" – odmjerio ga je policijski sumnjičavo. Najprije je pomislio da su iz Sidi Bel Abesa na novogodišnji dopust i na sutrašnju utakmicu *Dinamo - Reims* u Alžir ipak potegla ona dvojica legionara, Bosanac Tihomir i Slovenac Janez, odlučni da na zemljake potroše dio svoje nadljudskom mukom zarađene plaće. Ili ako to nisu momci iz Legije stranaca, onda je poslovni trik nekoga lukavca menadžera koji je bacio oko na igrače pa na ovaj način, uz vjerojatnu Agidovu suglasnost, kupuje naklonost glavnoga čovjeka u *Dinamovoj* ekspediciji i skupom stazom traži prolaz do njegove dobre volje...

Šiljo nije pogodio ni prvu, a ni drugu zamišljenu mogućnost:

"Počastila bi vas gospoda iz *Les Gitanes de Budapest*!" – dublje negoli maloprije naklonio se šef sale i širokim pokretom ceremonijalno pokazao prema zamračenu podiju. Petorka s glazbalima, kojima je snježnobijela odjeća izrazitije isticala tamnu put, mahnula je sedmorki u loži. Šiljo im još nije mogao nazrijeti lica: "Rekli su mi da su presretni i uzbuđeni što su vas nenadano ugledali. Jer vi ste, gospodine, njihov spasitelj... Upravo su vas tako nazvali – spasitelj. *Sauveur!*" – naglašeno je pojačao posljednju riječ šef sale ne skidajući pogleda sa Šilje. Otklizio je meko prislonivši dva prsta desne ruke uz rub fesa, nalik francuskome vojničkom pozdravu.

Banda iz *Les Gitanes de Budapest* odložila je glazbala i ubrzana koraka krenula prema loži. Kad su se primakli na pola puta, Šiljo je nepogrešivo od prve prepoznao četvoricu deronjskih muzikanata iz svoje začudno skalupljene robijaške kapele u Staroj Gradiški. O njoj su godinama brujala, a i danas bruje zagrebačka noćarska brbljala kao o najluđoj pukovnikovoj dosjetki. Eno pjevača do kože glatko obrijane glave poput ulaštene biljarske kugle. I šutljiva kontrabasista s frizurom *a la* Rudolf Valentino. Ta su dvojica od trojice osuđenika koje je o svome tridesetom rođendanu, 26. listopada 1947., zatekao u logoru. Tu su i dvojica primaša iz orkestra novogradiške kavane *Slavonija,* koje je zbog njegova pijanoga zvrkastog hira po nalogu pretjerano uslužnoga upravnika logora, prefriganoga Zagorca, uhitila i privela trojka za posebne akcije, zvana *Leteća OZN-a*, kako bi popunili okrnjeni sastav. No petoga iz *Les Gitanes de Budapest* Šiljo nije poznavao mada mu se i on podjednako oduševljeno smiješio kao i poznata četvorica, kojima je, kao i njemu, po puti bilo lako odrediti rasu i s dva kilometra udaljenosti. Među njima nije bilo još jednoga osuđenika, harmonikaša iz Deronja. Ni jedinoga logorskog svirača koji nije bio Ciganin – tamburaša, profesora glazbe Zvonimira Praha. O Prahu je, nepunu godinu poslije inkriminirane zabave, zbog koje mu je Stevo Krajačić tjednima trljao nos, Šiljo saznao da ga je sudac za prekršaje u No-

voj Gradiški osudio na dvadeset dana zatvora zato što je vrijeđao i pokušao fizički napasti upravitelja logora u Staroj Gradiški kad ga je u prolazu sreo na cesti. Naočigled prolaznika krivio ga je bijesno i glasno da ga je bez krivice uhitio i bezrazložno držao zatvorena sedmicu dana, sileći ga pritom da njemu, nekome pukovniku iz Zagreba i dvjema čuvaricama zajedno s još pet Cigana iz Deronja noć za noć svira na raspusnim logorskim terevenkama. Osjetivši se glavnim krivcem, začetnikom i sudionikom incidentnoga događaja, prozvani je pukovnik utješio potamnjelu savjest tako što je udesio da profesoru Prahu kazna bude izbrisana, kao da se ona ulična gužva, koju je izazvao i začinio je verbalnom tarapanom, i nije dogodila.

Šiljo se podigao i pošao ususret glazbenicima. Dok ih još nije stigao pitati: otkud oni ovdje, na kraj svijeta, u Alžiru – četvorica poznanika iz logora sručila su se i oborila na nj kao srušena kula od domina. Gostima koji su ih gledali bili su na časak nalik slavnome kipu trojanskoga svećenika Laokoonta i njegovih sinova dok se sklupčani, očajnički pokušavaju osloboditi zagrljaja dviju otrovnih morskih zmija. Nepoznati, peti svirač, stajao je po strani kao nezvani promatrač. Ili kao krunski svjedok susreta najrođenijih i najmilijih koje je, poslije mnogo godina, sveti slučaj ponovno sretno spojio:

“Dobrotvore! Spasitelju!” – klicali su raznježeno, ljubeći mu ruke i ne ispuštajući ih.

“Kad ste pobjegli, gospodine?” – pitao ga je obzirno prvi primaš i oblizao tanki brk.

“Nisam pobjegao. Još radim tamo gdje sam i onda radio...” – ozareno odgovori Šiljo i objasni mu u kojoj je priči i što ga je dovelo u Alžir.

Potom su se svi svirači – bez pitanja je li slobodno i mogu li – ugurali u ložu.

(Prezadovoljni vlasnik *Orienta* povjerio je pred rastanak Agibu i Abdulahu da u šest godina otkad je otvorio bar nijedno društvo ni približno nije potamanilo toliko vina i šampanjca kao ovo zagrebačko – alžirsko – budimpeštansko, najveselije od svih koje je ikada ugostio. I da mu je te večeri promet bio najberićetniji tako da bezbrižno može ostaviti lokal šefu sale, pokupiti ženu i djecu i deset dana otići na provod u Agadir, u najljepše rivijersko mjesto susjednoga Maroka.)

U očima *monsieur* Agida, alžirskoga obožavatelja ciganske glazbe, ugled vođe puta *Dinama*, jedinoga od petorice Zagrepčana s kojim se bez poteškoća sporazumijevao na francuskome, poskočio je do svemira. Na Šiljin mig majstori iz *Les Gitanes de Budapest* svirali su i pjevali Agidu što god je zaželio i koliko god je poželio. A Agid je želio mnogo i raspušteno im je punio džepove najvećim plahtastim franačkim novčanicama.

Nisu osjetili kad su pozdravili prvo svanuće u 1954. Novo ljeto u *Orientu* počelo je u mađarskoj boji. Iako nije uzmanjkalo zagorskih, dalmatinskih, makedonskih, ruskih, međimurskih, bosanskih, vranjanskih, talijanskih i slavonskih setova, u čast gos'n Milića.

Alžir, petak, 1. siječnja 1954.

Pred 15.000 gledatelja *Dinamo* je senzacionalno potukao visoko favorizirani *Reims*, koji je predvodio ponajbolji europski nogometaš Raymond Kopa zvani Napoleon, i za koji je igralo sedam francuskih reprezentativaca, uz jednoga švedskog pride, s 3:2.

Ne zna se tko se više razveselio toj jedino u snovima očekivanoj pobjedi. Jesu li to bili svi igrači odreda, sa strijelcima: Vladimirom Čončom, Željkom Čajkovskim i Lukom Lipošinovićem u najzapaženijim ulogama, trener Oskar Jazbinšek, menedžer Agid ili pak petorica vođa puta na čelu s pukovnikom Đurom Milićem. Najglasnije su likovali deronjski glazbenici iz *Les Gitanes de Budapest*, koji su, unatoč posvemašnjoj nogometnoj nepismenosti toliko ustrajno urlali da su nadjačavali drukere francuskoga prvaka.

Agidu je skočila cijena zato što je imao nos i vidovito doveo gotovo nepoznatu, ali sjajnu balkansku momčad koja je smlavila i skupocjenu marku kakav je *Reims*.

"Za pet sljedećih utakmica: još dvije u Alžiru i tri u Tunisu tražiti više novaca. Zaradit ćete i vi, ali i ja!" – I cvjetajući ponavljao Šilji: "*Suphanalah!* U slavu Alaha!"

"Zar ćeš, Agide, imati srca da odereš i nas, svoje zemljake?" – s naporom ga je prekorio Abdulah paša, koji se kao jedan od čelnika alžirskoga nogometnog saveza osjetio pozvanim da zaštiti blagajne svojih klubova.

"Trgovac nema zastave!" – pragmatično je skončao besjedu o mamljivoj pari.

Kad su se osvijestili i spoznali što ih je snašlo, čelnici francuskoga prvaka, koji se pripremao u Alžiru, spopali su napasni kao svrake Agida da im u idućih deset dana, i to kad god gospoda iz *Dinama* budu htjela, uroči uzvrat. Neka ponudi i četverostruko više nego što im je bilo plaćeno. Uskiptjeli su od želje da vrate šilo za ognjilo. Oni su ipak veliki *Reims*.

Agida su pekle dvije vatre. Iz one tihe tinjala je basnoslovna zarada, a iz druge, razbuktale, vrlo moguća prijeteća mogućnosti da prvosiječanjsko čudo, koje je poput praskavca odjeknulo u sportskome svijetu, doživi kratki udes vodencvijeta i pretopi se u slučajnu, jednokratnu pojavu. Kao kad šepavo kljuse dotrči prvo na cilj u utrci rasnih trogodišnjih grla u derbiju na hipodromu u Epsomu. *Dinamo,* koji je sada nalik Ali babi iz bajke, dok još nije trepnuo i naužio se pobjedničke rajske opojnosti i časti za tren može poništiti, spaliti i zakockati bogatu stečevinu iz Sezama. Agid – prometejski razapet između novca koji će mu pasti s neba, i unosnijih poslova sa Zagrepčanima u bližoj budućnosti – neko se vrijeme oklopio i meditirao zatvoren u samoći hotelske sobe. Dumao je dok nije produmao da mu je najbezbolnije prepustiti se Alahovoj volji. *Alahualem!* Alah bolje zna! Prenijet će gospodi iz *Dinama* želju *Reimsovih* čelnika i staviti ih na kušnju. Reći će im, da Francuzi nude čak 8.000 dolara za još jedan susret, ovdje u Alžiru ili u Oranu, za koji god se grad oni budu odlučili (njemu će, razumljivo, od toga pripasti uobičajenih menadžerskih dvadeset pet postotaka, a još će mu štogod kanuti i od organizatora buduće utakmice). *Alahselamet!* Neka je Alah na pomoći! I *Dinamu,* ali i njemu!

Najprije će razgovarati s *monsieur* Milićem.

Milić je u hotelskome predvorju uz dvostruki viski s ledom u iščekivanju večere zakazane za osam tonuo u brižna razmišljanja. Kako se osloboditi nasrtljivih menadžera? Po povratku momčadi sa stadiona u hotel napasno su opkolili *Suisse* kao krvožedni morski psi koji kruže oko utopljenika. Lako ih je namirisao. I kako, užasavao se, da sačuva nogometaše upravo sada dok su opijeni vatrometnim uspjehom koji su ubrali u Alžiru, jednim od najbisernijih od postanka kluba, postali ranjiviji prema tisućama dolara kojima će ih ta probisvjetska baraberija još večeras izazivački vabiti? Dakako da dečki puno razmišljaju i o tome zašto oni igraju za čavle, dok su francuski zvjezdani, kojima su poslijepodne očitali bukvicu i stavili im sol na rep, pokazavši i njima, i publici, i novinarima, i menadžerima, da su znanjem bar jednaki, ako ne i bolji od njih, plaćeni tolikom lovom da se naprosto zamagli u glavi? Od nogometne zarade Kopa, Jonquet, Lundquist, Glowatzky i ostali iz *Reimsa* ležerno kupuju najmodernija kola, skupe obiteljske kuće s vrtovima i još skuplje vile na Azurnoj obali, izlaze u ekskluzivne restorane i imaju debele račune u bankama. Dok se oni, majstori prosjaci, Kralj, Crnković, Ivica Horvat, Cimermančić, Mantula, Čonč, Željko Čajkovski i svi ostali, bogečki voze tramvajem, hrane se na bonove u *Gradskome podrumu,* uštede neku sitnu kintu od hranarine, ali najviše namaknu od šverca zapadnom robom koju nabave za privilegiranih izlazaka na Zapad, o čemu obični zagrebački smrtnici mogu tek ma-

štati. A parajlije Francuzi, kojima su danas profesorski održali sat i pol nogometa, nemaju potrebe švercati i tresti se pred carinicima u nekim svojim Jesenicama ili u Sežani, ti vraga!

Jazbinšeka nije iznenadilo kad je pukovnik sve odreda pozvao na odgođenu proslavu nove 1954., stare nešto više od dvadeset sati. Zbog njegove odluke da radovanje bude obostrano, spontano su ga uzdigli na tron najboljega vođe puta otkako je *Dinama*:

"Dečki su, je l' da, zaslužili da poslije prelijepoga rezultata puste brigu na veselje!" – rekao je Oskar i naglasio kako će u onome gradu, kojem još ne zna ime, a gdje ih prekosutra, u nedjelju, očekuje lagana tekma, biti jedino važno pobijediti. On je u pobjedu siguran milijardu i pol posto! Polaskao je Šilji da je ushićen njegovim inteligentno smišljenim manevrom. Kolektivnim izlaskom u bar velemajstorski je predriblao naslućeni nadolazeći menadžerski orkan koji je razorno prijetio *Dinamu*. Umjesto da se noćas rasprše na deset strana u tajanstva alžirske mirisne zvjezdane noći, nogometaši će ostati pod nenametljivom paskom, izvan domašaja kandži čopora šakala. Mladići, koji su u većini štedljiva soja i triput obrnu svaki novčić prije nego se rastanu od njega, presretni su što će se opustiti i slaviti do mile volje o gostoprimljivu trošku kluba koji se, svaka mu čast, pošteno iskazao i odužio im se: "Je l' da drugačije koza brsti ako zna da je gleda vuk!" – nazdravio je Oskar Šilji za genijalni potez. Šiljo ga je začuđeno pogledao pitajući se u sebi je li djed Đuro ikada izrekao i tu mudrost, koju je upravo čuo od Oskara?

Jazbinšek je potkraj večere saznao od Šilje da Francuzi vruće žele uzvratni susret:

"Danas smo ih maznuli, je l' da? I čemu onda jeftino prodati kožu..." – poskočio je osiono kao uboden šilom.

"Ne bi baš bilo jeftino, baćo..." – upao je Šiljo.

"Ne razumijem, je l' da... Kako misliš da ne bi bilo jeftino?"

"*Reims* nudi osam tisuća dolara za novi susret. Svejedno im je, ovdje u Alžiru ili u Oranu. Gdje mi budemo željeli. Prepustili bi nam i da u sljedećih deset dana izaberemo dan revanša koji nama odgovara. Nakon što odbijemo Agidovih dvadeset pet posto, klubu bi samo od te utakmice pripalo šest zelenih somova. Do sada smo, to znaš, Oskare, igrali za dva soma po tekmi. Dakle, već imamo u šlajboku zarađenih šest somova... Uz buduću povećanu gažu od po dva i pol soma za sljedećih pet utakmica – još dvije u Alžiru i tri u Tunisu – a koju nam je Agid danas podigao, i plus ovih šest tisuća od *Reimsa*, vratili bismo se s čistih dvadeset četiri i pol tisuće dolara! Zamišljaš li koja nam je to lova nadohvat? Lova do krova, baćo!" – zaceptio se Šiljo podsjetivši se kako se brzome računanju, bez olovke i papira, izvježbao dok je službovao u Prvoj hrvatskoj štedionici, svome prvom radnom mjestu koje je napustio kad je pobjegao partizanima i ne podignuvši plaću.

"Šest somova dolara je zbilja velika lova za samo jednu tekmu!" – Oskar je stisnuo obrve i češkao se kažiprstom iza uha: "Jako velika lova, je l' da..."

"Da, šest somova dolara je jako velika lova!" – ponovio je Šiljo njegovu misao.

"Ali velika je, je l' da, i mogućnost da nas raspale po tintari!" – žrvnjao se trener.

"Da, uistinu je velika mogućnost!" – Šiljo se ponovno složio s Oskarom

"I ako nas Franceki, idemo kazati, prknu, mi smo onda zakenjali dasku do vrha, je l' da? Današnjoj pobjedi pala bi vrijednost. Postala drek na šibici, da tako velim..."

"Moglo bi se reći da bi devalvirala" – Šiljo je stajao čvrsto na tvrdoj zemlji i nije želio uvlačiti Oskara u riskantne avanturističke zanose.

Dugi Oskarov uzdah i još dulja stanka. A onda, kao da su od plastelina, razvukao je usta u najširi osmijeh i pokazao dva zlatna zuba na gornjoj lijevoj strani:

"Ako riknemo, mogli bismo se, je l' da, primiriti

tako što ćemo sebe stimulirati s onih šest somova. I onako će nam ti dolari pasti s neba..."

"Kako stimulirati?" – nije shvatio Šiljo.

"Pa tako. Gospodski ćemo ih podijeliti. Dva soma dolara klubu, koliko mu pripada, je l' da; po sto dolara svakome igraču, i to je tisuću osamsto; po pedeset dolara pomoćnome treneru, liječniku, maseru i oružaru, to su dvije glave; i po soma dolara tebi i meni, je l' da, dragi Šiljo! I šlus!" – Oskar nije radio u Prvoj hrvatskoj štedionici, ali je na djelu pokazao da umije računati bez olovke i papira, brzo kao i Šiljo. Ako ne i brže.

Šiljino se naglo zarumenjelo lice izobličilo. Nekoliko časaka sve pred sobom vidio je dvostruko. Ako se u izgledu ljudi može nazrijeti sličnost s nekom životinjom, onda se on od dobroćudna mačka, koji lijeno prede i proteže se pokraj topla kamina, pretvorio u krvožednu lasicu koja je uletjela u kokošinjac i sumanuto klala piliće sve dok ih nije poklala do jednoga. Bilo je to lice kakvog se prestraše istoga trena kad ga ugledaju. Okamenjeni pogled bijaše mu leden kao u cirkuskoga krotitelja tigrova.

Pao mu je mrak na oči. I što god Šiljo sljedećega trena u pomračenju uma i svijesti uradio Oskaru – zgrabio ga za gušu i počeo daviti, sjeknuo teškom mramornom pepeljarom po glavi, ubo viljuškom u trbuh, raspalio nogom po mudima, povalio na zemlju i skočio mu koljenima na prsa, avetinjski zaurlao i pred svima otjerao u materinu, instinktivno se lupio po desnome bedru tražeći futrolu s pištoljem, koji srećom nije smio ponijeti na turneju, ili pak jarosno prevrnuo puni stol – i početnik među psihijatrima, bez razmišljanja, nazvao bi ga neuračunljivim. Dijagnoza bi glasila da je njime ovladala žuta minuta koja mu je oduzela samokontrolu. Ili bi prije bilo da je i pukovnik žrtva partizanskoga posttraumatskog sindroma, sve učestalije pojave stresa među ratnicima, a osobito policajcima. Njima se povremeno poremećivala moć rasuđivanja tako da su nakratko – sve dok ih polijevanjem hladnom vodom ili umjetnim disanjem ne bi vratili u normalu – stanovali između dobra i zla. Između raja i pakla.

Pukovnik Milić je u sretnome časku zauzdao poletjelu desnicu, treperavo snimivši zblenute figure kojima su poluotvorena usta iskazivala bojazan, zaprepaštenje i čuđenje. Obalio se u stolicu, a kad se sabrao, nagnuo se Oskaru i šaptom da ga nitko osim njega ne čuje sumorno zastenjao:

"Zeznuo si se, Oskare! Iako govorimo istim jezikom, večeras si sa mnom počeo razgovarati nekim trećim, koji ja ne razumijem!"

Oskar, koji se nije stigao uplašiti, prevrtljivo reče:

"Daj, Šiljo, uozbilji se, je l' da! Pa kaj ti nemreš skužiti malu zajebanciju?"

"I ti ovo što si rekao zoveš malom zajebancijom?" – iscijedi Šiljo iz prazna srca.

"Da, bila je zajebancija! Ništa više, je l' da, doli obična zajebancija" – Oskar se, unatoč nevolji, pokušavao nasmiješiti.

"Vadiš se, baćo..."

"Ne vadim se!"

"Lažeš!"

"Ne lažem, je l' da..."

"Daj mi časnu riječ..."

"Ma časne mi riječi, Šiljo..."

"Što bi se desilo da sam te zbog ove zajebancije zviznuo kad sam krenuo na tebe?"

"To bi bilo neugodno, je l' da. Jako neugodno pred igračima, pred Agidom..."

Pukovnik još nije bio uvjeren u čiste Oskarove nakane:

"I što da sam pristao na podjelu love?"

"Promijenio bih mišljenje o tebi kao o poštenjaku, je l' da!" – prenemagao se Oskar. "Razglavio bih prijateljstvo s tobom. Zato što si, je l' da, uprljao savjest i prodao dušu vragu za dolare. Za mene bi od toga časa postao bivši čovjek. Zaboravljeni čovjek..."

"Zar doista ne bi pristao da podijelimo dva soma?"

"Nikada. Upamti, Šiljo: ne kupuje se Oskar Jazbinšek za soma dolara, je l' da!"

"Što bi mi rekao pošto bi me odbio?" – Šiljo je nervozno trljao nos.

"Da sam se zajebavao. I znaj, odmah, od prve ne bih pristao da igramo novu utakmicu s *Reimsom*. Kao što neću pristati ni sada, je l' da, da ne pokvarimo umjetnički dojam. Ne za šest, nego ni za šesnaest somova. A po povratku u Zagreb lajao bih na sve strane o gramzivome drotu Šilji... Koji je bio spreman maznuti *Dinamovu* lovu, je l' da!"

"Misliš li da bi ti zagrebačka raja koja me zna povjerovala?"

"Naravno. Purgeri, je l' da, vole slušati priče o policajcima koji nisu sveti apostoli! Povjerovali bi, je l' da, i priči da je Oskar iskušao Šilju, a on nasjeo, pustio ruku zato što je htio mrknuti podmetnutih soma dolara. I čim je, je l' da, dotakao dolare, željezo ga je poklopilo po ruci. Paf! Pa je tako naš prevareni policajac, zgrabljivac Šiljo, zaglavio kao gladni vuk koji je uskočio u lovačku stupicu da pojede podmetnuto janje, je l' da!"

"Da ne znam svaku poznatu facu u Hrvatskoj koja radi za policiju, još bih, baćo, i pomislio kako su te zadužili da me nadzireš na ovoj turneji."

"Nikada ne znaš..." – nacerio se Oskar. Sada je glumio, i to uspješno, blaziranoga, opuštena tipa kojega ni dizalica ne može pomaknuti s mjesta.

"U ovome slučaju znam!" – otpuhivao je Šiljo, koji je Oskarov isprekidani smijeh ocijenio kameleonskim. I onda skršeno rekao: "Mislim, Oskare, kako si se svojim prizemnim humorom ponio prije budalasto negoli duhovito!"

"Vjerovao sam da će moje pretvaranje biti duhovito, je l' da... No koliko ja znam viceve, u njima bedaci ispadnu policajci. Još nisam čuo vic o glupim trenerima."

"Nemoj mi sada ispričati onaj da je glupi policajac – pleonazam..."

"Ne, taj vic ne znam, je l' da. Ali je više nego dobar!" – Oskar se sve slađe smijao.

Šiljo ga je pozvao bliže sebi:

"Oskare, raščistimo jednom za svagda. Ma što god tebi značilo, molim te da me ubuduće poštediš svojih nebuloznih štosova, poput ovoga o podjeli dolara..."

Oskaru se tek sada stegnuo glas od straha:

"To mi nisi morao reći, je l' da. Dovoljne su mi bile tvoje zakrvavljene oči da se uvjerim s kakvim sam se neduhovitim policajcem pokušao duhovito našaliti! A i u to da se vremena i situacije mijenjaju, ali ti, je l' da – ne!" – mahao je desnim dlanom, uzaludno pokušavajući da odagna s čela napasna komarca.

Dok ga nije bolje upoznao, Šiljo je Oskarovu inteligenciju nazivao inteligencijom komarca. Kad bi gdjekad sjeli, slušajući njegova opširna razglabanja, držao ga je za trućala koji se razmeće jalovim humorom. Kome se jedino nasmiju njegovi obožavatelji i igrači koje trenira. No sada, poslije opasnoga psihološkog pokusa koji je izveo s podjelom dolara, a s njime kao s pokusnim zamorcem, počeo ga je uspoređivati s rakom. Ma gdje ga baciš, pronaći će put do mora. Da li povjerovati Oskaru kako ga je bujna mašta odvela predaleko od obale? Ili je prepredenjak ipak najprije gladuški navalio na plijen, a onda se, čim je shvatio da ga ne može zgrabiti, hitro sagnuo tako da nije dolijao od ispaljena metka?

Šiljo je na profesionalnoj ljestvici sebe svrstavao na najviše mjesto. On je izvanserijski policajac koji nepogrešivo predviđa najnepredvidljivije događaje i situacije. Večeras je, međutim, s primjesom tuge i nemoći morao priznati vlastiti diletantski promašaj. Mučilo ga je: što bi bilo da je bilo? O tome da je mogao postati kamen u Oskarovoj ruci kao što mu se umalo dogodilo.

Kucnuli su se kristalnim čašama u kojima je lelujavo plesao umjereno ohlađeni lanjski *beaujolais* iz nekoga od brojnih podruma iz okolice Lyona.

"Teško je biti policajac, Oskare..." – otegnuto puhne Šiljo.

"Da, teško je, je l' da... Ali da si pristao na podjelu – isplatilo bi se!" – Oskar ga je gamenski drsko i izazovno mjerio ispod oka.

Obojici je već bio pun nos natezanja oko dolara pa su zato neko vrijeme zašutjeli i pili. Sve dok Šiljo nije promijenio pjesmu na ploči:

"Znači, prenijet ću da se *Reims* ne nada uzvratu" – privodio je razgovor kraju.

"Ni pod kojim uvjetima. Moramo graditi europski ugled *Dinama*, korak po korak, je l' da. Kako vele Zagorci, najprije štalica, a potom kravica!" – Oskar je drugi put večeras podsjetio Šilju na izreke njegova djeda Đure.

Čim je Šiljo jednostavnom uglađenošću priopćio Agidu kako trener *Dinama* nije prihvatio *Reimsovu* bačenu rukavicu izazova, menadžer je izgradio neslomljivo uvjerenje da je u sebi razriješio zagonetku koja ga od maloprije proganja. Zašto je *monsieur* Milić zapjenušeno i divlje skočio u restoranu na trenera i u posljednjim stotinkama sekunde suspregao se da ga ne udari? Po Agidovoj prosudbi, incident se dogodio zato što je Milića, koji bi, zbog neplanirane značajne zarade, pristao na uzvratnu utakmicu, vraški rasrdio kukavički trener *monsieur* Oskar. Stoga što je ziheraški odbio veliki ulog. Jasno, bio je užasnuto zastrašen od mogućega blamirajućeg poraza!

Agid nije dugo žalio za izgubljenom provizijom. Iako bi bio sretniji da je zaradio.

Alahunemrile! Alah je tako zapovjedio.

Na veselicu u *Orientu Dinamovo* društvo odvezlo se s devet taksija, koji su iz ispušnih cijevi izbacivali zagušljive, teške plinove. Šiljo ih je konspirativno naručio da dođu na sporedni izlaz, sa suprotne, mračne strane hotela *Suisse*. Iz opreza pred menadžerskom pošasti koja je dežurala i lovački vrebala ispred glavnoga ulaza s pogledom na *lungomare* i raskošno ukrašeni beskonačni palmin drvored. Recepcionaru je rekao da ako bilo tko bude pitao gdje su Zagrepčani, neka prenese kako su otišli na večeru u riblji restoran *Mediterranee*. Taj je uz obalu, na južnome ulazu u Alžir, dvanaest kilometara od *Orienta*. Na povratku u ranu zoru s osobitim zadovoljstvom Šiljo je saslušao izvješće noćnoga portira da su se o nekim nogometašima raspitivala trojica džentlmena. Uputio ih je, kao što mu je bilo rečeno, u *Mediterranee*. Korisna policijska laž zbog mira u kući zaštićena naljepnicom: *Ne tumbaj! Lomljivo!*

Agid je donio u *Orient* hrpu večernjih izdanja novina. I dok su igrači iz onih tiskanih na arapskome pismu, a koje su listali s desna na lijevo, uživali jedino u velikim fotografijama i tašto se prepoznavali ("Gle, evo mene, kad sam za glavu nadskakao Kopu!" – cvjetao je Tomislav Crnković), iz listova na francuskome pukovnik Đuro Milić prevodio im je naslove, podnaslove i najbiranije hvale raspjevanih alžirskih izvjestitelja. *Echo Soir* razvukao je preko cijele stranice: *Dinamo Zagreb predstavio je protiv Reimsa hrpu neusporedivih virtuoza!* Agid je za buduće dane, dok bude dogovarao nove poslove svojim odličnim klijentima, podvukao rečenicu koju će pokazivati tamo gdje mu bude potrebno i koja će im značajno podizati cijenu: *Dinamo je svojim umijećem neodoljivo podsjetio na Mađare koji su nedavno, 25. studenoga netom prohujale 1953., ponizili Engleze na stadionu Wembley u Londonu sa 6:3!* Nema ljepše i uvjerljivije preporuke doli *Dinamo* usporediti s mađarskom nogometnom lakom konjicom, koja je s čudotvorcima Puskasom, Kocsisem, Boszikom, Hidegkutijem i Cziborom žarila nogometnim globusom.

Les Gitanes de Budapest razigranom svirkom, pjesmom i spontanim raspoloženjem proslavili su noć kao da su oni na terenu pregazili *Reims*.

Ravno iz hotela *Suisse*, u koji su se vratili u četiri dok je još jedva mrzovoljno svitalo, autobusom koji ih je čekao tri sata kasnije, nepouzdano se oslanjajući na olovne noge i vukući se klecavo poput premlaćenih mačaka, iznureni Zagrepčani strop ošta-

vali su se na sjedala kao prepune vreće bačene iz visine. Kad su stigli na željeznički kolodvor, bio je napor rasaniti ih i ubaciti u vagon prvoga razreda koji je agilni Agid, s kraja na kraj, rezervirao samo za *Dinamovu* skupinu.

Ljudi na peronu koji su prepoznali neke od nogometaša prstima su im pokazivali jučerašnji rezultat 3:2. Prijateljski su ih pozdravljali, presretni što im mogu pokazati kako su njihova srca snažno tukla za *Dinamo*. U vraškome srazu s *Reimsom*, prvakom i dikom njihove kolonijalne gospodarice Francuske, domorodačka čeljad mahom je drukala za momčad iz Zagreba. I evo još likuje zato što je profesorski nadigrala i do gole kože očerupala napuhane galske pijetlove! U društvu svoga muža veselila se čak i zagonetna vitka žena, koja je bijelim čemberom od finoga tanka platna umotala glavu, a iz skrivena lica virile su joj krupne plamene bademaste oči.

Od svih dvadeset devet putnika u posebnome vagonu za Orleansville, jedino su menadžer Agid i pukovnik Milić znali da će sredinom lanjskoga ljeta u ilegalnosti osnovana organizacija nazvana *Organisation Secrete* ili skraćeno *OS*, koju predvode alžirski intelektualci Ahmed Ben Bella, Husayn Ait Ahmad, Karim Bilqasim i Muhammad Budiaf – sada progonjena lica s francuskih policijskih potjernica – ubrzo pokrenuti svenarodnu borbu za neovisnu državu.

Ali ovo je sportska, a ne politička misija. I kako ga o tome nitko nije pitao, pukovnik nikome iz *Dinama* nije bio voljan govoriti o najavljenome alžirskome ustanku protiv francuskih vlastodržaca. Njuhom prepredenoga partizanskog policajca osjetio je plam tinjajućega požara koji ni najbolje opremljene i obučene vojničke, legionarske i policijske postrojbe neće biti kadre ugasiti i zatrti kad se bude rasplamsao. Pogotovu je morao obnijemiti zato što je, kao jedan od veoma rijetkih u Jugoslaviji, bio povlašteno upućen u paklensku državnu tajnu nad tajnama. Predsjednik Tito je inkognito poslao u Švicarsku ministra vanjskih poslova, negdašnjega pariškog studenta i nadrealističkoga pjesnika Koču Popovića. I pod izgovorom da putuje privatno, na liječnički pregled, Popović se u pomno čuvanoj vili u toplicama Evian-les-Bains, skrovito sastao s Ben Bellom. Tito ga je ovlasti, da alžirskim gerilcima obeća veliku oružanu pomoć.

Pukovnik je previjanim lisičjim trikovima danima pokušavao navesti Agida da se otkrije i u povjerenju mu šapne: je li, i ako je – koliko je, blizak Ben Belli i *OS*-u? No kad je spoznao da je beduinski oprezni i šutljivi menadžer – koji možda puno toga ne zna, ali sigurno nešto naslućuje – ipak još daleko od netom upaljene domoljubne buktinje, a koja će ubrzo nezaustavljivo planuti, razborito je odustao od rizičnoga opipavanja njegova bila. Agid kao vjernik fatalistički vjeruje riječima zapisanim u *Kur'anu: Svaki narod ima svoje vrijeme, i kad to vrijeme dođe, nitko ga ne može, ni za sat, ni pomaknuti, a ni pospješiti.*

Deronjski Cigani su do kosti raznježili Šilju. Neispavani i iscijeđeni, došli su u punome sastavu da isprate bunovne putnike u Orleansville i požele im sreću. Darovali su ih s pet dubokih košara prepunjenih najprobranijim južnim voćem, za usputno osvježenje.

Pukovniku su, uz bujicu toplih riječi zahvale i vedrom prosutih suza, u svakoj rečenici spominjali plemenitost koju je pokazao kad je potpisao da ih oslobode iz logora.

Pukovnik se istrgao iz njihovih dubokih zagrljaja tek kad je vlak već počeo kliziti.

Iz ciganskih melankoličnih očiju razvitlala se gatarska slutnja koja je nagovještavala da ga vide posljednji put.

U Alžiru i Tunisu od 3. do 19. siječnja 1954.

U Orleansvilleu: *Dinamo* – *GSO* 8:0. Turistički ležerna utakmica po omari privedena je kraju s manje od pola snage. Agid dobrijanski prigovara Oskaru i Miliću da njihovi strahobalni mladići sebi

ali i njemu kopaju tlo pod nogama jer su hrpom zgoditaka na smrt isprepadali uznemirene Alžirce koji se dugo neće usuđivati da ih ponovno pozovu u goste u nekoliko sljedećih zima:

"Rimljani osobu koja je napunila gaće zovu *cagarotto*. I naši treneri, na spomen *Dinama*, postali su *cagarotto*! Bježe od vas kao vatra od vode! Zato vam nisam uspio pronaći suparnika za 6. siječnja, tako da ćete imati dosta vremena za odmor!" – ironično je zavukao i dodao kako je unatoč tome poslovno nepovoljnome rezultatu umjereni optimist i nada se da će udobrovoljiti uprave dvaju manje uplašenih klubova da se poslije susreta u Marengu, a prije polaska u Tunis, sastanu s *Dinamom*. I time unosno popune termine.

Trener Oskar Jazbinšek ovoga puta, za razliku od Sidi Bel Abesa, nije shvatio ili je ravnodušnim nehajem kao pijani milijunaš zanemario Agidovu ezopovsku poruku, arapski lukavo umotanu u celofan.

Evo zbog čega:

Poslije šest dana bez utakmice osvježeni Zagrepčani otputovali su u Marengo, osamdeset kilometara udaljen od metropole Alžira. Oskar Jazbinšek nikako da mu upamti ime pa ga zove Mango, poistovjetivši ga sa sočnom tropskom crvenkastom voćkom koju je ovdje prvi put kušao.

Dok ih vlak vodi na ogled lokalnome *Olympique Marengo,* koji je lani senzacionalno dotjerao do polufinala Kupa Alžira – a Agid o njemu kaže da je za tri koplja jači od *GSO*-a iz Orleansvillea – *dinamovci* će nadomak toga gradića podijeliti s njegovim pučanstvom neželjenu senzaciju. S prozora vagona gledali su kako je zasnježilo. Snijeg nije zaskočio Marengo više od pet desetljeća. Pamte ga samo starci, i to iz dječačke dobi. Mještani koji ga prvi put osjećaju na sebi, s nevjericom tope bijele pahulje pod prstima. Taj dan za vječno spominjanje začinjen je i ledenom kišom. Temperatura koja je, vidi čuda, od plus 25 obnoć iskliznula oko ništice, tjera *goste* da ljetnu garderobu zamijene zimskom, u kojoj su se u prosincu zaputili iz snjegovića Zagreba. Pošto su se smjestili u hotel, Agid je smrknuto prenio *monsieur* Miliću, koji je cvokoćući izvlačio iz kovčega teški krombi kaput, da je s radija saznao kako je četvero Marenžana podleglo studeni!

Zbog vremenske nepogode gledalište nije bilo do kraja ispunjeno. Svaki se smrzle radije grijao ušuškan u deke, nego što se te subote 9. siječnja 1954. usudio pomoliti nos iz kuće i gledati dvoboj svoga *Olympiquea* s čudovitim *Dinamom,* koji je onomadne nevjerojatno pobijedio nedodirljivi *Reims* u Alžiru. Kibici koji nisu bili nazočni, nego su slušali izravni radijski prijenos, dugo nisu željeli povjerovati priči blagozvučnoga reportera. A on im je promuklo dočaravao slike s pješčanoga igrališta na kome su loptački čarobnjaci izdaleka ispisivali nemoguću, nestvarnu epopeju.

Epopeju koja se uselila u korice nogometne fantazije.

Olimpique Marengo nikad od svoga postanka nije bio zatrpan tolikom gomilom pogodaka kao tada. I jamačno neće biti ni u sljedećih tisuću godina.

Dinamo nikad od postanka nije utrpao toliko pogodaka nekome od suparnika kao tada. I jamačno neće ni u sljedećih tisuću godina. Napose ne u međunarodnim utakmicama.

Dinamo – Olympique 21:2. Rezultat dostojan slavnoga američkog novinara i crtača Roberta Ripleyja i njegove rubrike o svjetskim čudima, nadaleko poznate *Vjerovali ili ne.*

Da ne bude zabune i čitatelji ne pomisle kako se u naslovu provukla tiskarska pogreška, izvjestitelji su osim brojkama rezultat napisali i slovima: *Dvadeset jedan – dva*!

Navečer je rezignirani i pohabani Agid gužvajući sivi pusteni šešir utučeno lamentirao vođi puta Đuri Miliću:

"Do polaska u Tunis ostalo nam je šest dana.

Kako sam vam bio najavio u Orleansvilleu, u tome međuvremenu mogao sam vam uročiti još dva susreta s alžirskim prvoligaškim momčadima. Došao sam do kraja uspješnih pregovora. No od pet vrlo mogućih kandidata, a poslije današnje katastrofe u Marengu, više nijedan ne želi čuti o igri s nemilosrdnim ubojicama. S tvornicom zgoditaka zvanom *Dinamo* Zagreb! I oni su postali kao i svi ostali – *cagarotto*! Stinula im se krv u žilama, koliko ste ih prestravili, *mon Dieu*. Usuđujem se pretpostaviti da i gospoda iz *Reimsa* više ne pomišljaju o ponovnome srazu s vama. Čak i kad biste sada vi njima platili osam tisuća dolara, a ne oni vama, kao što su vam ih velikodušno ponudili 1. siječnja navečer u Alžiru. Šteta, kakva grozna šteta zbog idiotski izgubljene torbe, koja je bila do vrha puna novca, *monsieur* Milicu. Vi ste Zagrepčani raskošno nadareni za nogomet, ali ste još raskošnije nenadareni za trgovinu! Najprije odbijete *Reims* za osam tisuća dolara, iako biste ga i drugi put, čak i uvjerljivije pobijedili, danas sam stopostotno siguran u to. A zatim, nakon što ste uprskali taj zlatni posao i nerazumno bacili dolare u košaru za smeće, nakon ovih nestvarnih 21:2, uludo ste profućkali čistih pet tisuća dolara koji su vam, mimo plana, trebali pasti sa stabla. Kao slatka prezrela smokva u usta. Umjesto slatke smokve hotimice ste dočekali da vam u usta uleti smrdljivi *merde*! Da vam i ne pričam o svojim gubicima, *monsieur* Milicu. To je tek tuga i jad! Umjesto da od tuđega novca pokrijem pet dana vašega boravka u praznu hodu, sada će novac izletjeti iz moga poderanoga i propuhanog džepa. Umjesto da se i *Dinamo* i ja nakrcamo dolarima, vi ste se danas poslijepodne nenormalno utrkivali kao noj s kornjačom i kao nezasitno čudovište uludo proždirali ubogi *Olympique Marengo*! Mojoj ste djeci oteli veliku čokoladu iz ruku, *monsieur* Milicu! Udarili ste poput razmetljivih, obijesnih grandomana nogom u stražnjicu kravu koja vam se umiljato ponudila da je izmuzete i napojite se njenim mlijekom! I da vam ona za to još i masno plati! Niste se željeli prignuti i pokupiti novac koji je ležao na cesti! Niste shvatili da su vama i meni motivi različiti, ali meta nam je ista. Ta zelena meta su dolari, *monsieur* Milicu! Oj, gluposti, gluposti, najveća gluposti pod alžirskim nebom, ime ti je – *Dinamo*!" – lelekao je Agid. Nastavio bi sa žalopojkom, koju je Šiljo slijedio s naporom i neskriveno se dosađujući, da ga sa susjednoga stola hotelskog restorana, u kojem je igračima i vodstvu poslužena večera, nisu prenuli sve viši tonovi trenera Jazbinšeka. Bučno i ljutito vikao je na svoje štićenike, a oni su ga slušali postiđeno pognute glave, kao zločesti đaci strogoga direktora škole. Strijelci dvadeset jednoga pogotka: Cimermančić, Lipošinović, Mantula, Željko Čajkovski po 4, Čonč 3, i Dvornić 2, vratari Kralj i Majerović, stupovi obrane, kapetan Ivica Horvat, Crnković, Šikić, Režek i ostali za vrijeme trenerove grdnje nisu ga smjeli pogledati u oči koje su gromovito sijevale. Agid je zalamatao: "Evo, *monsieur* Milicu, iako ne razumijem vaš jezik, shvatio sam da se i trener, *monsieur* Oskar, slaže sa mnom. Da niste smjeli toliko stravično isprašiti *Olympique Marengo*. Stoga je vaš trener u pravu što je bijesan kao ris na igrače. Tješi me da se našlo razumno biće među vama koje shvaća što je suptilna trgovina!"

Ono što mu je zatim rekao Đuro Milić razgoropadilo je menadžera Agida:

"*Monsieur*, bojim se da ste loše preveli trenerovu prodiku. On nije bijesan na nogometaše zato što su zabili dvadeset jedan zgoditak, nego buči što nisu zabili još četiri-pet, a mogli su! A kori vratare i obranu jer su dopustili da *Olympique* zabije dva komada!"

Ušukutreni Agid se podigao i zarežao načinom koji bi prije pristajao psovki:

"Nemojte se šegačiti sa mnom, *monsieur* Miliću..."

"Tako je kao što sam rekao, *monsieur* Agide. Ponovit ću od slova do slova: trener se srdi na napadače zato što nisu dali više golova, a na obranu što je glupo primila ona dva!"

"I ljut je poslije svjetski rekordne pobjede od 21:2?" - istjerivao je još jednu prisnažbu Agid koji nikako da povjeruje u ono što je saznao od pukovnika. Znojio se, nervozno prevrtao džepove kao da u njima nešto traži, a zapravo nije znao što.

"Da, ljut je!" – rekne Milić.

Nakon razočaravajuće stanke, kad mu je nakratko bila oduzeta moć govora i nakon što se s naporom zadržao na nogama da se ne sruši, Agid je čvrsto obuhvatio poput lopte okruglu glavu. Otelo mu se:

"Svi ste vi u *Dinamu* ludi, *monsieur* Miliću, ali vaš trener je najluđi! Ako kori igrače poslije 21:2, poslije rezultata koji miriše prije na vaterpolski negoli na nogometni i koji će odjeknuti u cijelome sportskom svijetu, onda mu, oprostite na izrazu, valja navući košulju koja se zakapča s leđa... Znate koju... Košulju za duševne bolesnike! Kao poludjelu vozaču koji je na autoputu okrenuo kola u suprotnome smjeru" – skljokao se oronulo na stolicu i prosiktao: "*Alah rahmetile!*". Neka im se Alah smiluje!

Šiljo, prvi put otkako je na turneji, nije znao kome će dati za pravo. Jedna njegova polovina bila je na Oskarovoj, a druga na Agidovoj strani.

Dinamo je u susjednome Tunisu, također francuskoj sjevernoafričkoj koloniji, odigrao tri utakmice u tri dana. Dvije u metropoli Tunisu i jednu u Ferianu, ako je suditi po broju stanovnika prije selu negoli gradiću, poznatu po ruševinama iz rimske ere, iskopanih ispod sipina. Sva tri puta, u subotu, nedjelju i u ponedjeljak, rezultat bijaše istovjetan - 8:1.

Devetnaestoga dana u siječnju, u utorak poslijepodne, *Dinamova* skupina otplovila je putničkim brodom *Vesuvio* iz Tunisa. Usput je bacio sidro jedino u Cagliariju na Sardiniji da potom iskrca putnike u konačnome odredištu, najvećoj talijanskoj luci Genovi. A odatle, u spavaćim kolima vlaka, preko Milana, Venecije, Trsta i Ljubljane, napokon, poslije četiri dana vožnje morem i željeznicom, od sunca preplanuli nogometaši s vodstvom zagrlili su u subotu oko podneva promrzli i u led okovani Zagreb.

Kad su prešli talijansku granicu i zorom ušli u Sežanu, pukovnik Milić uzdahnuo je s olakšanjem. Koliko je ljudi poveo, toliko ih je i doveo. Ni jedna koza nije utekla iz tora. Sve su mu na broju. Prevario je sve nevolje koje su vrebale iza ugla. To je s telefona komandira pogranične milicije javio generalu Krajačiću koji mu ih je predao na čuvanje:

"Vrlo dobro, druže pukovniče!" – poručio mu je Ivan Krajačić.

"Služimo narodu, druže generale!" – odskandirao je Đuro Milić i prihvatio šefov poziv da dođe k njemu na dugi razgovor uz viski čim kod kuće bude odložio stvari i poljubio ženu. Donijet će mu, važno je naglasio, dvije litarske boce *Johnnie Walkera* i kilu mljevene, afrodizijački mirišljave kolumbijske kave. Kupio ih je u tuniskoj bescarinskoj zoni. Naravno da mu neće otkriti kako ga je taj dar stajao tričavih osam dolara. S generalom će nazdraviti uspješno skončanoj misiji i zaliti je:

"Ne pitam te što imaš, primam sve što god daš!" – pozdravio ga je u stihu general.

"Stevo oponaša djeda Đuru!" – pomislio je. Ali, iako navrh jezika, nije mu kazao.

Šiljo u sebi hrani i strahomorni detalj iz Tunisa dok ga je napala jezovita zebnja i prožela panika. Isprepadao se do izbezumljivanja, a živci su mu bili na tankome fitilju.

Posljednjega dana pred povratak, lijenoga sunčanog prijepodneva, i pola sata nakon uročena vremena za okupljanje, u hotelu, u kojem su se miješali mirisi kuhane janjetine, pustinjske prašine koju je donio vrući pustinjski vjetar *samum* i praha palmina cvijeta, ni sjenke od Mantule, Dvornića, Benka i Cimermančića. U minutama koje su ga krvnički tukle batom po tjemenu, dok nije slutilo na dobro, Šiljo je zamišljao najgore smišljene sinopsise. Da je pobjeguljska četvorka, na nagovor

*neznanih prevarantskih menadžera, koji su ih pri*vukli bezobrazno velikim novcem, isparila onda kad je momčad bila najopuštenija. Uz perfidno i potuljeno iskovani plan: glumiti lojalnost sve do prije samoga kraja i tek onda potprašiti pete! Šiljo je u tim trenucima pomišljao i o otkazivanju povratka, ma koliko to skupo stajalo klub, i krenuti u bjesomučnu potragu za bjeguncima. Ganjat će ih kao Eliot Ness Al Caponea. Ostat će sa svima u Tunisu sve dok ih ne pronađe i vrati ih, bude li trebalo, uz najmračnije ucjenjivačke prijetnje da će im zbog njihove nesmotrenosti ako emigriraju, gorko i stravično ispaštati obitelji, roditelji, žene, djeca, braća, sestre, djevojke... Ukazivale su mu se grozomorne slike. Kako ga živa zakapaju u raku koju je prethodno morao sam iskopati u Rakovu Potoku, nadomak one u koju je bio bačen strijeljani Tias Mortigjija. I kako ga četiri bijesno razigrana konja zadimljenih nosnica, za koje su mu vezali ruke i noge, trgaju u bijesnu kasu pred prepunim tribinama na travnjaku stadiona u Maksimiru. I kako su ga, kao Matiju Gupca, posjeli na užareni tron na Markovu trgu a krvnici mu gorućim kliještima bolno trgaju meso s lica i ruku. I kako ga spaljuju na lomači ispred Kamenitih vrata, a inkvizitor u crnoj togi i kukuljici, u liku Steve Krajačića, osvetnički mu poručuje: "Gorio u miru!"... Tada je Šilju obasjao najljepši prizor koji je mogao zamisliti od početka *Dinamove* turneje i koji je toga dana želio doživjeti više od svega na svijetu. Prizor ljepši i od pobjede nad *Reimsom*. Nakon što je osjetio da je dosegao granicu svoga strpljenja i pomislio da je propalo sve što je moglo propasti, ugledao je Mantulu, Dvornića, Benka i Cimermančića kako zapuhani ulijeću u hotel. Uzvrpoljili su se i stisnuli zube od strave, kao da su im za petama sve policije svijeta. Lelo Mantula je u ime svih jedva promucao da su se izgubili i zalutali u arapskome bazaru – *suku,* kamo su pošli da kupe nešto robe koja je tamo jeftinija negoli u dućanima. Priznali su smeteno da su izgubili vrijeme u *cjenjkanju s napasnim i grlenim prodavačima. A* kad su napokon pogledali koliko je sati, zaglibili su u suprotnome smjeru.

Šiljo je s naporom zauzdao izbezumljenoga Oskara, pozelenjela od jada, da prvoga na koga bude naletio ne stegne za grkljan. Zatim im je pomrknuto objavio kako će ih zbog zakašnjenja kazniti. Toliko teško da će ga noćima nemirno sanjati. Doći će i njihov vranac na tijesan klanac!

Kad je pukovnik primirio Oskara i odvukao ga do šanka, on mu je šapnuo:

"Pa oni su mi, je l' da, bili prvi na listi sumnjivih da bi mogli ostati, jebal te ćuk!"

"I meni, baćo!" – olakšao se Šiljo. Srce mu se ponovno vraćalo na mjesto.

Pukovnik je zatim lako nagovorio Oskara da pred svima objavi kako su četvorici uskrslih igrača oproštene malo prije odrezane paprene kazne.

Oskar je na brodu naglašeno svečano otkrio zalutalim momcima kome moraju zahvaliti što im u Zagrebu ipak neće odbiti tri četvrtine hranarine za veljaču.

Tako je vođa puta pukovnik Đuro Milić, po izboru igrača, drugi put na ovome putovanju proglašen za junaka dana.

Negdje kod Ljubljane okupane izmaglicom, kad su se probudili i dršćući osjetili ubode prijepodnevne svježine, dvadesetsedmorica *Dinamovih* povratnika iz Afrike shvatilo je da ih na granici nisu prenuli ni carinici zbog pregleda, ni milicionari zbog pasoške kontrole. To još nisu doživjeli otkad se vraćaju iz inozemstva. A svi su, dok su prepunih kofera i torbi ulazili u vlak u Genovi, sa zebnjom razmišljali hoće li im uspjeti da preko Sežane prenesu brda stvari koje su pokupovali rodbini i prijateljima. Većina ih je, osim sitnica, nosila i robu koju će preprodati u švercu i od nje slatko trostruko zaraditi.

Nisu trebali dvaput pogađati ime zvijezde koji ih je spasila od prekopavanja prtljaga i pretresa do

gole kože, omiljele zabave carinika kad se nazube na sportaše.

"Ti buš Šiljo, je l' da, uvek moral iti z nama van. Dečki su, je l' da, ponoreli za tobom!" – trener Jazbinšek prenio je pukovniku plebiscitarni, jednoglasni ushit igrača.

Pukovnik Milić junak dana – treći put!

Vesuvio je plovio kišnim Sredozemljem, a pucnjava gromova tresla je okrugle prozore brodskih kabina. Pukovnik se u osami navikavao na vrlo skupi zlatni džepni sat *schaffhausen* s dugim debelim, također zlatnim, lancem. Od oka je procijenio da i u vrlo jeftinu Alžiru ni slučajno nije mogao stajati manje od tristo dolara.

Desetak minuta prije nego što će se ukrcati Agid ga je pozvao u stranu i predao mu kutiju umotanu u sjajni papir i vezanu zelenom ukrasnom vrpcom:

"Ovo je za vas, *monsieur* Miliću!"

"Što je to?" – zbunio se.

"Odmotajte i pogledajte!"

Kad je vidio što je dobio, pukovnik se lako raspalio i navalio da mu ga vrati:

"To od vas ne mogu primiti ni za što na svijetu. Mislim da sam jasan, *monsieur* Agide! Shvatite me: ne mogu!"

"Od mene ćete dobiti šest boca *Chateau Margauxa*. I zasvagda ćete me uvrijediti budete li mi vratili vino koje obojica volimo. Naše vino!" – podigao je glas Agid naglasivši ono: naše vino. I zatim brzo pridometne: "Ali sat vam nisam poklonio ja..."

"Dobro, vino ću uzeti i još večeras ga popiti sa svojim *dinamovcima*. No ne vjerujem vam da vi niste kupili i sat, *monsieur* Agide..." – kompromisno krene pukovnik.

"Sat vam daruju *Les Gitanes de Budapest*..." – odbijao je skupu kutiju Agid.

"Ne vjerujem..." – nije se dao slomiti pukovnik.

"Otvorite poklopac i pročitajte, *s' il – vous plait*...

Bilo je na prvi pogled sigurno da posvetu nije sročio lektor hrvatskoga jezika. Pisalo je: *Nasem dobrotvor-u g. Milic do groba zahvalni "Cigan-i" Deronje*

Više nije bilo dvojbe tko se isprsio za zlatni *schaffhausen*. Ali pukovnik je još bio željezno nesavitljiv, gledajući kako da Agidu vrati skupocjenu stožastu kutiju:

"Ali zašto mi onda oni nisu dali sat u Alžiru, nego su izabrali vas za majstora odgođena ceremonijala? Da budete njihov *advocatus diaboli,* ha?" – pitao ga je.

Agid je odglumio da ne primjećuje Milićevu zbunjenost:

"Znali su da ga ne biste primili... I ovlastili su me da vam ga predam neposredno pred polazak broda!"

"A što ako ga ne želim primiti?"

"I to su predvidjeli. Sva petorica iz *Les Gitanes de Budapest* rekli su mi da ga u tom slučaju pred vama bacim prezrivo u more. Uz odlučnu poruku da će ih to ne samo poniziti i rasplakati, nego i strašno unesrećiti. Po ciganskome vjerovanju, ako darodavcu vratite poklon koji vam je dao od srca, njemu će brzo umrijeti netko od bliskih. Dijete, otac, mati..."

"Zar su vam baš tako kazali?"

"Prisežem zdravljem svojih sinova! Još su poručili da ćete ih imati na savjesti bude li sat završio u moru. I da ćete za to gorjeti u paklu..." – bio je više negoli uvjerljiv Agid.

Koliko je poznavao sebe, Šiljo je prvi put popustio pred praznovjernom ucjenom.

Šest boca vina bilo je zajednički iskapljeno iste večeri.

O zlatnome satu nije zucnuo nikome od suputnika.

Neće ga prijaviti ni Stevi. Razmislit će kakvu će priču smisliti Radojki za kućnu upotrebu. Stari Abdulah paša obogatio je njegovu i tako zavidnu zalihu narodnih mudrosti, naslijeđenih od djeda Đure, i jednom alžirskom: Ne stoji kuća na zemlji – nego na ženi!

Dok je Šiljo gacao put Stevina ureda, uz razbjesnjeli vatromet munja koje su se križale i sudarale i topničko gruvanje gromova urinuo je gusti snijeg kao u Lici. Osluškivao je kako mu čvrste filcane čizme škripavo upadaju u sve dublje urvine. Zalutale divlje guske prelijetale su Gornji grad. Izgubile su se u vremenu i prostoru pa uplašeno lamatajući krilima nisu znale kamo će. Na istok ili zapad? Na sjever ili jug?

Šiljo je znao što će. Uz razgovor bez kraja i konca sa Stevom će iskapiti jednu od boca *Johnnieja Walkera* s ledom. I pritom nijednom neće pogledati u sat.